

32180

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ANABİLİM DALI

ANADOLU AĞIZLARINDA FİİL YAPIM EKLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BURAN

Hazırlayan

Zekiye Gül ELBİR

ELAZIĞ - 1994

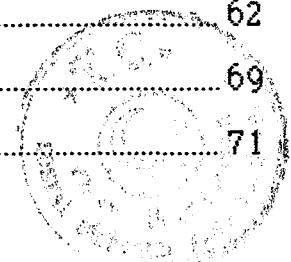
İÇİNDEKİLER

Sayfa

Önsöz.....	I
Giriş	IV
Çalışmada Kullanılan Metod	IV
Kısaltmalar	IX
a- Taranan Eser Kısaltmaları	X
b- Yer Adları Kısaltmaları	XI
c- Diğer Kısaltmalar	XII
Metin Taraması Yapılan Eserler Bibliyografyası	XIII
Araştırmada Kullanılan Fonetik Transkripsiyon (Çeviriyazı) İşaretleri	XV

I. BÖLÜM

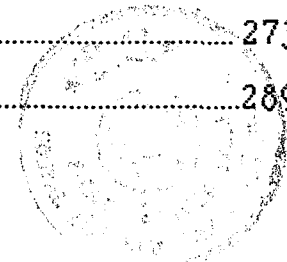
ANADOLU AĞIZLARINDA İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ.....	1
1. + A - Eki	1
2. + Ad - Eki	16
3. + Al - Eki	20
4. + AlA - Eki	25
5. + An - Eki	27
6. + Ar / + r - Eki	29
7. + Aş - Eki	35
8. + dA - / tA - Eki	38
9. + gİr - + kİr - Eki	47
10. + İ ^o - Eki	51
11. + İk - / + k - Eki	62
12. + İmsA - Eki	69
13. + İr - Eki	71

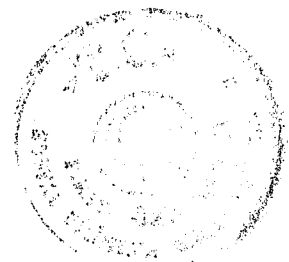
14. + İrgA - Eki	77
15. + 1A - Eki	80
16. + 1An - Eki	130
17. + 1Aş - Eki	139
18. + 1At - Eki	146
19. + rA - Eki	148
20. + sA - Eki	159
21. + sl ^o - Eki	163
22. + sln ^o - Eki	165
23. + slr ^o - Eki	168

II. BÖLÜM

ANADOLU AĞIZLARINDA FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ	170
1. - A - Eki	170
2. - AlA - Eki	174
3. - Ar - Eki	181
4. - AsI - Eki	186
5. - dAr - / - tAr - Eki	188
6. - dl ^o r - / - tl ^o r - Eki	194
7. - gl ^o n - Eki	221
8. - I ^o - Eki	222
9. - İ ^o k - / - k - Eki	228
10. - İl ^o - / - l - Eki	236
11. - İmsA - Eki	258
12. - İn ^o - / - n - Eki	260
13. - İr ^o - / - r - Eki	273
14. - İş ^o - / - ş - Eki	289

15. - İştîr - Eki	304
16. - İt - / - t - Eki	307
17. - kA - Eki	320
18. - mA - Eki	323
19. - mAş - Eki	345
20. - nA - Eki	346
21. - nAş - Eki	352
22. - p - Eki	354
23. - sA - Eki	355
24. - şîr - Eki	357
25. - y - Eki	360
26. - z - Eki	363
Sonuç	368
Genel Bibliyografya	370
İndeks	373

ÖNSÖZ

Oğuzların kitleler halinde Anadolu'ya yönelişleri XI. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Orta-Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin kökeni, Oğuz boylarına dayanmaktadır.¹ Oğuzların kendi dilleriyle eser vermeleri XIII. yüzyılda olmuştur.² Ancak, Eski Türkçedeki Oğuzca belirtiler³ ve Kaşgarlı Mahmud'un DLT (Divanü Lügati't - Türk)'te işaret ettiği Oğuzca özellikleri⁴ dikkate almak gerekir ve böylece Oğuzların XIII. yüzyıldan önceki dil özellikleri hakkında bazı bilgiler elde edebiliriz.

Oğuzlar, Anadolu'ya geldikten sonra Oğuzcanın özelliklerini içeren eserler vermeye başlamışlar, böylece Oğuzca gelişimini (yazı dili olarak) sağlamıştır. Fakat Oğuzca, Anadolu sahasında gelişimini sürdürürken, kendi de Anadolu'daki dillerden, bazı etnik grupların dillerinden (yahudiler, çingenler, v.b) komşu olan Arap ve Fars dillerinden, Fransız dilinden ve bazı medeniyet dillerinden etkilenmiş ve kendisi di onları etkilemiştir.

Bugün Anadolu ağızlarını tararken Oğuzcanın farklılaşan özelliklerini görebilmekteyiz. Ayrıca Rumeli, Bulgaristan, Kafkasya, Kırım, Afganistan, Romanya gibi yörelerden gelen grupların, Anadolu'nun farklı yörelerine yerleşmeleri de Anadolu ağızlarının oluşmasında büyük rol oynamıştır.

Anadolu ağızlarında gördüğümüz farklılıkların nedeni, Oğuz boylarının kendi içindeki ağız farklılığı, iç göçler, v.b sebeplerdir.

« Anadolu ağızları » ile kastedilen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi sınırları içinde kalan il, ilçe ve köylerde konuşulan farklı fonetik ve morfolojik özelliklere sahip ağızlardır. Fakat, bu sınırlar dışında kalan

¹ Z. KORKMAZ, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu" TDYA-B, 1971, 21-46. s.

² Z. KORKMAZ, "XI - XII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", TDYA- B, 1973-1974, 41. 48. s.

³ Z. KORKMAZ, "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler" TD, VI/I, 1974, 15-30. s.

⁴ T. BANGUOĞLU, "Kaşgari'den Notlar II : Oğuz Leçhesi Üzerine" TDAY- B 1960, 23-48. s.

Kıbrıs, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Suriye, Irak v.b coğrafyalarda konuşulan Türk ağızları da geniş anlamıyla Anadolu (ve Rumeli) ağızlarının içerisinde yer almaktadır.

Biz tarama yaparken Türkiye Cumhuriyeti Devleti siyasi sınırları içinde kalan (Anadolu ve Trakya) ağızlarını incelemeye çalıştık. Çünkü bu sınırlar dışında kalan malzeme oldukça dağınıktır. Yıllar boyu halkın ağzından, kuşaktan kuşağa aktarılan bu önemli dil değerlerini ilmi metotlarla araştırma ve değerlendirme işi aslında titiz çalışmayı ve sabrı gerektirmektedir.

Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği ile Anadolu ağızlarındaki malzemenin zenginliği ve hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet BURAN'ın etkisi ile « Anadolu Ağızlarında Fiil Yapım Ekleri» ni tez konusu olarak belirledik.

Çalışmamızın temelini, Anadolu ağızlarından derlenmiş metinler oluşturmaktadır. Bu metinlere dayalı olarak fiil yapım eklerini tespit etmeye ve incelemeye çalıştık. Elde ettiğimiz malzemeye göre ekin tarihini, yapısını, fonetiğini, fonksiyonunu, Türkiye Türkçesi yazı dili ile mukayeseler yaparak değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmada elimizden gelen özeni ve gayreti göstermeye çalıştık. Eksiksiz bir tez olduğu iddiasında değiliz. Hata ve eksiklerimizin bağışmanmasını umuyoruz. Yine de, ku konuda yapılan çalışmalara bir ölçüde katkımız olabilir düşüncesindeyiz. Ayrıca genel olarak Türkçe'deki fiil yapım ekleri hakkında yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Tarama yapamadığımız yörlere ait eserlere ulaşamadık. Çünkü bunların bir kısmı çok eski yıllarda basılmış ve yeni baskıları yapılmamış eserler, bir kısım basılmakta olan eserler ve bir kısım da henüz çalışma safhasında olan eserlerdir. Bu nedenle kaynaklarımızın büyük bir kısmını F. Ü.

Kütüphanesinden elde edebildik. Bazı çalışmaları ise, teksir halindeyken inceledik.

Çalışmalarımın her sayfasında bana yardımcı olan saygıdeğer hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet BURAN'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Z. Gül ELBİR

Ocak 1994

Elazığ

GİRİŞ

KULLANILAN METOD

« Anadolu Ağızlarında Fiil Yapım Ekleri »'ni tez konusu olarak 1992 yılı güz döneminde belirledik. Konuyu belirledikten sonra, konunun sınırlarını çizmeye başladık. Anadolu ve Trakya sahasını tarama yapacağımız coğrafya olarak kabul edip, konumuzla ilgili yayımların tespitine ve taranması işlemine giriştik.

İlk olarak; fiil, isim, ek, yapım eki, kök, gövde kavramlarını ve bunların muhtevasını gramer kitapları vasıtasıyla, bir ön-araştırma şeklinde inceledik. Bu araştırmada bir takım çelişkilerin olduğunu gördük. Farklı gramer kitaplarında hem isimden fiil yapma eklerinin, hem de fiilden fiil yapma eklerinin sayıları birbirine denk değildi. Yine bazı kaynaklar, bir takım ekleri birleşik ek olarak aldığı halde⁵, bazı kaynaklar ise aynı ekin birleşik bir ek olmadığını göstermektedir.⁶ Ayrıca bir takım eserler herhangi bir eki hem isimden fiil yapma eki, hem de fiilden fiil yapma eki olarak alırken⁷, bunun karşısı görüşleri ihtiva eden kaynaklarda mevcuttur⁸. Bu ikilikler bizi ihtiyatlı davranmaya ve daha fazla araştırmaya sevketti.

Tarama yapacağımız eserleri seçerken amatör çalışmalar ile lisans tezlerini ikinci plana bıraktık. Hatta kullanmadık bile. Çünkü bunlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekiyordu. Bunların dikkatli yapılmış derlemeler olduğunu kabul etmek güçtü. Biz esas olarak; ilmi özelliği olan, basımı

⁵ T. BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 204. 224. 274. 294. s.

⁶ M. ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 179. 184. 200. 216. s.

⁷ T. BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 204. 224. 274. 294. s.

⁸ N. HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 103. 122. 209. 225. s.

tamamlanmış, kitap niteliğindeki eserleri taramaya başladık. Tarama işinde, Anadolu ve Trakya sahasını baz aldığımız için, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi sınırları dışındaki ağızları incelemeye dahil etmedik.

Anadolu ve Trakya sahasını tararken mümkün olduğu kadar her bölgeye (il, ilçe, köy) ait metinlere ulaşmaya gayret ettik. Mardin, Sinop, Hakkari gibi birkaç yöre dışında, hemen hemen her yöreye ulaşabildik. Ancak derleyebildiğimiz fişlerin fazlalığı nedeniyle, bazı yörelere ait fişler değerlendirmeye alınmamış olabilir. Bu da, o yörenin metinlerine ulaşılmadığı anlamına gelmemelidir.

Yukarıda açıkladığımız şekilde tarama işlemlerini sürdürürken, buna paralel olarak fişleme işleminde devam ettirdik. Fişleme işlemi, çalışmamızın temelini oluşturdu. Böylelikle fişleme işlemi ile uzun bir süre meşgul olduk. Fişleme işlemine hareket noktamız, derlenmiş metinleri satır satır baştan sona okumak ve konumuzla ilgili verileri fişlere geçmektir. Ancak, bu işlemi yaparken klişelerden uzak, gördüğümüz özellikleri tespit etmektir. Bu ilkeye bağlı olarak fişleme işlemini sürdürdük. İlgili cümleleri fişlerimize aldıktan ve ekin geçtiğini kelimenin altına çizdikten sonra cümlelerin künyesini cümlelerin altına parantez içinde yazdık. Cümlelerin künyesini verirken il-ilçe-köy-eser kısaltması-sayfa numarası- (varsa) metin numarası - (varsa) satır numarası şeklinde bir sıra takip ettik.

Fişleme işlemini bu şekilde düzenledikten sonra, önemli bir problem transkripsiyon konusuydu. Tarama yaptığımız metinlerdeki transkripsiyon işaretlerinin farklı olması, bizi ortak bir transkripsiyon alfabesinin oluşturmaya sevketti. Bu nedenle Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'un « Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine»⁹ adlı yazısını dikkate alarak tarama yaptığımız metinlerdeki farklı işaretler sistemini ortak bir transkripsiyon

⁹ T. GÜLENSOY «Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine» Türkoloji Dergisi XIII / I- 1979 169. 190. s.

alfabesinde derleyip toparlamak için, TDK tarafından tavsiye edilen « Ağzı Araştırmalarında Kullanılacak Fonetik Transkripsiyon Alfabeti »'ndeki işaretleri ölçü aldık, böylece metinlerarası transkripsiyon birliğini sağlamaya çalıştık. Fakat bazı işaretlerin TDK tarafından tavsiye edilen işaretler sisteminde bulunmaması nedeniyle, böyle işaretleri olduğu gibi almak zorunda kaldık, (Ç = ayın, f v.b). Transkripsiyon alfabetimiz de (Ç, K, P, T) gibi büyük harfli işaretler kullandığımız için, taradığımız metinlerde yer alan ve büyük harfle yazılı özel isimleri dahi karışıklık olmasın diye küçük harflerle fişlere geçtik.

Fişleme işlemi bittikten ve incelemeye geçtikten sonra fişlerin tasnifi sırasında iki ana bölüm oluşturmaya başladık. İsimden fiil yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri olmak üzere. Birinci bölümde isimden fiil yapma eklerini ele aldık. Derlediğimiz kadarıyla bunların sayısı birleşik eklerle birlikte 23 tanedir. Daha sonra alfabetik olarak bu 23 tane isimden fiil yapan eki incelemeye başladık. Her ek için Eski Türkçeden günümüze kadar geçen süredeki durumundan, kullanımından, konuyla ilgili kişilerin görüşlerinden ve ekin yapısından (izahı gerekiyorsa) kısaca bahsettik.

Ek tanıtımını yaptıktan sonra, ekin fonetiği şeklinde ara başlıklar oluşturduk. Bu bölümlerde ise, söz konusu ekin Anadolu ağızlarında tarama yaptığımız metinlerden tespit ettiğimiz fonetik şekillerini yine alfabetik olarak sıraladık. Bu sıralamanın arkasından alt başlıklar halinde, bunların fonetik izahlarını Türkiye Türkçesi yazı dili ile mukayese ederek yaptık. Hemen altına örneklerini verdik. Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller ile ayrılan şekilleri gösterdik.

Eklerin Anadolu ağızlarındaki fonetik farklılıklarını teker teker ve alt başlıklarla izah ettikten sonra en fazla beş örnek cümle, bazen yeri geldikçe farklı yöreleri kapsasın diye altı-yedi örnek cümle vermeye çalıştık.

Fonetik izah kısmından sonra oluşturduğumuz ikinci ara başlık ekin fonksiyonu ile ilgilidir. Eklerin fonksiyonlarını incelemeye çalıştığımız bu bölümde ise, gramer kitaplarını da esas alarak, konuyla ilgili yazarların görüşlerini verip, bunlar arasındaki ortak ve farklı fikirleri göstermeye çalıştık. Daha sonra kendi materyallerimizden hareketle eklerin fonksiyonlarına dair tespitlerimizi verdik.

Ekin fonksiyonlarıyla ilgili olarak oluşturulan bölümlerin hemen sonrasında fonksiyon çizelgeleri oluşturmaya çalıştık. Bu çizelgeler de, derleyebildiğimiz örneklerle dayalı olarak ve bazen de genel anlama dayanarak eklerin çatılara göre durumlarını gösterdik. Örnekler çatının özelliğini taşıyorsa (x) işareti ile, taşımıyorsa (-) işareti ile veya bazen taşıyor, bazen taşımıyorsa (x-) işareti kullandık.

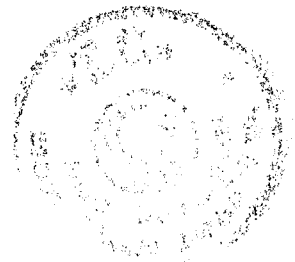
Yukarıda açıkladığımız bütün işlemleri, 23 tane isimden fiil yapma eki ve 26 tane fiilden fiil yapma eki olmak üzere toplam 49 tane ek için ayrı ayrı yapmaya çalıştık. Bu işlemlerin sırasını kısaca şöyle özetleyebiliriz.

1. Ekin Tanıtımı
2. Fonetigi
3. Fonksiyonu
4. Fonksiyon Çizelgesi

Giriş bölümünün sonunda metin taraması yaptığımız eserlerin kısaltmalarını tarama yapılan eserlerin bibliyografyasını ekledik. Kısaltmalarda, ilmi olarak araştırma yapanlarca bilinen kısaltma ölçülerine uyduk. (GBAA, KYA, NYA) gibi. Dipnotları sayfa altlarına, transkripsiyon alfabesini ise, kısaltmaların sonuna verdik.

Sonuç bölümünde Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz fiil yapım eklerinin (isimden fiil yapma - fiilden fiil yapma eklerinin) fonetik ve

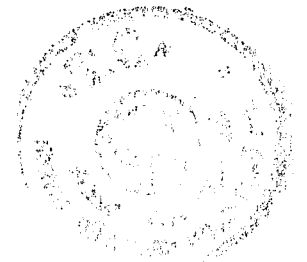
fonksiyon olarak gösterdikleri özellikleri topluca değerlendirdik. Daha sonrada ekler indeksini verdik. En son kısma ise, direkt olarak yararlandığımız bibliyoğrafiya listesini ilave ettik. Çünkü dolaylı olarak faydalandığımız kaynakların sayısı çok olduğu için böyle bir tercih yaptık.

KISALTMALAR

a) Taranan Eser Kısaltmaları

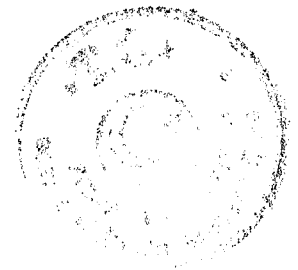
AAT	: Anadolu Ağızlarından Toplamalar
ADÜM I	: Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I
ADÜM II	: Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II
AİAD	: Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler
AKD	: Arpaçay Köylerinden Derlemeler
AYA	: Artvin ve Yöresi Ağızları
DA	: Diyarbakır Ağız
DİAT I	: Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I
DTYA	: Doğu Trakya Yerli Ağız
EA	: Erzurum Ağız
EİA	: Erzincan İli Ağızları I
EA I	: Erzurum İli Ağızları I
EİA II	: Erzurum İli Ağızları II
GA I	: Gaziantep Ağız I
GBAA	: Güney-Batı Anadolu Ağızları
GDİAT	: Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Derlemeler
GKAYA	: Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları
HA	: Harput Ağız
KDİAT	: Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar
KİA	: Kars İli Ağızları
KYA	: Kütahya ve Yöresi Ağızları
NYA I	: Nevşehir ve Yöresi Ağızları I
OAAD	: Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler

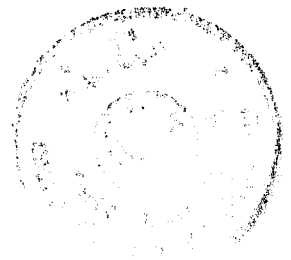
RİA	: Rize İli Ağızları
STİAT	: Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar
TYAD	: Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler
UA	: Urfa Ağzı

b) Yer Adları Kısaltmaları

Afı.	: Afyon
Afyonk.	: Afyonkarahisar
Ams.	: Amasya
Ank.	: Ankara
Ant.	: Antalya
Arp.	: Arpaçay
Art.	: Artvin
Ayd.	: Aydın
Bal.	: Balıkesir
Bit.	: Bitlis
Bur.	: Burdur
Çan.	: Çankırı
Den.	: Denizli
Diy.	: Diyarbakır
Edr.	: Edremit
Eğir.	: Eğridir
Ela.	: Elazığ
Er.	: Erzincan
Erzu.	: Erzurum
Esk.	: Eskişehir

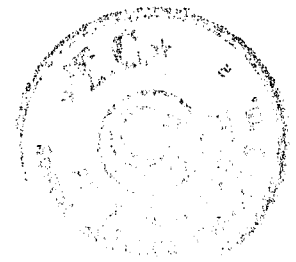

Gazi.	: Gaziantep
Gir.	: Giresin
Güm.	: Gümüşhane
İst.	: İstanbul
İsp.	: İsparta
İzm.	: İzmir
Kas.	: Kastamonu
Kay.	: Kayseri
Kır.	: Kırşehir
Kon.	: Konya
Küt.	: Kütahya
Mal.	: Malatya
Man.	: Manisa
Mar.	: Maraş
Muğ.	: Muğla
Nev.	: Nevşehir
Niğ.	: Niğde
Sal.	: Salihli
Tok.	: Tokat
Trab.	: Trabzon
Tunc.	: Tunceli
Yoz.	: Yozgat
Zon.	: Zonguldak

c) Diğer Kısaltmalar

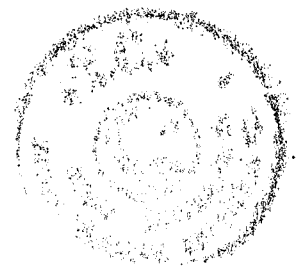
a. g. e	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
Bil.	: Bilimler
Bkz.	: Bakınız
Buc.	: Bucak
DTCF	: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
E.A.T	: Eski Anadolu Türkçesi
Edeb.	: Edebiyat
Enst.	: Enstitü
E. T.	: Eski Türkçe
Fak.	: Fakülte
ilç.	: İlçe
Mah.	: Mahalle
MFAD	: Milli Folklor Araştırma Dairesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.D	: Türkoloji Dergisi
TDAY-B	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı -Beleten
TDEK	: Türk Dili Dünyası El Kitabı
TDK	: Türk Dil Kurumu
v.b.	: Ve benzeri
yay.	: Yayını

TARANAN ESERLER BİBLİYOGRAFYASI

- ACAR, Turgut, Artvin ve Yöresi Ağızları, Atatürk Üniv. Edeb. Fak., Erzurum 1972
- AKSOY, Ömer Asım, Gaziantep Ağızı I, TDK Yay. İstanbul 1945
- BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır Ağızı, Diyarbakır-Halkevi Yay. Ankara 1966
- CAFEROĞLU, Ahmet, Anadolu Ağızlarından Toplamalar, TDK yay., İst. 1943
- _____, Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I, İst. 1940.
- _____, Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II, İst. 1942
- _____, Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, İst. Üniv. Edeb. Fak., yay., İstanbul 1951
- _____, Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I, TDK yay, İstanbul 1942
- _____, Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK yay., İstanbul 1945
- _____, Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK yay., İstanbul 1946.
- _____, Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler, İst. Üniv. Edeb. Fak., yay., İstanbul 1948
- _____, Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, TDK yay., İstanbul 1944
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Kars İli Ağızları, Ankara 1983
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Erzurum İli Ağızları I, Atatürk Üniv. yay., Erzu. 1978
- _____, Erzurum İli Ağızları II, Atatürk Üniv. yay., Erzu. 1978
- GÜLENSOY Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağızları, TDK yay. Ankara 1988

- _____, BURAN Ahmet, Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler,
İstanbul 1992
- GÜLER, Zülfü, Harput Ağızı, Elazığ Belediyesi yay., 1, Elazığ 1992
- GÜNAY, Turgut, Rize İli Ağızları, MFAD yay. Ankara 1978
- KORKMAZ, Zeynep, Güney-Batı Anadolu Ağızları, DTCF yay. Ankara 1956
- _____, Nevşehir ve Yöresi Ağızları I, DTCF yay., Ankara 1977
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, Urfa Ağızı, 1966
- OLCAY, Selahattin, Erzurum Ağızı, 1966
- _____, Doğu Trakya Yerli Ağızı, Ankara 1966
- OLCAY, Selahattin, Ercilasun, A. B., ASLAN, E., Arpacay Köylerinden
Derlemeler, TDK yay, Ankara, 1976
- SAĞIR, Mukim, Erzincan İli Ağızları, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Erz 1987
- SAN, Sabri Özcan, Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,
Ank. 1990

**ARAŞTIRMADA KULLANILAN
TRANSKRİPSİYON (Çeviriyazı) İŞARETLERİ**

A) ÜNLÜLER

1) Kalın Ünlüler Üzerinde Yarı-İncelme İşareti

á	:	a - e	arası ünlü
í	:	ı - i	arası ünlü
ó	:	o - ö	arası ünlü
ú	:	u - ü	arası ünlü

2) Geniş Ünlüler Üzerinde Yarı-Daralma İşareti

â	:	a - ı	arası ünlü
ê	:	a - i	arası ünlü (Kapalı ê)
ă	:	a - u	arası ünlü
ô	:	ö - ü	arası ünlü

3) Düz Ünlüler Üzerinde Yarı-Yuvarlaklaşma İşareti

â	:	a - o	arası ünlü
ë	:	e - ö	arası ünlü
î	:	ı - u	arası ünlü
ï	:	i - ü	arası ünlü

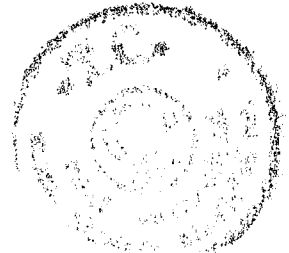
4) Diğer Ünlü İşaretleri

ä	:	açık e (a / e)
ɛ	:	Çok kapalı e (ê / i)
ə	:	Ön-telaffuzlu çok kapalı e
ɐ	:	Normalden daha geride telaffuz edilen e
ɘ	:	Ön-telaffuzlu e
ɛ̃	:	Normalden daha geniş e
ɪ̯	:	ı ile i arasında fakat i'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde
ɪ̯	:	telaffuz edilen ve i'ya yaklaşan ses

- ı** : Normalden açık ı.
u : Normalden kapalı ı.
i : Normalden açık i.
u : Normalden kapalı i.
u : Normalden kapalı u.
ü : Normalden kapalı ü.
ü : u ile ü arasında ancak ü'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde telaffuz edilen ve u'ya yaklaşan es

B) ÜNSÜZLER

- c** : c - j arası ünsüz
ğ : Art-damak g'si
g : Boğaz g'si
ğ : Katı, yarı-sızıcı, tonlu, ön-boğumlanmalı, dişeti, ön-damak ünsüzü
g : Tonlu art-damak patlayıcısı
h : Nefesli h.
h : Hırıltılı h.
h : Tonsuz ön-damak sızıcısı
k : Art-damak k'sı.
k : Katı, yarı-sızıcı, tonsuz, ön-boğumlanmalı, dişeti, ön-damak ünsüzü
k : Patlamasını kaybetmiş art-damak k'sı
j : Tonsuz dişeti l'si
l : (İnce ya da yarı-kalın ünlülerle hece kuran) art boğumlanmalı l ünsüzü
n : Nazal n ünsüzü

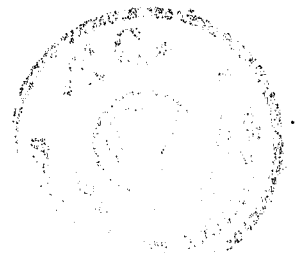
- ñ : Nazal, art-damak n'si nazallığı normalden daha fazla olan nazal n ünsüzü
- ř : Tonsuzlaşmış dişeti, ön-damak r'si
- t : Patlamalı, tonsuz d'den önce gelince patlama özelliğini kaybeten t ünsüzü
- v : Çift-dudak v'si
- z : Katı, yarı-sızıcı, tonlu, dişeti ünsüzü (peltek z)

Majüksül Harf = Yarı-Tonluluk İşareti:

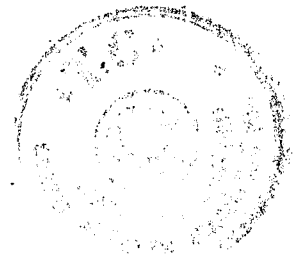
- Ç : ç - c arası ünsüz
- K : k - g arası ünsüz
- K : k - ğ arası ünsüz
- P : p - b arası ünsüz
- T : t - d arası ünsüz

C) DİĞER İŞARETLER

- : Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- ~ : Ünlüler üzerinde nazallık işareti
- ✓ : Ünlüler üzerinde kısalık işareti
- ^ : Ünlüler altında darlık işareti
- ˘ : İkiz ünlü (diftong) işareti
- ˘ : İkiz kelime arasında bağlantı işareti (ulama)
- : Ünlüler ve ünsüzler altında belirsizlik işareti
- ˘ : Ünsüzler üzerinde incelik işareti
- ˘ : Ünlüler üzerinde genişlik, yarı-uzunluk ve hafif vurgu işareti
- c : Arapçanın ayın sesi
- ˘ : Tonsuz gırtlak patlayıcısı

- ' : Vurgu işareti
- : Tam ve daha belirgin olan vurgu işareti
- ˘ : Yükselen ton işareti
- + : Ekin isim üzerine geldiğini gösteren işaret
- : Ekin fiil üzerine geldiğini gösteren işaret

I. BÖLÜM

ANADOLU AĞIZLARINDA

İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

1. + A - EKİ : Eski Türkçeden beri hiç değişmeden kullanılan, bugün için fazla işlek olmayan ve ancak bazı örneklerde görülen bir ektir. M. Ergin, + A - ekinin Eski Türkçede daha işlek olduğunu söylemektedir¹.

N. Hacıeminoğlu ise söz konusu ekin, bazı şivelerde az, bazı şivelerde çok işlek bir ek olduğunu, Batı Türkçesinin gerek Osmanlı, gerekse Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanıldığını belirtmektedir².

T. Bangoğlu M. Ergin'den farklı olarak, - e - fiilleri diye isimlendirdiği + A - ekinin, + le - eki tarafından itilmiş gibi görünen bir fiil yapma eki olduğunu söylemekte ve nedenini de, kelime daracığımızda - e - fiillerinin oluşturduğu birleşik eklerin sayısının çokluğuna bağlamaktadır. + A - ekinin Eski Türkçeden bu yana işlek olmadığı görüşüne katılarak sebebini, müslümanlıkla birlikte (X. YY) dilimize çok fazla Arapça ve Farsça kelimenin girmiş olmasına ve bu kelimelere + A - ekinin çok nadir olarak gelmesine (harcamak, rencemek) bağlamaktadır³.

A. Von Gabain de "Eski Türkçenin Grameri" nde, + A - ekini şu şekilleriyle almıştır : (+ a -, + ä -, + i -, + i -, + u -, + ü -)⁴.

A) FONETİĞİ : + a -, + ā -, + ǣ -, + á -, + ǣ̇ -, + e -, + ē -, + ẽ -, + ē̇ -, + ε -, + è -, + i -, + ī -, + i̇ -, + o -, + ō -, + ȝ -, + u -, + ū -, + ũ -

¹ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1992, 181. s.

² Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank.1991, 209-210. s.

³ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 205. s.

⁴ Bkz. A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 47 s.

a) + a - : İsimden fiil yapan + a - eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklere herhangi bir fonetik değişim geçirilmeden, Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller oluşturmaktadır.

« emirdağı birbirine ulalı . »

(Afyonk - Badaş / Şuhut - ADÜM I - 46)

« aşmış kapamış giz, aşmış kapamış otuz dokuzuna. »

(Den - Acıpayam - GBAA - 70 - 55 - 25)

« daramış zilfin - de dokmuş saçını . »

(Kay - Pınarbaşı / Keldepe - OAAD - 87)

"işde uruslarının oğrasıldık "

(Erzu - Çat / Yavi - EİA II - 219 - 13 011 01 - 19)

"paralı yaşar, parasız gevşer . "

(Diy - DA - 92 - 5 - 82)

"siz aşamādan ūraşñ yēdirecāh dī . "

(Nev - Tatların Köyü - NYA I - 134 - 10 - 42)

b) + ā - : + a - eki, Türkiye Türkçesi yazı dilinde uzunluk olmamasına rağmen, bazı ağızlarda uzamıştır. Uzamayı, şöyle tasnif edebiliriz :

1- Söyleyiş özelliğinden kaynaklanan uzunluklar,

"baba dēyī: sen ne ~ğader para harcāmıydın dünya güzeline? "

(Er - İliç / B. Armutlu - EİA - 85 - 331 / 407 -225)

" vurdu hēcran tafdağınnan budādı . "

(Karapapağ - Terekeme Uruğu Ağızı / Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 32-2)

2- Ekten sonraki ünsüzün düşmesi nedeniyle oluşan uzunluklar,

"çıkarılā, tekrardan kız ya elbise geyē, ya aynı şalvarlan gelir, halkın içine oturu, oynā. "

(Küt - KYA - 163 - IX - 23)

3- y ünsüzünden kaynaklanan uzunluklar,

" idāre ederuk." dediler, orda rençberlukten beraber çalışup yaşāyip gitiler."

(Rize - Merkez / Sütluce Köyü - RİA - 221 - 10 - 129)

"hep veziri vüzerālar, o vezirun ~ oğlu, padişāhun oğullari mey'dana 'geldi ğirit oyānile."

(Rize - Merkez / Çarşı Mah.- RİA - 201 - 1 - 171)

c) + ā - : İsimden fiil yapma eki + a - , y'nin etkisiyle yarıdaralmaya uğramıştır. Yani a ile ı arası bir ses durumuna gelmiştir.

« kına, bi gündüz kınamız olur, bir de yani fakir, normal bi ~ hayat yaşāyan olursa gec ~ kınamız (gece kınamız) olur »

(Küt- KYA - 136 - I - 65)

c) + á - : Ekte, yarı - incelme meydana gelmiştir. Çünkü "ı" ünsüzünün inceltici etkisi söz konusudur.

" kağı gine gēdi, çağrı bahçelerde, alacığ karga bulacığ karga benim darumi vēr, nenem bana darılı. "

(Tunc - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 67 - 97.)

"bi yüzigi yalāsa, araPla gēdip çıkarācağ, yüzigi yalāmi, hatırlāmi hēç."

(Tunc. - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 90 - 14)

"dede ~ ba diyo sana bizim çerah dızgallı dedi, pek ~ koda kabárma
~ sen, efendim. "

(Muratlı - DTYA - 31 - I - 3)

d) + á - : Eki oluşturan ünlü, isim kökündeki "ı" ünsüzünün tesiriyle yarı - ince (a ile e arası) hale gelmiştir. Ayrıca, y ünsüzünün düşmesi sonucunda uzunluk oluşmuştur.

" bi yüzigi yalása, araPla gēdip çıkarācaḡ, yüzigi yaláāmi, hatırlámi
hēç"

(Tunc. - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 90 - 14)

e) + e - : Ek, derlediğimiz örneklerde iki şekilde karşımıza çıkmaktadır :

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

" terge- (= terketmek) "

(Urfa - UA - 137)

"donlarına tōlediler "

(Çor. - ADÜM II - 113)

"gabul olmaz duşmannarıñ dilediyi dilek."

(Bur - ADÜM I - 111)

" bayguşudım daş dibine dūnedim. "

(Afyonk - Dinar / Hacı Beşirli Köyü - ADÜM I - 53)

"taviñ tüvlerini dı belenmiş hōle hōle."

(Den - GBAA - 50 - 39 - 71)

"pedere yolları gōzetdiñ felek."

(Dünbüllü Uruğu Ağızı - Iğdır / Yukarı Çarıkçı Köyü - DIAT I - 91 - III)

2- Aslında + a - olması gereken ek, incelerek + e - olmuştur. Çünkü ekin yer aldığı kelimelerde, ince ünlülerin ve yarı - tonlu ünsüzlerin etkisi büyüktür.

"deve felan çıkarttıveriyola, oyun oyneveriyola."

(Küt - Dumlupınar / Altıntaş - KYA - 170 - XV - 14)

"gapi̇ kepeT gızım kedi gelī ."

(Muğ - Dirgeme - GBAA - 102 - 78 - 22)

f) + ē - : İsimden fiil yapma eki + e -, uzamıştır ve bu uzama farklı şekillerde gerçekleşmiştir :

1- y ünsüzü ve hece kaynaşmasıyla oluşan uzunluklar,

"ālem gūlmekden donunu işēyo."

(Küt - Şaphane - KYA - 214 - XXXIX - 7)

"ölum āmet dile dilēceğini dēmiş."

(Niğ - Alay - OAAD - 38)

"meselā , onnar ~ da tabī ilk seferde hemen dilēni yerine getirmes."

(Küt. - KYA - 135 - I - 6)

"nedir gadın dilēn dēyor"

(Niğ. - Aksaray / Gocabeyli - OAAD - 4)

"sen dilēsen verem demiş"

(Isp. - ADÜM I - 68)

2- Hece düşmesi ile meydana gelen uzunluk söz konusudur. Ayrıca, Türkiye Türkçesi yazı dilinde + a - olarak ifade edilen ek, incelerek + e - olmuştur.

« oynēvēren hinci hemen çekçēseñ. »

(Küt. - Karaköy / Domaniç - KYA - 23 - XLVII - 1)

3- y ünsüzünün etkisiyle oluşan uzunluk vardır. Dar-yuvarlak ve kalın olarak ifade edilmesi gereken ek, düz-geniş ve ince olarak ifade edilmiştir. Bu değişimi, Orta Anadolu Bölgesinin söyleyiş özelliği olarak kabul edebiliriz.

"iki kişi de çıktı meydana oyneyo, hadi ā'mış"

(Küt. - Samat / Simav - KYA - 212 XXXVII - 39)

"āzını ~ yüzünü boyeyo, yedene bi merkeb alıyo, üzerine de pi~ tane ters bindirilmiş adam, ayaklarını altından bālēyollar."

(Küt. - KYA - 146 - II - 53)

"oyuncuK... ~ oyneyo"

(Küt - Süllebalā / Emet - KYA - 179 - XIX - 79)

g) + ē - : + a - eki, hem incelmış hem de yarı - daralmaya uğramıştır, e ile i arası bir sesle ifade edilmiştir. Nedenini şu şekilde sıralayabiliriz :

1- Hece kaynaşması ve y ünsüzünün etkisiyle meydana gelen yarı daralma ve incelmeler,

"yürēm oyneý sōledēm yerde : ötēn" gız dēdim, k^cak bi yimek bişir, ^caşam oluy." dēdim."

(Gazi. - GA I - 376 - 16)

"iki çocuK... suyuñ başında oïneyo"

(Den. - Çivril / Demirci - GBAA - 58 - 45 - 28)

"çilpağ ~ edēr de kâğıd ~ oynerdiler"

(Kars - Göle / Çayırbaşı / Bellitepe - KIA - 242 - 41 - 26)

"şindi oğursun kitabı, ğapērsin bişey yoh»

(Er. - Kemah / Doğanbeyli - EIA - 168 - 280 / 304 - 14)

2- "I" ünsüzünün ve ş sızıcısının etkisiyle oluşan yarı-daralma ve incelmeler,

"hayırsız - da gardaşım ölüme ulēs"

(Esk. - Seyitgazi / Isbas Köyü - AİAD - 115 - IV)

3- ş ve y ünsüzlerinin etkisi ile meydana gelen yarı - daralma ve incelmeler,

"memleket durumından mi? memleket durumından, veziyetımız yāni çok şeydur, gúçlukle yasēōruz burda, gúçlukle yasēmaktayık."

(Rize - Çamlıhemşin / Aşşā Çimşirli Köyü - RİA - 285 - 43 - 1)

ğ) + ē - : Ek, y ünsüzünün tesiriyle yarı-daralmış ve uzamıştır.

"benzēyi bıldurçına"

(Rize - İyidere Buc. / Köşklü Köyü - RİA - 235 - 12 - 55)

h) + e - : Eki oluşturan ünlü iyice daralarak i'ye yaklaşmıştır. Kapalı è ile i arası bir noktadadır. Daralma, isim kökündeki dar-ince ünlü ile "I" ünsüzünden kaynaklanmıştır.

"daha sonra, diyor, hocam, e bu gonusduğun sözlerin, yanē bahasların üzer=ne üç kıta daa birşey dileme geldi, söyliyecāğam, sizden de açılı olarak manasınē bekle=yorum"

(Erzu.- Narman / Samikale - EİA II - 06 008 04 - 42)

ı) + è - : Türkiye Türkçesi yazı dilindeki + e - isimden fiil yapma eki, Doğu Bölgemiz ağızlarına ait metinlerden derlediğimiz örnekte geniş, yarı-uzun ve hafif vurguludur. Ancak, bizim için geçerli olan özellik, yarı-uzunluktur. Bu da vurgudan kaynaklanmaktadır.

"dediler, yau, s¹enin azar¹n¹, derdi¹n tü'k¹enip?"

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 333 - 82 - 127)

i) + 1 - : + a - eki daralarak + 1 - şeklini almıştır. Daralmayı şöyle inceleyebiliriz :

1- Türkiye Türkçesi yazı dilinde de yer alan ve y ünsüzünün etkisiyle oluşan daralmalar,

(Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller)

"-aman b¹acı, bunun canı yımırta döğ¹ül, seni sınıyor, sa¹hın yımırtayı gırma."

(Siv. - Oluhman Köyü - STİAT - 17 - I)

"şeker d¹eyip şeb yalıyan, balın gadirni ne bilsin"

(Tok. - Artova / Sivri Köyü - STİAT - 197 - II)

« elinde altın dara¹h, başlarını darıyór. »

(Kars - Hanak / Dama / Obrucak - KİA - 253 - 45 - 66)

"görünmez yara¹n ganıyor."

(Kay - Sarız / Çorekdere - OAAD - 86)

"alır gine, şey ~ ed¹ir, kesenin ağzını gapiyır."

(Kars - Kağızman / Kötek / Paşlı - KİA - 192 - 16 - 178)

2- Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılan ve yine y'nin etkisiyle oluşmuş daralmalar, (Bu daralmalar, Türkiye Türkçesi yazı dilinde mevcut değildir, ek geniş şekliyle kullanılır)

"urda deyenek oynıyannā esgere gitçekleri zaman sivari olullā "

(Bal - ADÜM I - 5)

"bu köpek benim yaramı diliynen yalıyp ¹eyilet¹di ve başımı bırakmadı."

(Ordu - Ünye / Koruklu Köyü - KDİAT - 6 - I)

« beğenmezemse sabah boşıyacagam. »

(Diy.- DA - 166 - 10)

"gapısına urgıyan yolcular allah rızası ~ çün bir damla su vêr dēdiği zamannar hêş kimseye ne su ne-de etmek vêrmezdi."

(Ela - Gêban / Saracığ Köyü - GDİAT - 99)

"ben şu gonağa bi urgıām da gelem."

(Er-İliç / B. Armutlu - EİA - 79 - 331 / 407 - 27)

3- Patlamalı - tonlu c ünsüzünün etkisiyle meydana gelen daralma,

"galkasıñ gözēce bi bulğur gāynadırsıñ, halkı toplasıñ başına, işte bu, çucūmuñ dişleri aha bu bulğur gib olsuñ, çürümesiñ, ēyi gūnnēde dişlēni harcımak nasiP ~ etsiñ. "

(Küt. - KYA - 142 - I - 267)

i) + i - : + a - ve + e - ekleri incelik daralarak + i - şeklini almıştır.

Bu değişimi gruplandırarak olursak;

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

(+ e - eki y'nin etkisiyle daralmış ve + i - olmuştur.)

"āşamadan unumizi eliyik."

(Er - İliç / Doğan - EİA - 118 - 312 / 351 - 12)

" o bir adamları - da özüllerine diliyollar."

(Kay.- Merkez / Hajdarbucağı - OAAD - 59)

"bu aslıya benziy, dedi"

(Er - EİA - 333 - 354 / 503 - 74)

"dēv dedi ki "mehemmed, dile mennen ne diliyibsen"

(Kars - Iğdır / Kasımcı - KİA - 282 - 56 - 100)

2- İnce-dar ünlülerin ve y ünsüzünün etkisinden kaynaklanan daralmalar:

"indim mēšiye, kıpır kıpır gevüşkiye (= makas)"

(Güm - GKAYA - 406 - 11 - 32)

"padşain gızını beziyibler."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 37)

"horşut sen çihar şu sırtından meles köyneyiñi, bunu gana bēliyelim
eletelim : aha düşmanımızın ömrü galmadı, dērim."

(Gazi - Dağlı ~ Urum Evlek Köyü - GDİAT - 247)

3- Hece kaynaşması ve y'nin etkisi ile oluşan daralma ve incelemeler, (+ a -
eki hem incelmış, hem de daralmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir;
derlediğimiz örnekler, genellikle Doğu Bölgelerimize aittir. Bu nedenle,
söyleyiş özelliğini de dikkate alabiliriz.)

"mesela birbirimizi sıniyah"

(Erzu - Hınıs / Parmaksız - EİA II - 232 - 14 013 03 - 75)

"budamasınun zamāni da gēldi mi, oni budiyçasun, budamasan oni, o
zamāni 'yoktur, şindi hen şeyi māyistır."

(Rize - Kalkandere İlç. - Kayabaşı Köyü - RİA - 248 - 22 - 17)

"gızıma harcıyacağam gine, ve gine üsdüne goyup gine
harcıyacağam"

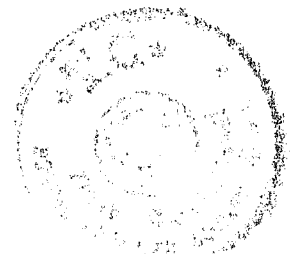
(Erzu. - Pasinler / Çakırtaş - EİA II - 172 - 09 046 01 - 55)

"güle oyniya damnarına gētmişler."

(Güm. - Çamlıca Mah. - GKAYA - 327 - 42)

"nērde oynim hanım"

(Erzu. - EİA II - 12 - 01 000 01 - 67)

"kâğıdı deldim, içeri girdim k1 candarmanın birisi ölmüş, birisi de hır'liyir"

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 283 - 39 - 7)

k) + i̇ - : + a - ve + e - geniş-düz ünlüleri (ekleri) daralıp uzamıştır.
Sınıflandıracak olursak;

1- + e - ekinin, hece kaynaşması sonucunda daralıp uzaması,

"oñu da iş-i-viri çocuK işimez ya."

(Man.-Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 44)

"deende ḋer, bu öyün saabı merḣemetdi bir ~ arvada beñżir; beke ḋer, bu öyde gonağ ~ olağ ḋer"

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 344 - 84 - 149)

2- + a - ekinin, hece kaynaşması nedeniyle incilmesi, daralması ve uzaması,

"hanım ḋikine, "sen ne oñṅiñ" ḋi"

(Afyonk - Dinar / Avşar - GBAA - 41 - 30 - 16)

"bağ ḃele, bu k̇efle yaş̇irdim."

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 334 - 82 - 180)

"il̇azım olduğu zaman harċip yir"

(Mal - Eregir / Hastek Köyü - GDIAT - 26)

1) + i̇ - : Fonetik farklılığı şöyle tanımlayabiliriz. Geniş-kalın-düz + a - eki, çok kapalı ė ile i̇ arası bir ses durumundadır. Ek, ẏ ünsüzünün etkisiyle iyice i̇'ye yaklaşmıştır.

"ne yaşıyeceyuh?"

(Erzu - Oltu / Dutlu - EİA II - 76 - 04 013 01 - 32)

m) + o - : + a - geniş ünlüsü + o - yuvarlak ünlüsüne dönüşmüştür.

Yuvarlaklaşmaya, kelime içindeki diğer yuvarlak ünlüler neden olmuştur.

"mine gaş oyneyof ağyar yatıncaz."

(Muş - Bulanık - AİAD - 92 - III)

"oyin başladıktan soṛa hoṛongi tutti, devam ediyof meselā, hoṛon oynorleṛ"

(Rize - Pazar / Derebaşı Köyü - RİA - 298 - 51 - 33)

n) + o - : Bir önceki bölümde yer alan değişime ilave olarak ayrıca, yuvarlaklaşan ünlüde bir de uzama meydana gelmiştir. Yuvarlaklaşma, kelime içindeki diğer yuvarlak ünlülerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Uzunluk ise, ses düşmesi sonucu diftongun oluşması ve daha sonra da iki ünlünün bir ünlü ile ifade edilmesinden meydana gelmiştir.

"çilig ~ oynōruz."

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 354 - 90 - 1)

"oynāruh; sora gene eve eṣerih."

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 370 - 96 - 8)

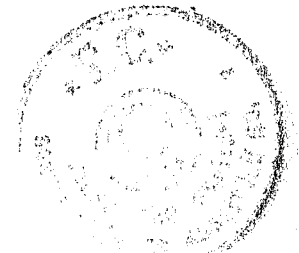
"ē bu sever vara çocuḥlar aṣıḡ ~ oynōr ~ umuş."

(Nev - Avanos / Genezin - NYA I - 179 - 45 - 52)

o) + o - : + e - eki geniş-düz-ince özelliklere sahip iken, isim kökündeki yuvarlak ünlüden etkilenecek + o - şeklini almıştır.

"iki merkib ~ ili bu öteki paraj d~ ödüyoru."

(Den - Acıpayam / Yumrutas - GBAA - 73 - 57 - 12)

ö) + u - : İsimden fiil yapma eki + a -, dar-yuvarlak + u - şeklini almıştır. Bu değişim :

1- y ünsüzünün etkisinden kaynaklananlar;

(Bu daralma, Türkiye Türkçesi yazı dili için geçerli değildir.)

"geherri canımı gem buduyufdu."

(Kacar Uruğu - Iğdır / Gacar / Tohanaçalı Köyü - DİAT I - 100 - IV)

"odu esmer hanımdı dēdi pedşahın bacsı geldiki sevdekār yumuşuyup irengi açılıf bu hemen annadıkı bunu ğandırdı diye ğıza orda bir barmağ silkti."

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 275)

"buyur lele dēdi, ğaş günnen beri gelmirsen, ne geldin dēdi, başın bir felakete urğuyufdu ne ola hēyir olsun dēdi."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 64)

"göbeñ havası oynuyacan."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 110)

"ġız ġızıñja oñan ġızanınna oñumas"

(Muğ - Yerkesik - GBAA - 95 - 73 - 6)

2- y ünsüzünün etkisiyle oluşmuş bir kısım dar-yuvarlaklaşmalar ise; Türkiye Türkçesi yazı dilindeki şekillerle birleşirler.

"punnarın yolu ormana ūruyor."

(Siv.- Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 6 - 1)

"punnar günnerin bir gününde bir şehre uğruyorlar."

(Siv - Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 3 - 1)

"bunnarın ğolunu aşdılar efendim ğemeynen, baltaynan iras geleni buduydullar."

(Arp - Arslanhane Köyü - AKD - 212)

"günnerin bir gününde punnar istanbula uğruyollar."

(Siv.- Yıldızeli / Böyük Avren - STİAT - 4 - 1)

"pedişeh neyse gëdir o ğarıyda getirir gelir ğarısını boşur o olur."

(Arp - Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 367)

p) + u - : İsim kökündeki dar-yuvarlak ü ünlüsünün tesiriyle, + e - eki dar-yuvarlak + ü - şeklini almıştır.

"dörT bës Tene dam lóğlar, kürür, inerlerdi."

(Tunc- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 69 - 10)

"odun saT, beni merkibiniñ parasına üdü" demiş."

(Den - Acıpayam / Yumrutaş - GBAA - 73 - 57 - 7)

r) + ü - : + a - eki, hem incelmış hem de daralmıştır. y ünsüzünün düşmesi ve kelime içindeki diğer dar-ince ünlüler bu değişimde rol oynamıştır.

"ben" dī" ğocam geldi oñ ~ oñüñm" demiş."

(Afyonk - Dinar / Avşar - GBAA - 41 - 30 - 17)

B) FONKSİYONU : + A - eki isimlere gelerek hem olma, hem de yapma ifade eden etken-geçişli ve geçişsiz fiiller yapmaktadır. Eski Türkçedeki pekiştirme fonksiyonunu kaybetmiştir. Artık işlek bir ek değildir. Ancak + A- ekinin yardımıyla türetilmiş birçok ek vardır (- Al -, - An -, - Ar -, - Aş -, - At - gibi) Zaten T. Banguoğlu, bu birleşik ekleri ayrı birer ek gibi almaktadır. Buna karşılık N. Hacıeminoğlu, bu ekle yapılan bir kısım fiillerin sadece nazarı olarak var sayılıp, başka fiillerin oluşması için

taban görevi yaptığını kabul etmekte ve bu çeşit tabanlara da "basamak" demektedir⁵.

Söz konusu ek, geldiği ismin anlamına yakın fiiller türetmektedir. Ayrıca + A - eki çatı eklerinin fonksiyonuna katkıda bulunurken, anlam yönünden hiç bir özelliği kalmamaktadır. Anlamın bütünlüğü, ağırlığı çatı ekine kaymaktadır. Aslında, çatı eklerinden bağımsız olarak kullanıldıklarında, az da olsa pekiştirme fonksiyonu sezilmektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecisli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
ula -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kapā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
dara -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
oğra -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
yaşa -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
harca -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
budā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
oynā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bulā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yalā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
töle -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
dile -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
düne -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bele -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
göze -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
işē -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
boyē -	x	-	x	-	x	-	-	-	-

⁵ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 210. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
benzē -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
tükē -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sını -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ganı -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
boşı -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
eli -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gevüşi -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bezi -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
hırılı -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ödö -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yumuşu -	-	-	x	-	x	-	-	-	-

2. + Ad - / + At - **EKİ**: İsim köklerine gelen + A - ekinin üstüne, - t - ettirgenlik ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Bazı kaynaklar bu türden birleşik eklerle yer vermemektedir. Mesela, N. Hacıeminoğlu söz konusu eki, farklı ve yeni bir ek olarak kabul etmediğini, fakat ekin işlevliğini gösteren asıl değişik örneklerin böyle teşekkül ettiği için ele alınmasında yarar olduğunu belirtmektedir⁶.

Banguoğlu ise, + A - isimden fiil yapma ekinin fiil çatı ekleriyle uzatılmasından söz. konusu ekin (ve benzeri eklerin) oluştuğunu belirtmekte ve bu tür birleşik ekleri ayrı ayrı ele almaktadır. Ancak yeni veya farklı bir ek olarak kabul edip etmediğini açıklamamıştır⁷.

Bizim, Anadolu ağızlarından derlediğimiz örnekler sınırlıdır.

+ Ad - / + At - (< + A - d - / + A - t -) şeklinde meydana gelmiştir.

⁶ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991. 210-211 s.

⁷ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri Ank. 1986, 209-210. s.

Eski ve Orta Türkçede de + Ad - / + At - şekli mevcuttur (başad- < baş - ad -, kutad - < kut - ad -, yiged - < yig - ed- vb)⁸

A) FONETİĞİ : + ad -, + et -, + eT -, + it -, + id -, + it -, + ut -

a) + ad - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + et - diye ifade ettiğimiz ek, + ad - şeklini almıştır. İnce ünlü kalınlaşmış, tonsuz ünsüz de tonlulaşmıştır. Değişim, isim kökündeki yarı-kalın ünlünün ve art-damak ünsüzünün etkisiyle gerçekleşmiştir.

"emir gözadiyeru ki asgêr gêtdi."

(Art - Yohar Hod - AYA - 84 - 13 / A - 1)

"aḫireti gözedir sūḫane benzer"

(Diy. - DA - 116 - 9)

b) + et - : Anadolu ağızlarından derlediğimiz + ek - ekine ait örnekler, fonetik yönden Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildirler.

"yapbanı yaptı, bir yük düzetdi."

(Kars - Iğdır / Taşburun - KİA - 292 - 61 - 115)

"on dokuzunda gözetir şikārını"

(Diy - DA - 116 - 9)

"yar seni gozetmeye"

(Kas - AAT - 28 - 1)

"eve iletmişler."

(Afyonk- Dinar / Alparslan - GBAA - 46 - 37 - 12)

"aylesi - de o adamnan görüşürkene sabānan çifti nerde sürecēn, ben sâa bir culuḫ gızartıp ēletecem dēdi."

⁸ Bkz. Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 173-182. s.

(Kır - Avanos / Guyulugışla - OAAD - 126)

c) + eT - : + t - tonsuzu, zaman ekinin tonlusundan (d'den) etkilenerek yarı - tonlu (-T-) hale gelmiştir. (- t - ünsüzü) bir ölçüde gerileyici benzeşmeye uğramıştır. Yani d ile t arası bir ünsüz söz konusudur.

"geliniñiz bu eleTdi."

(Muğ - Düğrek - GBAA - 99 - 75 - 33)

c) + it - : Eki oluşturan ünlü, kendinden önceki hecede yer alan dar ünlüden dolayı, daralmış olmalı. Taradığımız metinler de başka örneğine rastlayamadığımız için, bu şekli ihtiyatla karşılıyoruz.

"aydınltmak (= aydınlık hale getirmek)."

(Gazi - GA I - 244)

d) + id - : İki ünlü arasında yer alan - t - tonsuzu, iki ünlü arasında tonlulararak d olmuştur.

"letif şah ğemer tayın yēddi yērdēn yēddi ğolanını berkidip, ğılış ğalğanını bağlıyıp, ğoşanıp at bēline sūvar oldu."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 74)

e) + it - : Anadolu ağızlarından derlediğimiz ve Türkiye Türkçesi yazı dili ile (fonetik yönden) farklılaşmayan örnekler de mevcuttur. Kısaca, Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekillerdir.

"berkitmek (= sağlamlaştırmak)."

(Gazi - GA I - 244)

"galbinde küfürün berkitme barı."

(Kars - Iğdır - KİA - 270 - 50 - 53)

f) + ut - : Ekin ünlüsü dar-yuvarlıktır. Bu da, isim kökündeki dar-yuvarlak ünlülerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Ünsüz de herhangi bir fonetik değişim yoktur.

«ucuzutmak (= ucuzlatmak).»

(Gazi.- GA I - 244)

B) FONKSİYONU : + Ad - / + At + eki, isimlerden geçişli fiiller türetmektedir. - t - eki ettirgenlik anlamı katarak geçişliliği kolaylaştırmaktadır. Banguoğlu : "Basit - e - fiillerinden kiminin yerini birleşiklerinden biri almış (kartalmak, utanmak, evermek, yanaşmak, gözetmek), çoğu zaman da bırakılmış olan - e - fiilleri dilde biri geçişsiz, biri geçişli iki halef bırakmış bulunurlar : tükenmek / tüketmek, öğrenmek / öğretmek, yönelmek / yönetmek, düzelmek / düzetmek, dinelmek / dinetmek, donanmak / donatmak gibi."⁹

Gerçi + Ad - / + At - ekine ait, derlediğimiz örnekler yeterli olmayabilir. Fakat ettirgenlik anlamının varlığı kesindir ve + A -, birleşik bir ekin oluşumunda köprü görevi yüklenmiştir. Ayrıca etmek yardımcı fiillinin anlamı da hissedilmektedir: düz etmek / düzetmek gibi.

⁹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 209 - 210. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
gözü -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
düzet -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ilet -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
aydınıt -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
berkid -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ucuzut -	x	-	x	-	x	-	x	-	-

3. + A1 - EKİ : Ekin yapısını (+ A - + - 1 -) şeklinde özetleyebiliriz. Yani birleşik bir ektir. + A - eki ile - 1 - edilgenlik ekinen meydana gelmiştir. Bugün, çok fazla kullanılmayan ekler arasındadır.

M. Ergin, bu ekin başlangıçtan beri hiç bir değişiklik geçirmediğini söylemektedir¹⁰. A. Von Gabain de, sık olarak kullanılmayan bir + 1 - ekinen bahsetmekte ve (tusul - "fayda vermek, faydalanmak" tusu = fayda, yoklun- "tahrip etmek, yok etmek" yok = yok; dönüşlülük ve yokluk manasıyla) örneklerine yer vermektedir¹¹.

T. Banguoğlu bu ekin Eski Türkçede fiilden fiil yapan -ge- ekinen edilgen çatıları olup, dilimize gelmiş kelimeleri olduğunu belirtmektedir ve bazı örnekler vermektedir: kışga - 1 - mak > kısalmak, yuwga - 1 - mak > ufalmak , ulga - 1 - mak > ulalmak, inçke - 1 - mek > incelmek gibi¹².

T. Banguoğlu ayrıca, ekin oluşumuna dair şunları söylemektedir: "Bugün sesliyle biten fiil tabanlarının edilen çatılarını da -in- ekiyle yapıyoruz (denenmek, başlanmak) Eski Türkçede bunlar da - il - eki aldığı içindir ki bu birleşik meydana gelebilmiş ve - e - fiillerinin - e - 1 - edilen çatılarına paralel olarak doğrudan doğruya isimden - el - fiilleri yapar

¹⁰ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 181. s.

¹¹ A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 49 s.

¹² Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 206-207. s.

olmuştur."¹³ Bunun yanında, + al - ekinin bugün için yerini alan, kullanım farklarıyla aşağı yukarı anlamdaşları olarak - len - ve - leş - fiillerinin kabul edilebileceği görüşündedir. (düzelmek - düzlenmek - düzleşmek)

A) FONETİĞİ : + al - , + al̥ - , + ar - , + el - , + el̥ - , + ḁ̈l - , + l -

a) + al - : Fonetik yönden Türkiye Türkçesi yazı dili ile aynı olan + al - ekine Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde de rastlamak-tayız. Yani bu örneklerde + al - eki, herhangi bir fonetik değişim geçirmemiştir ve Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller teşkil etmiştir.

"ben şimdi, vaht da bu vahtdı, daraldım."

(Kars - Posof / Türkgözü - KİA - 216 - 29 - 17)

"ortak çoğ olunca zarar azalır."

(Diy. - DA - 92 - 5 - 78)

"çünkü sūṭ kısmını sūṭde satarız, bol zamanında, sūṭ ğidalınca kendi idareimizi alırız."

(Küt - Gözluca / Domaniç - KYA - 238 - LI - 41)

"ëy, ële millet bualdi ki, tifo dutir."

(Erzu - Kümbet - EİA II - 30 - 01 121 01 - 34)

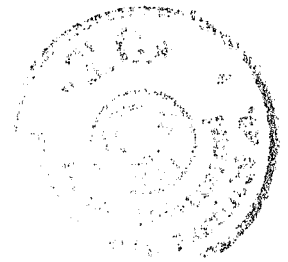
"ilkbaharda çıḡa'dırıḡ, 'orda işleller oğullallar, 'çoğalılar gendi gendilerini 'anca idāre ideller, durullar."

(Nev - Ürgüp / Ağcaşar - NYA I - 152 - 26 - 21)

"bu ğibaldı resmi halım"

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 87)

¹³ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank.1986, 206-207. s.

« sağal - (= aşağıya süzölmek)»

(Urfa - UA - 130)

b) + al - : "l" ünsüzü akıcı olduğu için, kolayca belirsiz olabilmektedir. Bu nedenle, Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır. Aşağıda verdiğimiz örnekler Anadolu ağızlarından derlediğimiz ve - l -'nin düşme eğilimini gösteren örneklerdir.

"bizi yığinaltdı rus."

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 367 - 94 - 111)

"ğaçanı yığinaltdı o ~ an, bu ~ an..."

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 367 - 94 - 111)

c) + ar - : - l - akıcı ünsüzü, - r - akıcı ünsüzüne dönüşmüştür. Her iki ünsüz de akıcı olduğu için, bu değişim kolayca meydana gelebilmektedir.

"güzün tabi elimiz bolardı zaman yapam derl̄."

(Küt - Köprüören Buc. - KYA - 174 - XVII - 14)

c) + el - : İsimden fiil yapan + e - ile, edilgenlik ekinin birleşmesinden oluşan ek, fonetik değişime uğramamıştır.

"seni bu tükü öçeltmedi mi?"

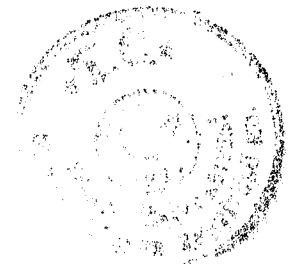
(Arp - Kineği Köyü - AKD - 117)

« bizim ğynimiz başımız kireldi. »

(Kas. - Kür / Sinan Köyü - AAT - 50 - I)

"gel bāhalım gız, diñel şuriye, sãa türkü söyliyec̄m d̄edi aldı sazi."

(Mar - Andıran / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 148)

"birez ahlı gidendise, ahlı başına geldi, biraz dinceldi, oturdu; bir daha gendisini atdı."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 30).

"nasır dikeldi."

(Çor - Kayış - AAT - 142 - III)

"ben difieldim orê meselâ."

(Man - Soma / Çiftköyler - GBAA - 10 - 6 - 11)

d) + el - : -1 - akıcı ünsüzü düşme eğilimi göstermiştir. Bu eğilim "l" nin akıcılığından kaynaklanmaktadır.

"teze köyü seneltdih."

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 365 - 94 - 67)

e) + âl - : Eki oluşturan ünlü, Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır. Fonetik farklılığı, normalden daha açık e diye tanımlayabiliriz.

"hayn ~ dedem, var ~ olasin şengaya, var olasin; erzürüm = sinäلتdin."

(Erzu - Şenkaya - EİA II - 57 - 03 000 01 - 82)

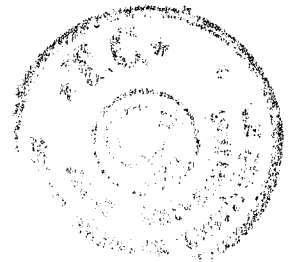
f) + l - : İsim köküne herhangi bir bağlayıcı ünlü almadan s gelen "l" ünsüzü fiiller türetmiştir. Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerden bazıları şunlardır :

"doğruldamam belim бүker giderim."

(Afyonk - Bademli Köyü - ADÜM I - 55)

"benim yanımdı para esilise canım sıkıfı"

(Ayđ - Bozdağın / Biresse - GBAA - 82 - 63 - 17)

"dülki^o orda dorguli."

(Tunc. - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 60 - 7)

« inceldi bu geddim döndü hilala.»

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 236)

"seni men diriltdim."

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 38)

"ulu dağlarım yıhlıdıydı, üceldi şindi."

(Güm - İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 324 - 467)

B) FONKSİYONU : + A1 - birleşik eki, isimlere özellikle sıfatlara gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır. Bu ek de, başlangıçtan beri hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Söz konusu ekin kullanıldığı fiillerdeki anlam, tamamen, -1 - eki üzerinde toplanmıştır. Yani edilgenlik ağırlıktadır.

Derleyebildiğimiz örneklerde + A1 - eki ile ilgili olarak «kendiliğinden oluşma, içten içe gelişme, dönüşme» anlamları vardır ve bu şekilde bir fonksiyon yüklenmiştir, diyebiliriz. Böyle fiillerde, "olmak" yardımcı fiilinin anlamının varlığından da söz edebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
daral -	-	x	-	x	-	-	-	x	-
azal -	-	x	-	x	-	x	-	-	-
gıdal -	-	x	-	x	-	x	-	-	-
bual -	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çogal -	-	x	-	x	-	x	-	-	-
gıbal -	-	x	-	x	-	x	-	-	-
sağal -	-	x	-	x	-	x	-	-	-
yığına ^ı l -	-	x	-	x	-	x	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
bolar-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
kirel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
diñel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
dincel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
dikel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
şenel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
doğrul-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
esil-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
incel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
diril-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
ücel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-

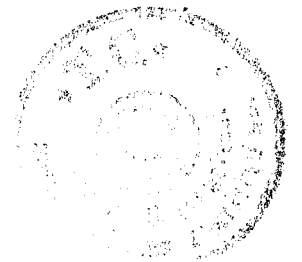
4. + A1A - EKİ : Fiilden fiil yapma eki - A1A -, kuvvetlendirme eklerindendir. (kov-ala-, ov-ala-, eş-ele-, şaş - ala - vs) Ancak bu ek, bizim derlediğimiz örneklerde isimlere gelerek fiiller teşkil etmiştir. Faydalandığımız kaynaklar söz konusu eki, sadece fiilden fiil yapma eki olarak almaktadır. Ekin yapısını birleşik olarak düşünebiliriz. (+ A1 - A - = + A1A - şeklinde)

A) FONETİĞİ : + ala - , + ele - , + eli -

a) + ala - : Birleşik ek, a kalın-düz-geniş ünlüsü, 1 ünsüzü ve yine a ünlüsünden oluşmuştur. Bu da, isim kökündeki kalın ünlüye paralel olarak gerçekleşmiştir.

"altalamak (= yenmek, alt etmek)."

(Gâzi - GA I - 218)

b) + ele - : İsim kökünde yer alan ince ünlünün etkisiyle söz konusu ek + ele - şeklini almıştır. Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

"üsdelemek (= ısrar etmek)."

(Harput - HA - 163 - 6)

"üstelemek (= üstün gelmek)."

(Gazi - GA I - 218)

"çitele- (= çamaşırı parmaklar arasında ovalayıp yıkamak)"

(Urfa - UA - 103)

c) + eli - : y ünsüzünün etkisiyle ekin ikinci ünlüsü daralmış ve i'ye dönüşmüştür.

"ğardaş dedi etmeyin elemeyin allaha ba'ın siz, a'ıllı ğardaş dedi yau yapmayın bu vazifiyi, sizbilirsinizki benim ğardaşım sarsa'ıdı, yanı deliyi bu ğeder üsdeliyellermi yaa dedi ya valla canım ğızıl bölürdü' dedi ğe'ce burdadı kim tüşer?"

(Arp. - Aslanhana Köyü - AKD - 149)

B) FONKSİYONU : İşlek olmayan bir ektir. Taradığımız metinlerde iki örneğine (isimden fiil yapma eki olarak) rastlayabildik. Bu nedenle yorum yapmak oldukça zor. Hem olma bildiren geçişsiz, hem de yapma bildiren etken-geçişli fiiller yapmaktadır, diyebiliriz. Ayrıca, kuvvetlendirme anlamı oluşturan bir birleşik ek olduğuna da belirtebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
altala -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
üsdele -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
çitele -	x	-	x	-	x	-	-	-	-

5. + An - EKİ : Birleşik eklerden olup, bu ekle ilgili Tahsin Banguoğlu sunları dile getirmektedir : "Bu da - e - fiillerinden dönüşlü, edinen çatısının anlatımını taşıyan bir birleşik ektir."

"gücenmek, utanmak, özenmek, inanmak, beğenmek, güvenmek, kıvamak, üşenmek, ilenmek, gönenmek, kaşanmak, ağnanmak gibi çok eski üremeler olduğu anlaşılan bu kelimelerde ekin anlatımı tutarlı, fakat kimi köklerin belgelenmesi güçtür. Bunlardan doğrudan doğruya - e - fiilleri, ya da onların başka üremeleri dilde yaşayanları (- el - fiillerinde olduğu gibi-) e - n - eklerinden mi yoksa - en - birleşik eklerinden mi geliyor, kesin olarak bilemeyiz : us - a - n - mak / us - an - mak, dil - e - n - mek / dil - en - mek gibi.

Eski Türkçedeki fiilden - ge - fiillerinin dönüşlü görünüşünden dilimize gelmiş kelimeleri de bu - en - fiilleriyle karıştırmayalım : kazga - n - mak > kazanmak, bulga - n - mak > bulanmak, tatga - n - mak > dadanmak, tolga - n - mak > dolanmak gibi."¹⁴

a) FONETİĞİ : + an -, - an -, + en -

a) + an - : Türkiye Türkçesi yazı diline uygundur. Fonetik farklılık söz konusu değildir.

"içinde her gece osanmaz gezer."

(Niğ - Bor / Garannikdere - OAAD - 18)

b) - an - : Fonetik değişim yoktur. Ancak, görünüş olarak + An - ekine benzemektedir. Fakat aşağıya aldığımız örneklerdeki + An - eki

¹⁴Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 207-208. s.

aslında Eski Türkçenin fiilden fiil yapan - ga - ekinin - n - çatı ekini almış şeklidir.

"çulfular altun gazanır."

(Den - ADÜM I - 140)

« didim : "gidēn çobannıK ileşberlik yapēn de bir haiyan parası gazanēn" didik »

(İzm. - Yeniköy - GBAA - 24 - 17 - 10)

kaz - ga - n - mak (E. T.) > kazanmak

ø

c) + en - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin fonetik özelliklerinden ayrılmayan ek, ince - düz - geniş ürlü ile - n - çatı ekinden ibarettir.

"ben sâa guveniyom."

(Niğ - Aksaray / Hacılar - OAAD - 6)

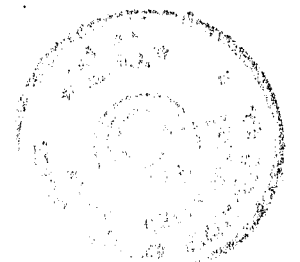
"mēyva bile dallarına guvenir."

(Yoz - OAAD - 159)

B) FONKSİYONU : T. Banguoğlu ekin fonksiyonuna dair, "Adlara ve sıfatlara gelerek onlarla donanma ve vasıflanma anlamlarında bir sıra geçişsiz ve geçişli "içedönük fiiller" (verbe subjectif) yapmıştır"¹⁵ demektedir.

Derlediğimiz örneklerde asıl fonksiyon, - n - çatı eki üzerinde toplanarak dönüşüklük anlamında fiiller türetmektir. Olma ve yapma ifade eden geçişli ve geçişsiz fiiller yaptığını da görmekteyiz. Dönüşlülük anlamına bağlı olarak oluşan fiillerin, özneye yönelik anlam taşıdığını belirtebiliriz.

¹⁵ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ankara 1986, 207 . s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
osan -	-	X	-	X	-	-	-	X	-
gazan -	X	-	X	-	X	-	-	X	-
guven -	-	X	-	X	-	-	-	X	-

6. + Ar - EKİ : Bu ek, + A - şekline (ettirgen görünüşlü) - r - ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Yapı bakımından birleşik sayılır.

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek, değişikliğe uğramamıştır. Fakat fazla işlek bir ek değildir. Özellikle renk isimlerine eklenir.

M. Ergin Eski Türkçede + Ar - ekinin yanında bir de - ğar - / - ger - ekinin varlığından söz etmektedir. Meselâ : suv-ğar- "savarmak" gibi. Bu ekin Batı Türkçesinde g ve ğ'sının düşerek, - Ar - şekline dönüşmüş olabileceği için, asıl - Ar - eki ile karışmasının düşünülmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Eski Türkçe döneminde bu iki ekin aynı örnekte yana kullanıldığını da belirtmektedir: suv-ar-, suv-ğar- gibi. Bu nedenle, Batı Türkçesinde ek başlarındaki g ve ğ düştüğü için birbirine karışarak tek ek hâline gelmiş olmaları doğaldır.

M. Ergin ayrıca, r - l değişmesi yüzünden bu ekin (bazen) Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün bazı ağızlarda l'li şekle dönüştüğünü söylemektedir. (saral-, karal- gibi)¹⁶ Zaten biz de, derlediğimiz örneklerde bu değişime rastlamaktayız.

N. Hacıeminoğlu, + Ar - ekinin kaynaşmış bir ek olduğunu, Eski Türkçede işlek olmamasına rağmen, Orta Türkçede işlek olduğunu söylemektedir¹⁷.

¹⁶ Muharrem ERGİN Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 182. s.

¹⁷ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 174-182. s.

A) FONETİĞİ : + ar -, + ar̥ -, + a^h -, + ē -, + er -, + ē^h -, + e^h -, + l -, + r -

a) + ar - : Ek, fonetik yönden bir değişim geçirmemiştir. Yani, Anadolu ağızlarından derlediğimiz + Ar - ekine ait örnekler, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki şekillerle birleşmektedir.

"onnar gelip fil suarachlar teker teker, onnar seni sorallar."

(Tunc- Hozat - GDİAT - 122).

"suyardıñ bostanı bān gandumu."

(Ams - Merzifon / Akpınar - AAT - 167 - IV)

"bīlbūlū suyardum altun tāsınan."

(Çan. - AAT - 130 - II)

suvar - < suv - gar - < suv - ar = sulamak

"sararmış-da solmuş dönmüş beñzi gazele."

(Niğ - Yeniköy - OAAD - 40)

sarar - < sarıg - ar - < sarı - ar - = sarar - / sarıg = sarı

"derviş kızmış, kızarmış, hayva turınc kimi bozarmış."

(Diy - DA - 198 - 10)

"onnar - da alırız diye cuvap verdiler, fa^hket domuz otaracañsıñ."

(Ela - Gēban / Saracılı Köyü - GDİAT - 103)

b) + ar̥ - : - r - ünsüzü akıcı ve titrek olduğu için, belirsizleşmiş ve düşme eğilimi göstermiştir. Bu nedenle, + ā - ünlüsü uzunluk kazanmıştır.

"bahara ğadar otārdıñ."

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 365 - 94 - 55)

c) + a^h + : Fonetik değişim geçiren r'yi, tonsuzlaşmış dişeti öndamak (r) ünsüzü diye tanımlayabiliriz. Çünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde r

tonlu ve asıl diş ünsüzüdür. Zaten bu sese (r̄), sadece Rize ağızlarında rastladık.

"şindi gúnun birinde gitmiş mali otaşmağa, gitmiş mali otaşmakta bakmış kı, bi keçi bağırıyor."

(Rize - Çamlıhemşin / Ülkü Köyü - RİA - 295 - 49 - 2)

c) + ē - : + er - ekinin ünsüzü düşmüştür. Böylece de kendinden önceki ünlüyü uzatmıştır.

"olanı biyo evēdim."

(Küt. - Yemişli / Simav - KYA - 207 - XXXIII - 7)

"annesi buna evēmeg - isdemiş."

(Ayd - Bozdoğan - GBAA - 78 - 60 - 6)

d) + er - : + e - r - şeklinde oluşan ek, fonetik değişim geçirmeden Anadolu ağızlarında yer almakta ve böylece Türkiye Türkçesi yazı dilindeki şekliyle birleşmektedir.

"guru otlar gögerür."

(Harput - HA - 78 - 3)

"beni eversin bubam dadı." dedi."

(Den. - Tavas - GBAA - 63 - 50 - 46)

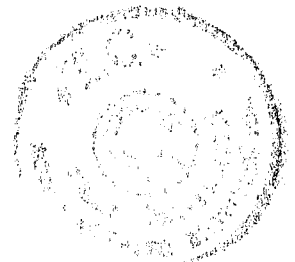
"bu adamlara : gonşular ben her işten tōybe ētdim, bu eşlerden püşman oldum, şimdise siz beni ēverin, bende sizin gibi cemiyete ğarışım ēyi olēyim."

(Ordu - Mesudiye / Zile Köyü - KDİAT - 40 - I)

"çocuğa dēmiş ki :

- seni ēverecem."

(Niğ - Bor / Garannıhdere - AAT - 179 - V)

ever - < ev - e - r - = evlendir - / ev = ev

"bezermek (= ağarıp bez haline gelmek.)"

(Gazi - GA I - 221)

"nemerdikten sonra, yağ goruz."

(Küt - Köprüören Buc. - KYA - 173 - XVI - 10)

"bunnar da yêşerir."

(Erzu - Pasinler / Yeniköy - EİA II - 162 - 09 005 02 - 74)

yaşar - < yaş - ar - = yeşer -, ıslan- / yaş = yaş, ıslak, taze.

yeşer , < yeş - er - = yeşer -, ıslan -

e) + êr - : + ar -, + êr - şeklini almıştır. Kalın - düz - geniş a ünlüsü, ince-yarı-dar ê ünlüsüne dönüşmüştür. Yani e ile i arası bir ses söz konusudur. Bir örnek tespit etmiş bulunuyoruz.

"dedi ne gizêrin ay arvat?"

(Kars - Göle / Boğatepe - EİA - 342 - 84 - 64)

f) + er - : + er - ekinin ünsüzü belirsizdir. Bu da, r'nin akıcılık ve titreklilik özelliğinden, düşmeye elverişli oluşundan kaynaklanmaktadır.

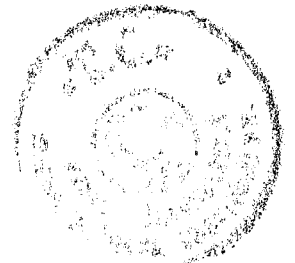
"şinc ~ efendim peder bizi on ~ sekiz yaşında everdi."

(İzm - Karacadağ - GBAA - 26 - 18 - 1)

g) + l - : Eski Anadolu Türkçesi örneklerinde görülen r - l değişimi, Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde de mevcuttur. Bu değişim r ve l'nin aynı özelliğe (akıcılık) sahip olmalarından kaynaklanıyor, diyebiliriz.

"mehemmedin rengi saralmış, gendisi zayıflamış."

(Erzu - EİA II- 16 - 01 000 - 02 - 94)

"- hambal da : bilmem seniñ üzüñe bağıdı, beñe saraldı soldu, bu derde düşdü."

(Siv - Terekeme - STİAT - 115 - I)

"saralıp solmasaydı."

(Van - AİAD - 15 - I)

"bağıb ki göy sağğılladı, yer ğaraldı; gızın irengi saraldı."

(Kars - Iğdır / Kasımcan - KİA - 281 - 56 - 49)

"günden güne saralıp solmuş."

(Gazi - GA I - 344 - 37)

ğ + r - : + ar - eki + r - şekline dönüşmüştür. Yani + a - ünlüsü düşmüştür. Bunu şöyle ele alabiliriz :

1- İsim kökünün son sesi ünlü ve ekin ilk sesi de ünlü olunca, diftong meydana gelmiştir. Bunun sonucunda ise, ünlülerden biri (ekin ünlüsü) düşmek zorunda kalmıştır.

kara - ar - = karar - , siyahlaş -

"ğarara da kösefi olasın."

(Güm - GKAYA - 395 - 4 - 43)

"epeyi ortalıq ğararmıya döndi."

(Er - Tercan / Çadırkaya - EİA - 290 - 310 / 325 - 10)

"dağlar garardı gardan."

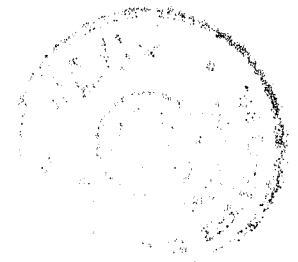
(Mal.- Şahnahan Köyü - GDİAT - 34)

"su sepip, amam fırınları garardın."

(Siv - Oluhman Köyü - STİAT - 16 - I)

"akşam kararmağa başladı yavaş 'yavaş'."

(Rize - Merkez / Sütlüce Köyü - RİA - 220 - 10 - 94)

2- k tonsuz ünsüzü iki ünlü arasında tonlularak g olmuş ve düşmüştür.

Böylece iki ünlü birleşerek uzun ünlü haline gelmiştir.

ak - aġar - < a + a - r - < ār - = aklaş - , aġar - , beyezlaş -

"buna zabānan irken giderik řafaġ yiri ārırġana."

(Nev - Ürgüp / Karacaören - NYA I - 156 - 28 - 25)

"gar yaġdı ġene ārdı yazılar."

(Kay. - Pınarbaşı / Keldepe - OAAD - 87)

B) FONKSİYONU : + Ar - eki, daha çok renk isimlerine gelerek fiiller yapmaktadır. Renk isimleri dışındaki isimlere de gelebilmektedir. Renk isimlerine geldiğinde, sadece olma ifade eden geçişsiz fiiller yaparken, diğer isimlerden bazen olma, bazen de yapma ifade eden fiiller teşkil etmektedir.

+ Ar - eki, renk isimlerinden başka isimlere geldiğinde, ettirgenlik anlamı taşımakta ve böylece geçişli fiiller yapmaktadır (suvar-, otar-, ever-gibi)

T. Banguoġlu'nun ekle ilgili açıklamalarına yer vermek istiyoruz :

"-er - eki, oluşmasındaki ettiren anlatımına uymayan bir kullanışta daha canlı görünür. O da renk sıfatlarından ve düşmeli olarak « o renge dönme » anlatımında geçişsiz fiiller yapmasıdır : aġarmak, kararmak, kızarmak, sararmak, bozarmak, göġermek, yeşermek, morarmak, pusarmak gibi."¹⁸

Kısaca şunu söyleyebiliriz : + Ar - eki;

1- Renk isimlerine gelerek olma bildiren geçişsiz, "kendi kendine olma" anlamı taşıyan fiiller yapmaktadır.

¹⁸ Tahsin BANGUOġLU, Türkçenin Grameri, Ank, 1986, 208. s.

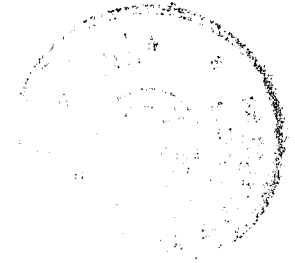
2- İsimlere gelerek ettirgenlik anlamı taşıyan, yapma bildiren etken-geçişli fiiller yapmaktadır.

Bununla birlikte ağar - "ak ol -, morar- = mor ol-, başar - = başarılı ol- gibi bir ol- fiilinin anlam yönünden var olduğunu da düşünebilir. Yine derlediğimiz örneklere dayanarak, + Ar - ekinin oluşturduğu fiillerin "bir durumdan başka bir duruma geçme" yi ifade ettiklerini söyleyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İsteş</u>
suvar-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sarar-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
kızar-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bozar-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
otar -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
karar-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
göger-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bezer-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
nemer-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
yêşer-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
âr-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

7. + As - EKİ : + A - ş - şeklinde bir yapıya sahip birleşik eklerdendir. + A - basamak olarak kullanılmış ve - ş - işteşlik ekini de alarak bir birleşik ek oluşmuştur.

Eski Türkçe ve Orta Türkçede böyle bir ekin varlığından, (birleşik ek olarak) söz edemeyiz. Çünkü ayrı ekler (+ A - , - ş -) şeklinde mevcuttur.

Ancak bazı kaynaklar, + Aş - birleşik şekline yer verdiği için biz de almayı uygun gördük.¹⁹

T. Banguoğlu bu eki, eski - ge - fiilden fiil yapma ekinin işteş görünüşü ile karıştırmamak gerektiğini vurgulamaktadır. (sat - ga - ş - mak > sataşmak, tol - ga - ş - mak > dolaşmak gibi). Ayrıca hece kaynaşması ile meydana gelen örneklerden de bahsetmektedir. (savaş - ış > savaş -).²⁰

A) FONETİĞİ : + aş - , + eş -

a) + aş - : Ek, fonetik değişim geçirmemiş, Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullandığımız şekliyle kullanılmıştır.

"bağdı gördü kü şamata çadıra doğru yanışdı."

(Gazi. - Dağlı ~ Urum Evlek Köyü - GDİAT - 236)

"vastalar yanışar"

(Arp - Kineği Köyü AKD - 111)

"yanışıp āzına bir tel kıl uzatıyo, o cıneyince sakız kıla yapışıyo."

(Bur. - ADÜM I - 118)

« atı puñara yanışdıramıyor »

(Kay. - Merkez / Hajdarbucağı - OAAD - 58)

yanış - < yan - a - ş - = hizmetine girmek, erişmek, yaklaşmak/

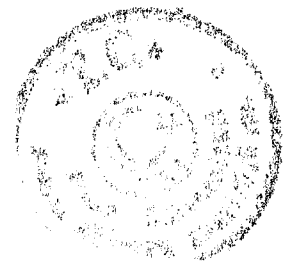
yan = yan.

"mah cemalan bañan gözler kamaşır."

(Diy - DA - 83 - 3)

¹⁹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank, 1986, 209 s.

²⁰ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank, 1986, 209. s.

b) + es - : Ek, ince ünlü ile oluşmuştur.

1- Kahr - düz - geniş a ünlüsü ile ifade edilmesi gereken ekte, ş ünsüzünün etkisiyle meydana gelmiş incelikler,

"ben yanına yaneşmedim."

(Man. - Gördes - ADÜM I - 19)

2- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

"güreşiller, güreşiller nası olursa şahismayıl o adamı yênir."

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 134)

"asgerde ële güleşellermiş hangisi hangisini yënerse o ona teslim olar."

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 137)

"yatılar, güleşiler."

(Diy - DA - 187 - 10)

"tutiy büyük bir dāvet yapıy, ğoyunnar kesiy, davullar çaldiriy, develeri güleşdiriy, bir ğiyamet şennik yapıy ki görme."

(Güm. - İnönü Mah (Kasarhane) - GKAYA - 310 - 34)

B) FONKSİYONU : Anadolu ağızlarından derlediğimiz + Aş - ekine ait örnekler sınırlıdır. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz; + A - nın anlam yönünden bir fonksiyonu yok gibidir. Anlamın bütün yükü, - ş -'nin üzerinde toplanmaktadır. Bu yük, bazen karşılıklılık, bazen de dönüşlülük şeklindedir. Karşılıklılık anlamıyla birlikte, ortaklaşmadan ve olma ifade eden geçişsiz fiiller meydana getirdiğinden söz edebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
yanaş-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
kamaş -	-	x	-	x	-	-	-	x	-
güreş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

8. + dA - / + tA - EKİ : A. Von Gabain ekin + ta -, + ta; + da -, + da -
şekillerini ve (ünta -, ista -, alta-) örneklerini vermektedir²¹.

Eski Türkçeden beri bütün şivelerde kullanılmakla birlikte, «Eski Türkçede fazla işlek değildir, fakat Orta Türkçede daha işlektir»²², görüşünde olan N. Hacıeminoğlu'na karşılık T. Banguoğlu, söz konusu ekin Eski Türkçede ve Doğu Türkçesinde oldukça geniş bir türeme alanına sahip olduğunu söylemektedir²³.

Yapı bakımından hiç bir değişim geçirmemiştir. Eski Türkçede ekin hem d'li, hem t'li şekillerinin olduğunu bilmekteyiz. Batı Türkçesinde ise sadece iste- fiilinde kalmıştır. Sıkça kullanıldığı tabiat taklidi kelimelerin sonu daima l, r, y tonlu ünsüzleri ile bittiği için, ekin bugün yalnız d'li şekli kullanılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ise, bu ekle yapılmış çok az kelime vardır.²⁴

A) FONETİĞİ : + da -, + dā -, + dá -, + de -, + dē -, + dē̇ -, + di -, + dī -, + ē̇ -, + tá -, + te -, + tē -, + tá -, + te -, + tē -, + Te -, + Tė -, + ti -, + tī -

a) + da - : Ek, bizim Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde fonetik değişim geçirmemiş şekliyle de kullanılmaktadır. Ancak biz, isim köküne gelenler ile tabiat taklidi kelimelere gelen örnekleri ayırmayı uygun gördük.

²¹ A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988 - 50. s.

²² Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 174. - 183 s.

²³ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 204. s.

²⁴ F. Kadri TİMURTAŞ, "Eski Anadolu Türkçesi" Türk Dünyası El Kitabı I - TKAE Ank. 1976, 208-209. s.

İsimlerden Oluşan Fiiller :

« o yar yaldatdı meni.»

(Van - AİAD - 16 - I)

alda - < al - da - / y - al - da - = aldat - / al = hile

« adam adlamasini.»

(Trab. - Vakfıkebir / Lancıma Köyü - KDİAT - 162 - III)

« başlarıñ gayrı etraflarını diplerini gurdamia. »

(Nev. - Acıgöl Buc. - NYA I - 129 - 6 - 12)

« dişin dibini gurda dēyor, gız.»

(Kay. - OAAD - 46)

kurda - < kur - da - < = karıştır - , kurcala - / kur = defa , sıra

Tabiat Taklidi Kelimelerden Oluşan Fiiller :

« üzgār esmediñçe yaprañ kıpırdamaz. »

(Diy - DA - 92 - 5 - 88)

« şingirdaklı gah gah horazım.»

(Bur - ADÜM I - 110)

«atlar hērildadiler.»

(Van - AİAD - 4 - I)

«ben guyuruumla dingirlardı verēnde sen gaş demiş.»

(Isp - ADUM I - 62)

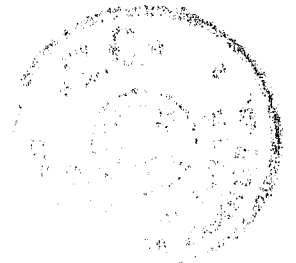
«gavā gabā goymuş örüzgar esdikce o tañırdarımış.»

(Kay. - Ürgüp / Uşaklı - OAAD- 77)

b) + dā - : Ünlü uzaması şeklinde bir fonetik farklılaşma vardır. Ek, tabiat taklidi kelimeye gelerek fiil yapmıştır.

«baldırcan yükünü gincirdatma beñey gincirdādıcı.»

(Çor. - ADÜM II - 116)

c) + dá - : + te - eki, hem ünlüsü hem de ünsüzü yönünden Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmıştır. t tonsuz ünsüzü, tonlularak d'ye, e ince ünlüsü de yarı-kalınlaşma ile á şekline dönüşmüştür. Bu değişim, isim kökünde yer alan aynı özellikteki seslerin etkisinden kaynaklanmıştır.

«pékêy, o halda bën gızı isdárım siz dá bēni dēsdēklársıs.»

(Art- AYA - 67 1/B)

«yā rêbbi, bana bir çocuḡ vēr dá isdār gız ~ olsun, isdār, ~ oḡlan!»

(Art - AYA - 66 - 1/B)

c) + de - : Eki, şu şekilde ele alabiliriz:

1- Tabiat taklidi kelimelere gelen + de - eki, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

«... öne çağırýos ~kun odanın içi sengildeyo»

(Küt. - Samat / Simav - KYA - 212 - XXXVII - 39)

«adam o vakıt bi bēngildedi»

(Isp - ADÜM I - 66)

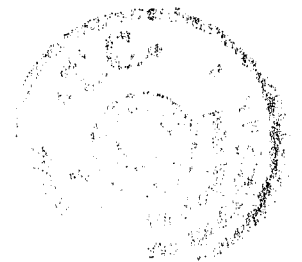
«dingildeşmek (= hep birden ortada sıçrayıp durmak)»

(Gazi - GA I - 210)

«büngüldemek (= su büngül büngül ses çıkararak kaynamak)»

(Gazi. - GA - I - 209)

2- İsme gelen + te - ekinin ünsüzü, tonlularak + de - şeklini almış, böylece Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmıştır. Bunu, söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz.

«oğulumuz, gelinimiz, işde o kendi terefine sesdiyecek ğız terefine, oğlan babası kendi terefinen arz ettiğini sesdiyecek, isdediği dosdar, arz eden geler, arz emeyene bişey yoh.»

(Arp. - Kineği Köyü - AKD 109)

«ben sizden para isdedim.»

(Kars-Ardahan / Halil Efendi - KİA - 231 - 36 - 21)

«bülerem ki, hükümetden hêş bişê isdemem.»

(Erzu - Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 239 - 14 062 02 - 33)

«bütün, mesela da burya; nereyi isdersen sänä vërah.»

(Erzu - Hınıs / Parmaksız - EİA II - 233 - 14 013 03 - 85)

«türgiyanın en akillisini senden isderum : uş teklifat yerine keleşkedur.»

(Trab - Of / Zêlêga - KDİAT - 164 - III)

iste - < izde - < iz - de - = ara- , iste - / iz = iz

d) + dē - : Eki oluşturan ünlüde uzama meydana gelmiştir. Değişimi, iki başlık altında toplayabiliriz :

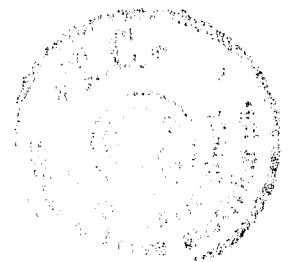
1- Tabiat taklidi kelimelere gelen ekte, ünsüz düşmesi ile oluşan uzunluklar,

«göv gürüldē, şimşek şa'lā, bizim taylā, ikisi bi yēde o'lā = (deymen)»

(Küt. - Kuşu / Simav - KYA - 188 - XXIII - 162)

"hambaf mēmeT habā vēdi: "sen tüccariñ evinde çifbaĭ ğarınan yukarıya tingildēken ben yülükde borzan öTdürüp - bādım."»

(Den. - Tavas - GBAA - 60 - 47 - 33)

2- İsimlere gelen ekte, y ünsüzünün etkisiyle oluşan uzunluklar, (Ayrıca ekin ünsüzü tonlulaşarak d şeklini almıştır)

«āleme karşı herşey isdēy»

(Er - Refahiye / Bulak - EİA - 218 - 69 / 110 - 104)

e) + dē - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin isimden fiil yapma eklerinden olan + te -, Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde + dē - halini almıştır. Tonsuz ünsüz t, tonlulaşarak d olurken, düz ünlü e yarı daralmayla i'ye yaklaşmıştır. Sınıflandırılacak olursak;

1- y ünsüzünün etkisiyle oluşan yarı - daralmalar,

«öteki köv bize bi buçuḡ sahat yaḡın emma kelerē gelmek isdēyök»

(Er - Kemah / Doğanbeyli / Kerer - EİA - 146 - 14 / 33 - 81)

«gönüñ isdēyse sen gēt.»

(Gazi - GA I - 342 - 1)

«yanē yerdēm= parayile isdēyoruz»

(Erzu - Hınıs / Bellitaş - EİA II - 247 - 14 063 02 - 28)

«ne isdēyñ babam, dēy danışdı.»

(Gazi - GA I - 370 - 13)

2- İsim kökündeki dar ünlünün etkisinden kaynaklanan yarı-daralmalar,

«her üçünüzünde ḡarısınnan bir ḡat don kömleḡ isdērem gendim için, tikili.»

(Arp - Kineḡi Köyü - AKD - 28)

f) + di - : + te - ekinin ünsüzü tonlulaşmış, d'ye dönüşmüştür. Geniş ünlü de y'nin tesiriyle daralarak i olmuştur.

«dēdi babam bir ġat don kōmleġ isdiyir sennen, tikili.»

(Arp - Kineġi Kōyü - AKD - 28)

g) + dī - : + da - ve + te şekilleri, + dī- hâline dönüşmüştür. Ünsüz tonlulaşmasının yanında, ünsüz düşmesi ve hece kaynaşması sonucu ünlü incelmesi ve uzaması söz konusudur.

1- Tabiat Taklidi Kelimelerden Oluşan Fiiller :

«dev ānlayī, ānlayınca teller sıngırdī insanlāġ, kaçılāġ, biri diyī başka cāresini bullım diyī. »

(Küçük Karıştıran - DTYA - 37 - XIV - 6)

2- İsimlerden oluşan Fiiller :

«diyūr kı "sēn, siz ġedub bana ali ēfēndinīn ġızını isdīcaħsis bēnīm ~ oġluma!"»

(Art - AYA - 67 - 1 / B)

ġ) + ē - : + te - ekinin ünsüzü düşmüştür ve y ünsüzünün tesiriyle e geniş ünlüsü uzamış, yarı-dar şekil almıştır.

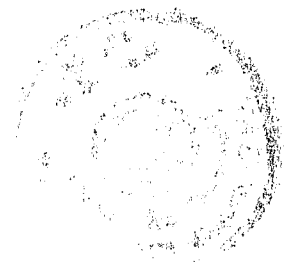
«deduk : "bey, benum bi zorum var, bişe girmek isēirum. »

(Rize - Merkez / Sültüce Kōyü - RİA - 224 - 10 - 278)

h) + tá - : İsimden fiil yapan + te - ekinin ince ünlüsü, yarı kalınlaşma ile a'ya yaklaşmıştır. Yani a ile e arası bir ses durumuna gelmiştir.

«beni istādile, čikaṛdile bīfīncī Kamaṛāya.»

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA 284 - 41 - 102)

ı) + te - : Ekte, fonetik bir değişim yoktur. Ancak isim kökündeki s asıldış sızıcısı, ř dişeti sızıcısına dönüşmüştür, (ř < s < z). Söz konusu eki, alfabetik sırayla incelediğimiz için fonetik değişim olmamasına rağmen alıyoruz. Aşağıdaki örnek, Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekillerdendir.

«kız iştesun bize, bi kaç yerlere ğitsun iş'tesun.»

(Rize - Çayeli / Büyükköy Buc. / Derecik Köyü - RİA - 278 - 39 - 8)

ı) + tē - : Ek, isme gelerek fiil yapmıştır. Ekin ünlüsü ise, y ünsüzünün ve diğer uzun ünlülerin etkisiyle uzamıştır.

«oyun çıkarcek ~ adam, üş tāne ... üsdünüñ entārisini istēyōlā.»

(Küt - KYA - 147 - II - 74)

ı) + Te - : Ekin ünsüzü yarı-tonlulaşma ile T şeklini almıştır.

«bayā bi ~ şeylē işTenir, onnarı yapılır.»

(Küt - KYA - 135 - I - 29)

k) + Te - : Yarı- tonlu hale gelen ünsüz, aynı zamanda belirsizleşmiştir. Bu fonetik farklılığı, söyleyiş özelliği olarak da değerlendirebiliriz.

«çünkü, bařğā şimdiye ğada hiç bi radyodan işTevenni duymadım.»

(Küt - KYA - 151 - V - 31)

«eyer tantanalı işTerlerse : ā, elē günē ğraşı.»

(Küt - KYA - 135 - I - 33)

ı) + ti - : + te - ekinin ünlüsü, y ünsüzünden etkilenererek daralmış ve ék + ti - şekline dönüşmüştür.

«neyisa, kağveye yatıyrum, param da bitēyi; beş lira işitiyē miyirum biri'sinden ayıptu 'dēyine, yūz lira iştesam itimat etmiyi bağa, verē miyi bağa para.»

(Rize - Çayeli / Büyükköy / Derecik - RİA - 278 - 39 - 19)

m) + tī - : Hece kaynaşması sonucu, e geniş ünlüsü hem daralmış, hem de uzamıştır.

«tiyestēyi istī hā. »

(Muratlı - DTYA - 33 - V - 4)

B) FONKSİYONU : + dA - / + tA - eki, hem isimlere hem de tabiat taklidi kelimelere gelerek fiiller yapmaktadır. Ek, isimlere geldiğinden yapma ifade eden geçişli fiiller yaparken, tabiat taklidi kelimelere geldiğinde olma ifade eden geçişsiz fiiller yapmaktadır. Tabiat taklidi kelimelerde daha işlektir, diğer kelimelere ise seyrek olarak gelebilmektedir.

V. Hatiboğlu bu ekin, isim soylu sözcüklerden fiil gövdesi kurulduğunu söylemektedir²⁵.

T. Banguoğlu ise, + dA - / + tA - ekine benzerliğinden söz etmektedir. Ancak bu benzerlikte, donatma anlamında türetilen fiillerin daha çok Eski Türkçede ve Doğu Türkçesi dönemlerinde geçerli olduğu vurgulanmaktadır.

Günümüzde, bu ek işlek değildir. Fakat, iki heceli tabiat taklidi kelimeleri fiilleştirmede canlılığını korumaktadır. Banguoğlu ayrıca, isimden isim yapan + dī° / + tī° ekine paralel olarak her (gürül - tü, patır - tı) tabandan tabiat taklidi fiilleri yaptığını belirtmektedir²⁶.

²⁵ Vecihe HATİBOĞLU, Türkçenin Ekleri, Ank. 1991, 57. s.

²⁶ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 204-205. s.

Ashında tabiat taklidi fiilleri daha çok renk ve sesle ilgilidir (fısıldamak, şakırdamak, parıldamak, ısıldamak, kımıldamak gibi)

N. Hacıeminoğlu bu ekin, çeşitli sesleri ve eşyaya atfedilen hareketleri taklit yoluyla anlatan fiiller yaptığını söylemekte ve + dA- / + tA - eki ile yapılan fiil tabanlarının yalın olarak pek kullanılmadığını belirtmektedir²⁷.

Derlediğimiz üç örnek hariç, diğer örneklerde söz konusu ek, tabiat taklidi kelimelere gelerek olma ifade eden geçişsiz fiiller yapmıştır. Diğerlerinde ise, yapma anlatan geçişli fiiller teşkil etmiştir. Bu da ekin tabiat taklidi kelimere gelmede daha canlı, işlek olduğunu gösteriyor.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
yalda -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gurda-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kıpırda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
şingırda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
hērilda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
dingırda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
tağırda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
guncırdā -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
isdā -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
şengilde-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
beñgilde-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
dingilde-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
büngülde-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gürüldē-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

²⁷ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank-1991, 213. s.

9. + gîr - / + kîr - EKİ : Bu ek de Eski Türkçeden beri kullanılan ve tabiat taklidi kelimelerden fiil yapan bir ektir.

A. Von Gabain ekin, + kır-, + kir - ; + ğır- vb şekillerini vermektedir²⁸. Ek, Eski Türkçe döneminden beri kullanılmakla birlikte Orta Türkçe döneminde daha az kullanılmıştır. F. Kadri Timurtaş ise, "Eski Anadolu Türkçesi" başlıklı yazısında söz konusu eke yer vermemiştir²⁹.

Türkiye Türkçesinde de pek işlek olmayan ekin, meydana geliş nedenini T. Banguoğlu şöyle anlatmaktadır : "Bu ek, - ir - isme fiil ekinin - k ile kapanan iki heceli bir isme gelmesinden (sümük gibi) birleşme yoluyla doğmuş olmalıdır. (sümük-ür- > süm - kūr -). Bu da kapalı hecelere gelerek - ir - eki gibi hemen daima sesli fiziolojik işleyişlerin kılınışı anlatımı ile fiiller yapar : hıçkırmak, hınçkırmak, pufkurtmak, püskürtmek, haykırmak, fışkırmak , kışkırmak, hünkürtmek, püfkürtmek gibi»³⁰

A) FONETİĞİ : + gır -, + ğır -, + gür -, + kîr -, + kîr -, + kır -, + kūr - + kūr -, + sîr -

a) + gır - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + kır - olan ek Anadolu ağızlarından derleyebildiğimiz örneklerde + gır - şeklini almıştır. ğ art-damak tonsuz ünsüzü, g art-damak tonlu ünsüzüne dönüşmüştür.

« coruh neheri gan ~ fısgırıp akıyor. »

(Aışar Uruğu Ağızı - Ardahan / Hasköy / Hoçuvan - DİAT I - 140 - IV / II)

²⁸ A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 49, s.

²⁹ Faruk Kadri TİMURTAŞ, "Eski Anadolu Türkçesi", Türk Dünyası El Kitabı I, İKAE Ank. 1976, 208. s.

³⁰ Tehsin BANGUOĞLU Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 213 s.

« bir ~afta, oñ ğún, haivana bañınca başfamiş haivan añgırmaya. »

(Afy - Dinar / Kazanpınar - GBAA - 43 - 33 - 10)

« asgırmañ (= askırmak) »

(Harput - HA - 30 - 30)

ks > sg değışimi meydana gelmiştir.

V. Hatiboğlu, «aksırmak» ve benzeri fiiller için şu açıklamayı yapmaktadır : « Görülüyor ki, "-kır" ekinde "-r" sesinin bulunması, "askırmak, öskürmek, tıskırmak" gibi sözcüklerde ses göçüşmesine yol açmış, "aksırmak, öksürmek, tıksırmak" gibi biçimler oluşmuştur »³¹

b) + ğır - : Eki oluşturan ilk ünsüz, art-damak tonsuz ünlüsü halini almıştır. Bu değışimde, kelime içindeki diğér tonsuz ünsüzlerin etkisi büyüktür.

« bu ayakdan ğāli bōle ğan fısgırvo. »

(Küt - Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 230 XVI / 2 - 35)

« yük altında eşşek añgırmaz. »

(Güm - GKAYA - 392 - 2 - 131)

« bunun eşşeyi bunu görünce añgırmağa başladı. »

(Arp - Aslanhane Köyü - AKD - 178)

« dimiş, "ğahpeniñ ~eşşā añğır sultan ireşşat gibi dayıñ var" dimiş. »

(Afy - Dinar / Kazanpınar - GBAA - 43 - 33 - 11)

c) + ğür - : + k - tonsuz ünsüzü, + g - ön - damak tonlu ünsüzüne dönüşmüştür.

³¹ Vecihe HATİBOĞLU, Türkçenin Ekleri, Ank. 1981, 83. s.

« (ilim ilim yitmek) = uşahlar çıkmış armudi yoniydılar bir püsgürtdüm ki ilim ilim yitdiler. »

(Güm.- GKAYA - 370 - 1 - 22)

« bir ~ ez daha gētdikten sōra bir adama ras gēldi dēñizin kenarına yanaşmış dēñizden sümürüyor edirafa püsgürüyor. »

(Kır.- Avanos - OAAD - 118)

« ondan sora bunnar, şey=, fabrikalar= durdurdı moskovadan; iş= silaha sarıldı=, bunnar= bir daha püsgürtdüler. »

(Erzu.- Horasan / Yukarı Tahirhoca - EİA II - 146 08 041 01 - 43)

c) + kîr - : "k" ön-damak ünsüzü "k" art-damak ünsüzüne, kalın ünlü, í yarı-ince ünlüsüne ve r ünsüzü de, tonsuzlaşmış-dişeti-öndamak r ünsüzüne dönüşmüştür.

« baktum kapide kúpeğ afkîriyô. »

(Rize - Çayeli İlç. / Aşıklar Köyü - RİA - 259 - 29 - 12)

d) + kîr - : Ünlü kısa telaffuzludur.

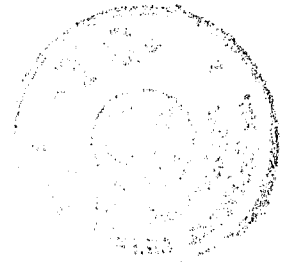
« çemkîr - (= fazla ağlayıp bağırmak) . »

(Urfa - UA - 101)

e) + kur - : Ek, art-damaklı k ve buna paralel olarak kalın ünlüden oluşmuştur. Ayrıca ünlünün dar-yuvarlak şekli aldığını da belirtmek gerekir.

« zağar gibi avkırma. »

(Kas.- AAT - 27 - I)

f) + kūr - : k' yı katı, yarı-sızıcı, tonsuz, ön-boğumlanmalı, dişeti, ön-damak ünsüzü diye tanımlayabiliriz. Ekin ince ünlüsü ise, yarı-kalınlaşmayla ú olmuştur. Yani 'ya yaklaşmıştır.

« dedi ağa babası : "nōldi oğul!?" "baba", dedi "sorma öyle bi şe ki," dedi, "ağ'zından púskúrten 'ateş beni 'yakdi, 'korktum ondan geldum buriyá. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah.- RİA - 197 - 1 - 23)

g) + kūr - : İsimden fiil yapma eki, Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde (fonetik yönden) Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşmektedir.

« düşman da giri púskürdü. »

(Man - Soma / Kadıncık - GBAA - 9 - 5 - 20)

ğ) + sír - : + kūr - olması gereken ekin ön-damak ünsüzü k , diş ünsüzü s'ye dönüşmüştür. Ünlü ise, düz-dar ve şekle girmiştir.

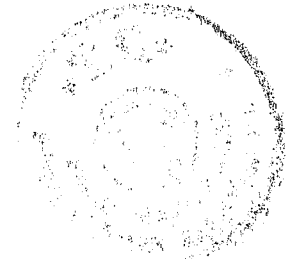
« simsír - (= sümkürmek) »

(Urfa - UA - 132)

B) FONKSİYONU : + gír - / + kír - eki tabiat taklidi kelimelere gelerek onlardan yapma ve olma ifade eden fiiller oluşturmaktadır. Fakat daha çok, olma ifade eden geçişsiz fiiller yapmaktadır.

N. Hacıeminoğlu'nun ekin fonksiyonuna dair görüşlerini yer vermekte fayda var. Çünkü daha fazla ayrıntı içermektedir.

« Bu ek, umumiyetle tabiat seslerini taklit yolu ile ifadeye yarayan fiiller teşkil etmektedir.

Aslında bu çeşit fiilleri kök ve ek şeklinde ayırmak ne gereklidir, ne de mümkündür. Fakat aynı mahiyetteki sözlerde ortak olan bazı heceleri ek gibi düşünmek uygun görülerek, bu yola gidilmiştir. Gerçekte ise ek farz edilerek ayrılan heceden sonra geride kalan isim tabanının hiç bir mânâsı yoktur. Yani bahis konusu taban ne bir nesne, ne bir hareket, ne de bir mefhumun adıdır. Sadece işitilen her hangi bir sesin insan hançeresi ile taklidinden ibarettir.»³²

O halde şunu da belirtmek gerekir ki, tabiat taklidi kelimelere gelen ek, yine taklidi fiiller yapmaktadır. Derlediğimiz örneklerin biri hariç, çoğunlukla olma bildiren geçişsiz fiiller oluşturduğunu söyleyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
fışgır -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
añgır -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
asgır -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
püsgür -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
afkîr -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
çemkîr -	,	x	-	x	-	-	-	-	-
simsîr -	x	-	x	-	x	-	-	-	-

10) + I° - EKİ : Bu ek, Eski Türkçede kullanılmıştır. A. Von Gabain eki, + a -, + ä -; + ı -, + i -, ; + u -, + ü - şekilleriyle topluca ele almaktadır.³³

N. Hacıeminoğlu ise söz konusu eki, Eski Türkçe döneminde iki ayrı başlık altında incelemektedir. İlk bölümde - ı - / - i - ekini vererek, işlek olmayan bir ek olduğunu söylemektedir. İkinci başlıkta ise, ekin dar-

³² Necmettin HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 216. s.

³³ A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 48. s.

yuvarlak şekillerini ele almış (- u - / - ü -) ve yine işlek bir ek olmadığını belirtmiştir.

Orta Türkçenin Karahanlı döneminde işlek bir ek durumunda iken, Harezm döneminde işlekliliğini kaybetmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde de işlek değildir. Günümüzde ise, canlılığı olmayan ancak, kalıplaşmış bazı örnekleri kalmıştır (taş - ı - , ağır - ı - v.b.).³⁴ Yapı bakımından ise herhangi bir değişiklik geçirmemiştir.

A) FONETİĞİ : + a - , + e - , + ê - , + ɛ - , + ɪ - , + í - , + i - , + ī - , + ö - , + u - , + ū - , + ú - , + ů - , + ü - , + ū -

a) + a - : + ɪ - ile + u - şekillerinin Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmasına karşılık ek, ünlü genişlemesiyle + a - ya dönüşmüştür. Genişleme isim köklerindeki geniş ünlülerinin etkisinden kaynaklanmaktadır.

« daşadı tükene doldurdular malı. »

(Garapapağ - Terekeme Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun - Dere Köyü -
DİAT I - 33 - II)

« bu vahıtlar oña yaramıyor dohanıyor da. »

(Nev - Gülşehir / Eğrikuyu - NYA I - 193 - 54 - 3)

b) + e - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + u - şekliyle kullanılan ek, Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde + e - olarak kullanılmıştır. Kalın-dar-yuvarlak ünlü, ince-düz-geniş ünlü halini almıştır. Bu değişimi söyleyiş özelliği olarak kabul edebiliriz. Çünkü, cümle içindeki diğer kelimelerde de aynı özellik göze çarpmaktadır.

³⁴ Necmettin HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 174-179, s.

« göltüğünden bi tene atmêş, dokenmiş oreye düşdi. »

(Er - Kemaliye / Başpınar - EİA - 25 - 98 - 51)

c) + ê - : İsimden fiil yapma eki + i - ile + u - Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde + ê - şekline dönüşmüştür. Ünlü, yarı-ince ve yarı-genişleme ile e - i arası bir konumdadır. Sınıflandıracak olursak;

1- ş'nin etkisiyle meydana gelen yarı-incelmeler,

« bunnar yaneşdêler tavûskere, arhayan başladêlar un daşemaya. »

(Erzu - Olur - EİA II - 40 - 02 000 02 - 37)

2- y'nin etkisiyle oluşan yarı-incelmeler,

« sap daşey. »

(Er - Kemah / Doğanbeyli / Kerer - EİA - 159 - 132 / 154 - 16)

« hep ohêya, ohêya n ~ olacah ? »

(Er - Kemah / Doğanbeyli - EİA - 1168 - 280 / 304 - 2)

« açā ēmayêlēm ēşen ohêyā. »

(Er. - İliç / Akdoğu - EİA - 137 - 83 / 140 - 77)

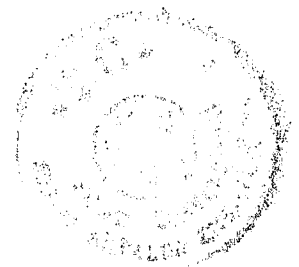
« yahut da ohêyecah yerda olecah . »

(Er - Tercan / Uzunyayla - EİA - 313 - 543 / 570 - 33)

c) + e - : Dar - kalın - düz "ı" ile ifade edilmesi gereken ek, fonetik değişimle + e - olmuştur. Bu sesi, kapalı ê ile i arası bir ses olarak tanımlayabiliriz. O halde "ı" ünlüsü, biraz genişlemeye yönelmiş ve incelererek i 'ye yaklaşmıştır, diyoruz. Bu değişim, y ünsüzünün etkisiyle gerçekleşmiştir.

« ağır=yor. »

(Erzu - Tortum / Bağbaşı - EİA II - 118 - 07 015 01 - 10)

d) + 1 - : İsimden fiil yapma eki + 1 - Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olarak Anadolu ağızlarında yaşamaktadır. Bunun yanında farklılaşan şekiller de mevcuttur :

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« yazıñ senıñ genc ömrüñe acırum.»

(Yoz.- OAAD - 162)

« şavağ atsin dan yılleri ısisin. »

(Niğ.- Arapsun / Karacaşar - OAAD - 30)

« oriye binalā yapıdirmek için daşıttıla.»

(Bal.- Sağış / Gübeşler Aşiretinden - ADÜM I - 13)

« ıııdı geldi ħorus ötüyo»

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 109 - II)

« don ğıyer kisbet taşır. »

(Yoz.- Boğazlıyan / Bektaslı - OAAD - 183)

« yavaşımak (= yavaşlamak) . »

(Gazi.- GA I - 233)

2- Kelime içindeki dar ünlülerin etkisiyle meydana gelen daralmalar,

(Türkiye Türkçesi yazı dilinde dar-yuvarlak + u - şeklindedir)

« şindi ise bene toħınır. »

(Kars - Sarıkamış / Gara Urğannı - DIAT I - 160 - VII)

« mekik dohır.»

(Diy - DA - 102 - 8)

e) + í - : + 1 - ve + u - olarak ifade edilen ek, + í - şeklini almıştır.

1- Türkiye Türkçesi yazı dilinde + 1 - olan ekte oluşan yarı-incelikler,

« dedi; sen merak 'etma bu koyın'ları taşır taşır havu'riya meşeye
getururuk 'koruk o'ları bi 'yere, ormanın i'çine sak'laruk olari. »

(Rize - Merkez / Sültüce Köyü - RİA - 219 - 10 - 72)

2- + u - olması gereken ekte meydana gelen darlık-düzlük ve yarı-
incelikler,

« yedi yaşına bi çocuk var, dedi ki : "ben hij bi şe dilemem; cümā ğūni
hutbe okıcoğum. »

(Rize - İkizdere İlç. / Çamlık Köyü - RİA - 225 - 26 - 79)

f) + i - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin isimden fiil yapan + i - , + i -
ve + ü - ekini taradığımız metinlerde + i - olarak tespit ettik.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« öyle annesi babası da zeñginiyo ħu bu cocū yīħadıħca bütūn altın
saçılıyo başını bōle yīħarħana. »

(Nev - Kozaklı / Kozaklı - NYA I - 212 - 65 - 10)

« serinimek (= serinlemek) . »

(Gazi - GA I - 233)

« mevlanın aşgına incitme beni. »

(Kay - Büyük Toraman - OAAD - 52)

« kız ēve varmış gapıyı arħasınnan bēkitmiş »

(Kır - Merkez / Karıncalı - OAAD - 107)

« incinmez bir tēlim ana. »

(Karakoyunlu Uruğu Ağızı - Iğdır / Karakoyunlu Köyü - DİAT I - 10 - I)

2- +1 - kalın ünlüsü ile ifade edilmesi gereken ekte y ünsüzünün etkisiyle meydana gelen incelikler,

« oduna giden baltasını, suya giden helkesini daşıyacaḡ »

(Güm.- GKAYA - 391 - 2 - 101)

« efendē deyeleḡ kḡ, sandaleya daşıyah, kütüh de bulunmaz, beyēm . »

(Erzu.- Şenkaya / Uğurlu - EİA II - 62 - 03 009 03 - 55)

«canı acıyan eşek atı geçer »

(Diy.- DA - 91 - 5 - 34)

« acıḡan ne olsa yiyer, acıyan ne olsa diyer. »

(Diy.- DA - 90 - 5 - 27)

3- Ünsüz düşmesi sonucu oluşan incelemeler,

« onun bunun eşyalarını taşı, evlerine götürü, kazandığı parayı akşam alıp eve geli. »

(Diy.- DA - 238 - 10 - 4)

4- Dar-yuvarlak + ü - ünlüsü ile ifade edilmesi gereken ekte y ve ş ünsüzlerinin etkisiyle oluşan düzlük, darlık ve incelikler,

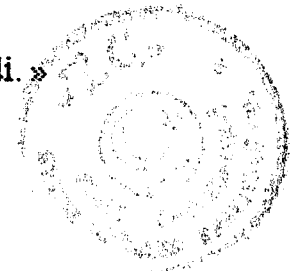
« senin yēriyişin ağam beybōregın yerişine benzey. »

(Güm.- İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 320 - 350)

g) + ī - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + ü - olarak kullanılan ek, hece kaynaşması sonunda daralıp, düzleşmiştir. Ayrıca uzayarak + ī- şeklini almıştır.

« herkes süḡgü daḡıceḡ affah ~ affah diyip yöriceḡ, didi. »

(Man.- Soma / Kadinköy - GBAA - 8' - 5 - 6)

ğ) + ö - : İsim kökündeki yuvarlak ünlünün tesiriyle ekin dar-yuvarlak ünlüsü + ü - , geniş yuvarlak + ö - haline gelmiştir.

« dedim eş ~ oñu, bağ ~ onu, yörörseñ ~ orda at var dedi, bekiñ ~ aparirem. »

(Kars - Çıldır / Meryem - EİA - 368 - 95 - 26)

h) + u - : Türkiye Türkçesinin isimden fiil yapma eki + ı - , + u - ve + ü - , taradığımız metinlerde sadece + u - olarak ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« hancıya atını, hēybesini teslim ētmış gendūsü de yatmış, uyumuş »

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 76 - I)

uyu - < uy - ı - < ud - ı - = uyu - / ud = uyku

« medine fikaresi gibi yalvarmağ / yavuncu olmağ= birşey isterken çok yalvarmak, kendine acındıracak, el ayak öperek istemek. »

(Harput - HA - 123 - 32)

« bu dēvler bizi getirip, bu halleri tohudullar bize. »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 94)

« şu hırpıtlarımız ızıcığ ucuzusuñ. »

(Nev - Hacıbektaş / Aşağıbarak - NYA I - 209 - 62 - 110)

« çarşıda duz ucuzudukça ucuzumuş, ucuzudukça ucuzumuş. »

(Çor - ADÜM II- 118)

« bu çocuğlar, on sene hoca buları ohutdu. »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 53)

2- Kelime içindeki geniş ve dar-yuvarlak ünlülerin etkisiyle oluşan dar-yuvarlaklar,

« goja ~ garı gıza, gızım ben seni acuduğuma söylüyim, gırh gün sana
ölü başı bekledecekler. »

(Mal. - Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT - 27)

« şimdi de bi yetim gördü mi canum acur. »

(Er. - Kemah - EİA - 173 - 355 / 379 - 2)

3- İsim kökündeki kalın-geniş-yuvarlak o ünlüsünün etkisiyle meydana
gelen kalınlıklar,

(Eski Türkçede yorı - fiili kalın ünlüdür. O nedenle ek, aslını muhafaza
etmiştir. yürü - < yorı - < yo-r-ı- = yürü - / yor < yo - r = yol)

« yoru yoru a ~ pulut yoru. »

(Ayd. - Karacasu - GBAA - 92 - 70 - 18)

1) + ü - : Eki oluşturan ünlü uzamıştır. Bu uzunluğu iki sebebe
bağlayabiliriz :

1- y nin tesiriyle meydana gelen uzunluklar,

« men de gëdim, ohūyum, molla olum. »

(Kars - Tuzluca / Üçkaya - KİA - 314 - 74 - 10)

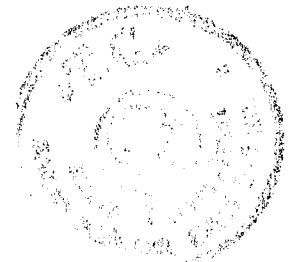
« okūyo. »

(Küt. - Akçaalan / Gediz - KYA - 219 XL - 49)

2- Hece kaynaşması ve ünsüz düşmesi sonucu oluşan uzunluklar,

« ac'cık gözlēmi yumuyom, uyūvecām zaman, 'hadī... gızı geliyo,
uyendiryo. »

(Küt. - Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 232 - XVI / 2 - 87)

« irak ~ işcēdin de bubam "uyū ġafīsū" dēdim. »

(Den.- Acıpayam - GBAA - 72 - 56 - 19)

i) + ū - : Etken önceki yarı-ince, yarı-kalın ünlünün etkisiyle Türkiye Türkçesi yazı dilinin + ū - eki de , + ú - halini almış ve yarı-kalınlaşma ile u'ya yönelme söz konusu olmuştur. Kalınlaşma, Eski Türkçedeki yori - şeklinin muhafazası ile ilgilidir.

« yúru reyiz yúru yok mi bi çağre. »

(Rize - Merkez / Camiönü - RİA - 204 - 2 - 117)

i) + ū - : Ünlü kısalığı şeklinde bir fonetik değişim meydana gelmiştir.

« olan orda ağlaya ağlaya uyū'du ġaldı. »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 232 - XVI / 2 - 89)

k) + ū - : Hem + ū -, hem de + u - eki taradığımız metinlerde ince, dar-yuvarlak, + ū - şekliyle ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« ondan sora işde bi ~ daha erzağ yürüdi. »

(Erzu.- Çat / Taşağı - EİA II - 215 - 13 002 01 - 59)

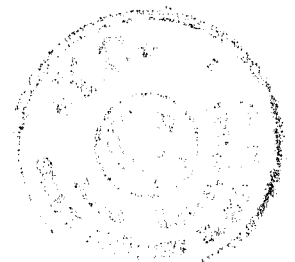
2- Kelime içindeki ince ünlülerin ve y'nin etkisiyle oluşan incelikler,

« ebe üyümüş. »

(Afy.- Dinar - GBAA - 37 - 28 - 8)

« dāysı yattı üyüdü, çocuk dāysının üsdüne bindi. »

(İsp.- Eğir / Garaaç / Çarsaray Köyü - ADÜM I- 73)

« kendisi o ağacın dibine yatdı üyüdi. »

(Trab . Of / Zêlêgo Kôyü - KDîAt - 251 III)

« êlin tēpine ohûmam. »

(Er - İliç / Akdoğu - EîA - 139 - 83 / 140 - 118)

1) + ü - : Hece kaynaşması sonucunda ünlü uzunluğu meydana gelmiştir. Ayrıca son örnekte, isim kökündeki ince ünlünün tesiriyle incelve de söz konusudur.

« yarın esgere gitceñ sen, ... nasıl yörüceñ, ğudüs nere biliyoñ~ nu sen? ħartalādan bellēsifñiz . »

(Küt - Şaphane - KYA - 215 - XXXIX - 35)

« geliken yofuñ birisinnen şehere, yörün birisi di bazādan geliyomuş. »

(Man - Alāşehir / Sarıgöl - GBAA - 18 - 11 - 5)

« üyüp ğafasıya bıyınnan saķafınıñ yarım yanna ğazımış, bi bēyit yazmış. »

(Den - GBAA - 49 - 39 - 33)

B) FONKSİYONU : + I° - eki olma ve yapma ifade eden fiiller teşkil etmektedir. İşlek olmayan bir ek olarak isimlere gelmektedir.

N. Hacıeminoğlu söz konusu ekin, az kullanılan ve geçişsiz fiiller oluşturan bir ek olduğunu vurgulamaktadır. Hacıeminoğlu, Eski Türkçe döneminde bu eki + i - , + i - ve + u - , + ü - olmak üzere iki başlık altında ele almaktadır. + u - , + ü - ekinin isimlere gelerek genellikle oluş bildiren geçişsiz-dönüslü fiiller yaptığını ve işlek bir ek olmadığını söylemektedir. Ayrıca, nadiren geçişli-etken fiiller türettiğini de vurgulamaktadır.³⁵

³⁵ Necmettin HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 174.179.213. s.

B. Atalay ise, + I° - ekinin anlamda değişiklik yaptığını, azlı ve olumsuzluk gösterdiğini belirtmektedir.³⁶

Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak tarayabildiğimiz metinlerde + I° - ekinin çoğunlukla yapma bildirdiğini ve böylece geçişli fiiller oluşturduğunu söylemek mümkün. Ek, bazı örneklerde (zeñgini-, serini-yavaşı- gibi) ise, bir ölçüde türetilen fiille "kuvvetlendirme" anlamı da vermektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
daşē-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
doke-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
oñu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ağırē-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
acı- -	x-	x-	x-	x-	-	-	-	x	-
ışi-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
yavaşı-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
zeñgini-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
serini-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
inci-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bēki-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
yēri-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
uyu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yavu-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ucuzu-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

³⁶ Besim ATALAY, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, İst. 1942, 300.302. s.

11 . + ^oİk - / + k - EKİ : İsimlerden fiiller yapan ek, bugün için işlek değildir. Fakat Eski Türkçede oldukça işlek olan bir ektir. Orta Türkçenin Karahanlı döneminde işlek olan ek, Harezmi döneminde işlek değildir.³⁷

Ek, genellikle kök halindeki isimlere gelmektedir. Ünsüzle biten köklere - ^oi - seslerinden biri ile bağlanmaktadır. Ünlü ile biten köklere ise - k olarak eklenmektedir Eski Türkçeden beri bütün şivelerde yapı bakımından bir değişim geçirmedi kullanılmıştır. Bazı ağızlarda h ve ħ'lı şekilleri de mevcuttur.³⁸

A) FONETİĞİ : + e^h - , + i^g - , + i^g - , + i^h - , + a^h - , + ı^k - , + ı^k - , + i - , + i^g - , + ih - , + i^h - , + ik - , + ık - , + k - , + uk - , + ü - , + ü^h - , + ük - , + ük - , + üy -

a) + e^h - : + ik - eki, Erzurum yöresi ağızlarında fonetik değişim geçirmiştir. i ünlüsü, kapalı ^e ile i arası bir konumdadır . k ünsüzü ise, tonsuz ön-damak sızıcısı haline girmiştir.

« gomsular hep bir^ehm^eşler az ço^h. »

(Erzu.- Narman / Seminkale - EİA II - 100 - 06 008 - 01 - 50)

« eşitdu^h k^e, burya ~ ik^e goms^e bir^ehm^eş. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 40 - 02 000 02 - 45)

b) + i^g - : Eki oluşturan tonsuz ünsüz k , tonlularak - ^g olmuştur.

« to^gı acı^gdırır doyurmaz acı. »

(Çoruh Vilayeti Ağızı - Yusufeli / Zor Köyü - DİAT I 226 - IX)

³⁷ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank, 1991, 215 s.

³⁸ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1991, 183. s.

« gelin acıgıyuru duzfu bōrē yidiriyor. »

(Muğ. - Düğrek - GBAA - 98 - 75 - 25)

c) + ıġ - : + ık - ekini oluşturan patlamalı-tonsuz ünsüz, sızıcı tonlu ġ ünsüzüne dönüşmüştür. Yine, tonsuz ünsüzün tonlulaşması söz konusudur.

« tabi ġazusunu satan, hayvanını satan, yolunu şaşırان, acıġan susayan için ~ de bi odamız olurdu. »

(Küt. - Gözluca / Domaniç - KYA - 237 - LI - 15)

c) - ıġ - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + ık - olarak ifade edilen ekin, Orta ve Doġu Anadolu ağızlarında sızıcı gırtlak ünsüzü ġ ile kullanılan şekilleri de vardır. Patlamalı -k ünsüzü, sızıcı ġ ya dönüşmüştür.

« aj ~ doymam, toġ acıġmam sanar. »

(Güm. - GKAYA - 338 - 2 - 8)

« eye niye üreyiniz niye darıġır. »

(Arp. - Aslanġane Köyü - AKD - 180)

« fakat ki çoġ acıġmısdıġ. »

(Mal. - Hekimhan - GDİAT - 38)

« yörü dilber yörü, farıġdım senden! »

(Harput - HA - 90 - 6)

« çifçiye gannım acıġdı dēyor. »

(Kay - OAAD - 49)

« ėlemi, ėle on kilo ceviznen fındıġ getirdi, çocuġ oturdu tükanda çekiş aldı elne ġırdı yēdi, ġırdı yēdi, ġırdı yēdi, yuġusu gelende yatdı ġavıġdı teyelendi bēle. »

(Arp - Kineġi Köyü - AKD - 50)

d) + ğh - : Ekin hem ünlüsü, hem de ünsüzü Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmıştır. Ünlü, normalden daha dar bir "i" ünlüsüdür. İyice daralmanın yanında bir de, kalınlaşma söz konusudur. Çünkü kelime de kalın ünlüler çoğunluktadır. Ünsüz ise, sızıcı-tonsuz-gırtlak (h) ünsüzü şeklindedir. Bu ünsüze, Doğu ve Güneydoğu Bölgelerimiz ağızlarında sıkça rastlamaktayız.

« niye geçirdirdin diye, teb= çövmüze de birez niyaz ~ etdi valilile bizem çövmüz geñ yaza tab= gelir.»

(Erzu.- Pasinler / Timar - EİA II - 164 - 09 011 01 - 28)

e) + ık - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden herhangi bir farklılığı olmayan şekildir.

« darıkmak (= dar hale düşmek) »

(Gazi.- GA I - 231)

« hemen yanaşmış : yinge allāh için bā biraz ekmek vēr, gannım acıkdı demiş.»

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 74 - I)

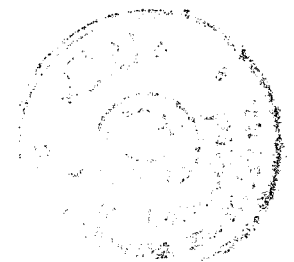
« o zamata gadar garısına dīvemiş demiş : gıderken tay kişnedi, demiş : ona dur - da pek acıkdım bi emen demiş.»

(Esk.- Mahalıçık / Saray Köyü - AİAD - 114 - IV)

f) + ık - : Ek, ünsüzü yönünden Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmıştır. Ğ'yı patlamasını kaybetmiş art-damak k'sı diye tanımlıyoruz.

« hindi el ğadan e'mek yiseñ u seT acıkdır. »

(Muğ.- Dirgeme - GBAA - 102 - 78 - 17)

g) + i - : + ik - eki, ünsüzünü kaybetmiş ve sadece + i ile fonksiyonunu yerine getirmektedir.

« bi alañ yere hep köylü biriyo oraya.»

(Isp. - ADÜM I- 65)

ğ) + iğ - : İnce-dar-düz ünlü ile, ğ ön-damak tonlu sızıcısının oluşturduğu ek, isimden fiil yapmaktadır. Kısaca patlamalı -k'nın, sızıcı ğ'ye dönüşmesi olayı gerçekleşmiştir. İki ünlü arasında kalan k ünsüzü ğ'ye dönüşmüştür.

« deliğanlı (lā kapıya) birigirle size bi hayvan veren dē herif . »

(Küt.- Kuşu / Simav - KYA - 186 XXIII - 121)

h) + ih - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılan bu örnekte, söz konusu ekin ünsüzü değişmiştir. Ön-damak ünsüzü -k, -h sızıcı tonsuzuna dönüşmüştür.

« kesten onun buğdayni geçirtiri keçel konuşmahta iken eşeği değıştiri.»

(Diy. - DA - 173 - 10)

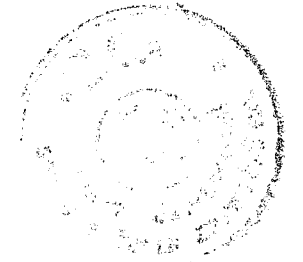
ı) + ih - : k ön-damak ünsüzü, h şeklini almıştır. h 'yi ise, hırıltılı ħ'nin ön-damaklı karşılığı diye tanımlayabiliriz.

« bunnar, mehemetenen ğız ğuyuda gêcihdiler »

(Arp. - Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 377)

« dēyirki valla ēleyse ğedeñ başğa bir melmekette orda yöymiye fazladı orda yömiye faslası çalışağ birez para birihireñ ordan geleñ sonra pedşahın ğızını alariğ sana.»

(Arp. - Aslanhana Köyü - AKD - 129)

« ama ekip, dēdim güzün birihdiremediñ. »

(Erzu. - Taşpınar - EİA II - 18 - 01 035 01 - 63)

i) + ik - : Aşağıdaki örnekler Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortak olan şekillerdir.

« başımıza birikdi adananın uşā. »

(Çan. - Cacıklar Köyü - AAT - 89 - II)

« burdā biriken milletlerin elini öperik. »

(Nev. - Gülşehir / Kızılköy - NYA I - 197 - 57 - 17)

« beyler padişahın başına birikdi. »

(Gazi. - Dağlı - Urum Evlek Köyü - GDİAT - 230)

« sōna birikiller gadınnar, herifler şerbet içeller gice (āşam). »

(Nev. - NYA I - 121 - 2 - 10)

i) + ik - : Ön - damak ünsüzü - k, art-damak -k ünsüzü haline gelmiştir.

« sepetleğe girinci cinner birikmiş, burada dēmişler insan eti goḥuyo dēmişler. »

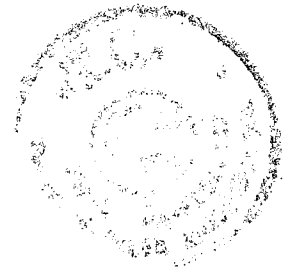
(Ank. - Kırıkkale / Çongar - OAAD - 210)

k) + k - : Ünlü ile biten kelime tabanlarına gelir.

« karakmak (= baş dōnecek şekilde göz kararmak) »

(Gazi. - GA I - 231)

l) + uk - : Kalın, dar-yuvarlak ünlü ile damak ünsüzü -k'nın birleşmesi sonucu oluşan ek, isme gelerek onu fiilleştirmiştir.

«suçukmak (= suçlanmak, suçlu olduğunu sanıp sıkılmak) »

(Gazi - GA I - 231)

m) + ü - : Ekin ünsüzü, tonsuz gırtlak patlayıcısıdır.

« annileri gözü mez dimiş »

(dDen - Tavas - GBAA - 66 - 52 - 24)

n) + üh - : + ik - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde ifade edilen ekin ünlüsü, dar-yuvarlak olurken, ön-damak ünsüzü de tonsuz ön-damak sızıcısına dönüşmüştür.

« mahacêre yehsan birühtürdüler orya »

(Erzu - Olur - EIA II - 39 - 02 000 02 - 34)

o) + ük - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

« patışahım biz seninle gonusdūmuz için bizlere hıızır alēsselam gözükmez »

(Ordu - Ünye / Burunucu Mah. - KDİAT - 10 - I)

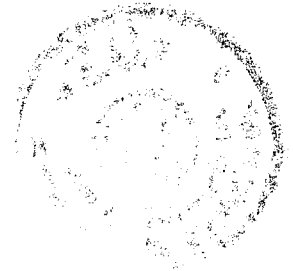
« geldi bahtı pedşahın ğızı tek oturur geldiler buna hoş sefa opüşmeñ görüşmek yanı bu erkeñ buda ğadın kimi gözükür »

(Arp - Aslanhane Köyü - AKD - 167)

ö) + ük - : Ön-damak ünsüzü -k, kalın ünlülerden etkilenerek art-damak patlamalı -k ünsüzüne dönüşmüştür.

« sabalın yerinden gağdı pātşah, ēving gundoğdu tarafında büyük bi bina gözükuye »

(Bolu - Hetit - AİAD - 167 - V)

p) + üy - : + ik - eki + üy - şekline girmiştir. - k ünsüzü, y yarı ünlüsüne dönüşmüştür.

« bütün birüytürdüler orya »

(Erzu. - Olur - EİA II - 39 - 02 000 02 - 35)

B) FONKSİYONU : Söz konusu ek, isimlere gelerek onlardan oluş bildiren geçişsiz fiiller türetmektedir. Dilimizde örnekleri azdır.

M. Ergin, ekin yalnızca olma ifade ettiğini söylemektedir.³⁹ Oysa N. Hacıeminoğlu, bunun istisnalarından da bahsetmektedir.⁴⁰

Ashında bu ekin, isim kökündeki anlamı pekiştirdiğini de belirtmek gerekir. Ayrıca birik-, acık-, gecik, gibi örneklerde dönüşlülük ifadesi bulunduğunu söyleyebiliriz.

Oluş bildirdiği için, somut anlamlı fiillerden bahsedemiyoruz. Sadece, eklendiği isim köküne yakın duygu ve tavır anlatmaktadır, diyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
bir ^o ıñ -	-	x	-	x	-	-	-	x	-
acığ-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
darıñ	-	x	-	x	-	-	-	x	-
fariñ -	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ğaviñ -	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gecñ -	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
karak-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
suçuk-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gözük -	-	x	-	x	-	-	-	x	-

³⁹ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 183. s.

⁴⁰ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 215. s.

12. + İmsA - EKİ : Ekin tarihi gelişiminden söz edemiyoruz. Çünkü, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde bu ek mevcut değildir. Zira M. Ergin söz konusu ek için, şu açıklamayı yapmaktadır : « Son zamanlarda ortaya çıkan bu ek -sa - / - se - ekinin, başına bir "m" alması ile teşekkül etmiştir. - sa - / - se - başına m sesini ya "m" ile biten bir ismin sonundan alarak eke dahil bir ses gibi diğer misallere geçirmiş veya "m" buraya benzetme yolu ile girmiştir. İsimden isim yapma eki olan - msi / - msi, - msu / - msü' de de böyle türeme bir "m" bulunduğunu ve - sı, -si, - su, -sü ekinin bu m'yi sonradan başına aldığını yukarıda söylemiştik. Bu iki şeklin; biri isim, biri fiil yapan bu iki ekin birbirine muvazi olduğu açıkça görülmektedir.»⁴¹

F. Kadri Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesini değerlendirirken bu eki, + sA- ekiyle birlikte almıştır.⁴²

T. Banguoğlu da bu ekin birleşik bir ek olduğunu kabul ederek, şunu söylemektedir: "Belki burada da ben-im-se-mek fiilinde, başka anlatımda olan (iyelik) bir -im eki aracı olmuş ve isimden -imse fiilleri baş göstermiştir. Ek az sayıda sıfatlara gelmiş olarak görülür : azımsamak, çoğumsamak, küçümsemek, gücümsemek, kurumsamak vb.»⁴³

A) FONETİĞİ : + imse- , + insi -

a) + imse - : Ek, fonetik değişim geçirmeden Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan şekliyle Anadolu ağızlarından derlediğimiz metinlerde yer almaktadır.

⁴¹ Muharrem ERGİN, *Türk Dilbilgisi*, İst. 1992, 184. s.

⁴² F. Kadri TİMURTAŞ, "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı I*, TKAE Ankara 1976, 208. s.

⁴³ Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, Ank. 1986, 212. s.

« lenşberlii benimsemislē, bizi çikin görmee başladıla, gerisin geri geldik.»

(Küt - Çöğürler Köyü - KYA - 166 - XI - 3)

b) + insı - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + ımsa- olarak kullanılan ek, Gaziantep ağızından derlediğimiz aşağıdaki örnekte + insı- şeklindedir.

« azınsımak (= az görmek, azınmak) . »

(Gazi - GA I - 237)

B) FONKSİYONU : + İmsA - eki genellikle arzu etmek anlamında olma ve yapma ifade eden fiiller yapmaktadır. İşlek bir ek değildir. Örnekleri sınırlıdır.

M. Ergin, gül - ü - mse - örneğinde de bu ekin bulunduğunu ve bunun fiilden fiil yapma eki gibi görüldüğünü ancak, Türkçede böyle bir fiilden fiil yapma ekinin bulunmadığını söylemektedir. Bu nedenle gül - ü - mse - örneğinin yapı bakımından normal olmadığını belirtmektedir.⁴⁴

T. Banguoğlu ise + sA - istek fiillerinin , Eski Türkçeden beri, isim köklerinden (suwsamak, yagsamak) ve fiilden türetilmiş isim tabanlarından (kül-üm-se-mek, bar-ıg-sa-mak) yapıldığını, + İmsA - birleşik ekinin Batı Türkçesinde, fiilden az sayıda fiiller yapmakla beraber isimden fiil yapan bir addaşa örnek olduğunu açıklamaktadır.⁴⁵

+ İmsA - eki, benzerlik anlamı ve « öyle saymak» anlamını da taşımaktadır, diyebiliriz. Derleyebildiğimiz örneklerde, (Anadolu ağızlarından) yapma ve olma bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller meydana getirmiştir.

⁴⁴ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 184. s.

⁴⁵ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank 1986, 212. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
benimse	x	-	x	-	x	-	-	-	-
azınsı-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

13. + ^oİr - **EKİ** : İşlek olmayan fakat eskiden beri kullanılan ekler arasındadır. + r - eki tabiat taklidi isimlerden fiil yapmak için eskiden geniş ölçüde kullanılmış, ancak zamanda birleştiği isimlerle kaynaşarak bugün canlılığını kaybetmiştir. + r - eki, bağlayıcı ünlü (ı, i, u, ü) olarak veya doğrudan doğruya isim köklerine gelebilmektedir.

Ekle ilgili olarak, T. Banguoğlu'nun şu sözlerine yer vermek istiyoruz :
« Aslında isimden fiil yapan eski bir - ir - ekini çözümü oldukça güç sayılı örnekleriyle tanıyoruz. Belki - i - ekinden bir uzatmadır. Doğu Türkçesinde - gür - ile de ilgili görünür »⁴⁶ demektedir.

N. Hacıeminoğlu ise, bu ekin ünlü ile biten köklere geldiği için, + Ar - ekinin bir başka şekli olarak düşünülebileceğini söylemektedir.

+ r - Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde az kullanılan bir ek olmuştur.⁴⁷

A) FONETİĞİ : + ar -, + ^oer-, + i -, + ır -, + ^oir -, + ^oir -, + ^oir -, + ir -, + n -, + r -, + ^or -, + u -, + ^oür -

a) + ar - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde dar ünlüyle ifade edilen ek, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde, geniş ünlülü şekliyle kullanılmıştır. Genişlik ise, kelimedeki geniş ünlülerin etkisiyle oluşmuştur.

⁴⁶ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 212 s.

⁴⁷ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 199. s.

« üç şēsine: veysel qarānī, yimes harāmī, dēyē bağara bağara gelirle. »
(Küt.- KYA - 139 - I - 159)

« itder köpehiler geldi ağacı gamardı bunu sardlar sardıhdan soyra
çoban geldi. »
(Arp. - Yılanlı Köyü - AKD - 287)

b) + êr - : Ekin ünlüsü dar-düz-kalın - ı - şekliyle değil de kapalı ê
olarak kullanılmıştır. - ı - ünlüsü hem incelmış, hem de yarı-genişlemıştır.

« beslemesini çâğêrêr dêr bâân iki tabak yemek getir. »
(Tunc - Hozat - TYAD - 127 - 26)

c) + ır - : İsimden fiil yapan + ır - eki, ünsüzünü kaybetmiştir. Ek,
işlevini sadece ünlüsüyle yerine getirmektedir. r ünsüzü düşmeye elverişli
bir sestir.

« bir gün padişah heç bir evde bu gece ışık yanmıyacah diye
delâl çağıtmış uç baci bu emri dinlememişler, çirānin öginde oturup
konişilarmış. »
(Diy. - DA - 138 - 10)

« gēmiş gine, o ~ da bıçānan kesmiş çuvalı, gūzūsu var ~ ımuş onu
gūymuş gēmiş, çomānan vurmuş ona baymış mē dēye. »
(Küt.- Karacahisar / Kuşu - KYA - 199 - XXVIII - 7)

c) + ır - : Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak taradığımız metinlerde,
+ ır - ekine ait aşağıdaki örneklerin, Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen
şekilleri yer almaktadır.

« gece toplandılar; şēnnih bağırdı. »
(Erzu.- Çat / Yavi - EİA II - 219 - 13 011 01 - 26)

« pedşah dēmiş, haso hoca bilimisen buriya seni buriya niçin çağırdıh. »

(Arp. - Kineği Köyü - AKD - 101)

« bi dişini daħmış issırmış. »

(Nev. - Ürgüp / Salur - NYA I- 146 - 20 - 13)

d) + ĩr - : Ünlü, yarı-incelme ile i'ye yaklaşmıştır.

« dilki dardaş diile çağırile, niye o ele ēdi. »

(Tunc. - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 59 - 7)

e) + ĩr - : Ekin ünlüsü incelemeye yönelerek ı ile i arası bir ses durumuna gelmiştir. Yani, yarı-incelme söz konusudur. Ünsüzü ise, tonsuzlaşmış, dişeti, ön-damak - ĩr - 'si diye tanımlayabiliriz.

« şindi ğünün birinde gitmiş mali otaırmağa, gitmiş mali otaırmakta bakmış kı, bi keçi bağıriyör. »

(Rize - Çamlıhemşin / Ülkü Köyü - RİA - 295 - 49 - 2)

f) + ĩr - : Ünlünün kısalması şeklinde, bir fonetik farklılık meydana gelmiştir.

« zaptiye çağırıya, şindi buydēy ekili mi, sen bundıñmı, yōsa delimising. »

(Bolu - Hetit - AİAD - 169 - V)

g) + ir - : Ek, dar-ince-düz ünlü i ile, r ünsüzünden oluşmuştur :

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« aħa baħ bōle ğiryon ~ dā ordan ~ ora ipliğ dolēyōn, doğuduyōn. »

(Küt. - Kalkan / Simav - KYA - 203 - XXX - 5)

« geline iğiryon . »

(Küt.- Kalkan / Simav - KYA - 203 - XXX - 5)

2- Ekin ünlüsünde meydana gelen düz-darlıklar,

« diğer taraftan üfirsem ğoybolıylar . »

(Er.- İliç / B. Armutlu - EİA - 82 - 331 / 407 - 134)

ğ) + n - : Bu şeklin tek örneğini Gaziantep ağzından tespit ettik.

« bellinmek (= belli olmak, belli hale gelmek.) »

(Gazi - GA I - 237)

h) + r - : Ek, + r - den ibarettir.

1- İsim kökündeki ğ ünsüzünün düşmesi sonucunda, kök ile ekin ünlüsü, tek ünlü olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle söz konusu eki, - r - ünsüzü temsil etmektedir.

« ordı böle çırılā yanā, büyüğ ~ büyüğ çırılā yanā . »

(Küt - KYA -139 - I - 157)

« şu ali gadölunu bā çārīñ dēmiş . »

(Mar - Andırın / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 134)

« yuñu ārrik hābe doḡuruḡ . »

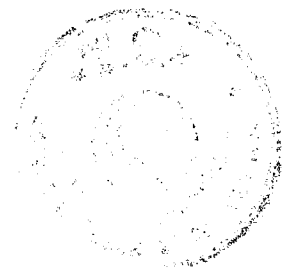
(Nev - Gülşehir / Eğrikuyu - NYA I - 193 - 54 - 18)

iğir - < ig < i - r - = eğir - , ip eğir - / ig = iğ

2- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« gendim de biraz daha ğabardım . »

(Kars' - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 166 - 3 - 44)

i) + f - : İsim kökündeki ğ ünsüzünün düşmesiyle ünlü uzaması meydana gelmiştir. Şöyle de diyebiliriz; isim kökündeki ünlü ile, ekin ünlüsü birleşmiştir. Ekin görevini f ünsüzü yapar olmuştur. f ise, ğ' nin etkisiyle ince olarak ifade edilmiştir.

« ondan sōnamına āfrik. »

(Nev. - NYA I - 205 - 61 - 39)

i) + u - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + ır - olarak kullanılan ekin ünsüzü düşmüştür. Ünlü de, dar-yuvarlak ünlü durumuna geçmiştir.

« ğene pādīşah bir tellal bağutTurdu ki, altun sinin üstünde, altun sıçan, altun kedi isderim, kim yaparsa dünyalığını v̇erecēm, ahıretine garışmıyacām.»

(Siv. - Oluhman Köyü - STİAT - 46 - I)

i) + ü - : İsimden fiil yapma eki + ür - tabiat taklidi kelimelere eklenmiştir ve Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olarak ifade edilmiştir.

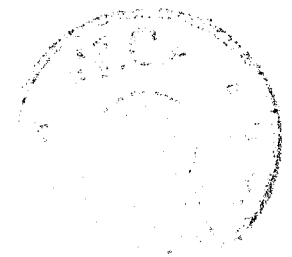
« alır almaz bi taraftan üfirdigi gibi bütün asger ğaybolıyī.»

(Er. - İliç / B. Armtlu - EİA - 82 - 331 / 407 - 136)

« efürüp savurmak (= neyi var, neyi yoğusa hepisini efürüp savurdi. şindi elinde avucunda bişecgi ğalmadı.»

(Güm. - GKAYA - 358 - 1 - 16)

B) FONKSİYONU : M. Ergin + r - ekinin, tabiat taklidi isimlerden fiil yaptığını, eskiden geniş ölçüde kullanıldığını, fakat zamanla birleştiği isimlerle kaynaşarak bugün canlılığının kaybolduğunu söylemektedir.

bañ - ı - r - , çağ - ı - r - , öksü - r - , ağı - r - gibi fiillerde bu ekin bulunduğunu ve olma ifade eden fiiller yaptığını belirtmektedir.⁴⁸

T. Banguoğlu ise, ekle ilgili olarak şu ifadeyi kullanmıştır : « Dilimizde bir alanda işlek olarak görülen - ır - eki sesli bazı fizyolojik işleyişleri andıran yasılamalara gelerek onların kılınışı anlamında fiiller yapar. »⁴⁹

N. Hacıeminoğlu da ak-sır-, tık-sır-, ök-sür- gibi örnekleri + sır- başlığı altında değerlendirmektedir ve bu ek ile yapılan fiillerin isim köklerinin, tek başlarına kullanılmadığını, hiç bir anlam taşımadıklarını vurgulamaktadır.

Ayrıca - r - eki başlığında deli - r - , kaba - r - gibi örneklerle yer vererek bu ekin sıfat durumundaki isim köklerine geldiğini belirtmektedir.⁵⁰

B. Atalay Hacıeminoğlu gibi, -r- ve -sür eki olmak üzere, iki bölümde söz konusu eki incelemektedir.

Ekin fonksiyonuna ilave olarak, V. Hatiboğlu şöyle demektedir : « Ses yansıtan ikilemelerdeki sözcükler de + r - ekiyle kurulmuştur : cızır cızır cızır, çatır çatır, çıtır, çıtır, faşır faşır v.b. Ses yansıtan bazı eylemlerde kullanılan + r - eki, çok defa, - da / - de ekiyle birlikte kullanılır »⁵¹

+ r - eki deli-r-, beli-r- gibi örneklerde, ol-fiilinin anlamı ile kalıplaşmış da olabilir. (deli ol-, belli ol- gibi) Ayrıca bazı örneklerde "kendiliğinden olma» anlamlı fiiller de oluşturmaktadır (belir -, kabar-). Böyle fiillerde dönüşlülük anlamını da göz önünde bulundurabiliriz.

⁴⁸ Muharrem ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 183. s.

⁴⁹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank 1986, 212. s.

⁵⁰ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 223. s.

⁵¹ Vecihe HATİBOĞLU, Türkçenin Ekleri, Ank., 1981, 136. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecişli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
bağar-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ğamar-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çağır-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ıssır-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
iğir-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
üfir-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bellin-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
ğabar-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-

14. + **İrgA - EKİ** : İsimden fiil yapan ekler içinde hemen hemen en az kullanılan ektir, diyebiliriz. Yapı bakımından ise, birleşik bir ektir. N. Hacıeminoğlu, « Türk dilinin yeni Türkçe döneminden itibaren daha fazla görülen bu ek, bir kaç ekin kaynaşması neticesinde meydana gelmiş olmalıdır. Muhtemeldir ki, isimden - i -, - i -, / - u -, - ü - ile yapılan fiiller üzerine önce - r - isim fiil eki gelmiş, sonra da bundan - k - a - / - k - e - isim ve fiil ekleri ile tekrar fiil türetilmiştir. Tarihî gelişme içinde k ve ğ seslerinin inkişafı sonunda da değişik şekilleri teşekkül etmiştir. »⁵² demektedir. Yine 'Hacıeminoğlu' ekin Eski Türkçe, Orta Türkçe dönemlerinde de kullanıldığını, fakat işlek olmadığını örneklerinin sınırlı olduğunu belirtmektedir.

A) FONETİĞİ : + ğire -, + ırge -, + irge -, + irgi -

a) + ğire - : ğ ünsüzü, normalden daha önde telaffuz edilen ve ince ünlülerle kullanıldığında, ince ğ olarak kabul edilmektedir. Ayrıca ses

⁵² Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 214 s.

aktarımından (metatez) söz etmek gerekir. esirge - şeklinde olan fiil, farklılaşmıştır. Buna uzaktan göçüşme = yer değiştirme de diyebiliriz.

« can - mı esgirenir sen gibi yâden. »

(Yoz. - OAAD - 160)

(es = E. T. kötülük, fenalık anlamında kullanılmış.)

b) + irge : Eki oluşturan ilk ünlünün kalınlaşması dışında herhangi bir fonetik farklılık yoktur.

« menide bu hala saldıları, ğet hacı abbasoğluna söyleki ğavırrar bu heğretnen islamları öldürdü ellerinnen ne gelirse esirgemesin. »

(Arp. - Arslanhane Köyü - AKD - 214)

c) + irge - : ğ ünsüzü ince olarak ifade edilmiştir. İncelik, kelime içindeki ünlülerin etkisinden kaynaklanmıştır.

« seniñ büyük sultan vë ortanca sultan bu çocuğlara, dëñize atdılar, şimdise bunnarı allah esirgemis. »

(Kas. - Araç / Recep Bey Köyü - AAT - 68 - I)

« pādīşah gızın bu suretle esirgemis olan bu āyilēyi alarak beraber saraya ğötümüş. »

(Kas. - AAT - 18 - I)

« mevlam esirgemis ðul uşai. »

(Çor. - AAT - 143 - III)

« mēvlam bizi esirgesin. »

(Kır. - Avanos / Mahmat - OAAD - 126)

c) + irgi - : Eki oluşturan ikinci ünlü durumundaki - e, daralarak - i - şekline girmiştir. Daralma, y ünsüzünün tesiriyle gerçekleşmiştir.

« o yar' bizden esirgiyo gül memesini. »

(Man - Turgutlu - ADÜM I - 21)

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu, + İrgA - ekinin isim soylu sözcüklerden fiil gövdesi kurduğunu söylemekte, (esirgemek, yadırgamak) gibi örneklere yer vermektedir.⁵³

B. Atalay ise; azırgamak, yadırgamak örneklerini vermekle yetinmiştir.⁵⁴ N. Hacıeminoğlu, ekin fonksiyonu ile ilgili şu bilgileri vermektedir : « Mana bakımından ise - ımsa - / imse - gibi isim kökünün ifade ettiği nesne veya durumun, aslında olmadığı halde, var sayıldığını bildirmektedir. Yalnız örneklerin hepsi bu mahiyette değildir. »⁵⁵

Ayrıca, bu ek ile türetilen fiillerin çoğunun - n - veya - t - fiilden fiil yapan ekleriyle genişlemiş olarak da kullanıldığını belirtmekte (gücürgen-, kızırğan-, gücürget-) örneklerini vermektedir.

T. Bangoğlu da, Hacıeminoğlu'nun görüşüne katılmakta ve söz konusu ekin, bir türlü benzerlik anlamı (gibi saymak, gibi davranmak) taşıyan fiiller oluşturduğunu söylemektedir. Eski Türkçede kullanılmış şu örnekleri sıralamaktadır : (alpırkan-, esirge-, busurga-, tañırka-) gibi. + İmsA eki ile aynı kökten anlamdaşı olduğunu (azırganmak = azımsamak) belirtmektedir. Banguoğlu ayrıca, tesadüfen veya anlatım birliği nedeniyle + İmsA - benzerlik eki gibi + İrgA - benzerlik ekinin de hem isim, hem fiil tabanlarından fiil yaptığını vurgulamaktadır : (kasırgamak, acırganmak) »⁵⁶

⁵³ Vecihe HATİBOĞLU, Türkçenin Ekleri, Ank. 1981, 78. s.

⁵⁴ Besim ATALAY, Türk Ekleri Ank. 1981, 78. s.

⁵⁵ Necmettin HACİEMİNOĞLU Türk Dilinde Yapı Bakımından Ekler, Ank. 19/91, 214. 215. s.

⁵⁶ Necmettin HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, ANK 1991, 214. 215. s.

Bizim derlediğimiz örneklerde söz konusu ek, aynı kelime üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle, yorum yapmak güçleşmektedir. Bu örnekte ise, yapma bildiren geçişli bir fiilden bahsedebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçersiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
esirge-	X	-	X	-	X	-	-	-	-

+ lō - , + lu - , + lū - , + lū - , + lū - , + lū - , + lū - , + na , + nā - , + ná - , + nā -
 , + ne - , + nē - , + nē - , + nē - , + nī - , + nī - , + nī - , + nu - , + nū - ,
 + ra - , + rā - , + re - , + rī - , + rī - , + ru - , + rū - , + ta - , + Ta - , + ti - , + ze -

a) + a - : + la - eki, Anadolulu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde, ünsüzünü kaybetmiş olarak kullanılmıştır. "l" ünsüzü, akıcılık özelliğine sahip olduğu için, kolaylıkla düşmüştür. Böylece ek, fonksiyonunu sadece a ünlüsü ile yerine getirmiştir.

« masal hēş bilmiyon vallā bissem ānadırım. »

(Nev. NYA I - 120 - 1 - 42)

« pādīşah - da veziri çığırtTı, meseleyi bir vezire āñatTı. »

(Mal - Tilek Köyü - GDİAT 6)

« neyi ānadım yavrım bilmiyem men. »

(Afy - Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 35 - 8)

« gocasına olanı biteni ānatmış. »

(Kas - AAT - 13 - I)

« başına geçen işi ānatTı. »

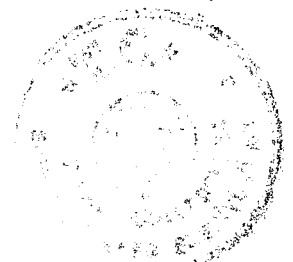
(Tok. - Erbaa - STİAT - 207 - II)

b) + ā - : "l" ünsüzü düşmüştür. Ekin ünlüsü ise, uzamıştır.

« gāvur abdū ġayālīhdān ġol'ādu. »

(Güm - Kelkit / Kayadibi Köyü (Irha) - GKAYA - 339 - 49)

c) + d - : İsimden fiil yapan + le - eki, ünlüsünü kaybederken ünsüzü de değişim geçirmiştir. Akıcı dişeti ünsüzü l, patlamalı asil diş ünsüzü d'ye dönüşmüştür.

« o anda pedşah ağzını tişydır barmağını haa demek ki bu ğarı benim ğarımdı, çocuğlarda benimdı.»

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 128)

ç) + da - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + la - olarak ifade ettiğimiz ek, + da - şeklini almıştır. l ünsüzü, d patlayıcısına dönüşmüştür.

« amān sultanım munu allaha bağışda, sōra bize bağışda asma dēdiler.»

(Siv. Kangal / Terekeme - STİAT - 132 - I)

« bir çoban irasdadı.»

(Arp. Kineği Köyü - AKD - 91)

« vezir başdadı : letif şah pırtıyı vēr puluñu al.»

(Siv. Kangal / Terekeme - STİAT - 115 -I)

« bezirğanın arvadı galhır ki, oğlu boğazdanıf bēşiyin içinde.»

(Gararapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Zarşat - DİAT I - 70 - II)

« yēmek yēmeye başdadıñdan söyunca çocuğ mısafire : dāyı sen neye ğeldiñ ? »

(Mal - Çarmuzu Mah.- GDİAT - 70)

d) + de - : (+ le -) isimden fiil yapma ekinin ünsüzü l, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde d ünsüzüne dönüşmüştür. Ünlüde herhangi bir değişim söz konusu değildir.

« pehlivanın birini sesdedi, bir namâ yazdı.»

(Siv. - Kangal / Terekeme - STİAT - 109 -I)

« boynunu uzatmış hevayı gözder. »

(Ela - Kesirik Köyü - GDİAT - 86)

« biz istirāt verince geliyo, yetmiş toP yükdediyo, gidiyo.»

(Küt - Kuşu - KYA - 190 - XXIV - 34)

« evet eme ceriyaların birisi çok şeytan fikirliydi birisi gētdi bağın dalna gizdendi.»

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 229)

« o gēje savaḥacan yolunca gōzdedi, savaḥ oldu. »

(Garapapaḥ / Terekeme Uruḡu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DIAT I - 40 - I)

e) + dē - : + la - ekinin hem ünlüsü, hem de ünsüzü fonetik değişime maruz kalmıştır. Şöyle ki, 1 ünsüzü d patlamalı ünsüzüne, a düz-geniş-kalın ünlüsü de kapalı ē ünlüsüne dönüşmüştür. Yani incelme ve yarı-daralma meydana gelmiştir. Çünkü y ünsüzünün düşmesi ile diftong oluşmuş, böylece incelme ve yarı-daralma kolaylıkla gerçekleşmiştir.

« sora bir daa oyna başdeir, gene oynōruḥ . »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 370 - 96 - 16)

f) + dē - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + la - olarak ifade ettiğimiz ek, Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz bazı örneklerde + dē - şeklini almıştır. "l" yine patlamalı d'ye dönüşürken, a ünlüsü y'nin etkisiyle incelmış, uzamış ve yarı-daralmıştır.

« soñıra bu araf gelēyr bu bezirḡanın oḡlunu puçāḡnan boḡazdēyr.»

(Garapapaḥ / Terekeme Uruḡu Ağızı - Ahıska / Zarşat - DIAT I - 70 - I)

g) + dı - : + la - eki, Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde + dı - olarak yer almaktadır. 1 ünsüzü d, a ünlüsü de ı şeklini almıştır. Şöyle ki;

1- İsim kökünün son sesi t, l ünsüzünü kendine benzetererek d'ye dönüştürmüştür. Ayrıca y'nin tesiriyle meydana gelmiş daralmalar vardır :

« nezik eliynen, gargı bileknen, sedef dırnañnan bu kağızı gatdıyıf, saçı içinde letif şahın döşüne kağızı atdı.»

(Siv - Terekeme - STİAT - 112 - I)

« dēdi bu cedde dursun, ikinci ceditte atdıyah hindi.»

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 67)

2- İsim kökündeki z ve ş'nin dış ünsüzleri olması nedeniyle l'yi etkilemeleri ve d dış ünsüzüne dönüştürmeleri söz konusudur. Bu şekilde oluşan yarı benzeşmeler ve yine y'nin tesiriyle meydana gelen darlıklar meydana gelmiştir.

« soñra bezigān dēyir ki, yoh bu oğlanı boğazdıyan bu arvat döyü. »

(Garapapañ / Terekeme Urugu Ağızı - Ahıska / Zarşat - DİAT I - 70 - II)

« pancar ekimine başdıyarıñ »

(Kars - İğdir / Melekli - KİA - 274 - 52 - 6)

« namaza başdıyannan sora birisi gelır »

(Kars - Çıldır / Gülyüzü - KİA - 351 - 88 - 2)

« padişah dēdi vezir ğızının hazırığına bañ, düğüne başdıyacam. »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 28)

« emir verdi ki padişah vezir ğoşun toplansın, benim tañdigāhım ğoşunun önünde bulunsun, yarın herbe başdıyah . »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 73)

ğ) + di - : Hem + la - , hem de + le - şekli Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz bazı örneklerde + di- şeklindedir.

1- d'nin etkisiyle oluşan ilerleyici benzeşmeler ile y'nin meydana getirdiği daralma ve incelmeler,

« dēdi sen gel dēdi bunun üsdüne uzan, men dēdi senin üsdünnen addiyim gēldim altınnarı doldurum gelim seni galdırım.»

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 140)

2- ş'nin etkisiyle meydana gelen yarı-benzeşmeler ile hece kaynaşması sonucunda oluşan darlık ve incelmeler,

« dēyen de ağlamağa başdır gene.»

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 341 - 84 - 34)

« başdır ki "yoh, bizim yemeğimizi yedir". »

(Kars - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 164 - 2 - 14)

3- ş ünsüzünün etkisiyle oluşan yarı-benzeşmeler ile y ünsüzünden kaynaklanan daralma ve incelmeler,

« orda cenge başdiyillar. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 135)

« başdiyanda hemen bunun sinesine üç kelme türkü geldi. »

(Arp - Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 361)

« şimdi türkülerime başdıyorum. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 305)

4- t ünsüzünün tesiriyle meydana gelen yarı-benzeşmeler ile y'nin etkisiyle oluşan daralmalar,

« bir gāç ay böyle al vēr elediler ey bu adamın evi yoh herkes gāpıyı kilitdiyir. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 159)

« tükēni kilitdiyejeksen »

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü -
DİAT I - 19 - II)

« bir ğaş gün sonra bu tēz tēz ğapıyı kilitdiyir eve ğedir, ğapıyı
kilitdiyir ve ğedir »

(Arp - Aslanhane Köyü - AKD - 160)

5- t 'nin oluşturduğu yarı-benzeşmeler ile ses düşmesi ve hece
kaynaşmasından kaynaklanan daralmalar,

« bu eşie çıhanda arvat ğapıyı kitdiir »

(Kars - Arp / Boyuntaş - KİA - 349 - 86 - 31)

« içeri ki ğirirduğ , ğapıyı kitdirduğ »

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 239 - 39 - 42)

6- s, ş, z ünsüzlerinden kaynaklanan yarı-benzeşmeler ile y'nin ve hece
kaynaşmasının etkisiyle oluşan daralmalar,

« anası sedir, gel oğul seni baban sediyir »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 63)

« hâkim bunu sedir ifadiya »

(Kars - Çıldır / Gülyüzü - KİA - 351 - 88 - 9)

« onun atdığı oğlar bütün bunun bedenine ışdiyir ve cendeğinde
durullar? »

(Arp - Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 338)

«burda bu ince düzennerin eyağ altdarını süpüre ayakğabılarını
temizdiye evinizin ğavını bulaşğını yağıya. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 156)

« dēdi oğul, allahan gizdim değil, ğuldan ne gizdim? »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 37)

h) + dī - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + la - ve + le - olarak kullanılan ek, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde + di - şekliyle kullanılmıştır.

1- "I" nin ünsüzünün d'ye dönüşmesi ile hece kaynaşması sonucunda oluşan daralmalar, incelmeler ve uzamalar,

« tabī hoca allāhū ehiber dejr, el bağdīr »

(Kars - Çıldır / Gülyüzü - KIA - 351 - 88 - 2)

2- z'nin etkisiyle gerçekleşen yarı-benzeşmeler, hece kaynaşmasından dolayı oluşan daralmalar ve uzamalar,

« karvan zadı vārmış; yahīr, ğayīrīr, temizdīr bunun ğulcını, başını ēliyir. »

(Kars - Merkez / Aşat - KIA - 328 - 81 - 127)

1) + dō - : Yine, "I" ünsüzü d'ye dönüşmüştür. e geniş, düz ünlüsü de isim kökündeki yuvarlak ünlüden etkilenererek, ô yuvarlak ünlüsü şekline girmiştir. Ayrıca uzunluk oluşmuştur.

« bunnar lētīf şahı gözdōller. »

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 34 - II)

i) + du - : + la - eki, ünlüsü ve ünsüzüyle birlikte, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde fonetik değişim geçirmiştir. İsim

kökündeki t ünsüzü, eki oluşturan l'yi etkileyerek kendine benzetmiş ve "l", d'ye dönüşmüştür. Böylece, yarı benzeşme meydana gelmiştir. Geniş ünlü a ise, ünsüz düşmesi ve y'nin tesiriyle daralmış, isim kökündeki yuvarlak ünlünün tesiriyle de yuvarlaklaşmıştır. Kısacası, dar-yuvarlak şekil almıştır.

« gēderem ēle keseden geldi; dedi bir davar gōarsan dedi, otdua neynen besdener? »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 - 957)

« bir cığıra düşdü gētdi baḥdıki bir sürü gōyun otduyur. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 197)

« daḡın kellesini aşdı o terefe getdi baḥdı ki bir sakḡalı bir kişi bir çift öküz iresberilı yapır tarra ekir eme, ēvliya açıp gābaḡına ot gōyup, öküzder otu yēmir, bunun sakḡalını otduyur. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 150)

j) + dü - : z ve d ünsüzleri çıkış noktaları bakımından diş ünsüzleridir. Bu nedenle, l ünsüzü yarı-benzeşmeyle d olmuştur. e geniş-düz ünlüsü, isim kökündeki yuvarlak ünlünün ve y'nin etkisiyle dar-yuvarlak ü olmuştur.

« şimdi dēyir meni gōzdüyer babam men gēdecem filan yēre yoḡ dēyir gēdecem bu neyse ordan gelir doğrudan doğruya babasının orya tükana gelir. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 280)

« benim gōzdüyejeḡim var »

(Garapapaḡ / Terekeme Uruḡu Aḡızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 23 - II)

« ehmet dedi " mehmet" dedi, "evin yıhıssın babam bizi gözdüyür, bu ğadân sevirdi. »

(Kars - Iğdır / Kasımcı - KİA - 283 - 56 - 153)

« elim yoĥ günüm yoĥ meni özdüye. »

(Arp - Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 350)

k) + e - : + la - ve + le - eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde ünsüzünü düşürmüş olarak kullanılmıştır. Ek, fonksiyonunu e ünlüsü ile yerine getirmektedir. Ünsüz akıcı olduğu için kolaylıkla düşebilmektedir.

« pirē vurdum ğoĝaĝı dīneñ benim yaĝanı. »

(Afı - Dinar / Alparslan - GBAA - 46 - 37 - 2)

« olmaz ğonuş dīneller. »

(Nev - Derinkuyu /Çakılı - NYA I - 138 - 13 - 34)

« ğapunun öğünden dīnemis. »

(Çan - Çerkeş - AAT - 119 - II)

Aşağıdaki örnekte de + la - eki ünsüzünü düşürmüş ve y'den dolayı incelmıştır.

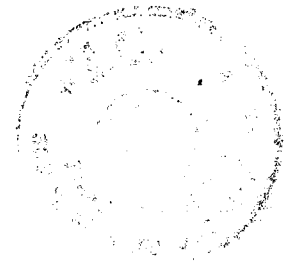
« bak şindi ānedeyim mi size. »

(Pınarhisar - DTYA - 38 - XVII - 4)

1) + ē - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin isimden fiil yapma eki + la -, + ē - şekliyle ifade edilmiştir. 1 ünsüzü düşmüştür. Ekin geniş kalın, düz ünlüsü (a) ise, y'nin etkisiyle incelmış ve yarı-daralmıştır.

« herif bunuñ gendiniñ Ğarĝasından ğeldēni Ğānēy. »

(Gazi - GA I - 390 - 19)

m) + 1 - : Ekin ünsüzü düşmüştür. Geniş ünlüsü de y ünsüzünün tesiriyle daralmış, ı şeklini almıştır.

« nēse diniñiz ānıyam da söyña ğirem dēr. »

(Mal - Tilek Köyü - GDİAT - 21)

n) + i - : + le - eki ünsüzünü kaybetmiştir. Geniş ünlü ise, y'nin daraltıcı özelliğiyle i'ye dönüşmüştür.

« dīniyor bir ~es; çıñıyor yoñarıya, seniñ derdiñ nēy, dēyi soruyor. »

(Kay - Merkez / Hajdarbucacı - OAAD - 58)

o) + 1 - : Ek oluşturan ünlü düşmüştür. Böylece üç tane ünsüz yan yana gelmiştir. Bu durum Türkiye Türkçesinin genel ilkelerine aykırıdır. Fonetik farklılığı şöyle sınıflandırıyoruz :

1- İsimden fiil yapma eki + la - nın ünlüsünün düşmesiyle oluşmuş + 1 - eki,

« deveyi aramıya başldım. »

(Mal - Hekimhan - GDİAT - 36)

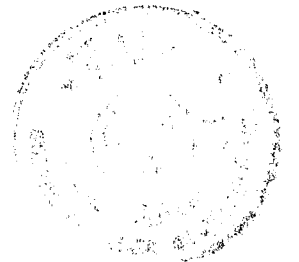
« ey düdük öterse (= bu işe çok umutbağldım. ēy düdük öterse ...). »

(Güm - GKAYA 360 - 1 - 75)

2- Ekin ünlüsü düşmüş görünmektedir. Ancak ünlü ile, türemiş m ünsüzünün yer değiştirmesi sonucu oluşan + 1 - ekinden söz edilebilir.

« çocuk yoluñuz galduğnu ğörünce ağlamā başlmamış. »

(Kas.- AAT - 16 - I)

ö) + la - : İsimden fiil yapma eki + la - , Anadolu ağızlarından derlediğimiz örnekler doğrultusunda iki grupta ele alınabilir :

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« hanım başladı. »

(Kars - Iğdır / Söğütü - KİA - 267 - 49 - 149)

« yeyip koçulamadığım gonce gulleri. »

(Yoz - OAAD - 160)

« garagol bana çandāma yolladı. »

(Man - Gordes - ADÜM I - 19)

« sonduğa goyullar çocū , südü ağzına vëriyollar, mūmlayıp deñize atıyollar. »

(Siv.- Oluhman Köyü - STİAT - 11 - I)

« ağla anam ağla pu ağlanacak pir ağlanacak yığıt pir teliganlıdı. »

(Trab. - Akaçaabad / İle Köyü - KDİAT - 229 -III)

« turnakları sızladı. »

(Ayd.- Yenipazar - ADÜM I - 83)

« kürd evleri bu yıl burda gışlar. »

(Gazi - Evlek Köyü - GDİAT - 250)

2- + le - ekinin + la - şekline girmesi,

« yarın gündüz saat ucta ben size gelim orda eglanah »

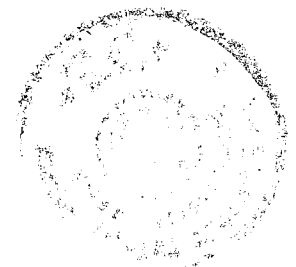
(Diy - DA - 168 - 10)

« zahmet eylama tomūs. »

(Trab.- Vakfıkebir / Melekşe Köyü - KDİAT - 234 - III)

« kimnen evrak gelmiş kimi keflanir. »

(Afyonk - Salar - ADÜM I - 44)

p) + lā - : Ünlü uzaması şeklinde fonetik değişim meydana gelmiştir. Bu değişim;

1- Ünsüz düşmeleri sonucunda oluşan uzunluklar,

« hu bakırı al-da, yolda hayvanıñ sulāsıñ. »

(Muğ - ADÜM I - 137)

« ondan ~ son düün hazırılı başlā. »

(Küt - KYA - 136 - I - 64)

« "anameyni, babameyni" demeye başlālā. »

(Küt - KYA - 153 - V - 93)

2- Hece kaynaşması ile meydana gelen uzunluklar,

« sabır daşı, sabır paççāi ya sen çatla, ya ben caTlāyım dedi. »

(Yoz - OAAD - 154)

3- y'nin etkisiyle gerçekleşen uzunluklar,

« sabır daşı, sabır piççāi ya sen çatla, ya ben caTlāyım dedi. »

(Yoz - OAAD - 154)

4- y'nin etkisiyle gerçekleşen uzunluklar,

« siz, "dedi", "galiba", dedi, "hep, " dedi, "yol tahralāyısunuz. »

(Rize - Der pazarı Buc. / Erikliman Mah.- RİA - 228 - 11 - 34)

5- Herhangi bir nedene bağlanamayan uzunluklar,

« ben gētmedim anam beni yollādu. »

(Güm. - Kelkit / Kayadibi Köyü (Irha) - GKAYA - 339 - 48)

r) +la - : Ekin ünsüzü düşme eğilimi göstermektedir, belirsizleşmiştir. l'nin akıcılık özelliği, belirsizliği kolaylaştırmıştır.

« tuncelinin üresinde, insanlığında ve geleneklerini anlatmaya anlatacağım. »

(Tunc - Kocakoç / Erdoğan - TYAD - 23 - 1)

« geliyor bavası soruyor yanê düzgünün bavasa: "nasıl" diyor yolladığı adama : "benim oğlum nasıl" sahâyder falan diyor.»

(Tunc - Kocakoç / Erdoğan - TYAD - 30 - 2)

s) + lá - : Eki oluşturan ünsüz, normalden biraz daha önde telaffuz edilen (ön-boğumlanmalı) akıcı dişeti ünsüzü durumundadır. Değişimde, kelime içindeki aynı özelliği taşıyan ünsüzlerin etkisi büyüktür.

« duıtum tēkrar eşgi mēsleğum dēmirci sanatum, ona başladım.»

(Art - Derecik / Arhavi - AYA - 1/B - 1)

« bi araba hopa-arhavē arasında yovallandı vē bi sirū masraf açıldı. »

(Art - Derecik / Arhavi - AYA - 1/B-1)

s) + lá - : + la - ve + le - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde ayrı ayrı ifade ettiğimiz ek, Anadolu ağızlarından derlediimiz bazı örneklerde ortak bir şekilde (+ lá -) ifade edilmiştir. á ünlüsü, e ile a arasında bir ses durumundadır.

l - + la - olması gereken ekin, ünlüsünde meydana gelen yarı-incelmeler,

« o zamanda bir sene, altı ay, üç ay kim ki zengin idi, getirer gelerdi; zengin olan bir senede balardı.»

(Kars - Merkez / Azat - KIA - 325 - 81 - 25)

« undan sonra yemē başlarsın. »

(Lüleburgaz - DTYA - 5 - IX - 10)

« bağı Ki tilki geldi ağızladı hâman döneriken elini sali tilkinin poççığı eline geli. »

(Tunc- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 58 - 7)

« haçey= garışılarken, hoç= de onu garşıyor ku, ben heç ~ etmem diyo. »

(Erzu - Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 45 - 02 019 01 - 48)

2- + le - olması gereken ekin, ünlüsünde meydana gelen yarı kalınlaşmalar,

« o efendim ~ ëğlâdamadisâ obiri, obirinun şeyinâ !... »

(Art - Esândal / Yusufeli - AYA - 188 - 20 / B - 1)

« erkekler ~ de bi meydana toplanarak, bu arı gâbranı gövanlarını bıkaş tâne gâbranı ateşlârlar. »

(Küt - KYA - 146 - II - 44)

« bôle şey bir daha sóylâma. »

(Art - AYA - 66 - 1 / B)

« pêkêy, o halda bën gızı isdârim siz dá bënî dêsdêklârsıs. »

(Art - AYA - 67 - 1/B)

t) + íá - : Ön-boğumlanmalı (í) ünsüzü ile, a - e arası bir ünlüden (â) oluşmuş ek, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz örneklerde yer almaktadır. Yani ünlü yar-kalın, yar-ince durumdadır. Bu farklılığı, söyleyiş özelliği olarak da değerlendirebiliriz. Ayrıca ince í, ünlüyü etkileyerek yarı-incelmiştir.

« gittím; "kaçaksín" dēye beni kelápceládi. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah. RİA - 282 - 41 - 9)

« dedemiz bîr kızi sevmiş, onu nisanlâmişleṛ. »

(Rize - Çamlıhemşin / Mikronkavak Köyü - RİA - 288 - 45 - 7)

« undán soṛa ġeṛi doneṛken aṛabayilen ġelduk ve tulum zuṛnayile aṛkadaşlaṛ tuṛki söyládi. »

(Rize - Çamlıhemşin / Mikronkavak Köyü - RİA - 287 - 45 - 17)

« hiç dinlâmam bana laz dârla. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah. - RİA - 283 - 41 - 337)

u) + 1â - : Geniş ünlü, yarı-daralma ile ı'ya yaklaşmıştır.

1- Dar ünlülerin etkisiyle gerçekleşen yarı-daralmalar,

« bi sene durmadân, böle âlâşıp duryolâmışmış. »

(Küt - Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 228 - XLVI - 116)

« garşılâşdıġini bilmiyorum. »

(Erzu - Narman / Samikale - EA II - 106 - 06 008 04 - 135)

2- Herhangi bir nedene bağlanmadan oluşan yarı-daralmalar,

« yalnıs işTe çatlâmamasıcin bûrâya bi madeni bi ḡalka yapılır. »

(Küt - KYA - 152 I - 61)

« - sizē, benēm duyduġuma, toplâmēs garsa götürmēşler, o nase? »

(Erzu - Olur - EİA II - 37 - 02 008 01 - 28)

ū) + fā - : fyi, tonsuz dişeti ünsüzü diye tanımlayabiliriz. Ünlü ise, uzunluk kazanmıştır. Ünsüzdeki değişim, söyleyiş özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ünlüdeki değişimi ise, şöyle sınıflandırabiliriz :

1- Ünsüz düşmesi sonucu oluşan uzunluklar,

« götürüle ōfan ~ evine ōfan ḡucaḡā ēndiri. »

(Ayd.- Karacasu / Yenice - GBAA - 91 - 69 - 24)

« hemen gelin fırḡā hinci ḡāri u gelin, ḡayınnam geliyo diye. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 3 - 1 - 9)

2- Söyleyiş özelliğine bağlı uzunluklar,

« babam ufākan ben beşinci ırḡādım. »

(Afy.- Dinar - GBAA - 37 - 28 - 4)

« aḡḡārsıñız diñlērsıñız, bizler ne aḡḡarıḡ ?»

(Afy.- Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 35 - 4)

y) + ḡā - : Güney - Batı bölgemiz ağızlarında yer alan tonsuz, dişeti ḡsi söyleyiş özelliğine bağlı olarak oluşmuş bir ünsüzdür. Etken sonra gelen dar ünlünün etkisiyle de, a geniş ünlüsü yarı-daralmaya maruz kalmıştır.

« anası ḡızaḡırını örgeTmiş yoffāmıḡ. »

(Den - Tavas - GBAA - 61 - 49 - 31)

y) + la - : Eki oluşturan ünlü, y'nin etkisiyle normalden biraz daha dar ifade edilmiştir.

« aynı batacaḡ yēre gelende, üçüncü peri ḡızı ordūsuyla baravar vapuru aḡaḡı ḡehmeḡe baḡlayan sırada peri ḡızını tutdu.»

(Kars - Merkez / Kümbetli - KIA - 333 - 82 - 140)

z) + le - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan + le- isimden fiil yapma eki, fonetik değişim geçirmemiş şekliyle, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde yer almıştır. Ancak, kalın ünlü ile

ifade edilen + la - da, ince ünlüyle (+ le -) ifade edilmiş olarak bazı ağızlarda yaşamaktadır.

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« ellesmeñ genciñ gediñ »

(Bal - Boğadiç - ADÜM I - 14)

« ëvet ëvet darabëy kitledim. »

(Gazi - GA I - 368 - 13)

« bu kafir bu hırtlağını düzlemiş. »

(Erzu - Taşpınar - EİA II - 17 - 01 035 01 - 14)

« o ğapiya gêtdi, ëleşdi. »

(Kars - Hanak / Damal / Obrucak - KİA - 252 - 45 - 7)

« çayı görmeden emillenmek (= olacağı varsayılan bir işi için çok önceden hazırlanmak.) »

(Harput - HA - 119 - 35)

2- y ünsüzünün tesiriyle meydana gelmiş incelmeler,

« takşiyi neçin salleyōsuñus ? falan dedim. »

(Küt - KYA - 148 - III - 21)

« yollëyyen beslesinne, siz varasıya gada. »

(Isp - ADÜM I - 66)

3- ş'nin inceltici özelliğinden kaynaklanan incelmeler,

« gız gün ~ begün ağırleşmiye başlamış. »

(Isp - ADÜM I - 69)

« ıçıñ da ısdambılıñ gızı burda āleşsiñ, bilimiz büküldü çalışa çalışa. »

(Nev - Hacıbektaş / Aşağıbarak - NYA I - 209 - 62 - 111)

4- Hece kaynaşması ve ince ünlülerin etkisiyle oluşan incelmeler,

« sofraları hazırleverziz. »

(Küt - KYA - 160 - VIII - 7)

a₁) + lē - : İsimden fiil yapan + la - ve + le - şekli, Anadolu ağzlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde ortak bir şekilde (+ lē -) ifade edilmiştir.

1- Ünsüzün belirsizliği, hece kaynaşması ve y'nin etkisiyle aslında + le - şeklinde olması gereken ekte meydana gelen uzunluklar,

« giz sabır pıççağını sabır daşını oñüne alıyo ve dēyo ki ēy pıçağı, ēy sabır daşı başıam gelenneri sāa söylēyim dēyó. »

(Yoz - OAAD - 154)

« "du bakalum, buna ne iş var?" nēyisá o yemekler sofrı kuruldi şindi a'radan gene 'çatti kuyrîne, çattuğu kibi, "ne sóylēyi ? " dedi. »

(Rize - Merkez / Kale Mah. - RİA - 208 - 3 - 42)

« o yar bāa tūllū yara aşdı nēylēyim. »

(Yoz -OAAD - 162)

« şāh ~ ney ūflēyō amma.»

(Küt - KYA - 154 - V - 123)

« bi temizlē gidīyem -de, öyle teslim olayım, dēdi. »

(Kay - Merkez / Hajdarbucağı - OAAD - 59)

2- Hece kaynaşması ve y'nin etkisiyle, + la - olması gereken ekte oluşan incelemeler ve uzamalar,

« bazan arkadaşlē dakılır ~ da hani, arkadaşan falan sallēverilē. »

(Küt - KYA - 148 III - 22)

« acamnē başlēyo ~ mu şindi, malını alıyo, parasını alıyo soyŷyō
bilmam ne ediyo, soyŷyō »

(Küt - Kuşu / Simav KYA - 183 - XXIII - 7)

« emme düün hazırly başlēyo »

(Küt - Akçaalan / Gediz - KYA - 218 - XL - 25)

« ğabıqları yüzölmesin yalnız, çatlēyo ğab »

(Küt - KYA - 154 - V - 110)

b₁ + lē - : Hem + le - hem de + la - eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bir kısım örneklerde + lē - olarak kullanılmıştır.

1- y ünsüzünün etkisiyle meydana gelen yarı-darlıklar,

« nişlēym bacım, olan bōk dēy gız vērmeŷler. »

(Gazi - GA I - 372 - 14)

« başımda dērmen çekiliy, sen ne sōlēyñ. »

(Gazi - GA I - 362 - 10)

« dinleyin ağalar size sōlēyem. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 319)

« yau, nerden sōlēyem kê, ne dēyem kê, ne annadēm yaŷu? »

(Erzu - Olur / Kekikli - EİA II - 41 - 02 001 01 - 8)

« bizē de pēşinden süreklēyē şahēt goymuşlā »

(Erzu - Şenkaya / Uğurlu - EİA II - 58 - 03 - 009 01 - 34)

2- + la- olarak ifade edilmesi gereken ekte, y'nin etkisiyle meydana gelen incelik ve yarı-darlıklar,

« çöp, hazırjık hazırlēyon” dēmiş. »

(Den - Acıpayam / Yumrutaş - GBAA - 73 - 57 - 15)

« ğariyi punga yollëyim ğorĥiram. »

(Erzu.- Tercan / Çikerkim - EİA - 314 - 570 / 579 - 23)

« ğurt ğoyennan otlëyëydi. »

(Er.- Kemah / Kardere - EİA - 189 - 5559 / 593 - 5)

« arzulëyr millet çoĥ ~ olsun dëy= »

(Erzu.- Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 45 - 02 009 01 - 38)

3- Ünsüz düşmesiyle oluşan incelik ve yarı-darlıklar,

« nuru da türkûü deir aĝlëir. »

(Kars - Göle / Boĝatepe - KİA - 340 - 84 - 24)

c₁) + lë̄ - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer alan isimden fiil yapma eki + le - ve + la - , ünlüleri bakımından ortak bir sesle (kapalı ê) ifade edilmiştir. Anadolu ağızlarındaki bir kısım örneklerdeki bu fonetik değişikliğin nedenleri şunlardır :

1- y ünsüzünün tesiriyle meydana gelen yarı-darlık ve uzunluklar,

« babası varıP ğızı gini sölëyo. »

(Den.- Tavas - GBAA - 63 - 50 - 36)

«herĥalda arabayı yüklëyi. »

(Er.- İliç / Rabat- EİA - 128 - 0 / 11 - 3)

2- Hece kaynaşması sonucu oluşan yarı-darlık ve uzunluklar,

« ben ğonuşuyom ğari, ni söliën şinci ben? »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 47)

« soñun da söilēceK ya, noñsan söilēceK ofursaK bēnsi (beğensi) ofmaz. »

(İzm - Bergama / Yalnızev - GBAA - 31 - 21 - 17)

« anası dēzesini sō'lē-vemiş. »

(Den - GBAA - 48 - 39 - 15)

3- Herhangi bir nedene bağlanmayan yarı-darlık ve uzunluklar,

« unna da ğarı dı bizim birez ellēmiş çarına? »

(Den - Tavas / Yarangūme - GBAA - 68 - 3 - 27)

4- Ünsüz belirsizliği nedeniyle oluşan incelik, yarı-darlık ve uzunluklar,

« bı ~ yıl aynarızda gışlēyin gışi. »

(Gazi- Gazıklı Köyü - GDİAT - 256)

« soñra bu arvat ağlēyr, sızillēyr ; onnān berizğan gelēyr. »

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Zarşat - DİAT I - 70 - II)

5- Hece kaynaşmasından kaynaklanan incelik, yarı-darlık ve uzunluklar,

« o yetmedimi bi ~ de nē ~ varsa elden toplēp alıp ~ satıyoñ. »

(Küt - Domaniç - KYA - 235 - XLIX - 9)

c₁) + 1e - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin + 1e - eki, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bir kısım örneklerde değişim geçirmiştir. Ünlü, y'nin tesiriyle kapalı ē ile i arasında bir ses durumundadır. Yani iyice i'ye yaklaşmıştır.

« yoh na söyleyēm ben? »

(Erzu - Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 44 - 02 019 01 - 6)

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

« ben söyleyemem. »

(Erzu - Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 243 - 14 062 05 - 31)

sö - = söyle - / sö - z = söz

sö - g < sö - g - le < sö - v - le - = söyle-

d₁) + lè - : Söyleyiş özelliği olarak değerlendirebileceğimiz bu değişimi, söyle tanımlıyoruz. Ünlü, yarı-uzunluk kazanmıştır ve hafif vurguludur.

« èliynen bèle èlèdi bunnar gitdilēr. »

(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KIA - 300 - 65 - 38)

« ilan geldi, ligāfını çıkartdı, arvadına teslim èlèdi. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KIA - 359 - 91 - 181)

e₁) + lè^o - : İsim kökündeki yuvarlak ünlünün (ö) etkisiyle ekin ünlüsü yarı yuvarlak bir şeki alarak ö'ye yaklaşmıştır.

« men söylēm siz de dinnein. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KIA - 355 - 91 - 5)

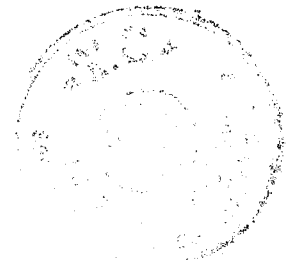
f₁) + lè - : Ön-boğumlanmalı, ince, dişeti akıcı ünsüzü í ile kurulmuş olan ek, bu yönüyle Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır.

« bir guí ver agíle beni. »

(Yoz.- Merkez / Çetlik - OAAD - 168)

« gidiyom āle beni. »

(Kır.- Merkez / Gortulu - OAAD - 114)

g₁) + lı - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde isimden fiil yapma eki olarak kullanılan + la -, y ünsüzünden kaynaklanan etkiyle + lı - şeklini almıştır, yani ünlü daralmıştır. Ancak bu durum, + lu - olarak ifade edilmesi gereken ek için de geçerli olmuştur.

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« yayleyi yaylıyamamış gara ~ göz goyun.»

(Bur - Ürkütü / Bucak - ADÜM I - 109)

« balıklar allah tarafınan şikayet etti ki ya rebbi bizi o gadar avlıyılar. »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 29)

« "ortı ~ sekerli" ğası sölē ayarlıyo "artı sekerlise, aç āzını beyim!" bi ğası Tı ğāve.»

(Küt - KYA - 158 - VII - 19)

« köse dayı bunnarı azallıya.»

(Ordu - Ünye / Veli Bayrakdar Köyü - KDİAT - 14 - I)

« gapdan : Tersanede gışlıyalım.»

(Ams.- Çoran - AİAD - 157 - IV)

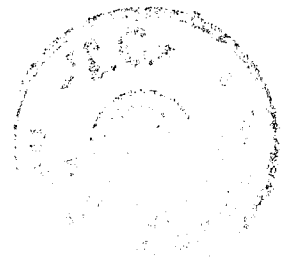
2- + la - olması gereken ekte y'nin etkisiyle oluşmuş darlıklar,

« geder dēyirsenki necip bey irahtsızdiki hastalıyı yatır gelebilirmir.»

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 262)

« büyük davı yarı gadar ğēdip davın azgun yırtıcı hayvannarına rashıyıp cannarını orda öldürtmüşler; gelelim laf olar arkadaşā. »

(Ordu - Ünye / Koruklu - KDİAT - 5 - I)

« pātšah divanında el bağlayıf durdu; pātšah sordu derdiñ nêdir söyle dēdi.»

(Siv - Terekeme - STİAT - 119 - I)

3- + lu - olması gereken ekte y'nin tesiriyle oluşmuş darlıklar,

« otu getüriy toplıydıñ suya goyıydıñ duzlıydıñ»

(Er - Çayırılı - EİA - 254 - 614 / 673 - 20)

« yollıylar babasına.»

(Er - EİA - 342 - 354 / 503 - 641)

ġ₁ + lí - : + la - eki, y ünsüzünden dolayı + lí - şekline girmiştir.

Ünlü hem daralmış, hem de yarı-incelmıştır.

« o kaláyci adam, merkebi yerden esas ġaláyci, o ħalkanıñ içindeki düñ sâybine geliyor : "ãã ! ben ħap kaláylıycam" "ġaça ġaláylāsıñ ?" dēyor.»

(Küt - KYA - 146 - II - 55)

« Tutör bunú ġetirir bir dâş, dâşdan zad varmış, direK, ġetirir bunú direġe bēle baġlır, bekiri. »

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 327 - 81 - 70)

h₁ + lí - : Eki oluşturan ünlü ve ünsüz, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı bir durum arz etmektedir. í ön-boğumlanmalı, ince bir ünsüz durumundadır. Ünlü ise, buna paralel olarak ve y'nin tesiriyle hem yarı-incelik kazanmış hem de daralmıştır.

« dedum : "efendim bana ná maas baġlıyaçasen, ben ġaciniyim memlákátında.»

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA - 284 - 41 - 77)

ı₁) + ʃı - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde tonlu olarak bilinen ı ünsüzü, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde tonsuz - dişeti ünsüzü (ʃ) şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca a geniş-düz-kalın ünlüsü de, y'den kaynaklanan etkiyle yarı-incelik ve darlık özelliğine sahip olmuştur.

« urġanıñ (?) bıʃıyo ğıs »

(Man - Alayehir / Katırlı - GBAA - 17 - 10 - 32)

« helanıñ bardāna urġanı sūküp bāʃıyo »

(Man - Alayehir / Katırlı - GBAA - 17 - 10 - 32)

ı₁) + ı̇ - : Ekin ünlüsü daralmış yarı-incelmiş ve uzun olarak telaffuz edilmiştir. Yarı-inceliğin ve darlığın nedenini ı ve ʃ ünsüzlerinin etkisine bağlarken, uzunluğun nedenini özel bir nedene bağlayamıyoruz.

« bi d ~ atı ħazırlayınçıġ gelinciler geldi, atı gezdirmiyē baʃıncıġ ata bindirdiler yörütdüler. »

(Nev.- Hacibektaş / Aşağıbarak - NYA I - 209 - 63 - 1)

ı₁) + ı̇ - : + le - , + ı - , + lu - , + lü - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde ayrı ayrı ifade edilen ek, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde tek şekilde (+ ı -) ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle şen şekiller,

« Ğaşam, kerġanēy kitliyecekdım. »

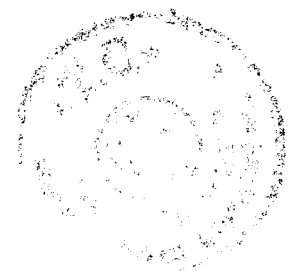
(Gazi - GA I - 368 - 13)

« onu gundaķlıyo ve beşē sarıp şöyle nenniliyo. »

(Esk.- Sivrihisar / Dümrek Köyü - AİAD - 117 - IV)

« nenni dēyip nenniliyemedim. »

(Ordu - Fatsa / Alembey Köyü - KDİAT - 27 - I)

«behlirük ki, hani bizi araşdururlar.»

(Erzu.- İspir / Gaziler - EİA II - 91 05 052 01 - 146)

« ama şimdi sizde ne para işliyirim, ne iş bişey. »

(Kars - Ardahan / Halil Efendi - KİA - 231 - 36 - 23)

2- Ünsüz dūřmeleriyle oluřan hece kaynařmalarının oluřturduęu incelik ve darlıklar,

« artık řarapnēl başımızda patliir. »

(Kars - Subatan - KİA - 168 - 4 - 61)

« gene üregi sızilir. »

(Erzu - Taşınar - KİA II - 19 - 01 035 01 89)

3- y ünsüzünün etkisiyle oluşan incelik ve darlıklar,

« cellet olsam selliyemem satırı.»

(Bur - ADÜM I - 111)

« cigerin sızliya. »

(Diy.- DA - 95 - 7 - 6)

« gelin bir ip götüreh meni o ğuyya salliyacaşsınız illah o dēvi men öldürecem.»

(Arp - Kineği Kōyü - AKD - 44)

« ğız ata binmiş, hendekten atliyacaş »

(Güm.- İnönü Mah (Kasarhane) - GKAYA - 312 - 78)

« yaşdığım ğarılığımnan benim dēdi insanığım sen dēdi meni bir heşdeliyif bayılmaņnan ğoydun ğētdin.»

(Arp.- Yılanlı Kōy - AKD - 275)

4- + lu - ve + lü - olarak ifade edilmesi gereken ekte meydana gelen (y'nin etkisiyle) düzlük, darlık ve incelikler,

« yolunu gozliye bir oğlumunan çifte kızlarım.»

(Kır - Merkez / Kortulu - OAAD - 110)

« kolliyi kendini amma, hem atiyo hem kaçıyo.»

(Pınarhisar - DTYA - 39 - XVII - 19)

« şey yolliyadi burya da, biz de idare ederdiğ »

(Erzu - Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 242 - 14 062 03 - 5)

k₁) + lī - : + la - ve + le - eki Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde + lī - şekliyle ifade edilmiştir.

1- y ünsüzünden kaynaklanan düzlük, darlık ve uzunluklar,

« bi at almış, bi-de elbise yaptırmış, geçmiş, parayı ata yüklīyip dōru melmeketine dönmüş.»

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 76 - I)

2- Hece kaynaşması sonucunda oluşan incelik-darlık ve uzunluklar,

« bağıdı o yemeğhanada yemeğ paylir.»

(Kars - Iğdır / Kasımcı - KİA - 283 - 56 - 150)

«bir de bağıdım ki arğadan cendeği yohlir.»

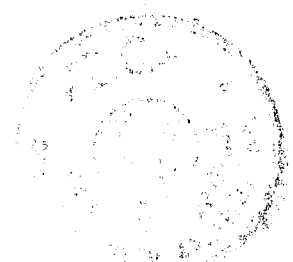
(Kars - Subatan - KİA - 168 - 4 - 36)

« munnan on bir on iki sene evvel hasdelir.»

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 340 - 84- 4)

« dilimize gelen şileri golailir ağınadacıK sen gaığı çekme.»

(İzm.- Bergama / Yalnızca - GBAA - 31 - 21 - 21)

« şahmayıl dēdi ki : pādşahım ben tutuyım ğendi bağliyim gollarını sen gel eliñnen öldür.»

(Gazi - Çopal Köyü - GDİAT - 218)

1₁) + 1₁ - : + la - eki, ünlüsü yönünden farklı bir özellik kazanmıştır. Açık i diyebileceğimiz bir ses durumuna gelmiştir. Yani, i ile çok kapalı ē arasında bir sestir. Fonetik değişim, iki şekilde gerçekleşmiştir :

1- y'nin etkisiyle oluşan incelik ve darlıklar,

« bir adam gelir; şurdan garsiliyin bu çocuğa suval sorēr.»

(Erzu - Narman / Samikale - EİA II - 101 - 06 008 03 - 16)

2- Hece kaynaşması sonucunda oluşan incelik ve darlıklar,

« ēle ağlaşırılı ki, garılar ağillar.»

(Erzu - Narman / Şekerli - EİA II - 107 - 06 019 01 - 15)

m₁) + 1₁ - : Eki oluşturan ünlü y'nin etkisiyle daralmış i'ye dönüşmüştür. İsim kökündeki yuvarlak ünlüden de etkilenererek yuvarlaklaşmış ü'ye yakın bir i konumuna gelmiştir.

« bize de dersde, talımda söyliyollar ke, urusları incitmeyin; urus bizinen gardaş olmuşdur. »

(Erzu.- Şenkaya / Köroğlu - EİA II - 65 - 03 038 01 - 55)

1₁) + 1₁ - : a ünlüsü, hece kaynaşmasından dolayı incelmıştır ve daralmıştır. Bununla birlikte, zaten dar olan i ünlüsü, normalden daha dar bir ünlüye (i) dönüşmüştür.

« bunnar yene başliller. »

(Kars - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 164 - 2 - 9)

m₁ + li - : İsimden fiil yapan + la - eki, + lu - olarak ifade edilmeliyken Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde hece kaynaşması nedeniyle incelmış, belirsizleşmiş ve yarı-yuvarlaklaşmaya yönelmiştir.

« neyise urus getdükten sora güz ... el ... milleti toplir ērmeni. »

(Güm.- Döğmekaya (Begici) - GKAYA - 337 - 19)

n₁ + lo - : Düz ünlü (a), kelime içindeki yuvarlak ünlülerden etkilenererek (o) şeklini almıştır. Böylece ek, + lo - olarak ifade edilmiş ve yuvarlaklaşma meydana gelmiştir.

« çevreye işçi gidiyo, sanatkâr gidiyo, çalışıp geliyo çevrede, geliyo medeni usolleri köyünde uygüloyo. »

(Küt.- Süllebalı / Emet - KYA - 127 XIX - 18)

« dalına alıf onnan epeñ toploormus. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 355 - 91 - 8)

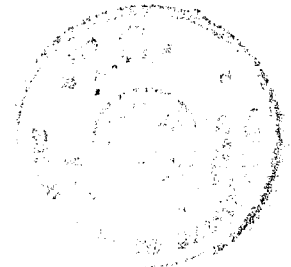
o₁ + lō - : + la - eki Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bir kısım örneklerde + lā - şeklini almıştır. Yuvarlaklaşma, isim kökündeki ünlülerin etkisinden kaynaklanmaktadır. Uzunluk ise, hece kaynaşması sonunda oluşmuştur.

« toplör getirêrseñ ~ ama biz çocuğ ~ üzüne hesrethi. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 355 - 91 - 10)

« bunu tullör. »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 368 - 95 - 19)

ö₁) + fo - : Ünsüzdeki değişimi, tonsuzlaşmış dişeti ünsüzü diye tanımlayabiliriz. Ünlü yuvarlaklaşması ise, şimdiki zaman ekindeki yuvarlak ünlünün söz konusu ekle bütünleşmesinden meydana gelmiş olabilir. Ayrıca ünsüz düşmeleriyle de uzunluk oluşmuştur.

« ğene damğafō mamğofā »

(Man - Kula / Tokmaklı - GBAA - 21 - 14 - 23)

p₁) + fo - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin + le - eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde +fo - şeklinde de kullanılmıştır. f, ön-boğumlanmalı ünsüz durumundadır. y'nin düşmesi sonucunda, şimdiki zaman ekinin kalın, yuvarlak ünlüsü ile söz konusu ekin ünlüsü tek ünlü olarak birleşmiş ve uzunluk meydana gelmiştir.

« içerde dezgāh ~ islōr, 'yoğardan yimāni viriller ~ imiş bi deli bacısı var ~ imiş . »

(Nev.- Avanos / Genezin - NYA I - 178 - 45 - 41)

r₁) + fo - : + le - eki, Anadolu ağızlarındaki bazı örneklerde + fo - şeklini almıştır. İsim kökündeki yuvarlak ünlü (ō), bu değişimde rol oynamıştır.

« ğedin söylöyüñ, şehir halına her ~ kēş öylerine ğessinner. »

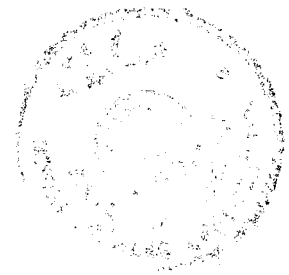
(Karakoyunlu Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 24 - I)

« lele, ya bu işin doğrusunu söylöyüñ, ya ~ da ki boyuñu vurajağam.»

(Karakoyunlu Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 26 - I)

« ūrusdar hindi söylōr biliñ? »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 366 - 94 - 85)

s₁) + l^ö - : İsim kökünde yer alan yuvarlak ünlü, + le - ekini etkileyerek, + l^ö - şeklinin oluşumunda yardımcı olmuştur. Buna ilaveten, hece kaynaşmasından kaynaklanan ünlü uzaması meydana gelmiştir.

« o da söylör ki, bir arvat geldi bizim gemimize. »

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Zarşat - DİAT I - 71 - I)

« birisiñ ~evinne sañleyicini buluf sanķıya üflör. »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 366 - 94 - 93)

s₁) + l^ö : Eki oluşturan ünlü ü ile ö arası bir ses durumuna gelmiştir.

« dilnen mi söylöm? yohsa sesnen mi söylöm. »

(Kars - Çıldır (Koçgüden - KİA - 362 - 92 - 2)

t₁) + lu - : + la - ekinin sadece ünlüsü fonetik değişim geçirmiştir. Geniş-düz ünlü (a), isim kökündeki yuvarlak ünlülerden etkilenecek a > u olmuştur.

« otluyor guzuları. »

(Ela. - GDİAT - 117)

« baa gohıuyacağ gülüñ galmamış. »

(Gazi - Evlek Köyü - GDİAT - 252)

« fagat hêş bi ~şê topluyamamışlar. »

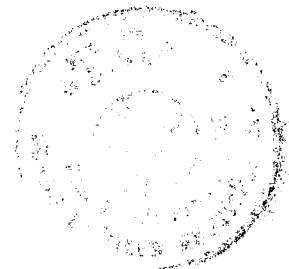
(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 73 - I)

« oğlum dēdi gösderişin dēdi saz elinde dolanırsan senin muhakğah bir tüşüncen varki bu sazi omuzluyarağ dolanırsan dēdi. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 231)

« ağ goyun güzluyu garabaş guzu. »

(Afyonk - Emidağı / Davulga Köyü - ADÜM I - 58)

u₁) + l^ũ - : İsim kökündeki yuvarlak ünlü, + la - ekinin geniş, düz ünlüsünü etkileyerek dar-yuvarlak hale getirmiştir. Bunun yanında, genellikle Doğu Bölgelerimiz ağızlarında rastladığımız ünlü kısalığını ise, söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz.

« göççükleri yollūmah tehlikeli bir iş »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 82 - 14)

ū₁) + l^u - : + le - ekini oluşturan ünlü, kalın ve normalden daha dar ünlü (u) durumuna geçmiştir.

« efendim, bunan yukhuller, hêş gêtmitter »

(Erzu - Karayazı / Söylemez EİA II - 204 - 11 013 02 - 11)

v₁) + l^ü - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde geniş-düz ünlü ile ifade edilen + le - eki, + lü - ye dönüşmüştür. Ünlü, dar -yuvarlak özelliğini kazanmıştır. Yuvarlaklık, isim kökündeki yuvarlak ünlülerin darlık ise, y ünsüzünün etkisinden kaynaklanmıştır.

« muna ūş hana türkü söylüyem »

(Siv.- Terekeme - STİAT - 116 - I)

« ille maña bir ğırĥ bir ğatar vēr, yühlüyüm gidek »

(Kars - Iğdır / Taşburun - KİA - 293 - 61 - 122)

« kırk tane hayvanı çekiyorlar bunlar, altunlarını yüklüyorlar devam ~ ediyorlar yola »

(Tunc.- Sütlüce / Çıralı - TYAD - 35 - 3)

« demokrat parti başı çok sülüyo, ben onu deşmek ~ için faig bey sülüyo dedim »

(Muratlı - DTYA - 31 - II - 4)

« garaduman bu  aralların her birisini bir  emmalın sırtına y kl y p saldı. »

(Gazi -  apal K y  - GD AT - 217)

y₁) + l  - : Dar-yuvarlak hale gelen  nl , hece kaynaşması sonucunda da uzunluk kazanmıştır.

« h c baŗa bir Şey yohdur d yi s yl ler. »

(Gazi -  apal K y  - GD AT - 217)

z₁) + l  - :  nce, dar-yuvarlak hale gelen  nl  ( ) , daha sonra normalden daha dar bir  nl  durumuna ge miştir.

« "s yi - mi s l  su  " filen didim. »

(K t.- Uŗak / Sel ikler - GBAA - 32 - 22 - 25)

a ) + na - : + la - eki, ilerleyici benzeŗme ile + na - Şekline d n ŗm ŗt r.

« a nadalık biz sana. »

(Isp.- AD M I - 66)

« duvarı samannar , teslerik. »

(Nev.- Kozaklı / Karasenir - NYA I- 216 - 66 - 2)

« Şimdi mu uatm  annatayım. »

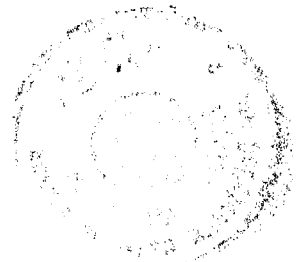
(Man.- Gariveller = Kara Veliler - AD M I- 21)

« geld   gibin y nan ordan per annamiya baŗladı. »

(Er - Refahiye / Altk y - E A - 210 - 25 / 40 - 38)

« gelin v dı   ri yak nnadı. »

(Mu .- D grek - GBAA - 98 - 75 - 29)

« ondan da yüz par^çāk çıhınnadım. »

(Gazi - GA I - 368 - 13)

b_{II} + nā - : İsim kökünün son sesi, n ünsüzüdür. n ünsüzü, kendinden sonraki l'yi etkileyerek, kendine benzetmiştir. Böylece ilerleyici benzeşme meydana gelmiştir. Bunun yanında, ekin ünlüsü uzunluk kazanmıştır.

« ondan sōna bu sever va'ra, gız annāyor ~ onuñ geldini. »

(Nev.- Avanos / Genezin - NYA I - 180 - 45 - 99)

« onu annār, diñnēr, sorar, sival ider, o zaman o ğızı alır. »

(Er.- Kemah / Kardere - EİA - 189 - 556 / 593 - 13)

c_{II} + nā - : Eik oluşturan ünlü ilerleyici benzeşme ile n'ye dönüşürken ünlü, ise a ile e arası bir konuma gelmiştir. Yani, yarı incelik veya yarı-kalınlık söz konusudur.

« ey dinnā b »

(Art - Şenköy / Şavşat - AYA - 64 - 14 / B - 2)

c_{II} + nā - : 1, ilerleyici benzeşme ile n'ye dönüşmüştür. Ünlü hem kalınlaşmış, hem de y' nin tesiriyle yarı-daralmıştır.

« daha sonrak= herhang= garşısında hasēm olarağ geçd=ey= bir arħadaşlarını yendiyini diger dinnēyici arħadaşlar bundan taħd=er ētm=şlerd=er. »

(Erzu.- Narman / Samikale - EİA II - 106 - 06 008 04 - 124)

d_{II} + ne - : Hem + la -, hem de + le - şekli bir kısım örneklerde (Anadolu ağızlarında) ilerleyici benzeşmeden kaynaklanan ortak bir

şekille (+ ne -) ifade edilmiştir. Ancak ünlü değişimi de söz konusu olmuştur.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« gardaşları dinnemez yatar. »

(Mal.- Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT - 29)

« ni yapım, mārıbnan maşrap-da olan fisildiği dıñneyorum. »

(Niğ.- Alay - OAAD - 23)

« demirc ~ölu avrupaya ünnendi. »

(İzm.- ADÜM I- 90)

« ünnemiş nasıl oldu deye? »

(Bur.- ADÜM I - 103)

« onu güzelce tunnarız, yani düzenneriz , düpdüzen ~ederik. »

(Kars - Aralık / Yukarı Aratan - KİA - 303 - 68 - 5)

2- Ekin kullanıldığı kelime içindeki ince ünlülerin tesiriyle oluşan incelikler,

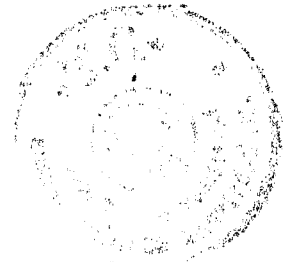
« yay usulnan annetceñ, nası annatceñ ben annamam ki. »

(Küt - Altıntaş - KYA - 169 - XIV - 1)

« ben de urusca ağnerdēm. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 37 - 02 000 01 - 7)

e_{II} + nē - : İlerleyici benzeşme ile , + la - ve + le - ekinin ünsüzleri n'ye dönüşmüştür. Ayrıca, ünlülerde uzama meydana gelmiştir. Bunu, şöyle sınıflandırıyoruz :

1- Ünsüz düşmesi sonucu oluşan uzunluklar,

« ōſan ~ evine, ōſan sadēslēne ūnnēle yi'me.»

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 41 - 1 - 39)

« onun başına çokāla, bizi ūnnēle deyor.»

(Ant. - ADÜM I - 130)

« çārıkına adını ūnnēsiñ. »

(İzm.- Bergama / Çürükbağ - GBAA - 30 - 20 - 28)

2- Hece kaynaşmasından dolayı meydana gelen uzunluklar,

« ben evinde vāsa fadime abam ūnvēren gelen.»

(Küt - Dumlupınar / Altıntaş - KYA - 171 - XV - 53)

« aḡa bu beyin ḡızı, "şu dā ne susu, şundan içiveren baken" derken,
yüzüñi, sürmüş, başıñı sürmüş bi serinnēveren demiş.»

(Küt.- KYA - 156 - VI - 7)

3- Belirli bir nedene bağlanamayan uzunluklar,

« onu annār, diñnēr, sorar, sival ider, o zaman o ḡızı alır.»

(Er - Kemah / Kardere - İA - 189 - 556 / 593 - 13)

4- Ünsüz düşmesiyle oluşan uzunluklar,

« dēveren ~ de saña din'nē. »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 229 - XVI / 2 - 1)

5- y ünsüzünden kaynaklanan incelikler ve uzunluklar,

« ge ~ bakalım gedizli dedi, bölük Kumandarı ūnnēyo seni ~ ya dedi,
ne deyecek bakam dedi. »

(Küt.- Kuşu - KYA - 192 - XXIV - 95)

« añnēyon. »

(Küt - Sapçidede / Tavşanlı - KYA - 224 - XLV - 13)

f_{II}) + nē - : + la - ve + le - ekinin ünsüzü ilerleyici benzeşmeden kaynaklanan değişimle n'ye dönüşmüştür. Bununla birlikte, eki meydana getiren ünlü kapalı ē ile ifade edilmiştir. Yani, yarı-daralma söz konusudur.

1 y ünsüzünden kaynaklanan yarı-darlıklar,

« sōra ō huvarđalar diñnēyormuş dışardan. »

(Den - Tavas / Yarengüme - GBAA - 68 - 53 - 27)

« nēynēciñ ? dedi »

(Gazi - GA I - 370 - 13)

2- İsimden fiil yapma eki şimdiki zaman eki ile birleşerek yarı-dar ünlü haline gelmiştir.

« eyī dinnērsiñiz mi ? »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 355 - 91 - 5)

« o sıra teñ tükñ annēriñ »

(Erzu.- Şenkaya / Koroğlu - EİA II - 65 - 03 038 01 - 65)

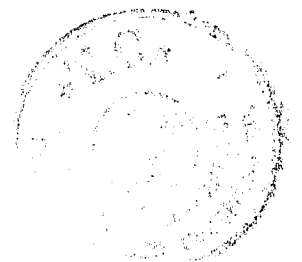
g_{II}) + nē - : + la - ekini oluşturan 1 ünsüzü, ilerleyici benzeşme ile n'ye dönüşürken ünlü incelmış, yarı-daralmış ve hece kaynaşması sonucunda da uzunluk kazanmıştır.

« añnēceK ġari. »

(Den.- Tavas - GBAA - 66 - 52 - 28)

« toplıyıp da hücūme ġaşdūğūni soracañ. annērim. »

(Er.- Refahiye / Altköyü - EİA - 209 - 25 / 40 - 1)

ğ_{II} + n_I - : İsimden fiil yapan + la - ekinin hem ünlüsü, hem de ünsüzü fonetik açıdan değişmiştir. 1 ilerleyici benzeşme ile n'ye dönüşürken, a da y'nin tesiriyle daralarak ı olmuştur.

« palannıyıp mindi. »

(Ayrım Uruğu Ağzı - Duzluca / Sariabdal - DİAT I - 129 - VI)

« gız bunu sabınnıyor, gözlerini nêyi sabınnan örtüyor. »

(Kay.- Merkez / Hajdarbucacı - OAAD - 57)

« ē gızım biz bunnan bi şey annıyamadıñ. »

(Kır.- Avanos - OAAD - 119)

« sen ne annadisın, sen ne gonişma annıysin. »

(Er.- Tercan / Uzunyayla - EİA - 313 - 543 / 570 - 27)

« haber gönderdi cihanşaha ki onu da nişannıyacam, söylesin. »

(Arp.- Kineği köyü - AKD - 27)

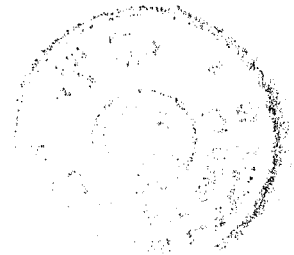
h_{II} + ñ_I - : 1 ünsüzü ilerleyici benzeşme ile nazal ñ olmuştur. a geniş ünlüsü de daralarak ı şeklinde ifade edilmiştir.

« horuz baññıdı dër; yola tüş. »

(Kars- Göle / Boğatepe - EİA - 344 - 84 - 170)

ı_{II} + n_I - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde, + la - olarak ifade ettiğimiz isimden fiil yapma eki, Anadolu ağızlarındaki bir kısım örneklerde ortak bir şekilde (+ ni -) ifade edilmiştir.

Eki oluşturan ünsüz, ilerleyici benzeşme ile n olmuştur. Ünlü ise, dar-ince i şekline girmiştir. Ünlüdeki değişimi ise, şöyle sınıflandırıyoruz :
1- + la - olması gereken ünlüsünde y'nin tesiriyle meydana gelen incelik ve darlıklar,

« çocuğı obanın yanına pırılır, senin anniyacağın, annarsın ya?»

(Güm - Kelkit / Kayadibi Köyü (Irha) - GKAȦA - 338 - 15)

« ğız anniyir ki bu ğaşlar bu şeyler elden yapılacağ işi yoğdu eyer bular meydana çıłarsa, bilecemki ehmet gelipdi.»

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 50)

« o günü bi şey anniyamadi guvvtinnēn.»

2- + le - olması gereken ekin ünlüsünde y'nin etkisiyle oluşan darlıklar,

« kôse dayı-da bunnarı gonusurkan ne gonusduklarını dinniye..»

(Ordu - Ünye / Veli Bayrakdar Köyü - KDİAT - 13 - I)

« olan inniyo evde. »

(Küt - KYA -VII - 66)

« sabah dinniyenlerin üstüne heyirriynen açıssın.»

(Kars - Iğdır / Enginalan - KİA - 278 - 55 - 29)

« Ğabbisi de dıñiyenlerin başına.»

(Gazi - GA I - 350 - 3)

« yanı o kişinin arvadı dinniyr. »

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 341 - 84 - 53)

« çeltiğin yerini düzenniyirih. »

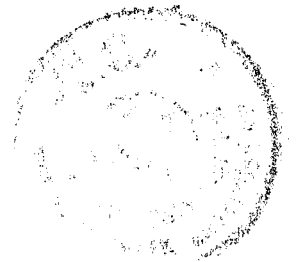
(Kars - Aralık / Yukarı Aratan - KİA - 303 - 68 - 5)

i_{II} + nī - : İlerleyici benzeşme sonucunda 1 ünsüzü n'ye dönüşmüş ve ayrıca ekin ünlüsü daralıp, uzamıştır.

1- Hece kaynaşması nedeniyle oluşan darlık ve uzunluklar,

« siz de dinnīrsiñiz he mi?»

(Kars - Çıldır / Koçğüden - KİA - 359 - 91 - 162)

« bu munu öz ~ özüne ğonuşanda esas olan, öküñün saabı olan kişi dinnir tabı arĥadan.»

(Kars - Göle / Boĝatepe - KİA - 343 - 84 - 115)

« "beni de ğeri tarafa çıĥarsıñnar diyñicām sazımı düĝünümü" diyor.»
(Nev. - Avanos / Genezin - NYA I - 1180 - 45 - 102)

i_{II}) + nu - : + la - ekini oluşturan ünsüz ilerleyici benzeşme ile n olurken, ünlü dar-yuvarlak hale dönüşmüştür. Darlık y'nin etkisiyle, yuvarlaklık ise, isim kökündeki aynı özelliĝi taşıyan ünlülerin etkisiyle gerçekleşmiştir.

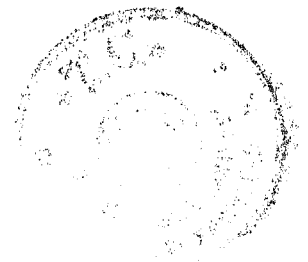
« o yan başa gelince ĝulunnuyurmuş. »
(Arp. - Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 332)

« getti arap atın yanına getdi baĥdiki ĝulunnuyuf "damnan çıĥma" bir tayı var.»
(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 174)

« ĝedir getirir bu afsunnuyur, üfürür ele ot pitriki göbeĥden, bu atda atdarın içinde birinci olur götürür atdarı filān ĝünü pedşahın atı yıĝılacaĥ. »
(Arp - Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 369)

k_{II}) + nü - : Ekin ünsüzü ilerleyici benzeşmeye maruz kalarak n olmuştur. e ĝeniş-düz ünlüsü ise, dar-yuvarlak ü şekline girmiştir. Bu deĝişimde hem isim kökündeki ünlünün, hem de y'nin etkisi büyüktür.

« ĝarı ünnüyerekden hoĝgomazın yanna ĝemiş ırlaya ırlaya uyandırmış.»
(Bur. - Çine - ADÜM I - 124)

l_{II}) + ra - : 1 ünsüzü ilerleyici benzeşme ile r' ye dönüşmüş ve isimden fiil yapma eki, + ra - olarak ifade edilmiştir.

« öldürdi lāle, sabahdan esger gaḥdi dēdiler ki : lāle hazırranah »
(Yerli Kars Ağızı - Kars / Gala İçi - DİAT I - 148 - VII)

« ğurani da bēle fırradı baḥ baḥ »
(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 - 70)

« ol nedir ki gatarranmış ğēder hēy »
(Siv.- Terekeme - STİAT - 142 - I)

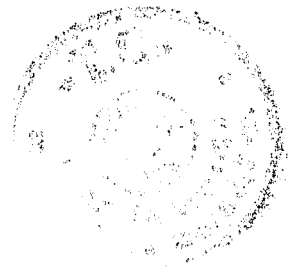
« anası dēdi oğul, ğētdin kimin tūkanını uğurradın.? »
(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 71)
« bu oğlan eve ğider bu gıza Tekrar nişannanır, o bir cingēn gızını bir
gatrı guyruğuna bağlar, dağı daşı fıratıllar bir gafası galır »
(Mal.- Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT - 28)

m_{II}) + ra - : Ek ilerleyici benzeşme ile + ra - olurken, y'nin etkisiyle geniş ünlü a ayrıca yarı-daralmaya (a) uğramıştır.

« munu oğurayan adam muāğğāğ meydana götdü; sen de mal
meydanına ğēt »
(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 342 - 84 - 102)

n_{II}) + re - : + la - ve + le - olarak ayrı ayrı ifade edilen ek,
Anadolu ağızlarından derlediğimiz bazı örneklerde ilerleyici benzeşme ile +
re - şeklinde kullanılmıştır. + la - şekli, + re -'ye dönüşürken ekin
ünlüsü de kullanılmıştır. + la - şekli, + re - 'ye dönüşürken ekin
ünlüsünde incelmıştır.

« aslan bi atın sağına soluna herrendi. »
(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 116)

« terremiş üze gurvan. »

(Karakoyunlu Uruğu Ağızı - Iğdır / Karakoyunlu Köyü - KDİAT I - 8 - I)

« bezirgan imzaladı, padişah möhürredi, vezir imzaladı. »

(Arp- Kineği Köyü - AKD - 74)

« hay dēyir babası irehmetdih̄ benim hēç ahlıma gelmirki ne kütüh̄dü ne bişeyydi neyse dēdi hetirredim hetirredim. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 190)

o_{II} + ri - : + la - eki hem ünsüzü, hem de ünlüsü yönünden fonetik değişim geçirmiştir. 1, ilerleyici benzeşme ile r olurken, a geniş ünsülü de y'nin tesiriyle dar ı ünlüsüne dönüşmüştür.

« mēhder ~ bāşı yēlgenetnen, tozbasan adındaki atdarı hazırriyif minekdaşına çekdiler, üsdüne mindiler. »

(Siv. - Terekeme, STİAT - 133 - I)

« bir gēfle gātır meydana getriller, adamını kölesini gēfle başsını hazırriyullar o kütüyü getren bezirgen başnın gēflesine gātillar. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 190)

« öylerini eşih̄lerini sil̄r, süpürür yēmeh̄lerini hazırriyır gene gidir oyere girir. »

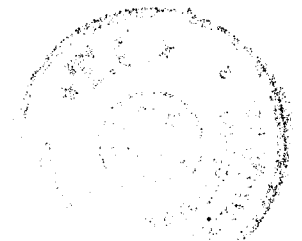
(Arp. - Aslanhana Köyü - AKD - 194)

« geldi atını çēh̄di tavlıya, bağladı, dēdi yēherini alım, öz atımı da tumarriyım. »

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 94)

ö_{II} + ri - : Ekin ünsüzü ilerleyici benzeşme ile r'ye dönüşmüştür. Bunun yanında ünlü değişimi de söz konusudur.

1- y ünsüzünden kaynaklanan darlıklar,

« beki allah rehme gele, sen terriyesen bu sancı senden gide.»

(Kars - Tuzluca / Eğrekdere - KİA - 312 - 72 - 167)

« ordan ğağullar artıñ iki tene at, eyerriyiller doğru yemen padşahına gelelim.»

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 134)

« aldı ğızki, olan ay zalım oğlan şindi bu deĝge çoğul geler ĝeder muğbirriyeller casus geler muğbirriyer babam geler seni öldürrer yazıñ ğanınnanmı, canınnanmı usanıf bēzifsen?»

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 256)

2- y'nin etkisiyle oluşan incelik ve darlıklar,

« bunnar her gün bu yēddi ĝardaşın bu yēddi ĝardaşın birisi sıraynan ĝavağcadan gelillermiş evlerini silir, süpürür, yēmeh'lerini hazır - riyıllarmış. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 194)

P_{II}) + ru - : + la - ekinin ünsüzü, ilerleyici benzeşme sonunda r'ye ünlüsü de y'nin etkisiyle dar-yuvarlak u'ya dönüşmüştür. Ayrıca, dar-yuvarlaklık da isim kökündeki dar-yuvarlak ünlülerin etkisinden kaynaklanmıştır. Böylece ek, + ru - şeklini almıştır.

« öteki, yanı ğızın sağdıç solducunnan oğurruyallar.»

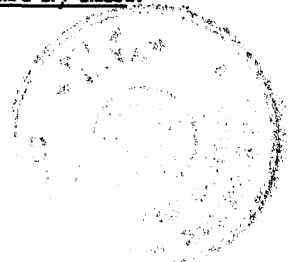
(Kars - Iğdır / Aşağı Çarıkçı - KİA - 285 - 57 - 23)

« yolda o öküzü onnan oğurruyarsan; götürer, meydanda satarsan. »

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 342 - 84 - 82)

« ağıllı tüşündü birez dēdi men ĝedim altını bunnan uğurruyum.»

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 149)

« herife dēdi, herif bu oğulların dūneyin gitmişdi, ğardaşın evine, ğızıl oğurruyuf ğetirifler. »

(Arp - Kineĝi Kōyü - AKD - 35)

r_{II}) + rü - : Yine, ilerleyici benzeşme söz konusudur. İsimden fiil yapan + le - nin ünsüzü r olmuş, e ünlüsü ise hem isim kökündeki dar-yuvarlakların, hem de y'nin tesiriyle ü şekline dönüşmüştür.

« bunnarın üçünü de möhürrüyür. »

(Ayrım Uruĝu Aĝızı - Duzluca / Sarıabdal - DİAT I - 133 - VI)

s_{II}) + ta - : "I" ünsüzü ilerleyici benzeşme ile t'ye dönüşmüş ve böylece ek, Anadolu aĝızlarından tespit ettiĝimiz ařaĝıdaki örnekte + ta - şeklinde kullanılmıştır.

« o dedii yere vārdı, ille dayı ciyiniñe bincēn dedi; attadı dayısının çinne bindi. »

(Isp.- Eğir / Garaaç / Çarsaray Kōyü - ADÜM I - 73)

s_{II}) + Ta - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + la - olarak ifade ettiĝimiz ek Tokat yöresi aĝızlarında + Ta - olarak kullanılmış. İlerleyici benzeşmenin yanı sıra, yarı-tonlulaşmanın olduĝunu da söylemek gerekir.

« ğüççük ölunu sırtTadı, büyük ölunu elinden dutTu, yola turab oldu; ğederken bi ırmā ūradılar. »

(Tok.- Artova / Hoda Kōyü - STİAT - 164 -II)

t_{II}) + ti - : Eki oluşturan I ünsüzü ilerleyici benzeşme ile t'ye dönüşürken, geniş ünlü (e), y'nin etkisiyle daralıp i olmuştur.

« iş geldi o yereki bu tabı adetti gelin güvegi dişeri çılmadı üç
günнен sora bunnar başdadı, herif gayıyı kilittiyif. »

(Arp - Aslanhane Köyü - AKD - 160)

u_{II} + ze - : 1 ünsüzü, ilerleyici benzeşme ile z sızıcı ünsüzüne
dönüşmüştür.

« onnar gidër, gizzenir. »

(Kars - Çıldır / Gülyüzü - KIA - 354 - 90 - 6)

B) FONKSİYONU : + 1A - isimden fiil yapma eki, her çeşit isme
gelerek hem etken-geçişli, hem olma bildiren geçişsiz, hem de taklidi fiiller
teşkil etmektedir. Söz konusu ekin fonksiyonlarıyla ilgili olarak N.
Hacıeminoğlu şu bilgileri vermektedir : « Bu ek ile yapılan fiiller mana,
mahiyet ve yön bakımından da çok çeşitlidir. Fiile esas teşkil eden isim
tabanının durmuna göre, ekin görevi de değişmektedir. Gerçi isimden
türeyen fiillerde umumiyetle mana ağırlığı isim tabanındadır. Ancak + 1a -
/ + 1e - ile yapılan fiillerde ek, isme her defasında farklı mahiyetler
kazandırmaktadır. Mesela alet isimleriyle ayrı, zaman isimleriyle ayrı,
nesne, renk veya mefhûmlarla ayrı türde fiiller türetmektedir. »⁵⁸

T. Banguoğlu, + 1A - ekinin genel olarak nesneyle ilgili bir şey
yapmak, veya olmak anlamı verdiğini söylemektedir. Banguoğlu, + 1A -
ekinin tek heceli tabiat taklidi kelimelere gelerek bir sıra « yansılama
filleri » yaptığını, bazen kök anlamdan uzaklaşmış fiiller oluştuğunu bazen
de doğrudan doğruya mecaz anlamlı fiiller meydana getirdiğini
vurgulamaktadır.

⁵⁸ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Filler, Ank. 1991, 216 . s.

T. Banguoğlu, + 1A - ekinin yaygınlıkları ölçüsünde anlatımca da çeşitlendikleri belirtmekte, geçişli ve geçişsiz olanların yanında, bazılarının da iki türlü kullanıma sahip olduğunu söylemektedir. İsimlerden yapılanların çoğunun geçişli olduğunu, sıfatlardan yapılanların bir çoğunun ise, geçişsiz olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹

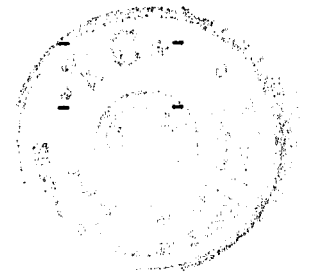
+ 1A - eki çok kullanıldığından olsa gerek bir çok birleşik fiiller meydana getirmektedir. Bunlar - n - , - ş - çatı ekleriyle genişletilmiş + 1A - ekidir. Geçişli olanlar, fiil çatasının hem edilgen, hem de dönüşlü görünüşleri için - in - ekini aldıklarında geçişsiz olurlar.

Çatı ekleriyle genişlemiş + 1An - ve + 1Aş - birleşiklerini T. Banguoğlu ayrı ayrı ele alırken, N. Hacıeminoğlu + 1A - eki ile birlikte değerlendirmektedir.

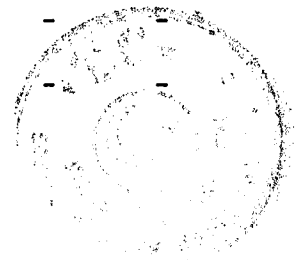
	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
āña-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gola-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
tişd-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bağışda-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
irasda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
boğazda-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
başda-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
sesde -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gözde-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yükde-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gizde-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gatdı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

⁵⁹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 214 218. 219. s.

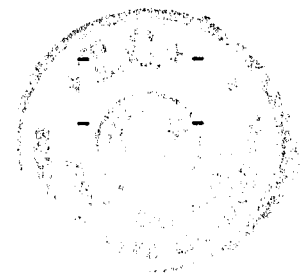
	<u>Yapma</u>	<u>Oлма</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
atdı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kilitdi-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
işdi-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
temizdi-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bağdı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
otdu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
özdü-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
dīne-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
koḡula-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yolla-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
mūmla-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
aḡla-	x-	-	x-	-	x-	-	-	x-	-
sızıla-	x-	-	x-	-	x-	-	-	x-	-
gışla-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
egla-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kefla-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sulā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çaTlā-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
taḡralā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yovallā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
aḡızlā	x	-	x	-	x	-	-	-	-
garşılā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ateşlā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
dēstēklā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kelāpçelā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
nişanā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
söylä-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
toplä-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
güc'fä-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ır'lä-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
elle-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
düzle-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çemille-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
salle-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ağırle-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
hazırle-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
üflē-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
süreklē-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
arzulē-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yaylı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
avlı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ayarlı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
azallı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
hastalı-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
kalâyılı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
nennili-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
behlī-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
patlı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
paylı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yohlı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
golajılı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
uygúlo-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
tullō -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
damgalō-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
omuzlu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
guzlu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
samanna-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
perişanna- -		x	-	x	-	-	-	x	-
yakınna-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çılınna-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ünne-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
düzenne-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
serinnē-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
palannı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sabınnı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
baññı	x	-	x	-	x	-	-	-	-
inni-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
düzenni-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ğulunnu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
afsunnu-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gatarra-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
uğurra-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
herre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
terre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
möhürre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
terre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
möhürre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
heturre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
tumarri-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
eyerri-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
muḥbirri	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sırtTa-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gizze-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

16 . + lAn - EKİ : Birleşik eklerdendir. Bazı dilciler bu eki + lA - eki ile biklikte ele almaktadırlar. T. Banguoğlu ise + lAn - ekini + lA - ekinden ayrı olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle T. Banguoğlu'nun bu konudaki görüşlerine yer vermek istiyoruz. «Ancak isimlerden doğrudan doğruya edinen anlamlı fiiller yapmak istendiğinde sonraları, her halde erkenden birleşik - len - ekiyle fiiller yapılmıştır. Buna göre burada - len - ekiyle fiiller yapılmıştır. Buna göre burda - len - fiili bir - le - fiilinin edilen veya dönüslü görünüşü değildir, ayrı bir fiildir. Böylece aynı kökten de - le - n - ve - len - fiilleri olabilir: yağ - la - n - mak (yağ sürünmek) / yağ - lan - mak (yağ bağlamak), para - la - n - mak (parçalanmak) / para - lan - mak (para sahibi olmak), baş - la - n - mak (girişilmek) / baş - lan - mak (baş bağlamak)»⁶⁰

A) FONETİĞİ : + dan - , + den - , + lam - , + lan - + lAn - , + lAn - , + lAn - , + lar - , + len - , + len + , + len - , + len - , + nan - , + nen - , + ren -

a) + dan - : + la - n - birleşik eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde + da - n - şeklinde ifade edilmiştir. Kısaca

⁶⁰ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 218. s.

akıcı l, patlayıcı d'ye dönüşmüştür. Bunun yanında - n - çatı ekini almıştır.

« pāṭṣahım, lēṭif şah bugün oycuları gördü çoḡ havasdandı, illah pāṭṣah babamnān izin alḡinan, biz de ḡedek, daḡlarda oy ~ guş ēyliyek, hem de ḡözümüz, ḡonlumuz açılsın.»

(Garapapaḡ / Terekeme Uruḡu Aḡızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DIAT I - 25 - I)

« bulutdar bulutdandı
bulutdar kilitdendi
ḡedin dēyin oyara
berḡanamız yūhlendi.»

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 326)

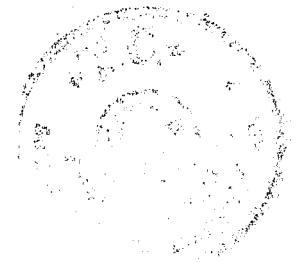
b) + den - : Ekin yapısı + le - n - şeklindedir, bileşiktir. - n - çatı ekini almıştır. Ek, Kars / Arpaçay aḡızlarında + den - şeklinde de görölmektedir. İsim kökünün son ünsüzü t, ekin ünsüzü l'yi kendine benzetmiştir. Çünkü t ile d birbirine çok yakın ünsüzlerdir. Bu nedenle yarı-benzeşmeden söz edebiliriz.

« mende hiddetdendim, hērsime hakim olabilmedim dēdi, onun üçün deviyi kesdim.»

(Arp.- Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 337)

« çünkü çütcü bēle yatērdi ya padşahın ḡızı çoḡ hiddetdendi dēdiki çütcü eyerki men seni sabah denize atıf balıḡlara yēdirmesem, mañada padşah ḡızlıḡı haram olsun.»

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 192)

« çoh iddetdendi, çoh gızdı, gendisi geldi vezirinnen barabar tağğat yapdı.»

(Arp - Kineği Köyü - AKD - 103)

c) + lam - : İsimden fiil yapan + la - n - birleşik eki - miş ekinin ilk sesi olan m den etkilenmiş ve gerileyici benzeşme ile + la - m - haline dönüşmüştür.

« dórdinci, beşinci dá gadêhlári doldurincá, gız da duvahlammiş, hazırlamış huzûruna geliyûr, babasının ~ elini opicah»

(Art.- AYA - 71 - 1 / B)

c) + lan - : Çatı eklerinden - n - ile kullanılan + la - eki, artık birleşik şekliyle (+ la - n -) kalıplaşmış, kaynaşmıştır. Çünkü, bazı isimlere + la - ekini getirdiğimizde , anlamda bozukluk meydana gelmektedir. Bu nedenle , + la-n - birleşik ekini kullanarak bu eksikliği giderebilmekteyiz.

« akıllanır kerata.»

(Esk.- Seyitgazi / Üç Saray Köyü - AİAD - 120 - IV)

« orada patşah mağrullandı, allah terefinnen bir fırtına gağdı.»

(Van - Edr. - AİAD - 26 - I)

« alt ~ ay on gün paslandım.»

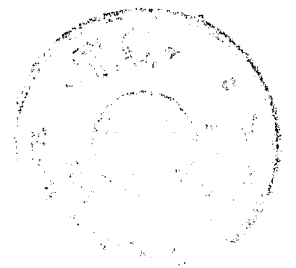
(Ayd - ADÜM I - 80)

« "gızım sen taşalanma biz ~ onu getiri geliriz" dedi.»

(İzm.- Urla / Hacısa - GBAA - 29 - 19 - 9)

« altun oldum paslandım.»

(Ordu - Fatsa / Kargucak Köyü - KDİAT - 29 - I)

« gız ğapıyı aşdı da edalandı ğapının dalına bir ufacığ havludu birde
bir ufacığ oracağ yerridirki yatıf ğahıllar. »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 169)

d) + lān - : - n - çatı ekiyle bütünleşen + la - ekinin, ünlüsünde
yarı-daralma meydana gelmiş ve + lā - n - şeklini almıştır. Yarı-daralma
ise, isim kökündeki yarı-dar ünlünün etkisinden kaynaklanmıştır.

« ēvlānana mε ? »

(Erzu. - Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 44 - 02 019 01 - 28)

e) + lān - : Birleşik ekin ünlüsü, yarı-ince yarı-kalın bir ünlü ile
(ā) ile ifade edilmiştir. Bu değişim hem "l" ünsüzünün etkisiyle
gerçekleşmiştir.

« bu kızla havaslānile. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 88 - 14)

« bi de onla huyılānile. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 93 - 14)

« niye ona darlisin ki ğedi bir ğün o da ona ēle söyli, aman o darılmi,
huyılānmi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 61 - 8)

« ēvlāndirecēyiz diyür. »

(Art.- AYA - 66 - 1 / B)

f) + lān - : Birleşik eki oluşturan iki ünsüz de, normalden daha önde
teleffuz edilen ince ünsüzlerdir.

« daġalañup tókulmiş omuzlerune. »

(Art.- Hopa - AYA - 156 - 7 / B - 2)

g) + lar - : Çatı ekini temsil eden patlamalı - n - ünsüzü, - r - akıcısına dönüşmüş durumdadır. Böylece birleşik ek + la - r şeklini almıştır. Bunun tek örneğini, Kars / Arpaçay ağzında tespit ettik.

« ışıklardı savağ oldu bunnar ğahdılar kor pēşman ğeri döndüler geldiler öz evlerine.»

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 295)

ğ) + len - : Çatı eki - n - ile bütünleşen isimden fiil yapma eki (+ le - n -), Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmayan bir birleşik ek durumundadır.

« gine yeşillendi türkmen - de ovası.»

(Afyonk.- Dinar / Beşirli Köyü - ADÜM I - 53)

« süpilenmiş ğari.»

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 99 - 75 - 52)

« cömertlenmiş müminler açar.»

(Demirköy - DTYA - 47 - XXIX - 6)

« aħrazı dillendirir. »

(Yoz.- Merkez / Azizli - OAAD - 173)

« üçüncüde olan hiddetlenmiş. »

(Bur.- ADÜM I - 103)

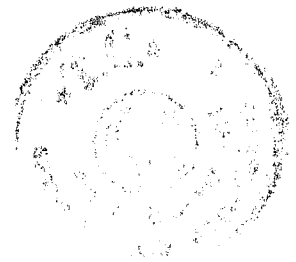
« sefteli çiçeklendi

bal verdi böceklendi

ağla gözlerim ağla

ayrılığ gerçeklendi. »

(Diy - DA - 77 - 1)

h) + len - : Fonetik değişim í üzerinde toplanmıştır. Bunu, ön-boğumlanmalı ince, dişeti akıcı ünsüzü diye tanımlayabiliriz.

« bāçañda gulüñ gullenmiş. »

(Kay.- Pınarbaşı / Keldepe - OAAD - 88)

ı) + len - : Birleşik eki meydana getiren - n - çatı ekini, normalden daha önde boğumlanan, ince n ünsüzü diye tanımlıyoruz. İnce ünsüzü, ekin kullanıldığı kelime içindeki ince ünlüler etkilemiştir, diyebiliriz.

« en ~ sonda ālānıñ emriyle evlenirdi. »

(Tunc.- Sütlüce / Uzuntarla - TYAD - 56 - 6)

i) + len - : Ünlü, yarı-uzun ve hafif vurguludur.

« aha o evlënib doğub, törüyüb ~ onun köyü olub. »

(Kars - İğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KİA - 300 - 65 - 60)

j) + nan - : - n - çatı ekiyle birleşik bir ek oluşturan + la - eki, ilerleyici benzeşmeye maruz kalmıştır ve + na - n - şekline dönüşmüştür.

« o ğadār deir, men heyecannandım ki adāletimi dedim, dır. »

(Kars - Çıldır / Koçğüden - KİA - 360 - 91 - 211)

« hamamnansın, yayhansın. »

(Kars - İğdır / Taşburun - KİA - 293 - 61 - 141)

« daha ordan cannanamamışam. »

(Erzu.- Pasinler - EİA II - 157 - 09 000 03 - 38)

« dumannandı dālar dutuldu gışlar. »

(Siv.- Yıldızeli / BüyükAvren - STİAT - 7 - I)

« gıldirtıyı duyan gıral, şimdik aḥ, yarebbi şükür, ölmeden insanın hüzürüne geldim, deye yēniden cannandı»

(Kas.- Daday / Dereli Tekke Köyü - AAT - 26 - I)

« urya getirince noksannanıyo. »

(Pınarhisar - DTYA - 39 - XVII - 10)

k) + nen - : Çatı ekinden meydana gelen + le - n - birleşik eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde, ilerleyici benzeşmeden dolayı + ne - n - olarak kullanılmıştır.

« kasibler zenginnendi. »

(Kars - Iğdır / Kasımcı - KIA - 284 - 56 - 171)

« sinnendi vağıT, ō ~ zman yokādan gāgāfā geliyo.»

(İzm.- Çiğli - GBAA - 22 - 15 - 13)

« irbaham zaman geldiki innendi adı her terefe yayıldığı irbaham bēle bir güzel oḡlan tükancı varki bēle herkes onun güzelliğine şahsiyatına hem gelip al vērini yapmaḥda hemde ona baḥmaḥdaydı.»

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 278)

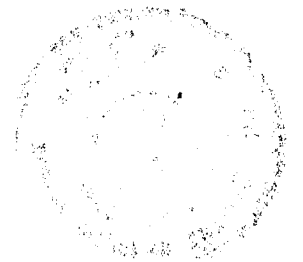
« tēnnenmek = (nemlenmek . tenni = nemli , tam kurumamış.)»

(Harput - HA - 160 - 40)

« ḡızlar da mesela vezırın, vekilin, pedşahın meselā buda zenginnendi önemlendi tanındı ḡataçı ḡızının ḡocası bununda varı yoḥu bir oḡlu varıdı.»

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 155)

1) + ren - : + le - n - birleşik eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bir kısım örneklerde ilerleyici benzeşme ile + re - n - şekline dönüşmüştür.

« bu bir ay oldu g tmedi, iki ay oldu g tmedi,        ay oldu g tmedi,        ay bu birg n d diki benim ba ım kirrendi, g   m g dim  aya g zel bir  imim. »

(Arp. - Aslanhana K y  - AKD - 182)

« b le d yince babası hemen sinirrendi. »

(Arp. - Yılanlı K y  - AKD - 307)

« vec f  bedirreni  umar g z   olu. »

(Garapapa  / Terekeme Uru u A ı - Zar at / Go  K y  - D AT I -56 - II)

« bedirrenmi  ayın savatı kimi. »

(Arp. - K   k Ak z m K y  - AKD - 360)

B) FONKSİYONU : + 1A - eki isimlerden hem ge i li, hem de ge i siz fiiller yapmaktadır. Bu  ekilde ge i li hale gelen fiiller, fiil  atısının hem edilgen, hem de d n  l  g r n  leri i in - In - eki aldıkları zaman ge i siz olmaktadırlar.

+ 1An - ekinin en  nemli fonksiyonu, « ile donanmak » anlamında fiiller t retmesidir. Yine olu turdu u fiillerde « bir  ey edinmek » anlamının da yaygın oldu unu s yleyebiliriz ( nlenmek, arabalanmak) gibi. + 1A - ekinin te kil etti i bir kısım fiillerin ise, « gibi g r nmek, gibi davranmak » anlamları ta ıdığını (huysuzlanmak, horozlanmak gibi) belirtmek gerekir.

N. Hacıemino lu + 1An - ekinin bazen etken-ge i li fiiller, olu  bildiren ge i siz fiiller yaptığını, d n  l  fiiller olu turdu unu, m spet isim-fiillerle kullanıldığını (i erlenmek = i er gibi g r nmek), menfi isim-fiillerle kullanıldığını (a mazlanmamak), belirtmektedir.⁶¹

⁶¹ Necmettin HACIEMINO LU, T rk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 220.221.222. s.

	<u>Yasma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecişli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
havasdan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
bulutdan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
hiddetden- -		x	-	x	-	-	-	x	-
duvâhılam- x		-	x	-	x	-	-	x	-
akıllan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
mağrullan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
paslan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
tasalan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
edelan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
evlân- -		x	-	x	-	-	-	x	-
huyılân- -		x	-	x	-	-	-	x	-
dalğalan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
ışılklar- -		x	-	x	-	-	-	x	-
yeşillen- x		-	x	-	x	-	-	x	-
şüpilen- -		x	-	x	-	-	-	x	-
cömertlen- -		x	-	x	-	-	-	x	-
dillen- x		-	x	-	x	-	-	x	-
çiçeklen- x		-	x	-	x	-	-	x	-
böceklen- x		-	x	-	x	-	-	x	-
gerçeklen- x		-	x	-	x	-	-	x	-
güllên- x		-	x	-	x	-	-	x	-
heyecannan -		x	-	x	-	-	-	x	-
hamamnan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
cannan- -		x	-	x	-	-	-	x	-
dumannan -		x	-	x	-	-	-	x	-
noksannan x-		x-	x-	x-	x-	-	-	x	-

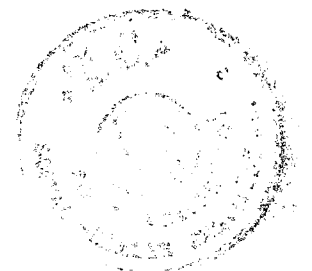
	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İsteş</u>
zenginnen-	-	x	-	x	-	x	-	x	-
şinnen-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
innen-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
tēnnen-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
sinirren-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
bedirren-	x	-	x	-	x	-	-	x	-

17. + 1Aş - EKİ : Aynen + 1An - eki gibi, birleşik bir ektir. + 1A - ş - > + 1Aş - şeklinde gelişmiştir. Ekle ilgili olarak, Banguoğlu: « Burda da isimlerden doğrudan doğruya, fakat çoğu zaman - iş - ekinin öbür anlatımıyla dönüştü anlamlı fiiller yapmak istendiğinde birleşik - leş - ekinden faydalanılmıştır. Artık - leş - fiil de bir - le - fiilinin karşılıklı, ya da dönüştü görünüşü değildir, ayrı bir fiildir. Aynı kökten - le - ş - ve - leş - fiilleri olabilir: taş - la - mak (birbirini taşlamak) / taş - laş - mak (katılaşmak), bek - le - ş - mek (birlikte beklemek) / pek - leş - mek (katılaşmak), ters - le - ş - mek (birbirini terslemek) / ters - leş - mek (huysuzlaşmak) gibi. »⁶² açıklamasını yapmaktadır.

A) FONETİĞİ : + deş - , + laş - , + laş - , + 1aş - , + leş - , + lēş - , + naş - , + neş - , + raş - , + nēş - , + res - , + reş -

a) + deş - : İsimden fiil yapan + le - ile - ş - işteş çatı ekinin birleşmesinden oluşan + le - ş - eki, + de - ş - şeklini almıştır. Yani "l" ünsüzü, d patlamalı ünsüzüne dönüşmüştür. İsim kökünün son sesi z

⁶² Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 219. s.

ile ekin ilk sesi d çıkış noktası bakımından (diş ünsüzleri) birlik göstermektedir. Yani, yarı-benzeşme meydana gelmiştir, diyebiliriz.

« pēki men dēdi ğırġ ğün ona yaĥın ğoymam gendimi ama dēdi oda ēle yapacaĥsanki meni alacan yanına peki sōzdeşdiler denizin kanarına çıĥdılar. »

(Arp.- Kineĝi Kōyü- AKD - 97)

b) + laħş - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin + la - ş - birleşik eki, iç ses türemesi (h) ile + laħş - şeklini almıştır. Bu şeklin tek örneğini Kars / Arpaçay yöresinde tespit ettik.

« dēdi allah işini ğüçünü iras getsin harya ğēdecen ğēt dēdi ordan helallahşdı aramı başı ğētdi evine.»

(Arp - Yılanlı Kōyü - AKD - 279)

c) + laş - : Ek, - ş - çatı eki ile kurulmuştur. + la- ş - eki de artık kalıplaşmıştır. Çünkü bazı isimlere eklenen + la - eki, anlamın ifade edilmesinde yeterli olmamaktadır. Bu nedenle - ş - ekinin veya - n - ekinin yardımı zorunlu hale gelmektedir.

« bozulaşır boz devenin daylaĝı.»

(Mar.- Andırın / Tokmaklı Kōyü - GDİAT - 142)

« gelduĥ neyēse toĥalaşduĥ »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 239 - 14 062 02 - 10)

« şinci üş sene evelsi davalastık. »

(Ayonk- Salâ / Salar - ADÜM I- 33)

« helallasıp, alıyarah tikane ğeldi.»

(Siv.- Oluhman Kōyü - STİAT - 46 - 1)

« gūnnēce beklemiş, alma kemallaşmış.»

(Isp.- ADÜM I - 61)

« o damı savişdirdiḡ haberi yoḡ benden; ben de hēş seslenmedim, çoḡ hoşlaşmazdım o adamdan zāten.»

(Nev.- NYA I - 160 - 29 - 145)

c) + íaş - : Ekin kullanıldığı kelime içindeki ön-boğumlanmalı ünsüzlerin etkisiyle, birleşik eki oluşturan "i" ünsüzü de ön-boğumlanmalı (ince í), olarak ifade edilmiştir.

« heíaiíışı, gēdi.»

(Tunc.- Çemikezek / Ulukale - TYAD - 91 - 14)

d) + leş - : Eki şöyle sınıflandırabiliriz :

1 - ş - çatı ekiyle birleşik bir ek oluşturan + le - Türkiye Türkçesi yazıdilinde de aynı şekilde (+ le - ş -) ifade edilmektedir.

« şahmayıl garadumannan barabar birleşip şehir vaḡdı hemmam yoluna çıḡdılar.»

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 213)

« bunnar bi gun toplaşmışla, dertleşmē başlamışla.»

(Çan.- Çerkeş Köyü - AAT - 101 - II)

« bunun hepsi bilreştikten sōra gonaḡa bir yimek daha yidiriyor.»

(Niḡ.- Bor / Garannıhdere - AAT - 180 - V)

« güzelce tepsiye yērleştirip. »

(Kon., ADÜM II - 8)

« gel orutak dertleşelim sevdiyim.»

(Afyonk.- ADÜM I - 36)

« bi gātēleşdūrēm şēye de bu eşē. »

(Erzu - Olur / Karakoçlar - EİA II - 43 - 02 002 01 - 21)

2- ş ünsüzünün etkisiyle meydana gelmiş incelikler de mevcuttur.

« ata bindi, babasıynan anasıynan tekrel du^celeşdi çıgdı. »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 210)

e) + lēs - : Birleşik eki meydana getiren a kalın-düz-geniş ünlüsü, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde incelik ve yarı-darlık kazanmıştır. Bu değişimde, kelime içindeki l, ş ünsüzlerinin etkisi vardır.

« o, onnan tohalēşir, o, onnan tohalēşir. »

(Er.- Tercan / Çikerkim - EİA - 315 - 570 / 595 - 34)

f) + naş - : İlerleyici benzeşme ile + na - şekline giren Türkiye Türkçesi yazı dilinin + la - eki, - ş - çatı ekini de alarak + na - ş - birleşimini meydana getirmiştir.

« bunnar da yahūnnaşdı kimin, bunnar bunnara atāş ~ aşdı. »

(Erz.- Pasinler - EİA II - 115 - 09 000 01 - 91)

« gētdi, gētdi ki ne gētsin; gün batēr , şehere yahūnnaşır, kişi orda öküz otarēr. »

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 342 - 84 - 88)

« benim bavam, sekkiz yaşında meni oğumaya vērdi, eğer bir uşah sekkiz yaşını uharı öterse, onun zēhni galinnaşı daha oğuyabilmez. »

(Garapapağ / Terekeme Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü -

DİAT I - 21 - II)

« dēd=, bu damlalar= damlat cōzleren; perdey= galınnasdursun, girt
┐gün sora gēl acem.»

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 243 - 14 062 05 - 10)

g) + nes - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin + le - ş - birleşik eki,
ilerleyici benzeşme ile + ne - ş - olmuştur.

« dört çivd ┐ olanca zenginnesiyōruḡ, gēsiyōruḡ, gētdikce.»

(Kars.- Hanak / Damal / Yukarı Gündeş - KİA - 245 - 42 - 58)

« yani temennesdiler bizim lisanca.»

(Kars - Iğdır / Enginalan - KİA - 278 - 55 - 38)

« güccük ḡayınım bene kinnesiyōru, bubasından miras getimedi
dēye.»

(Ayd.- Bozdoğan / Biresse - GBAA - 80 - 62 - 8)

« yanı daha dorḡusu daşmış, derinnesmiş. »

(Arp.- Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 329)

" günnerin bir gününde bu arḡadaşının biri zenginnesdi birez.»

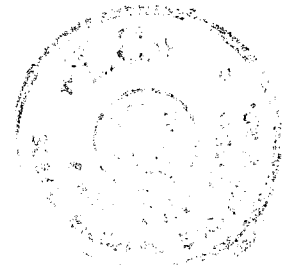
(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KİA - 299 - 65 - 3)

ḡ) + neş - : + la - ş - birleşik ekinin ünsüzü ilerleyici benzeşme ile
n' ye, ünlüsü ise - ş - çatı ekinin tesiriyle incelop, yarı-daralarak kapalı
ē'ye dönüşmüştür.

« onna ... bizden dīken, i ḡāri... baıram yakınnēşdi.»

(Ayd. - Karankova - GBAA - 75 - 58 - 24)

h) + raş - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin isimden fiil yapan + la - ş -
birleşik eki, ilerleyici benzeşme ile + ra - ş - şeklini almıştır.

« oğlan babasıda geler işde ğararrasdırıldığı bir günde bütün oğlan babası hısım akrabalarına davetyeler yazar. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 297)

1) + res - : + le - ş - eki, Kars / Arpaçay yöresi ağızlarından + re - s - haline dönüşmüştür. l, ilerleyici benzeşme ile r olmuş, ş sızıcısı da s olmuştur.

« bunnarı vagonnan esgerrer daşadı ambarrara doldurdu bizde gëtdih köylerden buğda, arpa un ne iras geldiyse çëhdih gendi köyümüze yërresdirdih »

(Arp - Aslanhane Köyü - AKD - 209)

i) + res - : - ş - çatı ekiyle birleşik bir ek oluşturan + le - , ilerleyici benzeşmeden dolayı + re - ş - olarak ifade edilmiştir.

« sora bolovadin civarında afyonuñ, yerreşmiş olduñ. »

(Kars - Subatan Köyü - KİA - 167 - 4 - 2)

« ëyvañ bu molla nesreddinin ne fëlleri varmış, dëyince birbirine teybirreşdiler. »

(Ayrım Urugu Ağızı - Duzluca / Sarrabdal - DİAT I - 131 - VI)

«aradan bëş altı gün këşdi, gërtunan tülkü gene açıldı, birreşdiler. »

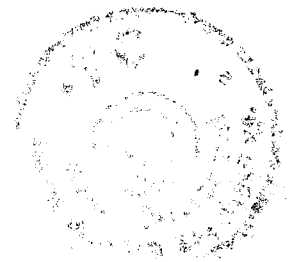
(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 116)

« valla filân hana yerreşip. »

(Kars.- Iğdır / Taşburun - KİA - 293 - 61 - 150)

« padşahın bu sözder, başına yërreşdi. »

(Garapapañ / Terekeme Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 20 - II)

B) FONKSİYONU : + 1Aş - eki ile yapılan fiillerin, isim tabanı sıfat durmunda ise, oluş bildirirler ve geçişsizdirler. N. Hacıeminoğlu, fiilin mahiyetini tayin eden tek unsurun - ş - eki olduğunu ve esasen , + 1A - eli kurulmuş fiil gövdesinin - ş - eki olduğunu söylemektedir.⁶³

Aslında + 1Aş - eki iki çeşit fiil yapmaktadır. Birincisi, doğrudan doğruya karşılıklı ve birden çok kimseli olarak, ikincisi daha çok dönüşlü anlamı ile sıfatlardan ve bazı isimlerden geçişsiz ve tek kişili fiiller. + 1Aş - eki ile oluşan fiiller, bazen anlam yönünden + 1An - ekinin oluşturduğu anlamlara benzeyebilmektedir. « olmak » ile « gibi davranmak, gibi görünmek » anlamları vardır.

+ 1An - ekinde « edinme » anlamı kuvvetliyen, + 1Aş - ekinin teşkil ettiği fiillerde « değişme » anlamı geçerlidir.

(kömürlenmek (edinmek), kömürleşmek (değişme))

+ 1An - ve + 1Aş - ekleri, bazen anlam yakınlığı nedeniyle birbirlerinin yerini de almaktadırlar (ballanmak / ballaşmak).

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
sözdeş-	-	X	-	X	-	-	-	-	X
helalahş-	-	X	-	X	-	-	-	-	X
bozulaş-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
toğhalaş-	-	X	-	X	-	-	-	-	X
davalaş-	X	-	X	-	X	-	-	-	X
kemallaş-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
hoşlaş-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
birleş-	-	X	-	X	-	-	-	-	X
dertleş-	-	X	-	X	-	-	-	-	X

⁶³ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 219. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstet</u>
yêrleş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gatêleş	x	-	x	-	x	-	-	x	-
du ^c eleş	-	x	-	x	-	-	-	-	x
yahınnaş	-	x	-	x	-	-	-	x	-
galınnaş	x	-	x	-	x	-	-	x	-
zenginneş	-	x	-	x	-	-	-	x	-
temenneş	-	x	-	x	-	-	-	-	x
kinneş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
derinneş	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ğararraş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
teybirreş	x	-	x	-	x	-	-	-	x

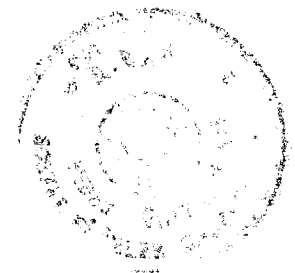
18. + 1At - EKİ : Kaynaklarda + 1An - ve + 1Aş - şekilleri yer alırken + 1At - şekli mevcut değildir. Fakat, Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak tarayabildiğimiz metinlerde + 1At - şeklini tespit ettik. Bu şeklin de birleşik bir şekil (+ 1A - t -) olduğunu ve - t - ettirgenlik ekini aldığını söyleyebiliriz.

A) FONETİĞİ : + lat - , + íat - , + let - , + ned -

a) + lat - : + la - isimden fiil yapma eki, bir başka çatı eki ile (- t - ettirgen çatı eki) birleşik + la - t - ekini meydana getirmiştir.

« oni da cezalatdiler sora.»

(Kars - Ardahan / Halil Efendi - KIA - 233 - 36 - 88)

b) + íat - : í ünsüzü incedir, ön - boğumlanmalıdır. Ekin ünlüsü ise, kalınlaşarak a'ya dönüşmüştür. Ayrıca, - t - çatı ekiyle birleşik hale gelmiştir.

« ho'cala'ra okutmuşler, ēvilatmışler. »

(Rize - Çamlıhemşin / Şenyuva Köyü - RİA - 293 - 48 - 22)

c) + let - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan + le - t - bileşik ekini, Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde tespit ettik.

« "tik" diyirim," bêkê eyiletsinner. »

(Kars - Susuz / Kırçıceği - KİA - 166 - 3 - 40)

« ēleyiken cenābiallah bize ūsgeñletde, oni meğlub ~ ētdē. »

(Erzu. - Horasan / Kuşburnu - EİA II - 135 - 08 007 01 - 47)

« bu köpek benim yaramı diliynen yalıyp ēyletdi ve başımı bırakmadı. »

(Ordu - Ünye / Koruklu Köyü - KDİAT - 6 - I)

« eğer sen de gendini muñayyetlet. »

(Kars - Hanak / Damalı / Obrucak - KİA - 253 - 45 - 39)

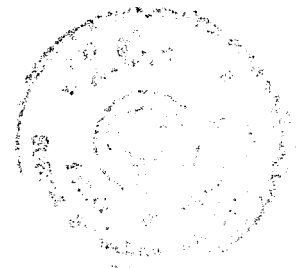
« itletdiler al gınalı tazıya. »

(Kır. - Avranos / Başmahalle - OAAD - 122)

c) + ned - : Ek, - t - ettirgenlik ekinin iki ünlü arasında tonlulararak - d - ye dönüşmesiyle + ne - d - birleşik şeklini almıştır.

« koyu sennedir. »

(Kars - Tuzluca / Sürmeli - KİA - 306 - 70 - 2)

B) FONKSİYONU : Fonksiyon olarak, ekin bütün ağırlığı - t - eki üzerinde toplanmaktadır. Ettirgenlik anlamını sağlayan, bu çatı ekidir. O nedenle, yapma ifade eden geçişli fiiller yaptığını söylemek mümkündür.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
cezalāt	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ēyilāt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ūsgehlēt	x	-	x	-	x	-	x	-	-
muḥayyetlet	x	-	x	-	x	-	x	-	-
itlet-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
mēydannad	x	-	x	-	x	-	x	-	-
şenned-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

19. + rA - EKİ : Az kullanılan eklerdendir. Eski Türkçede de seyrek olarak kullanılmıştır. A. Von Gabain, + ra - / + ra - ekine kākraş - « tahkir etmek, kızdırmak » (kāk = kin ve - ş - kuvvetlendirme eki) örneğini vermektedir.⁶⁴ Orta Türkçenin Karahanlı döneminde işlek olan ek, Harezmi sahasında işlek değildir.⁶⁵ Eski Anadolu Türkçesi döneminde de aynı durum geçerlidir.⁶⁶ Ekin yapısında, Eski Türkçeden bu yana herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.

T. Banguoğlu, « Bu ek çok eskiden verimli olmuş olmalıdır. Eski Türkçede sayılı ve bazı uzatılmış örneklerine rastlanır (kewremek, yigrenmek, kekreşmek) . Dilimizde kalan - re - fiilleri de çözümleri güç ve şüpheli yadigârlardır»⁶⁷ demektedir.

⁶⁴ A. Von GABAIN, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 50. s.

⁶⁵ Necmettin HACİEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 191. 200. s.

⁶⁶ F. Kadri TİMURTAŞ, "Eski Anadolu Türkçesi" TDEK I, TKAE Ank. 1976, 208. s.

⁶⁷ T. BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri Ank. 1986, 221. s.

A) FONETİĞİ : + be -, + ga -, + ge -, + ğe -, + ğ -, + ğa -, + ği -, + le -,
+ pe -, + ra -, + rá -, + şa -, + re -, + rē -, + rē̇ -, + şe -, + r -, + rı -, + ri -,
+ ru -

a) + be - : İsimden fiil yapan + re - eki, metatez sonucu + be - olmuş, isim kökündeki tonsuz çift dudak ünsüzü p- tonlularak b'ye dönüşmüştür.

« derbeşmeñ yoh . »

(Kars - Iğdır / Söğütlü - KİA - 267 - 49 - 153)

b) + ga - : Ek, metatez olayından dolayı + ga - şeklini almıştır.

« beni y^çıñıya dorgamışlar, h^çaberim olmamış »

(Gazi - GA I - 376 - 16)

c) + ge - : + re - isimden fiil yapma eki, metateze maruz kalarak + ge - şekline girmiştir.

« tabi ğıznan oğlanın da fikrini örġenürük . »

(Güm - Şiran / Bilgili Köyü / Öksöğüt - GKAYA - 341 - 5)

« düğünnē çok, ça ġari naf ~ örġenimiş . »

(İzm - Bergama / Çürükbağ - GBAA - 30 - 20 - 31)

« o dayım bize babasından örġenmişdi . »

(Erzu - Hınıs / Parmaksız - EİA II - 233 - 14 013 03 - 96)

« gel sahan örġedeyim . »

(Harput - HA - 81 - 25)

« el ~ ayağı, üzüğü irġenme »

(Kars - Iğdır / Kasımcan - KİA - 282 - 56 - 118)

c) + ğe : Metatez sonucu ğ ile, r ünsüzleri yer değiştirmiştir ve ğ, ön-boğumlanmalıdır.

« benim saggalım bu yere gelif örğenmemişim, tezden men hardan örğenecem.»

(Karakoyunlu Uruğu Ağızı - Iğdır / Karakoyunlu Köyü - DİAT I - 4 - I)

« kimdan örğendin gezmeyi.»

(Muş - AİAD - 80 - III)

« bu ğedif namaz örgetdi adamın ot- tayasına od verif yandırif »

(Karakoyunlu Uruğu Ağızı - Iğdır / Karakoyunlu Köyü - DİAT I - 4 - I)

« benim işlerime lazım olan ğerek lisanı ve ğerekse yazmağı bir- ezim örğendim. »

(Ela - Yuharı Huğ Köyü - GDİAT - 81)

d) + ğ - : + ra - ekini oluşturan ünlü düşmüştür. Bununla birlikte, metatez meydana gelmiştir ve ön-damak ünsüzü ğ ekin yerini almıştır.

« soğan, maydinos - içine ince ince dorğük.»

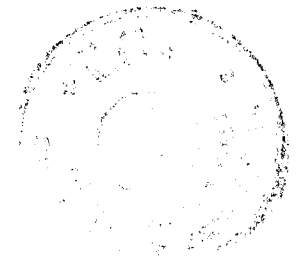
(Tunc - Pertek - TYAD - 158 - 37)

e) + ğa - : Kökteki g ile ekin ünsüzü r metatez ile yer değiştirmiştir. + ra - eki, + ğa - olarak kullanılmak durumunda kalmıştır. Ünlüde bir değişim yoktur.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« ğarınene ğahdı ğene birez adam etinnen dorğadı ğazana dorğadı ğazana ğoydu.»

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 176)

« gultardız ümmet=mehemmedi bütün dorğatdız ; size o çeşed
alduracağam.»

(Erzu - Tortum - EİA II - 115 - 07 000 01 - 99)

« irelice bilsè idim sèni tike tike dorğatdıracağım.»

(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - EİA - 300 - 65 - 56)

« kesmişler, dorgamışler. »

(Er. - İliç / Akdoğu - EİA - 138 - 83 / 140 - 104)

« haman oğlan yuğardan sıçıriy, gağar o ilanı bütün dorğar.»

(Tunc - Hozat - GDİAT - 129)

2- "g" ünsüzünün kalınlaştırıcı etkisiyle e ünlüsü a olmuştur.

«dışardan adam duşsun, dolğun fiyat vermiş olsan kerhanacı gelip
yeri yurdu örğaniy.»

(Er. - Refahiye / Bulak - EİA - 216 - 69 / 110 - 24)

f) + gi - : Metatez ile ekin ünsüzü yer değiştirmiş, y'nin tesiriyle de
ekin ünlüsü daralmış ve incelmıştır.

«nökerim de söğen mā¹-donoz dorğiyl.»

(Gazi - GDİAT - 223)

« sōna gelip sizi de dorğiyaçağ bizi de dorğiyaçağ . »

(Erzu. - Tortum - EİA II - 114 - 07 000 01 - 58)

g) + le - : + re - ekini oluşturan akıcı r ünsüzü, bir başka akıcı
ünsüz olan l'ye (r-l değişimiyle) dönüşmüştür.

« kimden öğlendiñ gezmeyi.»

(Çan. - AAT - 129 - II)

ğ) + pe - : Metatez olayından kaynaklanan değişimle p, r'nin yerine, r 'de p'nin yerine geçmiştir. Ünlüde herhangi bir değişim yoktur.

« ğavır cenco dēyir bir daha ēl terpetme. »

(Arp. - Yılanlı Köyü - AKD - 283)

« niye bir terpenmedim. »

(Erzu.- Pasinler / Güzelhisar - EİA II - 180 - 09 052 01 - 99)

« gaymağ dodahlar terpeni dile danışanda. »

(Garapapağ / Terekeme Urugu Ağızı - Zarşat / Goş Köyü - DİAT I - 61 - II)

« acı işletme tohu terpetme. »

(Harput - HA - 110 - 10)

« bēle arğa üsdü kü düşdüm, dā, ğaçacağ , terpeneceğ hālīm ğalmadı. »

(Kars - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 164 - 3 - 19)

h) + ra - : Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olarak kullanılmış, herhangi bir fonetik değişim geçirmemiş olan (+ ra-) ekidir.

« o zamana kadar herif birden sıçradı ğahdı. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 203)

« giz neçe bi v^çahıt ^çalamış, sıkramış. »

(Diy.- DA - 92 - 5 - 76)

« işidiyoñuz ~ mu orda ğocağ ğucağ moskof ~ unan ğavrastık. »

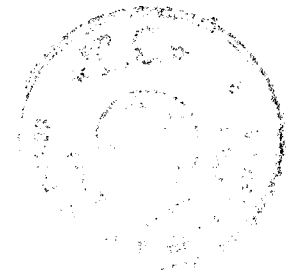
(Küt.- Kuşu - KYA - 191 - XXIV - 68)

« gımrasdıhça gara ganım bulanır. »

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 102 - II)

« davranma dēmiş; vururum seni, gıpranma, dēmiş. »

(Ordu - Mesudiye / Zile Köyü - KDİAT - 43 - I)

« pēšüne kıvranmalı.»

(Trab. - Vakfıkebir / Kancıma Köyü - KDİAT - 179 - III)

« ipranmağa baş'ladi. »

(Rize - Çayeli / Büyükdere Buc. / Arkadere Mah.- RİA 272 - 35 - 33)

ı) + rā - : Eki meydana getiren ünlü, yarı incelmeyele á olarak ifade edilmiştir.

«babasına... köpēoğlu táze babama diyerem sēni burda dilim dilim doğrár»

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 327 - 81 - 78)

ı) + rā - : Tonlu r ünsüzü Rize ili ağızlarında tonsuzlaşmış dişeti, öndamak ünsüzü olarak kullanılmıştır.

« gittik, bizi makinaliyi takıp dōğradile bizi.»

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA - 283 - 41 - 51)

ı) + re - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullandığımız isimden fiil yapma eki, fonetik değişim geçirmemiş görünmektedir. Ancak bu, r ünsüzü için geçerlidir. Ekin ünlüsündeki inceliğin nedenlerini şöyle sınıflandırabiliriz :

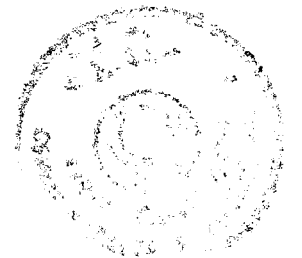
1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« ya seni öğretüller ya bir hal olur.»

(Çan. - Galaycı Köyü - AAT - 129 - II)

« sen bizim nīsannarımızı öğrenmek istiyon.»

(Bal. - Edr. - ADÜM I -7)

« alman guluplarının bizim ahaliyi davet edeceklerini ve usullarını
öyredeceklerini söyledi.»

(Ela.- Yuğarı Huğ Köyü - GDİAT - 81)

« bazı insan imrenir.»

(Mal.- Çarmuzu Mah.- GDİAT - 67)

« bunnar birbiriğe titreşiyer.»

(Kars - Ardahan / Halil Efendi - KIA - 220 - 32 - 2)

« ahi arhadas kışge bu üzümü yiyēydiñde benim derdimi
depresdirmiyēydiñ.»

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - OAAD - 8)

« bañi ki sandıñ açıldı içinden güzel bir kız çıktı, kollarını cemredi
başladı ortalığı düzlemağa.»

(Diy. - DA - 229 - 10)

« birez para birrendireñ onnan sonra seni evlendireñ.»

(Arp. - Aslanhana Köyü - AKD - 150)

2- Ekin ünlüsünde oluşan incelikler,

« do'recen te'neye. »

(Küt - Ayvalık / Tavşanlı KYA 225 - XLVI - 26)

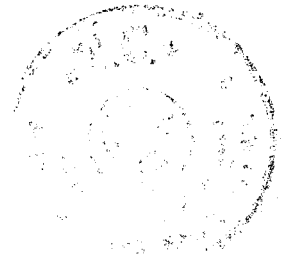
« neyse ahl gēdir, çütçünün başına girir teñrar çütçü bir ayılır, uyanır
beñe sıcreyir ğaħır yataħdan haman anıniyir baħır padşahın ğızı. »

(Arp. - Aslanhana Köyü - AKD - 192)

k) + rē - : + ra - ekinin ünlüsü, y'nin tesiriyle incelip, uzunluk kazanmıştır.

« çocuk sıcrēyrek bir ok atıp o gocaman devi vurdu.»

(Mar.- Cerit Köyü , GDİAT - 175)

n) + r - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + rA - olarak ifade ettiğimiz ek, bazı ağızlarda ortak bir şekilde (+ r -) kullanılmıştır. Ekin ünlüsü olan "a" düşmüştür. êr eki ise şimdiki zaman ekidir. Böylece ek, + r - olarak fonksiyonunu yerine getirmektedir.

« davarı kestî^ê mi, ufa^ê ufa^ê doğrêrî^ê »

(Tunc - Pertek / Zeverek TYAD - 163 - 46)

1) + rê - : Ekin ünlüsü e ile i arası bir ünlü durumundadır. İncelik ve yarı-darlık meydana gelmiştir.

« o no^êutu bêle ağzına almış genzine sıçrêr »

(Tunc- Hozat - TYAD - 119 - 23)

Aşağıdaki örnekte ise sadece yarı-daralma söz konusudur.

« dedi ki, "hêr bû ağanın ôğrêrduğı ki düz çıldı, bir buni mayanê êdêm bahê^êm ki bunda da bir iş var mı?" »

(Art - Şenköy / Şavşat - AYA - 65 - 14 / B - 2)

m) + r̄e - : Eki meydana getiren ünsüz, tonsuzlaşmış dişeti-öndamak ünsüzüdür. Bu nedenle Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır. Çünkü r tonlu ünsüzlerdendir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« "ben sana ôğrêturem » dedi. »

(Rize - Çayeli / Kaptanpaşa Buc. / Yenice Köyü - RİA - 279 - 40 - 8)

2- Bölge ağzının tercihi ile oluşmuş incelikler,

« bu kôpek urden aşşagı sıçfedi efendim »

(Rize - Çamlıhemşin / Kaplıca Köyü - RİA - 286 - 44 - 5)

n) + ri - : + ra - ekini oluşturan ünlü daralmıştır. Daralmayı meydana getiren etkenler vardır.

1- y'den kaynaklanan darlıklar,

« evet penceri nası doğrıyarsansa bu düşman terefinnen o düzen gırılır »

(Arp - Aslanhana Köyü - AKD - 172)

2- İsim kökündeki dar ünlülerin etkisiyle oluşan daralmalar,

« ben anşemde o gıbrıza gece uyhum gelmêr »

(Erzu - Horasan / Dağbaşı - EİA II - 139 - 08 029 01 - 66)

o) + ri - : + ra - ve + re - olarak ayrı ayrı kullanılan ek, bazı ağızlarda ortak bir şekilde (+ ri -) ifade edilmiştir. Bu fonetik değişim şu şekilde gelişmiştir :

1- y'nin etkisiyle meydana gelen darlıklar ve incelikler,

« üşiyerler, titriyerler »

(Kars - Ardahan / Halil Efendi - KİA - 220 - 32 - 7)

« uruslar ğahdı, gētdi, doğrıya doğrıya gidirler »

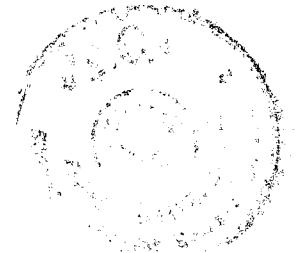
(Güm - Döğmekaya / Begici - GKAYA - 337 - 22)

« "sen bu milletin ğanine mi etmeñ doğrıyersin? sen bu ahareti niye yapıyersin?" »

(Kars - Ardahan / Halil Efendi - KİA - 233 - 36 - 86)

ö) + ru - : İsim kökündeki yuvarlak ünlü ile, ekten sonraki y'nin etkisiyle, eki oluşturan ünlü (a) , dar-yuvarlak (u) olmuştur.

« ğanān ekmek doğruyalar »

(Güm - GKAYA - 395 - 4 - 41)

« dedi çöreyi paralamıyacağsan ğatığıda yaralamıyacağsan doğruyuf
doyuncağ yiyecen ey dedi belemızı bulduğ. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 292)

B) FONKSİYONU : N. Hacıeminoğlu, + rA - ekinin taklidi fiiller teşkil eden az işlek bir ek olduğunu, bu şekilde türetilen fiillerin isim tabanlarının, tek başına mânâsı bulunmayan bir ses parçasından ibaret olduklarını söylemektedir.⁶⁸

T. Banguoğlu ise, söz konusu ekin fonksiyonlarını üç temel başlık altında gruplandırmaktadır :

«1- Eki metinlerde ve Anadolu ağızlarında yansılamalardan yapılmış görünen ve çoğu zaman hayvan sesleri veren fiiller : (añramak = arslan, iñramak = köpek, okramak = at, kökremek = sığır, şakramak = kuş, çakramak, çñramak, çñremek) gibi.

2- Bazı hareketleri gösteren fiiller : (titremek, tepremek, kıpraşmak, kıvramak, kavramak, davranmak, sıçramak, yıpramak, doğramak, imrenmek, iğrenmek, gibi).

3- Çeşitli kavramlar gösteren fiiller : (gevremek, kekremek, gökremek, seyrelmek) gibi.»⁶⁹

⁶⁸ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 223 s.

⁶⁹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank 1986, 221 . 222. s.

M. Ergin ve V. Hatiboğlu ekle ilgili herhangi bir yorum yapmazken, B. Atalay bu ekin hem isim köklerine, hem de fiil köklerine geldiğini belirtmektedir.⁷⁰

Derlediğimiz örneklerde + rA - eki, tabiat taklidi kelimere, hareketi tanıtan kelimelere ve bazı kavramları anlatan isimlere gelmiş, böylece onları fiilleştirmiştir. Bazıları çatı ekleriyle genişlemiştir. Aynı zamanda olma ve yapma ifade eden filler oluşturmuşlardır.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
derbe-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
dorga-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
örge-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
irge-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
sıçra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
sıkra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ğavra-	x	-	x	-	x	-	-	x-	-
gımra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
davra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gıpra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
kıvra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ipra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
imre-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
titre-	x	-	x	-	x	-	-	x-	-
çemre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
birre-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

⁷⁰ Besim ATALAY, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme İst. 1942, 308-309. s.

20. + sa - EKİ : Bu ek de Türkçede eskiden beri kullanılan fakat işleklik sahası geniş olmayan eklerdendir. Eskiden örnekleri daha çoktu, ancak bugün az sayıda örnekleri mevcuttur. Yapısı değişmemiştir. Bunun yapında, - m - sesiyle birleşerek yeni bir ekin (- msA -) meydana gelmesinde yardımcı olduğunu da belirtmek gerekir.

N. Hacıeminoğlu, bu ekle oluşmuş fiillerin, fiil köklerinden türemiş isimlere dayandığını söylemektedir ve bu kuralın Eski Türkçe dönemi için geçerli olduğunu vurgulamaktadır.

Orta Türkçenin Karahanlı sahasında fiilden fiil yapan bir ek olarak kullanıldığını ve işlek bir ek olduğunu söylemektedir. Bu nedenle, bir ekin hem isim, hem de fiil tabanına gelemeyeceğini, böylelikle aykırı bir durumun olduğunu belirtmektedir. Söz konusu ekin, Yeni Türkçe döneminde işlekliliğini kaybettiğini de söylemektedir.⁷¹

+ sa -, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yine aynı şekliyle kullanılmış, günümüz Türkçesine kadar gelebilmiştir.⁷²

A) FONETİĞİ : + sa -, + sā -, + san -, + saz -, + se -, + sē -, + suz -, + zu -

a) + sa - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullandığımız + sa - eki, herhangi bir fonetik değişim geçirmeden bazı ağızlarda yer almaktadır.

« sēvda beni susadur. »

(Zon.- Amasra / Çakraz Zurnacı Köyü - AİAD - 186 - VI)

« dañsamak (= hayrete düşmek, hayrete değer görmek). »

(Gazi - GA I - 264)

⁷¹ Necemettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991. 177.191. 200.203.208.224. s.

⁷² F. Kadri TİMURTAŞ, "Eski Anadolu Türkçesi" TDEK - I, TKAE Ank. 1976, 208. s.

« sōra, gız eyce susamış bi dağ - başına götürmüş bu çocu.»

(İsp. - ADÜM I - 68)

« pātşah gızı ēve ğelmiş tenbel āmet ğine yatdığı yerde : ana susadım dimiş.»

(Niğ. - Alay - OAAD - 35)

« ğis susamış»

(Den. - Acıpayam - GBAA - 70 - 55 - 17)

« yağsamak = (makine yağ istemek).»

(Gazi. - GA I - 264)

b) + s̄a - : Eki meydana getiren ünlüde uzunluk oluşmuştur.

« ben susādım su isderim.»

(Siv. - Yıldızeli / Büyük Avren Köyü - STİAT - 47 - I)

c) + san - : + sa - eki, - n - çatı ekini alarak birleşik bir ek oluşturmuş görünmektedir.

« ava ğetmiş, gayanın altında otururken susanmış»

(Mal. - Çarmuzu Mah. - GDİAT - 71)

« ēyle susanmışu kē yanē neş bēle tutacağımēz galmamış.»

(Erzu. - İspir / Yuharı Fındıklı - EİA II - 85 - 05 028 01 - 17)

« bu ajdağar geldi, "ōv!" dedi, "ola, benim k̄ismetum bi daneyidi, bu ne kada susandi bu millet k̄i," dedi, "iki oldu k̄ismetum.»

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. - RİA - 199 - 1 - 97)

d) + saz - : Bazı ağızlarda sa + z > saz şeklinde kullanılmış olan ek, Türkiye Türkçesi yazı dilindeki + sA - ekinin yerini (anlam olarak) almaktadır.

« çok susazmışlar, su buluruk dēy atlarınıñ başını o yüze çevirmişler. »

(Gazi - GA I - 346 - 3)

« susazmak = (susamak). »

(Gazi - GA I - 265)

d) + se - : + se - şekli Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortaktır.

« şimdi beni öksemişler. »

(Diy. - DA - 221 - 10)

« oni çok öksemişem. »

(Diy. - DA - 169 - 10)

« etsemek (= canı et istemek) »

(Gazi - GA I - 264)

« anami, babami öksemişem, onlari görmağa gidecağam, deyi »

(Diy. - DA - 158 - 10)

e) + sē - : + sa - 'nin ünlüsü y'nin etkisiyle incelmış, yarıdaralmış ve uzamıştır.

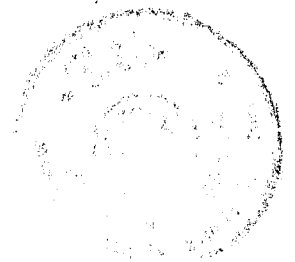
« on ~ acık yarısını varası ğadan susēyoru. »

(Muğ. - Düğrek - GBAA - 98 - 75 - 27)

f) + suz - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + sa - ekiyle ifade edilen şekil bir kısım Anadolu ağızlarında + suz - eki ile ifade edilmektedir. Burada sa + z > saz ekinin ünlüsü kelime kökündeki dar-yuvarlak ünlünün etkisiyle dar-yuvarlak hale gelmiştir.

« oğlan susuziy su isTiyi »

(Tunc. - Hozat - GDİAT 128)

« gēdiyeler, gēdiyleş dēyiy ki ula ġardaş, arġadaş ēle susuzdum ki.»

(Er - EİA - 342 - 354 / 503 - 348)

g) + zu - : s sızıcısı, diğ̈er bir sızıcı diş ünsüzü olan z'ye dönüşmüş, a geniş-düz ünlüsü de yuvarlak ünlülerin ve y'nin etkisiyle dar-yuvarlak "u" ünlüsü şekline girmiştir.

« sen bunun ġanına sozuyupsan?»

(Kars - Tuzluca / Eğrekdere - EİA - 310 - 72 - 93)

B) FONKSİYONU : + sA - ekiyle oluşturulan fiiller arzu etmek, saymak anlamları taşımaktadır. Olma ve yapma ifade eden fiiller teşkil etmektedir. B. Atalay söz konusu ekin "edinimlik, arzu etme ve sanma" anlamına gelen fiiller yaptığını söylemektedir.⁷³

N. Hacıeminoğlu, hem geçişli hem de geçişsiz fiiller teşkil eden, ismin ifade ettiği nesneye karşı arzu ve ihtiyaç duyulduğunu anlatan fiiller yaptığını açıklamaktadır.⁷⁴

T. Banguoğlu'nun + sA - ekinin fonksiyonların hakkındaki görüşleri biraz daha farklıdır. « Eski Türkçede istek fiilleri anlamında canlı olan -se- fiilleri (suwsamak, erüksemek, ulugsamak) dilimizde de özellikle cinsî istek anlamında oldukça canlı kalmıştır : susamak, öksemek, tütünsemek, ersemek, boğursamak (dişi deve), boğasamak, aygırsamak, koçsamak, tekesemek gibi. Ancak istek anlamında - se - fiilleri dilimizde sayılıdır.»⁷⁵

T. Banguoğlu ayrıca, benzerlik anlamı taşıyan + sA - ekinden de bahsetmektedir (umursa -, önemse-, kapsa-,) gibi. Bununla birlikte + sİ-

⁷³ Besim ATALAY, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, İst 1942, 310.311.s.

⁷⁴ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank 1991, 224. s.

⁷⁵ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank 1986, 222 s.

şeklinin ise, + sA - ekinin değişimi olduğunu ve çoğunlukla bunların karıştırıldığına işaret etmektedir.⁷⁶ Anadolu ağızlarındaki kullanımları ve fonksiyonları da genellikle yazı dilinde olduğu gibidir. İsim köklerine gelerek oluşturulmuş örneklerinde daha çok «arzulamak, istemek» anlamı hakimdir. Derlediğimiz örneklerde çoğunlukla olma bildiren geçişsiz-dönüştü fiiller teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
susa-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
dañsa-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yağsa-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
susan-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
susaz-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ökse-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
etse-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
susuz-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

21. + sI° - EKİ : Eski Türkçeden beri kullanılan ve işlek olmayan bir ektir. Orta Türkçenin Karahanlı döneminde de seyrek olarak kullanılan ek, Harezm döneminde pek kullanılmamıştır. Yeni Türkçe dönemi için de durum aynıdır. Türkiye Türkçesinde de çok az kullanımı olan bir ektir.⁷⁷ Yapı bakımından ise + sA - ekine benzer bir ektir. Banguoğlu'na göre + sA - ekinin bir değişimidir. Ayrıca - si isimden isim yapma ekinin, bu + sI° -

⁷⁶ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank 1986, 223. s.

⁷⁷ Necmettin HACİEMİNOĞLU Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank 1991, 178.193.224. s

şeklinin oluşumuna yardım ettiğini ve - sɪ̌-g sıfat-fiil ekinden geldiğini söylemektedir.⁷⁸

A) FONETİĞİ : + sɪ̌ -

a) + sɪ̌ - : Anadolu ağızlarında rastladığımız tek örneği ile + sɪ̌ - ekinin çok seyrek olarak kullanıldığı kanaatindeyiz. Ek, sızıcı ünsüz ile dar-düz-kalın, ünlüsünden meydana gelmiştir.

« hocalar bu düdüğe yarsıyollar »

(Çan. - Cacıklar Köyü - AAT - 84 - II)

B) FONKSİYONU : B. Atalay, + sɪ̌ - ekinin, + sA - ekine benzediğini ve aynı anlamlara geldiğini, hem isim hem de fiil köklerine gelebildiğini belirtmektedir.⁷⁹

N. Hacıeminoğlu da söz konusu ekin, oluş ve niyet, tavır bildiren geçişsiz fiiller teşkil ettiğini vurgulamaktadır.⁸⁰

T. Banguoğlu ise, + sɪ̌ - ekinin benzerlik anlamında edilgenlik ve daha çok dönüşlü fiil çatı ekiyle genişlemiş şekilleri olduğunu ayrıca istek anlamları oluşturduğunu söylemektedir.⁸¹ Derlediğimiz örnek tek olduğu için, yorum yapmak güçtür.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
yarsı-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

⁷⁸ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ankara. 1986, 223.224. s.

⁷⁹ Besim ATALAY, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, İst. 1942, 311. s.

⁸⁰ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank 1991, 224.225. s.

⁸¹ Tahsin BANGUOĞLU, Türkçenin Grameri, Ank. 1986, 223. 224. s.

22. + **sĭn** - **EKİ** : + **sĭ** - ekinin - n - çatı ekiyle genişlemiş şeklidir. N. Hacıeminoğlu bu ekin Eski Türkçe döneminde, daha çok yalın isim köklerine ve genellikle - m iyelik eki ile genişletilmiş tabanlara geldiğini ifade etmektedir. Yine bu ekin Orta Türkçe döneminde iki çeşit isim tabanından fiil türettiğini (fiil isimlerinden türeyen fiiller ile kök isimlerden yapılan fiiller) belirtmektedir. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde de işlek bir ek değildir.⁸² Türkiye Türkçesi içinde aynı durum geçerlidir. Yapı olarak birleşik (+ **sĭ** - n -) bir ektir.

A) FONTEĞİ : + **sin** - , + **sin** - , + **sun** - , + **sün** -

a) + sin - : + **sĭ** - isimden fiil yapma eki üzerine - n - çatı ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik ekin, düz-dar ünlü ile kurulmuş şeklidir.

« benim çoluğımı çocüğümü sen hırsınisan alır giderim. »

(Er - Refahiye / Bulak - EİA - 217 - 69 / 110 - 74)

« taysınmamak (= kendine denk saymamak). »

(Gazi - GA I - 266)

« azsınmak (= az görmek) . »

(Gazi - GA I - 266)

b) + sin - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan + **si** - n - şekli, bir kısım Anadolu ağızlarında fonetik değişim geçirmemiş olarak bazı örneklerde yer almaktadır.

« versinmek (= kendi yeri telakki etmek) »

(Gazi - GA I - 266)

⁸² Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 178. 193. 200. 203. 225. s.

« kişi ğaşığı alır birki ğaşığ vurdudđdan sonra balığın birinin başı g r n r bu birez diysinereğ geri  ekilir.»

(Arp - Yılanlı K y  - AKD - 302)

« s m hd n  ocuğ nası olursa şey apır diysinir s m y  ğaldırırken ş ye vurur cama, cama vurduğu zaman g neş t ş r i eriye, g neşnen  ocuğ o ğeder urğaşır ki artığ bayđın halına d ş r.»

(Arp - Aslanhana K y  - AKD - 132)

« eniy r m boyle aşşağa; endum, endum, endum, ğ  ahun boynume yalanum var   ise, hala diksiniy r m. »

(Rize - Pazar / Derebaş K y  - R A - 299 - 51 - 93)

c) + sun - : İsim k k ndeki yuvarlak ve dar-yuvarlak  nl lerin tesiriyle eki meydana getiren  nl  de dar-yuvarlak olarak ifade edilmiştir. Ayrıca - n -  atı ekini almıştır.

« tuhsunmak (= tuh tuh diye eseflenmek, « g zel bir halı idi almadığıma tuhsundum. » gibi)

(Gazi - GA I - 266)

«  oksunmak (=  ok g rmek). »

(Gazi - GA I - 266)

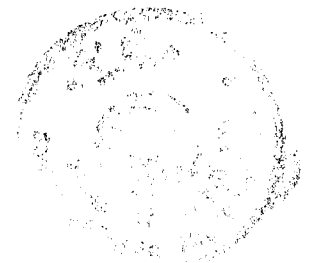
c) + s n - : Eki oluşturan  nl  , isim k k ndeki ince  nl lerin etkisiyle ince ve dar-yuvarlak olarak kullanılmıştır.

« kimiy ks n r fesi.»

(Nev. - G lşehir / Kızık y - NYA I - 197 - 57 - 37)

« y ks nmek (= y k tel kki etmek).»

(Gazi - GA I - 266)

B) FONKSİYONU : + sİ° - n - birleşik eki, benzerlik anlamında dönüşlü çatı eki ile birlikte fiiller yaptığı görüşünde olan N. Hacıeminoğlu bu ekin, özenti ve temayül ifade eden geçişsiz fiiller yaptığını vurgulamaktadır. Ayrıca şöyle bir tasnife giderek, konuya açıklık getirmektedir :

a) Fiil isimlerinden oluşan fiillerin, kök fiilin ifade ettiği hareket ve oluşun vuku bulmadığı halde, vuku buluyormuş gibi gösteren fiiller yaptığını,

b) Kök isimlerden yapılan fiillerin ise, ismin ifade ettiği nesne veya mefhuma sahiplenme, özenme bildiren fiiller oluşturduğunu söylemektedir.

Ayrıca, söz konusu ekin duygu, niyet ve tavır bildiren fiiller oluşturduğunu da dile getirmektedir.⁸³

Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz örneklerle göre ise + sİn - eki olma ve yapma ifade eden geçişli ve geçişsiz fiiller yapmaktadır. - n - çatı eki ile dönüşlülük anlamı taşımaktadır. Ayrıca + sA - ekinin fonksiyonu da ağırlıklıdır. Çünkü sadece dönüşlülük söz konusu değildir. + sA - eki ise "özenme, öyle kabul etme" anlamlarının ortaya çıkışında önemli bir göreve sahiptir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Erken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
hırsın-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
taysın-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
azsın-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
yersin-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
diysin-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

⁸³ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 178.193.200.203.225. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
tuhsun-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çoksun-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
yüksün-	x	-	x	-	x	-	-	x	-

23. + s ĩr - EKİ : Ekin yapısını, birleşik olarak değerlendirebiliriz. İşlet bir ek değildir. N. Hacıeminoğlu, bu ek ile yapılan fiillerin isim tabanlarının tek başlarına kullanılmadığını ve hiç bir anlam taşımadıklarını söylemektedir.⁸⁴

A) FONETİĞİ : + sır - , sĭr - , + sŭr -

a) + sır - : Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örnekler, Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekillerdir.

« dēvin burnuna soḡanda dēv aḡsırır, aḡsırdımı aḡça sitan alır ḡalır »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 131)

« ağaları aḡsırdı, ḡaḡdı »

(Arp.- Kineḡi Köyü - AKD - 38)

b) + sĭr - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde + sŭr - olarak kullanılan ek, Urfa ağzından tespit ettiğimiz aşağıdaki örnekte + sĭr - şeklindedir. Ekin ünlüsü, düz-dar hale gelerek kısa telaffuz edilmiştir.

« öksirĭḡ (= öksürük) . »

(Urfa - UA - 128)

⁸⁴ Necmettin HACIEMİNOĞLU, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Ank. 1991, 225 s.

c) + sūr - : İnce - dar- yuvarlak ü ile kurulu ek, Anadolu ağızlarıyla ilgili taradığımız metinlerde Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşmektedir.

« kızlar kimisi öksürer gēçdi yanından.»

(Gazi - Dağı - Urum Evlek Köyü - GDIAT -234)

« nuru da deir ki valla ösürende içerimnen gan gelir.»

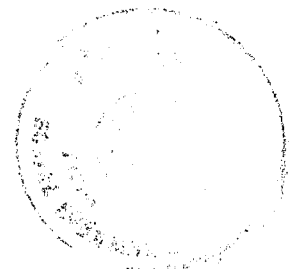
(Kars - Göle / Boğatepe - KIA - 340 - 84 - 6)

« ōsürük gelinci vērmez amanı.»

(Yoz - Merkez / Kaşıkışla - OAAD - 156)

B) FONKSİYONU : Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak taradığımız metinlerde, + sūr - ekine ait iki örnek tespit edebildik. Bu durum da, ekin fonksiyonuna dair geniş bir değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir. Tabiat taklidi kelimelere gelerek onları fiilleştirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, oluş bildiren geçişsiz fiiller yaptığını, bazen de yapma bildiren geçişli fiiller oluşturduğunu söyleyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
aḡsır-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
öksür-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

BÖLÜM - II
ANADOLU AĞIZLARINDA
FİİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

1. A - EKİ : Fiilden fiil yapan eklerde olup, Eski Türkçeden beri yaşamaktadır. T. Banguoğlu bu ekin, Eski Türkçede fiil köklerine pekiştirme eki olarak gelen (+ tolga- , bolga-) - gA- ekinin damak sesini düşürmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bunların, Eski Türkçeden gelen - gA - ekinin dilimizdeki yadigarları olduğunu söylemektedir.¹

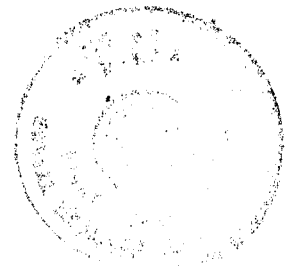
B. Atalay ise, bu ekin hem isim, hem de fiil köklerine gelen bir ek olduğunu vurgulamaktadır.² M. Ergin ve V. Hatiboğlu söz konusu eke ait ayrıntı vermemişlerdir.

N. Hacıeminoğlu, - A - ekinin Eski Türkçe devresinden beri bütün şivelerde nadir olarak kullanıldığını, zamanla kökle kaynaştığını - AgAn - , - AnAk - eklerinin bünyesinde de bu ekin bulunduğunu dile getirmektedir. Bu ekle genişlemiş olan fiillerin Türkiye Türkçesinde ya mastar, ya da isimler (bas - a - mak, gel - e - nek) bünyesinde yaşadığını açıklamaktadır. Tahsin Banguoğlu'nun dola-, bula-, ula- gibi örneklerin bu ekle genişlemiş olduğu şeklindeki görüşüne, N. Hacıeminoğlu katılmamakta ve kök ile türetilen fiillerin anlam açısından hiçbir bağlantısının olmadığını söylemektedir. Ayrıca, Kaşgarlı'da bul - = bul - , bula - = pişir - , bulga - = pişir - , bulandır - , karıştır - anlamlarına geldiğini açıklamaktadır.³

¹ T. BANGUOĞLU, age, 276 277. s.

² B. ATALAY, age, 292. s.

³ N. HACIEMİNOĞLU age, 103. 104. s.

A) Fontıgi : - a - , - á - , - ā - , - e - , - ē - , - ē -

a) - a - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan fiilden fiil yapma eki - a - , Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde düz-geniş-kalın ünlü ile ifade edilmiştir. Böylece Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşmektedir.

« aldığım haftalık giderek artamağa başladı. »

(Ela - Yuharı Huñ Köyü - GDİAT - 81)

« o papuru kırtarmak için çetenēle etrafı dolaşıvoladı. »

(Bal - Sağış / Gübeşler - ADÜM I- 12)

« sıçradım, tepēye çıldım gayanın. »

(Kars - Hanak / Damak (oburcak - KİA - 253 - 45 - 41)

« yidi gişi benim ağzımı yoğun tıkadı. »

(Man .- Kula / Zafer - GBAA - 20 - 13 - 14)

« ēldim boz bulanlı suyunu içdüm »

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 114 - II)

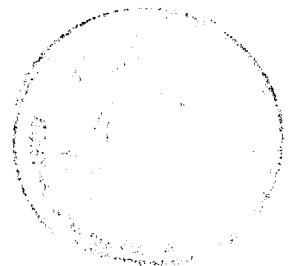
« içinnēn tókülür bi çoğ bulahlar. »

(Van - Erciş / Pulur Köyü - AİAD - 33 - I)

b) + á - : Fiilden fiil yapan - a - eki, bazı ağızlarda l ve ş ünsüzünün inceltici etkisi sonucunda yarı-incelmeye (- á -) maruz kalmıştır.

« sabāladıkdan sona, hayvanı güdē dolásdırı gelir ölenneyin eve guyarız. »

(Küt.- Aslanlar / Aslanapa - KYA - 167 - XII - 20) »

« bi ~ de bi götürüle bēle bi örken dolándurula karının başına, yatağın eTrafına. »

(Tunc.- Çemişkezek - / Ulukale - TYAD - 101 - 18)

c) - a - : Söyleyiş özelliği olarak da değerlendirebileceğimiz bu değişimi Zeynep KORKMAZ ı'ya yaklaşımsız kalın e şeklinde tanımlamaktadır.⁴

« ğiziñsırça barnandakı ğanı gönēye buşadırmış o ğanı »

(Den.- Çivril / Demirci - GBAA - 57 - 45 - 10)

« sōnu ğirmii buşasırsı. »

(Muğ.- Dirgemi - GBAA - 101 - 77 - 2)

c) - e - : Geniş-düz-ince ünlüden oluşan fiilden fiil yapma eki, bu söyleyişle Türkiye Türkçesinde sabittir. Anadolu ağızlarında da bulunan bu eki, derlediğimiz örneklerde yer alan fonetik farklılıklarına göre şöyle sınıflandırabiliriz :

1- Türkiye Türkçesine yazı diliyle birleşen şekiller :

« bilemek biliyoñ ñu? »

(Nev.- Ürgüp / Ağraşar - NYA I - 153 - 26 - 28)

2- "ş" ünsüzünün etkisiyle oluşan incelikler,

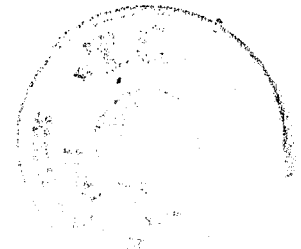
« yanı buleşiyo gelinniK boyeniyo dēye, ekserisi yapmāyo »

(Küt - KYA - 137 - I - 92)

« üç dōrt ğişi ğadınnādan bōle dolesir le. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 4 - 1 - 30)

⁴ Z. KORKMAZ, GBAA, VI. s.

3- "y" ünsüzünün etkisiyle meydana gelen incelikler,

« burlānı bōle doleyolā, cıkçık dakıyolā »

(Küt.- Dumlupınar / Altıntaş - KYA - 170 - XV - 8)

d) + ē- : Fiilden fiil yapma eki - a -, y ünsüzünün etkisiyle hem incelmış, hem de uzamıştır.

« aḥa baḡ bōle igriyon ~ dā ordan~ ora ipliḡ dolēyōn, doḡuduyon. »

(Küt.- Kalkan / Simav - KYA - 203 - XXX - 5)

e) - ē - : Fiilden fiil yapan - a -, e ile i arası bir sesle, yani kapalı ē ile ifade edilmiştir. Bu değişimde ş ve l ünsüzlerinin etkisi vardır.

« istamboḡdı birez doḡeşelim görelim. »

(Den.- GBAA - 50 - 40 - 3)

B) FONKSİYONU : - A - eki hem isimden, hem de fiiden fiil türeten bir ek durumundadır. Eski Türkçedeki pekiştirme görevini zamanla kaybetmiş ve kökle kaynaşmıştır. Çoğunlukla yapma bildiren geçişli fiiller türetmektedir.

N. Hacıeminoğlu'nun görüşüne göre söz konusu ek, Orta Türkçe döneminde süreklilik ve mükerrer olma anlamlarında fiiller de türetmektedir.⁵ Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerde - A - ekinin çoğunlukla yapma bildiren geçişli fiiller yaptığını tespit ettik. Ancak olma bildiren geçişsiz fiiller (sıçra-, arta-, gibi) oluşturduğunu da söylemeliyiz. Ayrıca ekin tıka-, arta - gibi örneklerde pekiştirme fonksiyonunun daha

⁵ N. HACIEMİNOĞLU a.g.e., 45 . s.

belirgin olduğunu, diğer örneklerde ise bu belirginliğin daha az hissedildiğini söyleyebiliriz.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
arta-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
dola-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sıçra-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
tıka-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bula-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
bile-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

2. - **A1A - EKİ** : V. Hatiboğlu - A1A - ekini, fiil köküne gelen kalıplaşmış birleşik bir ek olarak tanımlamaktadır.⁶ B. Atalay ekle ilgili ayrıntı vermezken, M. Ergin bu ekin kuvvetlendirme ekleri içinde en işlek ve canlı olanın bu ek olduğunu örneklerinin çok sayıda bulunduğunu belirtmektedir.⁷

Ek, Yeni Türkçe döneminde nadir kullanılan ekler arasındadır. N. Hacıeminoğlu söz konusu ekin, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerindeki durumlarına ait açıklamalara yer vermemiştir. Fakat diğer şivelere oranla Osmanlı Türkçesinde daha yaygın bir kullanımı olduğunu vurgulamaktadır.⁸

T. Banguoğlu ekin yapısını, - Ak1A - ekinin damak ünsüzünü düşürmesini, - A1A - ekinin oluşmasına bağlarken, N. Hacıeminoğlu bu görüşe katılmamaktadır⁹. N. Hacıeminoğluna göre, fiillerden zarf-fiil ekiyle

⁶ V. HATİBOĞLU, Türkçenin Ekleri, Ank. 1981, 25. s.

⁷ M. ERGİN, Türk Dilbilgisi, İst. 1992, 261. s.

⁸ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e, Ank. 1991, 104.105. s.

⁹ T. BANGUOĞLU, a.g.e, Ank. 1986, 227. 228. s.

önce - A - daha sonra da - 1A - ekinin gelmesiyle (- A - 1A - / - A1A -) söz konusu ek oluşmuştur¹⁰. (öt - « geçmek » kökünden öte < öt + e « ileri, karşı » isminden - le - ile ötele - < öt - e - le - « ileri geçmek » gibi.

Hacieminoğlu ekin yapısı ile ilgili olarak başka bir ihtimal üzerinde de durmaktadır. Örnek olarak ise; ot = ilaç isminden önce ota - < ot - a - = ilaç yapmak fiilinin oluştuğunu, sonra bu fiilden otagla - = tedavi etmek fiilinin yapıldığını belirtmektedir. Sonuçta ise, - g' nin düştüğünü, fiilin otala - olarak kaldığını, bunun da - A1A - ekiyle kurulmuş gibi görüldüğü fikrindedir.

A) FONETİĞİ : - ala -, - a¹la -, - alı -, - ali -, alî -, - alla -, - ele -, - eli -, - lē - - ūla -

a) - ala - : Kalın ünlülerden kurulu köklere, kalın ünlülü şekliyle gelen- ala - eki, bu yönüyle Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılma-
maktadır.

« bi kere şaşalamış sormuş, ne bu dimiş ?»

(Bal.- ADÜM I - 3)

« bunna sōra herif gorḥalamış. »

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - AAT - 179 - V)

« ovalama dovalama. »

(Çor.- ADÜM II - 105)

« saçalamak (= şuraya buraya saçmak) »

(Gazi - GA I - 218)

b) - a¹la - : Değişim, eki oluşturan ünsüzle ilgilidir. ¹ ön boğumlanmalı bir ünsüz durmunda-
dır. ¹ ön-boğumlanmalı ünsüzü,

¹⁰ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. Ank. 1991, 104. s.

genellikle Rize ağızlarında kalın ya da yarı-kalın ünlülerle hece kuran ünsüz olarak kullanılmaktadır.

« yeniüle[̇], birisi yene[̇] ou, işte o govalamada. »

(Rize - Fındıklı / Tatlısu Mek.- RİA - 306 - 57 - 37)

c) - alı - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin fiilden fiil yapma eki - ala - bazı ağızlarda - alı - olarak geçmektedir. Yani, ikinci ünlüde darlık söz konusudur. Bunu da şöyle açıklayabiliriz :

1- y ünsüzünden kaynaklanan darlıklar,

« döyür döyür govalıyılar bunnarı gedir d[̇]eyir pedşahım sağ olsun hele gel d[̇]eyir bu ne piçim fırlılahdı, bizi döyüf govalıyılar. »

(Arp.- Aslanhan Köyü - AKD - 179)

« irbahımı bahdıkı giz h[̇]ç el çelmir şamın yahudu isdediki bunu döye gavaliye bu l[̇]çeyini atdı ayağının altına. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 281)

2- Belirli bir nedene bağlı olmayan daralmalar,

« kelolanı govalımış annesi felan, dev gāsının evine vāmış »

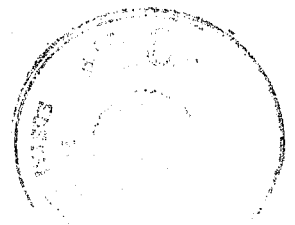
(Küt.- Karacahisar / Kuş - KYA - 199 - XXVIII - 2)

c) - alı - : - ala - ekini oluşturan ikinci ünlü, hem daralmış hem de incelmıştır.

1- 'y' nin etkisiyle oluşan incelik ve darlıklar,

« baltalarla ayıyı govalıyoruz. »

(Tunc.- Ovacık / Karaoğlu / Doludibek - TYAD - 155 - 36)

2- Hece kaynaşmasıyla gerçekleşen incelik ve darlıklar,

« onları kovali. »

(Diy. - DA - 194 - 10)

d) - alī - : Hece kaynaşmasının etkisiyle oluşan incelme, daralma ve uzama söz konusudur.

« atı üş beş defa gövalir. »

(Kars.- Kağızman / Köték / Kozlu - KİA - 178 - 10 - 32)

e) - alla - : Ekin ünsüzü ikiz hale gelmiştir. Buna ünsüz ikizleşmesi olayı da diyebiliriz.

« kurt geldi, dediki : gēT çadırlara, itler seni kovallalar, sen, ötē geçiye kaçarsıñ. »

(Gazi - Kilis / Şıhlı Mah.- GDİAT - 185)

f) - ele - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullandığımız - ele - fiilden fiil yapma eki, Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde herhangi bir fonetik değişime uğramamıştır.

« o kete çöreğden tel süzelendi. »

(Kars.- Iğdır KİA - 269 - 50 - 15)

« eveleme develeme. »

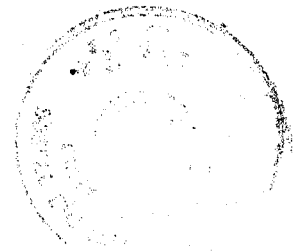
(Yoz.- Merkez / Çitlik - OAAD - 167)

« eşelemek (= eşştirmek, araştırmak, incelemek) ? »

(Harput - HA - 138 - 13)

« orya yağmır yağar burya sepeler. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 78)

« nēyse ēle bunnarın ikisini de iteledi. »

(Kars - Selim / Yamaçlı - KİA - 209 - 24 - 13)

« ölüm seni fil deresine gönderip fil deresinde depeledip öldürmēye
ūraşıyollar »

(Kır. - Avanos - OAAD - 116)

« ekelemek (= az az eklemek. »

(Gazi - GA I - 218)

« o halilerin tuyları ğıvrılmış, sikleledük, çırpduğ temizledik, ikinci
vahdı oldı. »

(Er. - Kemaliye - EİA - 13 - 2 / 18 - 23)

« tepele - (= çiğnemek, basıp geçmek) »

(Urfa - UA - 136)

ğ) - eli - : Fiilden fiil yapan - ele - birleşik ekinin, ikinci ünlüsü
daralmış ve i şeklini almıştır.

1- "y" ünsüzünün etkisiyle oluşan daralmalar,

« güveğini - de ğelin odasına iteliyerek gapıyı çekip, başka bir odada
beklerdi. »

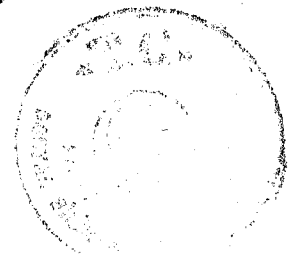
(Ela - Nekkerek Köyü - GDİAT - 89)

« tülkü çıldı daşın başına baĥdı deve başını silkeliyir, ğurt tökür,
sepeleyir. »

(Arp. - Kineği Köyü - AKD - 118)

« gelir ğız orda bunun elbiselerini alır ğeyinir, başörtüsünü baĥlıyır,
bu yuĥuya kēçende bunu ökgem iteliyir suya selir kēçel ğız. »

(Arp. - Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 369)

2- Hece kaynaşması sonucu meydana gelen daralmalar,

« itelir, diyir, sen ne itelir. »

(Erzu.- Pasinler / Güzelhisar - EİA II - 183 - 09 052 01 - 209)

ġ) - lĕ - : - ala - ekini oluşturan ilk ünlü düşmüştür. İkinci ünlü ise, "y" nin tesiriyle incelmış, yarı-daralmış ve uzamıştır.

« giT burdan dēyoru ġovlĕyoru. »

(Den.- Acıpayam / Ayaz - GBAA - 69 - 54 - 20)

h) - ŭla - : Birleşik - al - ekini meydana getiren ilk ünlü, fiil kökündeki yuvarlak ünlünün etkisiyle dar-yuvarlak hale dönüşmüştür. Ayrıca bir de, kısalık söz konusudur.

« neise ben sōledim ~ işTe : felan yēde sōle ġovŭladıK, feşman yēde sōyle ġaşdıK. »

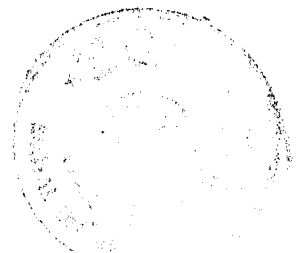
(Küt.- Şaphane KYA - 217 - XXXIX - 97)

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu - AlA - ekinin, kökanlamda «yineleme, devamlılık ve tekrar » kavramları sağladığını söylemektedir. (itele - = itelemek işinin tekrar edilmesi, ŭstele - = üstesinden gelmek anlamında görevde ve kavramda yineleme bildirir, hırpala- = kökteki kavramın yinelenmesini gösterir.)¹¹

M. Ergin ise, söz konusu ekin kuvvetlendirme görevinden bahseder.¹² T. Banguoğlu, V. Hatiboğlu'nun görüşlerine « Türkçede Tekerrür Fiilleri» (TDAY - B - Ank- 1956) adlı makalesinde yaptığı açıklamalar ile katılmakta

¹¹ V. HATİBOĞLU, a.g.e., 25. s.

¹² M. ERGİN, a.g.e., 216. s.

ve bu ek ile yapılan fiillerin sık sık yahut sürekli olarak tekrarlandığını belirtmektedir.¹³

T. Banguoğlu ayrıca, « - ele - fiilleri dilimizde sayılı olmakla birlikte edeleme fiilleri olarak canlı ve gelişmeye istidatlı görünürler. » der.¹⁴

O halde söz konusu ekin en önemli fonksiyonu, tekrar ve süreklilik bildirmesidir, diyebiliriz. Buna ilaveten pekiştirme görevi de vardır. Birleşik bir ektir (- A + 1A -) Olma ve yapma ifade eden fiiller teşkil etmektedir. Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz örneklerde - A1A - ekinin olma bildiren şaşala-, gorhala- gibi fiillere dönüşlülük anlamı kattığını da söylemek gerekir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
şaşala-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
gorhala-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
ovalala-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
dovalala-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
saçala-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
süzele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
evele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
devele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
eşele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
sepele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
itele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
depele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
ekele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
silkele-	X	-	X	-	X	-	-	-	-
govula-	X	-	X	-	X	-	-	-	-

¹³ T., "Türkçede Tekerrür Fiilleri", TDAY - B, Ank. 1956, 115 . 117 . s.

¹⁴ T. BANGUOĞLU, a.g.e. Ank. 1986, 277. 278. s.

3. - Ar - EKİ : İşlek olmayan, fiilden fiil yapan bir ektir. M. Ergin bu eki, faktitif eki olarak tanıtmaktadır. Yapı olarak, eski - ğar - , - ger - ekinden gelmiş olabileceğini fakat daha Eski Türkçe döneminde bu eki - Ar - şeklinde gördüğümüzü de unutmamız gerektiğini belirtmektedir.¹⁵

B. Atalay ise, bu ekin « irmek » fiilinden gelmiş olduğunu ve - Ar - ekinin fiil, isim, sıfat köklerine gelebildiğini ifade etmektedir.¹⁶

T. Baanguoğlu da söz konusu ekin, - İr - ettirgenlik ekinin farklı bir şekli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷

Eski Türkçe Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ancak belirli örneklerde kullanılan ek, işlek değildir. Anadolu ağızlarında da işlek olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü - Ar - eki belirli bir kaç kelimede kullanılmıştır.

A) FONETİĞİ : - a - , - ā - , - al - , - ar - , - ar̡ - , - ār̡ - , - ar̄ - , - er - , - ır - , - ĩr - , - r -

a) - a - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - ar - olarak ifade ettiğimiz fiilden fiil yapma eki, ünsüzünü kaybetmiştir. Bu nedenle ekin fonkiyonu - a - üzerinde toplanmıştır. "r" ünsüzü düşmüştür.

« çamı kokuından dutdumıydı çekip gopadıp, gopadıp atıyor. »
(Kay.- OAAD - 45)

« āmet guyundan çıhamag ~ isdemiş. »
(Niğ.- Alay - OAAD - 38)

« ōlanı çağıyı çıhadıyor, kesiyim dēyor. »
(Kay.- Merkez / Hajdarbucağı - OAAD - 58)

¹⁵ M. ERGİN, a.g.e., 213.214.s.

¹⁶ B. ATALAY, a.g.e., 294.s.

¹⁷ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 278.s.

« ná isá artuḥ çıgatdı dedi ki "vaḥıt gāldi geçiyêr" oḡli. »

(Art.- Şenköy / Şavşat - AY - 64- 14 / B - 2)

« ... giderler izinneme çıkattırılar . »

(Küt. - Karacahisar / Kuşu - KYA - 195 - XXV - 2)

b) + ā - : " - ar - " eki ünsüzünü düşürdüğü için, ünlü uzamıştır

« bizi ğurtā deyo. »

(Küt. Kuşu / Simav - KYA - 183 - XXIII - 11)

kurtkar - < kurt - kar - < kurt - gar - < kurt - ₁ar -

« ğāri hanımı da sıkādıĸ . »

(İzm.- Karacadağ - GBAA - 27 - 18 - 50)

« ğızınıñ ~ elini bi çiçek vēmiş gül, pātışah ğupāmiş dı. »

(Den- Tavas - GBAA - 66 - 52 - 10)

« fakat gelini evinden çıkāmak o ~ ğadar zordur beyim. »

(Küt.- Süllebelâ / Emet - KYA - 178 - XIX - 63)

« uruslā ingulāb çıkādı, biraĸdılā ğaşdılā. »

(Küt.- Kuşu / Simav - KYA - 183 - XXIII - 9)

« ... biz bunnarı müzelēden falan bulduĸ çıkadık bu ölçüleri biz ~ öle meydana getirdik. »

(Küt - KYA - 152 - V - 65)

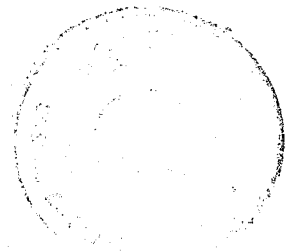
c) - al - : 'r' nin diğer bir akıcı olan "l" ye olan dönüşümü söz konusudur. Aykırılma (dissimilasyon) vardır.

« ğurtal bunu. »

(Kars- Arp. / Akçalar - KIA - 163 - I - 80)

« bizi ğurtalan o adamdır. »

(Arp. - Kineği Köyü - AKD - 47)

c) - ar - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin " - ar - " fiilden fiil yapma eki, aynı şekilde Anadolu ağızlarında ifade edilmektedir.

« almak istiyo, yörük beyi bundan bunu gurtarmak için sana burmalâ va. »

(Bal.- ADÜM I - 8)

« isimce gelin, niye gaytardız. »

(Erzu.- Geyik - EİA II - 23 - 01 038 02 - 8)

« uyarmak (= uyandırmak) . »

(Gazi - GA I - 221)

« uyar - (= uyandırmak; ikaz etmek) . »

(Urfa - UA - 140)

« çıharıp allari gëydik gara biz. »

(Bit.- Aqlat - AİAD - 67 - II)

« doğmuş gopartmış. »

(Niğ.- Arapsun / Hacılar - OAAD - 19)

« sohra çıkarırız. »

(Bal.- Edr. / Paşadağ- ADÜM I - 7)

« pu olan da, tohdorumuş, gëndi gëndine çıgardırsam, gorhuynan çıgardıram dedi.»

(Siv.- Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 6 - I)

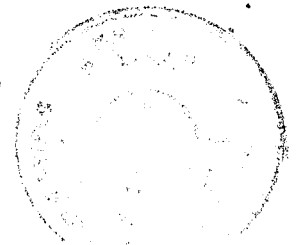
« sizi uyarmā geldim. »

(Küt.- Çobanköy / Tavşanlı - KYA - 176 - XVIII - 8)

d) - ar - : 'r' ünsüzü, belirsiz hale gelmiş ve düşme eğilimi göstermiştir. Bunun örnekleri Anadolu ağızlarında oldukça boldur.

« geldi, pıçağı çıhartdı. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 357 - 91 - 11)

« bú öyü, bú eşiği, bú ellerimnen 'nasıl ğayırdım ki meydana çıhartım. »

(Kars.- Merkez / Azat - KİA - 329 - 81 - 162)

« bizim türkölēmiz va ~ ya sözlēniñ tamamını çıkarmak. »

(Küt.- KYA - 151 - V - 26)

« dzülürük haliye 'ondan sōna gelin gızı çıhardırır 'getirrik ~ eve.»

(Nev.- Avanos / Kalaba - NYA I - 187 - 49 - 13)

« süt ~ annesile bu gızı yola çıkarmış.»

(Isp.- ADÜM I - 67)

e) - ár - : Ünlü yarı-incelme ile e ye yaklaşmış, r ünsüzü ise, belirsiz hale gelmiştir.

« neyçin baştan çıkárdın. »

(Muratlı - DTYA - 32 - II - 11)

« çıkárdın tabakayı ~ da içeri soktum aba! »

(Muratlı - DTYA - 31 - I)

f) - ār - : Ekin ünsüzünde bir deĝişim söz konusu olmuştur. Aslında tonlu olan r, tonsuzlaşmış dişeti-öndamak ünsüzüne (ř) dönüşmüştür.

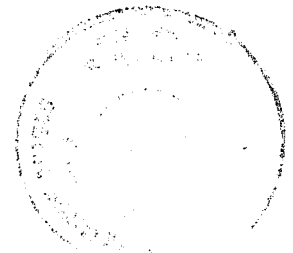
« şeytana bi taş attı, ğózini çikaşdı, bi daa attı, íānet taşı attı sufatina.»

(Rize - Çayeli / İncesirt Köyü - RİA - 264 - 32 - 47)

g) - er - : Geniş-düz-ince ünlü (e) ile kurulmuş ek, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı deĝildir.

« iki ḥanek ēderik de canımızıñ sıhıntısını ĝederirik. »

(Gazi - GA I - 362 - 10)

« atı cökertdim. »

(Kars - Posof / Türkgözü - KİA - 217 - 29 - 37)

ğ) - ır - : Fiil kökündeki dar ünlünün etkisiyle, fiilden fiil yapan ekin (- ar -) ünlüsü de daralmıştır.

« dēdi gelsene dēdi elbiselerini çığırdasan, hele vēresen men giyinem, görem seninmi sovgundu, yoḥsa paltarınmı ışığıdı düşüb orya. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 153)

« gelin çıkırılākan yatsın çıkā. »

(Küt.- Köprücek / Tavşanlı - KYA - 222 - XLIII - 2)

« bu altdan cızmalı, filannı çığırdıb. »

(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KİA - 299 - 65 - 22)

h) - ır - : Geniş ünlü a, kökteki dar ünlüden etkilenererek daralmış, ayrıca kısa olarak ifade edilmiştir.

« seni çığırcayūk dünya yüzüne »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 90 - 14)

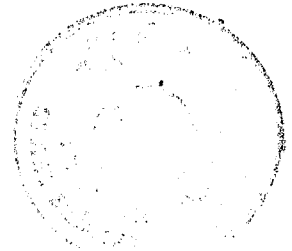
ı) - r - : Ünlü düşmesi olayı ile ek, - r - olarak ifade edilmek durumunda kalmıştır. Bu, kolay söyleme çabasından kaynaklanmaktadır.

« işti ~ genşlē(oyun) çıkriyola. »

(Küt.- Sapçidede / Tavşanlı - KYA - 224 - XLV - 3)

« gece yarısı oli oğlan cebinden bir mavi boncık çıhrıp kızın göğsüne koyi kız sayıḫlamağa başli, iftalari kimdeydiyse, kime āşık olmişsa hepsini birer, birer söyli. »

(Diy.- DA - 166 - 10)

B) FONKSİYONU : N. Hacıeminoğlu, - Ar - ekinin geçişli tabanlardan ettirgen, geçişsiz tabanlardan da geçişli fiiller teşkil ettiğini, nadiren geçişsiz fiiller de oluşturduğunu söylemektedir.¹⁸ Geçişsiz tabanları geçişli yapması, ettirgen fiiller oluşturmaması dışında - Ar - ekinin önemli bir fonksiyonu yoktur. - Ar - ekinin Anadolu ağızlarından derlediğimiz örneklerdeki fonksiyonu da, yukarıda açıklanan fonksiyonlardan farklı değildir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
gopa-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çıha-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gurtā-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gaytar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
uyar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gēder-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çöker-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

4. - AsI - EKİ : M. Ergin bu eki, işlek olmayan bir fiilden fiil yapma eki olarak tanıtmakta ve - AsI - partisip ekinden geçmiş olabileceğini söylemektedir.¹⁹

V. Hatipoğlu, söz konusu ekin birleşik olduğunu belirtmekte, ekin -A parçasının gelecek zaman kavramı verdiğini - sl parçasının ise, Uygur ve Orhon Türkçesinde istek, gereklik gibi kavramlar veren - slg - ekiyle görev ve biçim bakımından aynı kuruluştaki olduğunu vurgulamaktadır.²⁰

¹⁸ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 45.76. s.

¹⁹ M. ERGİN, a.g.e. 215. s.

²⁰ V. HATİBOĞLU, a.g.e. 31. 32. 33. s.

A) FONETİĞİ : - ese - , - esi -

a) - ese - : - esi - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde ifade edilen ek, ünlü genişlemesi ile - ese - olarak kullanılmıştır.

« ben anamı babamı çok göresedim. »

(Gazi - Zıranba Köyü - GDİAT - 194)

b) - esi - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - esi - (partisip) olarak kullanılan ek fonetik değişim geçirmeden bazı ağızlarda yer almaktadır.

« göresimek (= göreceği gelmek) . »

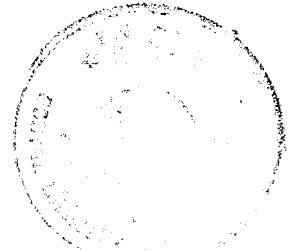
(Gazi - GA I - 222)

B) FONKSİYONU : - AsI - eki, bir şeyi yapmak istemek, arzu etmek, gerekmek, gibi, benzer kavramları veren fiiller oluşturmaktadır. Bunun dışında gelecek zaman anlamı taşıyan fiiller de teşkil etmektedir. V. Hatiboğlu, söz konusu ekin, Eski Osmanlıcada gelecek zaman ortacı olarak yaygın bir biçimde kullanıldığını, hayırdua ve beddualarda da yer aldığını belirtmektedir.²¹

Bizim derleyebildiğimiz örneklerde, Anadolu ağızlarında bu ekle, « göreceği gelmek » anlamında fiiller teşkil edilmiştir, ayrıca yapma bildiren geçişli fiiller oluşturulmuştur.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
görese-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
(göresi-)	x	-	x	-	x	-	-	-	-

²¹ V. HATİBOĞLU, a.g.e. 31. 32. 33. s.

5. - dAr - / + tAr - EKİ : Çok az kullanılan, işlek olmayan bir faktitif ekidir. M. Ergin'e göre, - dġr - / - tġr - ekinin bir başka şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün bazı ağırlarda görülmektedir.

Bu ekin - dur - - dūr - 'ün düzelmesi ile ortaya çıkmış olduğu düşünülebileceği gibi gönder- fiilinin Eski Türkçede köndger - (< kön - d - ger -) şekline bakılarak eski - ġar - , - ger - faktitif ekinin ġ ve g'sinin düşmesiyle meydana gelmiş olduğu da düşünülebilir. »²²

T. Banguoğlu ise, ekinin yapısı ile ilgili şu ihtimal üzerinde de durmaktadır. « - it - ir - > - dir - yerine - it - er - > - der - şeklinde meydana gelmiş daha eski bir bileşiktir. »²³

F. K. Timurtaş gön - der - , - dön - der- ve göster- örmeklerini verdikten sonra, bunlardan göster- fiilinin gös- ter- şeklinde açıklanmasına olumlu bakmamıştır. Fakat gönder - fiilinin D. L. T. 'te köndger - < könd - ger - şeklinde olduğunu belirterek, közger- « gördürmek » fiilinin de daha önce bir közdger - < közdger - şeklinden gelişmiş olabileceğini vurgulamaktadır. O halde, - ger - ekinin ilk sesi - g - nin düşmesi sonunda göster - < közder - fiili oluşmuş olabilir ihtimali ile M. Ergin'in görüşüne katılır. Ancak göster- 'in izahının zor olduğunu, gös - diye bir fiilin olmadığını, körsé sözünün körset - yapılabileceğini ve belki metatez sonucu meydana gelmiş olabileceğini ayrıca belirtmektedir.²⁴

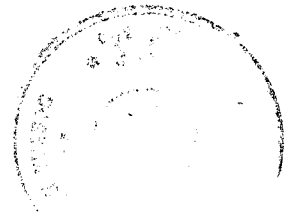
N. Hacıeminoğlu'nda - dAr - / - tAr - şeklinin, Batı Türkçesinin Osmanlı döneminden beri ancak bazı örneklerde yer aldığını söylemektedir.²⁵

²² T. BANGUOĞLU, a.g.e. 213 s.

²³ F. K. TİMURTAŞ Eski Türkiye Türkçesi, İst. 1981, 118 s.

²⁴ F. K. TİMURTAŞ, Eski Türkiye Türkçesi İst. 1981, 118. s.

²⁵ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 105 . s.

A) FONETİĞİ : - dar -, - dár -, - dē-, - der -, - dēr -, - der -, - dèr -, - tar -, - te -, - Tē -, - ter -, - Ter -

a) - dar - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden - tar - ve - der - şekilleriyle ayrı ayrı ifade edilen fiilden fiil yapma eki, Anadolu ağızlarından derlediğimiz aşağıdaki örneklerde - der - ortak şekliyle ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline aykırı olarak oluşan tonlulaşmalar,

« bu gēdir, devesini aḥdarır, tapır. »

(Kars- Iğdır / Karaağaç - KİA - 272 - 51 - 16)

« aḥdarmah (= aḥtarmak, tarlayı sürmek). »

(Harput - HA - 65 - 7)

« gūlūca birgūn pedşah eşiḥden geldiği zaman pedşahın oğlunun arḥasına bēle vurdu ēy dēdi, çirkin sen burda dur, men gözel aḥdarıram dēdi pedşahın oğluda güldü işi annadılar. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 182)

2- "g" ünsüzünün etkisiyle kelimenin ilk ünlüsü kalınlaşmış, sonraki ünlülerde ona uymuştur.

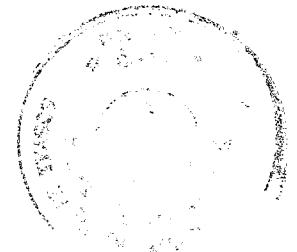
« kimi gōndaralım. »

(Art.- AYA - 67 1 / B)

3- Belirli bir nedene bağlanamayan kalınlıklar;

« ipekli çarşafın çevresin dōndar. »

(Ams.- Merzifon / Akpınar - AAT - 169 - IV)

b) - dār - : - der - ekini oluşturan ünlü, bazı ağızlarda a ile e arası bir ünlüyle ifade edilmiştir. Yani yarı-kalınlaşma meydana gelmiştir.

« bir daha orda tutuşmuş; düşman= gēre dōndārm=s. »

(Erzu.- Pasinler - EİA II - 153 - 09 000 01 - 14)

c) - dē- : Akıcı ünsüz r'nin düşmüş olması, ekin ünlüsünü uzatmıştır.

« ākasından bi çandırma gōndēmiş. »

(Den.- GBAA - 48 - 39 - 20)

« 'ōdan dōndēdi zabanı, övendirēi, diKdi, baña dōru yörūdū. »

(Küt.- Uşak / Selçukler - GBAA - 32 - 22 - 26)

« gündüz anası gile habar gōndēmiş " āşam "gapiyı açık gosuñnā" dēye »

(Afy. Dinar - GBAA - 38 - 28 - 32)

«hinci ~ evendim ben deliğaniikenı, peder oduna gōndēdi merkePle. »

(İzm. Yeniköy - GBAA - 24 17 - 1)

c) - der - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - der - , - tar - , - ter - olarak üç ayrı şekilde kullandığımız bu fiilden fiil yapma eki, Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde ortak bir şekilde (- dar -) ifade edilmiştir.

1- Kelime içindeki ince ünlülerin etkisiyle oluşan incelme ve tonlulaşmalar,

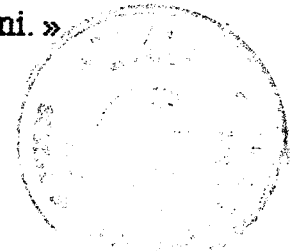
« elleri girmeyi bēle añdericnen onnan, çihartdılar, yediler. »

(Er.- Kemah - EİA - 173 - 355 / 379 - 15)

2- - ter - olarak ifade edilmesi gereken etke meydana gelen tonlulaşmalar,

« millete kötü yol gödertmedi, urus... gōsderen ērmeni. »

(Güm.- Aşağı Alçılı Köyü - GKAYA - 332 - 7)

« iñdiyar yer gösderdi oğlan oturdu.»

(Mal.- Tilek köyü - GDİAT - 17)

3- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« hapse gönderdiler. »

(Mal.- Tilek köyü - GDİAT - 23)

« yönünü yönüme dönderemedim. »

(Yoz.- Yerköy / Şerefoğlu - OAAD - 191)

« pana köndersin seni. »

(Trab.- Vakfıkebir / Melekşe Köyü - KDİAT - 233 - III)

« ipekli çarşafın devrini dönder. »

(Ordu - Mesudiye / Fistoru Mah.- KDİAT - 46 - I)

« eller delisine dönderiñ beni. »

(Afyonk.- ADÜM I - 37)

« ocak başında minder

yüzini bahan dönder

heg (eğer) yüzün döndermesen

bari bir selam gönder. »

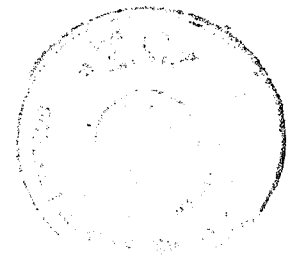
(Diy.- DA - 77 - I)

d) - d̄er - : Ekin ünsüzü belirsizleşmiş (düşme eğilimi göstermiş),

bu nedenle bir önceki ünlü etkilenecek uzamış, - ē- şeklini almıştır.

« meselâ ellē lēramı göndērc̄ek yüz lēramı gönderceK, bu geliniñ
hamam parası derlē, gönderilē.»

(Küt.- KYA - 139 - I - 179)

e) - deṛ - : Aslında tonlu olan r ünsüzü, bazı ağızlarda (özellikle Rıza ağızlarında) tonsuzlaşarak ṛ haline dönüşmüştür.

« bīradīk mali, saldīk, donderdīk geṛi. »

(Rize - Çamlıhemşin / Şenyuva Köyü - RİA - 289 - 46 - 17)

f) - dēr - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak, ekin ünlüsü yarı-uzunluk kazanmıştır.

« aḥşam gēdib ğızı gōndērib. »

(Kars - Iğdır / Çakırtaş - KİA - 287 - 59 - 19)

g) - tar - : Ekin bu şekli Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

« aḥtaryor gözüm gezdüğüm yerler. »

(Yerli Kars Ağızı - Kars/ Posof / Popola Köyü - DİAT I- 171 - VII)

« bu parayı yuḥardan aḥtardı, aşağıdan hep gızıl altın döküldü. »

(Mal.- Tilek Köyü - GDİAT - 9)

« bezirgen dī Ki oğlum buni burdan oriyá tókıceksin, ordan buriyá aḥtarıcaḥsın. »

(Tun.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 72 - 11)

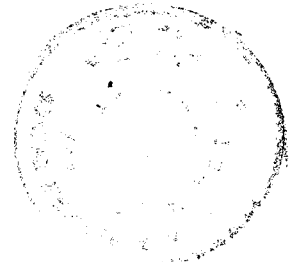
« gacı ~ çönesini çay ~ çönesine alafkeriyor astarmak ~ üçün. »

(Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili - Dinar / Afşar Köyü - AAT - 196 - VII)

ğ) + te - : r ünsüzü Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde düşmüştür.

« anası - da : ēvde asılı bir tüfek gostetmiş, şo tufēğinen babañ ava ğidermiş. »

(Kır.- Avanos - OAAD - 116)

« ben de kendime mekan sayıdı gös'tedim. »

(İzm.- Güner - GBAA - 23 - 16 - 7)

h) - Te- : t ünsüzü, d ile t arasında yarı-tonlu bir ünsüze dönüşmüş iken, aynı zamanda belirsizleşmiştir. r'nin düşmesi sonucunda da ünlü uzaması (ē) meydana gelmiştir.

« ikinci seferinde akrabañnañ gidēsini gösTemeye. »

ı) - ter - : " - ter -" eki, fonetik değişim geçirmemiştir ve böylece Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşmektedir.

« barmağıynen gösteri garşıdaki evi. »

(Mal.- Erepgir / Hastek Köyü - GDİAT - 26)

i) - Ter - : Eki oluşturan ilk ünsüz, yarı-tonlu hale gelmiş ve düşme eğilimi göstermiştir.

« gösTeriyo madelya o deyo. »

(Küt.- Şaphane - KYA - 216 - XXXIX - 89)

« akşamā gadā bekledik, bütün millet gelişin, bütün sırāya kuydum adamnarı, bu ~ mu bu ~ mu diye gösTerirum adamnarı »

(Küt.- Çöğürler Köyü - KYA - 166 - XI - 23)

B) FONKSİYONU : Söz konusu ek, yapma bildiren etken geçişli fiiller yaparken, ettirgen anlamı da bünyesinde korumaktadır. Bir ölçüde, - dİr - / - tİr - ekinin geniş ünlülerle ifadesidir ve aynı fonksiyonları yerine getirmektedir. Fiilin anlattığı kavramı bir nesneye aktarma görevini yapmaktadır.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İsteş</u>
aħdar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ġondar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
döndar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gösder-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
astar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

6. - d^oır - / - t^oır - **EKİ** : Eski Türkçeden beri kullanılan en işlek ettirgenlik ekidir. V. Hatiboğlu - n - dönüslü çatı ekinden , - ş - isteş çatı ekinden , - ş - dönüslü çatı ekinden sonra gelerek ettirgen çatı kurduğunu söylemektedir. Yine söz konusu ekin önüne ve sonuna getirilmek üzere, üç ettirgen eki daha kullanılarak aynı görevdeki dört ekin katmerli ettirgen çatı kurduğunu belirtmektedir.²⁶

T. Banguoğlu ekin yapısını, iki ettirgen çatı ekinin, - İt - ile - İr - eklerinin üst üste gelmesinde doğmuş bir birleşik ek olarak açıklamaktadır.²⁷ Banguoğlu'nun bu görüşüne, N. Hacıeminoğlu da katılmaktadır. Ayrıca söz konusu ekin ünlü ve ünsüz uyumuna ancak Türkiye Türkçesi döneminde tam olarak tabi olduğunu belirtmektedir. Ekin, eskiden bugüne gelen şekillerinin fazla olmadığını, Eski Türkçe döneminde yalnız yuvarlak (- tur - , - tür - , - dur - , - dür -) şekillerinin olduğunu yine Eski Anadolu Türkçesinde sadece yuvarlak ve d'li şekillerinin kullanıldığını belirtmektedir.

Ekin yapısı ile ilgili olarak , art - / ar - : t - ur - gibi bir fiilin heceleme sırasında ar - tur - şeklinde bölünmesi sonucu oluşabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır.²⁸

²⁶ V. HATİBOĞLU, a.g.e. 159. 160. S.

²⁷ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 275. 276. s.

²⁸ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e. 106. 107. s.

A) FONETİĞİ : - dar -, - der -, - ḋer -, - der -, - dı -, - dī -,
- dır -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -,
- dir -, d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - d̄ir -, - dr -, - du -, - dú -, - dur -,
- d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -,
- d̄ur -, - d̄ur -, - d̄ur -, - ir -, - sı -, - t̄er -, - t̄er -, - tı -, - T̄i -,
- t̄ir -, - T̄ir -, - t̄ir -, - t̄ir -, - t̄ir -, - t̄ir -, - t̄ir -, - T̄ir -,
- tu -, - tur -, - t̄ur -, - t̄ur -, - Tur -, - Tur -, - tū -, - tū -, t̄ū -,
- T̄ur -, - T̄ur -

a) - dar - : - t̄ir - eki, geniş ünlüyle ifade edilmiştir. Ayrıca genel tonlulaşma temayülüne uygun olarak "t" tonsuzu da tonlulaşarak d ye dönüşmüştür.

« ruslar sıhdarmesler hac̄e daȳeȳe d̄e, d̄em̄es, ben müslüman d̄eȳel̄em̄ »

(Erz.- Olur - EİA II - 38 - 02 000 01 - 52)

b) - der - : Eki oluşturan ı ünlüsü, fiil kökündeki geniş ünlülerden etkilenecek e şeklini almıştır. Böylece ek, - der - şekline dönüşmüştür.

« fağat bu herif ne ceseret almana yollir, pare gazanderir »

(Er.- Tezcan / Çıkerkim - EİA - 315 - 570 / 595 - 24)

c) - d̄er - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde hem - dir -, hem de - t̄ir - olarak ayrı ayrı kullanılan ek, Anadolu ağızlarından tepsit ettiğimiz bir kısım örneklerde - d̄er - olarak kullanılmıştır.

1- Yarı-geniş ünlülerin etkisiyle meydana gelen yarı-genişlikler,

« bibişi onları alêr köpek yavrularını salê öğünde yêndêrêr dêr ~ ki sen köpek doğmuşsun bibişi ~ dir ne bilêr »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 122 - 24)

2- - tır - ekinde meydana gelen tonluluk, incelik ve yarı-genişlikler,

« garsa götürdüler, çalêsdêrdêler. »

(Erz.- Olur - EİA II - 37 - 02 000 - 01 - 29)

c) - der - : Fiil kökündeki aynı özellikleri taşıyan ünlünün etkisiyle, i dar ünlüü çok kapalı ê diye tanımlayabileceğimiz bir sese dönüşmüştür.

« gelen üsareye, elbêse gêderer, hámam yapıdırer, cepiye sürerdeler; hane ruse rusa gırdırirdılar. »

(Erzu.- Horasan / Yukarı Tahiroca - EİA II - 146 - 08 041 - 47)

d) - dı - : r ünsüzü hem - dır - hem de - tır - eklerinden düşmüştür. Böylelikle ek, fonksiyonunu - dı - şekliyle yerine getirmiştir.

« dedi " giymadım seslemeğe munu ğaldısam gorhacañ. »

(Kars İğdır / Söğütü - KİA - 265 - 49 - 36)

« men geri dönüm gêdim; arvada deım ki mênî ğaldırmırsen, dêvrîşî ğaldısan yañlışıñnan. »

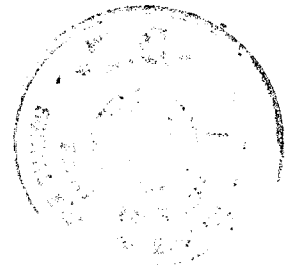
(Kars- Göle / Boğatepe - KİA - 344 - 84 - 182)

« dedi men bildiğime sizin bu yazduf gezdirdiñiz âyat, bañ bu saat ki gizdirdiñ ~ âyatı ya ğadın ya erkeñ indiyedên ğouşğurunu harama açıp basmıyıpdi. »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 -84)

« güzel bir hamam yapdıdırir. »

(Kars- Arp. / Akçalar - KİA - 162 - 1 - 71)

« bir çit yüzüğ yapdıdum. »

(Ordu - KDİAT - 72 - I)

e) - dī - : - dır - ve - tır - ekinin oluşumunda yer alan r ünsüzü, düşmüştür ve sonucunda ünlü uzamıştır. Ayrıca ekin ilk ünsüzünde tonlulaşma meydana gelmiştir :

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen tonlulaşmalar,

« bi şey yok, hemen ölece, hana ağama bi ~ yo teybe aldıdıK ~ ya, hemen ~ öle işe etcekle, konuşmalarından alceklē ~ de bir ~ iki, şe ğalsıñ deye, eser ğalsıñ deye. »

(Küt.- Kalkan / Simav - KYA - 203 - XXX - 2)

2- t ile ifade edilmesi gereken ünsüzde meydana gelen tonluluklar,

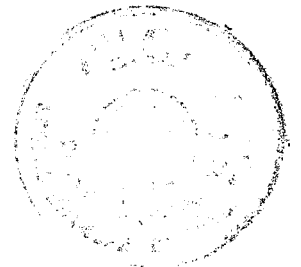
« "basdı bas'dıma, basdı "basdıma"; gönül birisi didi" bāsdı", "birisi "bāsdıma" didi. »

(Küt.- Uşak / Hasköy - GBAA - 36 - 25 - 16)

« eviñ ~ içinde böle üş dafā doşasdıdıfa. »

(Ayd.- Karacasu / Yenice - GBAA - 90 - 69 - 6)

f) - dır - : - dır - , - dūr - ve - tır - şekilleri Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde ortak bir şekilde (- dır -) ifade edilmiştir.

1- Türkiye Tresi yazı diliyle berleŖen Ŗekiller,

« bcan ğılıcını, ğaŖhanını eğdi eline ğılıncını da aldı bir eline, gelen ğurtdara, vaŖı hayvannara, ayılara, donuzlara nası saldırıŖ saldırdısa hiŖ bir tanesini burağmadı, heresine bir ğılıŖ sallıyır, iki değil. »

(Arp.- Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 340)

« "bismillāhi" daŖı galdırıyoru; bī 'medimen ēniyor ~ aŖŖāya. »

(İzm.- Çiğli - GBAA - 23 - 15 - 42)

« zeybek oynarlar, havaya göre çaldırır oynarlar. »

(Bal.- Edremit / Kocaslannar - ADM I - 5)

2- - tır - olması gereken ekte meydana gelen tonluluklar,

« oriye binalā yapdırmak için daŖıttılā. »

(Bal.- SaĖıŖ / GbeŖler AŖireti - ADM I - 13)

« yapdırmıŖ usdasın hŖ dermānı yoh. »

(Siv. Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 20 - I)

« akdırık deyo. »

(Afyonk.- ADM I - 32)

3- nlde meydana gelen düz darlıklar ve t ünsüzünün tonlulaŖması,

« sürmeyi gz ldırır. »

(Diy. DA - 76 - 1)

g) - dr - : Eki oluŖturan ünlüde uzunluk meydana gelmiŖtir.

« bana dedi ki, ağaçları Ėaldır, geeceim. »

(Er.- Kemaliye / BaŖpınar / SubaŖı - EİA - 15 - 0/2 - 2)

ğ) - dîr - : Eki oluşturan ilk ünsüz tonludur, ünlü ise ı ile i arası bir ses durumundadır.

1- Ünlüde meydana gelen yarı-incelikler,

« bu adam o bakreçdaki çapudu içine daldırıyor bi ~ de afedesiñ merkebiñ ğıçına şeñ ~ ediyor, öbir adamıñ, eli bālı adamıñ yüzüne çalıyor o ~ adam kıpranamıyor, halk ~ Ta bu durum ğarşısında gülüşüyolar. »
(Küt - KYA 146 - II - 59)

2- Ekin ünlüsünde oluşan yarı-kalınlıklar,

« ēfendim, herkes gelen, çalışanlara yēmek yēdirirdi. »
(Tunc.- Sütüce / Uzuntarla - TYAD - 57 - 6)

3,- t nin tonlulaşması ve ünlüde meydana gelen yarı-incelikler,

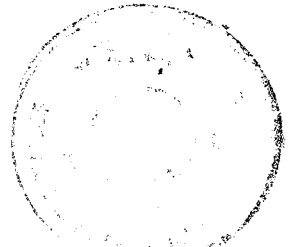
« embe daldan ġarısdırır. »
(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 - 73)

« tıraş eyletdirir, bunuñ ~ üsdünü başını ġayıtdırır, bunuñ ğılçağlarını ġayıtdırır. »
(Kars - Merkez / Azat - KİA - 328 - 81 - 140)

h) - dîr - : - dır - ve - tır - eki , bazı ağızlarda - dır - olarak geçmektedir. "d" tonlu bir ünsüz iken, ^o i da yarı-yuvarlıktır.

1- Ünlüde meydana gelen yarı-yuvarlıklıklar;

« sörfa açılı, türüt türüt yēmekler, yiyile, karnini doyırile, kaldiri. »
(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 66 - 9)

2- t 'de oluşan tonlulaşma ve ünlüdeki yarı-yuvarlaklıklar,

« periler sıhısdırdılar; çocuğı bayıldı. »

(Erz.- Narman / Samikale - EİA II - 104 - 06 008 04 - 53)

ı) - dar - : t ünsüzü tonlulaşarak d ye dönüşürken ünlü de, normalden daha açık bir ı ünlüsüne dönüşmüştür.

« êvat, hoće isdemêř de, garacaođlan ulařdırmêř »

(Erzu- Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 45 - 02 019 01 - 50)

i) - dîr - : Eki oluşturan ünlü, yarı-incelme ile í sekline girmiştir r tonlu ünsüzü de, tonsuzlaşarak r̄ olmuştur.

« ondan önce de bir kadín kandîrip oğluna ğótuřdu ve ğeri aldiler »

(Rize - Çamlıhemşin / Mikronkavak Köyü - RİA - 287 - 45 - 5)

j) - di - : r ünsüzü düşmüştür.

« öküzü dā endimiyerlar da dönür bıçağı, yolđarı teregesini alışerlar ki orda kesah. »

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 236 - 38 - 17)

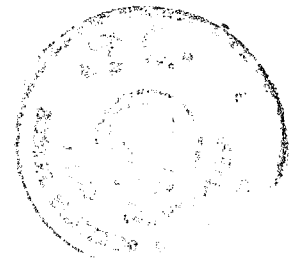
« yaralarım göz gözdü

gel yarama el gezdi

dostdar der hayıf oldu

düşman der gene azdı. »

(Arp - Yılanlı Köyü - AKD - 325)

2- Ünsüz düşmesi ve ünlüde oluşan darlıklar,

« kuṛdun Kaṛnini yaṛmış. yavṛıláṛını çıkaṛmış, Kaṛnina taşı
doldı^omuş, beṛakmış ğálmış eva kı kuṛt elmiş ğeṛiden. »

(Rize - Çamlıhemşin / Şenyuva Köyü - RİA - 293 - 48 - 40)

k) - dī - : r ünsüzünün düşmesiyle ünlü uzaması meydana gelmiştir.

« oturTcān gecindīmēce^oz, onu dēdim. »

(Ayd.- Bozdoğan / Biresse - GBAA - 82 - 63 - 43)

« halbukusam kendisini yidīm^oış. »

(Ayd.- Bozdoğan / Ziyaterli - GBAA - 77 - 59 - 39)

« biz u inci cevāhīyūkünü indīdī^oK. »

(İzm.- Karacadağ - GBAA ?- 27 - 18 - 47)

l) - dī - : r ünsüzü düşmüş ünlü ise yuvarlaklaşmaya yönelmiştir.

« göçm^oüş, yēndim^oüş konağ yerleri bellū. »

(Tunc.- Çemişkezek / ULukale - TYAD - 84 - 14)

m) - dir - : Ek tonlu d ünsüzü, dar-ince-düz i ünlüsü ve tonlu r ünsüzünden ibarettir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller,

« bunnar bir birine mekdüple bir birine bildirill^oer »

(Mal.- Tilek Köyü - GDİAT 17)

« mindiriyor ~ ata efendim. »

(Man.- Kula / Tokmaklı - GBAA - 21 - 14 - 38)

« bi çoğ uşam va, hergün çındirim çındirim (kaşık). »

(İsp.- Eğir / Kesmeli Köy - ADÜM I- 67)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

2- t ünsüzünde meydana gelen tonlulaşmalar,

« keyvelere gid¹eriz ; bi saat ot¹uruz, müsafirlerin hayvannarını çek¹diriz, bind¹iriz, uğurl¹arız. »

(Man.- Sal / Yeni Pazar - ADÜM I- 23)

« çok babayiyitler telef eddirdim. »

(Gazi - GA I - 402 - 26)

n) - d̄ar - : t tonsuz ünsüzü, tonlulaşmıştır. Ünlü ise açık i diye tanımlayabildiğimiz bir ünlüye dönüşmüştür.

« efend⁰em sen söyl⁰em guvvet birihdirin. »

(Erzu.- Şenkaya / Koroğlu - EİA II - 64 - 03 - 038 01 - 18)

o) - d̄ir - : Düz-dar ünlü yarı-yuvarlaklaşma ile ü'ye yaklaşmıştır.

« bindiri arabaya. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 61 - 8)

ö) - d̄ir - : Eki oluşturan r ünsüzü düşme eğilimi göstermiş, belirsizleşmiştir.

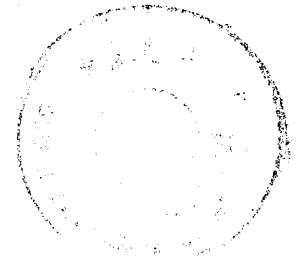
« daa endirmiyerlar öküzi. »

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 326 - 38 - 16)

p) - d̄ir - : Tonlu r ünsüzü, bazı ağızlarda tonsuzlaşmış dişeti öndamak ünsüzüne dönüşmüştür.

« so¹rinçe, dedi : "kardeş, muhlama çok hoş ama, yanlız oturu kakması adami bezdiriyo " dedi. »

(Rize - Çayeli / Aşıklar - RİA - 259 - 29 - 40)

r) - dr - : - dir - ekinin ünlüsü düşmüştür.

« ğanahatunki yohıdiyse senki öle yafdıñ men seni ğara dēve
yēdrerdim. »

(Arp.- Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 377)

s) - du - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - dır - , - dur - , - dūr - ,
- tır - ve - tur - olarak ayrı ayrı ifade edilen ek, bir kısım Anadolu
ağızlarında ortak bir şekilde (- du -) ifade edilmiştir. Farklı şekillerin
tamamında , r ünsüzü düşmüştür.

1- Ünsüz düşmesi ve ekin ünlüsünde meydana gelen yuvarlaklıklar,

« gır ~ at sen de çēte bazı yazdudum. »

(Tok.- Mamu Köyü - STİAT - 184 - II)

« dumanına bandudum

öpdüm-de uyandudum.»

(Zon.- Ereğli / Koca Ali Köyü - AİAD - 195 - VI)

« beni ğaldudu, ğucağına aldı.»

(Kars.- Selim / Oluklu - KİA - 229 - 35 - 131)

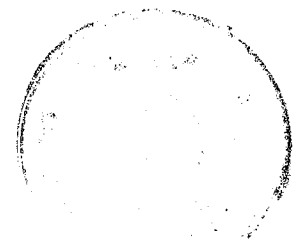
2- Ünsüz düşmesi ve Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen yuvarlaklıklar,

« al bu hayvan senin olsun, deyo, gözünü oyduyo. »

(Bal.- ADÜM I- 8)

« onbēş yirmi ğēca içinde bu goca kumparayı doldudu. »

(Kas.- Göl Nahiyesi / Kurusaray Köyü - AAT - 9 - I)

3- Ünsüz düşmesi ve ünlüde oluşan kalınlıklar,

« dedi, "benum", dedi, "uşaklarumi", dedi, "bağa" dedi, "elduttudun", dedi, "şindi," dedi, "sağa nēdeyim. " dedi. »

(Rize - Derebaşı Buc. / Erikiiman Mah. RİA - 229 - 11 - 75)

« ula", dedi "sen 'nēttún? a'nāyi el'dudun. » dedi. »

(Rize - Merkez / Sütluçe Köyü RİA - 218 - 10- 26)

4- r nin düşmesi, t nin tonlulaşması ve ünlüde oluşan yuvarlaklaşmalar,

« gōūcō deligannının ölüsünü bi yēre atdumuş. »

(Kas.- AAT - 6 - I)

« gapucusile yanına çağurtdumuş. »

(Kas.- AAT II - I)

« dedi; "ēy oğul, ehtiیارim, " dedi, "seni dünya yüzine çıkartudum amma," dedi. "nēdeyim? fakat", dedi "yavrularimi kultardun, " dedi. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. RİA - 200 - 1 - 133)

5- Ünsüz düşmesi, t nin tonlulaşması ve ünlüsü Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller,

« biridik iki olduk, dēye sēvinmē başladıla, allah bizi gavuşdudu. »

(Bolu - Hetit - AİAD - 164 - V)

s) - dú - : - dür - ekininin ünüzlerinden "r" düşmüştür. Ünlü ise, u ile ü arası bir ses konumuna gelmiştir. Buna yarı-kalınlaşmada diyebiliriz.

« "ben bi şe ēldúmámışım, bi ilan ēldúmişim. »

(Rize - Çamlıhemşin / Şenyuva Köyü - RİA - 292 - 48 - 12)

t) - dur - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - dir - , - dur - ve - tır - şekilleri Anadolu ağızlarındaki bazı örneklerde - dur - olarak ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller,

« beni dürduruduñ bûda. »

(Ayd.- Bozdoğan / Birrese - GBAA - 81 - 63 - 7)

« neyise yapmışlar azuğni, tozuğuni yapmışlar, bir heybe de altun doldurmuşlar, oğlan girmiş yola.»

(Güm.- İnönü Mah (Kasarhane) GKAYA - 311 - 55)

« sordursah bitlizivurani erdişi. »

(Bit.- Aqlat / Ergezen Mah.- AİAD - 67 - II)

« aslanı çağala boğdurduñ felek. »

(Gazi - GDİAT - 207)

« ben - doe gittim, gasabada onu buldurdum. »

(Man.- Turgutlu - ADÜM I - 23)

2- Ek ünlüsünün kalınlaşması ve yuvarlaklaşması ;

« sa'ğana 'kodi çil'buri ge'turdi, ağaç kaşuklan ana'sini yedu'recek. »

(Rize - Merkez / Sütlüce Köyü - RİA - 218 - 10 - 17)

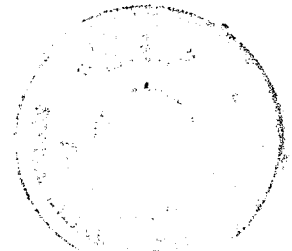
« bi zâman, bundan uş dort sene evelisi, uç yuz 'tonluk bi motor ~ idi, 'gúnduz ovle mâli ğeldi uç yuz tonluk bir mor bize bin'durdi. »

(Rize - Merkez / Camiönü Mah.- RİA - 202 - 2 - 25)

3- t nin tonlulaşması ve ünlünün yuvarlaklaşması:

« sen beni burdan çıhardursañ yêdi dëvlerin bacusunu saña alacam. »

(Siv.- Oluhman Köyü - STİAT - 12 - I)

u) - dūr - : - dır - , - dūr - , - tır - ekleri Anadolu ağırındaki bazı örneklerde tek şekilde (- dūr -) ifade edilmiştir.

1- Ekin ünlüsündeki yarı-incelik ve yuvarlaklıklar,

« yoḥ diḡ anne ali kızi can kızi yaḥTi yandúrdı bizi kıli biler ik göri parmaḡı yüzük göre diḡ. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 62 - 8)

2- Ünlüdeki yarı-kalınlaşmalar,

« old irtesi gúni kaktiler, dedi ki kardaşlarına, "ola, bu divi", dedi, "ben yariya eldurdum, şimdi buni tam mănāsıyle eldúrmemiz lâzimdu, hayde, bunun ka'ninun izinden gidecéğuk", dedi, "biz, "buni bu'luruk"»

(Rize - Merkez / Çarşı Mah.- RİA - 198 - 1 - 39)

3- t nin tonlulaşması ve ünlüdeki yarı-incelik ve yuvarlaklıklar,

« gúzelcénásına gonaḡ yapdúriye efendum. »

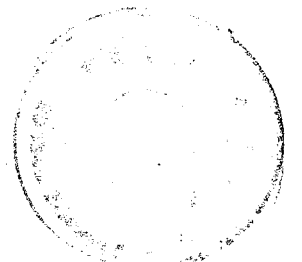
(Art.- Esándal / Yusufeli - AYA - 188 - 20 / B - 1)

ū) - dūr - : d ünsüzü, ön-boğumlanmalıdır, tonludur. r tonlu ünsüzü ise, bazı ağızlarda tonsuzlaşmış r̄ ye dönüşmüştür. Ünlü ise kalın, dar-yuvarlaktır.

1- Ek ünlüsünün yuvarlaklaşması,

« ani el gaḡdúr̄san basarlar̄ gaza. »

(Rize - Fındıklı İlç. / Sümer Köyü - RİA - 304 - 56 - 17)

2- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan dar-yuvarlaklıklar,

« onu gonuşdurmek mumkin deyil. »

(Rize - Fındıklı / Tatlısu Mah. - RİA - 305 - 57 - 23)

y) - dur - : - dir - ekinde eki oluşturan i ünlüsü, kalın dar-yuvarlak u ya dönüşmüştür. r tonlu ünsüzü ise, tonsuz dişeti, ön-damak r ünsüzüne dönüşmüştür.

« o da demiş : "gel seni ben bi muhlama yedureyim. » filan. »

(Rize - Çayeli / Aşıklar - RİA - 259 - 29 - 32)

y) - dur - : r ünsüzü, düşme eğilimi göstermiş, belirsizleşmiştir.

« candımanın birisi bundan iki gün evvel götümüş, o köyle bir altun bozdurmuş. »

z) - dür - : Ekin ünlüsü normalden daha kapalı bir ünlü durumundadır.

« abeşlek menê yurdurmadê. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 38 - 02 000 01 - 56)

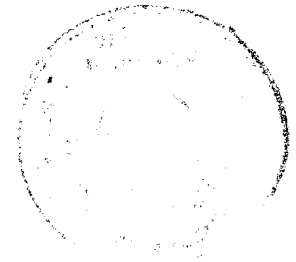
a₁) - dü - : - dir - , - dür - , - tür - şekilleriyle ayrı ayrı ifade edilen fiilden fiil yapma eki bazı ağızlarda - dü - olarak kullanılmıştır. r ünsüzü düşmüştür.

1- r ünsüzünün düşmesi ve ünlüdeki yuvarlaklıklar,

(Bu yuvarlak şekilleri, Eski Anadolu Türkçesinin bir devamı olarak değerlendirilebiliriz.)

« sîrin dağında eyeriñi düzdüdüm. »

(Tok.- Mamu Köyü - STİAT - 184 - II)

« işi gulluga bıldümüs, peşinden de yapmış bu türkuyu. »

(Kas.- AAT - 6 - I)

2- "r" ünsüzünün düşmesi,

« şahmayıla abu güneş dedi ki : babañ benim için seni öldütTürecek sañın ol fırsatıñı vërme, dëyi, söyledi. »

(Gazi - Çapal köyü - GDİAT - 214)

« kerem öldücen yalan dëyeller. »

(Erz.- DİAT I - 192 - VIII)

« eşgilirse gendisini celletlere öldütTürecem dedi, gëtTi. »

(Ela - Gëban / Saracık Köyü - GDİAT - 97)

« öldüsüle yeri va. »

(Muğ.- GBAA - 95 - 72 - 27)

3- t > d tonlulaşması ve r düşmesi,

« başına çarşafına bürütdümüs. »

(Ordu - Fatsa / Çayralan Köyü - KDİAT - 24 - I)

b₁) - dūr - : Fiilden fiil yapan - dūr - , - tir - - tür - şekilleri,
ortak bir - dūr - şekliyle ifade edilmiştir.

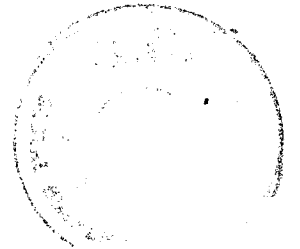
1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller,

« gafasına tokucu vura vura öldürmüs, soğaa atmış etini. »

(Isp.- ADÜM I - 63)

« ben māsuz odunu böldüryödum oduncuya ~ da, şurdan şurlara ayırvē bize dedim. »

(Küt.- KYA - 154 - V- 115)

« olmassa seni-de ve oğlunuda öldürmek benim içindir, dēyor »

(Niğ.- Aksaray / Gocabeyli - OAAD - 4)

« gızın gardēşleri ava gidincek dēvin garısı dīmiş ki bizim gocamızı öldürtdüren bu gız. »

(Kır.- Merkez / Karıncalı - OAAD - 108)

« avlıyı sürdürüyo. »

(Bal.- ADÜM I - 8)

2- t nin tonlulaşması ve ünlüdeki yuvarlaklaşmalar,

« sehe arhadaş getüddürdüm buriya. »

(Er.- İliç / Akdoğu - EİA - 135 - 83 - 140 - 9)

« bunnarı gızım bi yērden getüddürmüs dēyi. »

(Er.- İliç / B. Armutlu - EİA - 84 - 331 / 407- 190)

« cēbine harşlık doğdürür. »

(Çor.- ADÜM II - 111)

« getirennen sora elinnen öfdürerdiler gayırırardılar; onnan sora gız da eşiğe çıhardı, oğlan 'de ~ eşiğe çıhardı. »

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 325 - 81 - 23)

c₁) - dūr - : Ekin ünlüsünde uzunluk meydana gelmiştir.

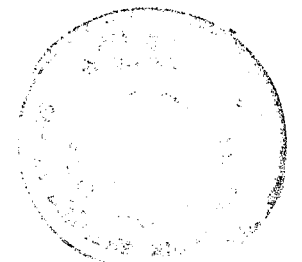
« bizim ğumandan, bizim paşa, teslim ōmadan dōndürdü ōdan bizi manastır vilāyetine. »

(Küt.- Kuşu - KYA - 189 - XXIV - 17)

c₁) - dūr - : r ünsüzü düşme eğilimi göstermiş, belirsizleşmiştir.

« tilki bizi, pençesini vurur da öldürür. »

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 237 - 38 - 42)

d₁) - dūr - : - dir - ekini oluşturan ünlü, hem kısıklık hem de dar yuvarlaklılık özelliğine sahip olmuştur.

« çaylarını, maylarını yapıel yēdürile. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 84 - 14)

e₁) - dūr - : Ekin ünlüsü normalden daha kapalı bir dar-yuvarlak ünlüdür.

« nufusa on ~ beş manat; gayurmasu da usdune, yēdürmesē, içērmesē , yaturmasu, hepsē içinde. »

(Erzu.- olur - EİA II - 40 - 02 000 02 - 56)

f₁) - ir - : - tir - fiilden fiil yapma ekini oluşturan t ünsüzü düşmüştür.

« fakat demin söyledim ki ğılığını ğıyafetini değsirmişdi. »

(Kars - Merkez / Kümbetli - EİA - 330 - 82 - 24)

g₁) - sır - : İlerleyici benzeşme sonucu ekin ilk ünsüzü s ye dönüşmüştür. Böylece ek, - sır - şeklini almıştır.

« dēyende ğız ağladı sızıladı, ılanı getdi gözel içeriye bassırdı, ğız orda beş on gün ğaldıhdan sonra çıldı gezmeye yanı başını aldı babasının evine gētrmedi. »

(Arp.- Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 369)

ğ₁) - tēr - : Fonetik değişim, ünlü ile ilgilidir. u kalın, dar-yuvarlak ünlüsü e ile i arasında bir ünlüye, kapalı ē ye dönüşmüştür.

Yani, yarı-incelme, yarı-genişleme, yarı-düzleşme meydana gelmiştir.

« nasıl oraya ğavuşterer o köyün arhasına oğlan can teslim ~ eder, öler iste aldı getirdi ğaldırdı. »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 120 - 23)

h₁ - ter - : Ünlü, kapalı ê ile i arası bir ses konumundadır. Bir başka deyişle, çok kapalı ê dir. Bu değişim, Erzurum ağızlarında genellikle e ünlüsünden sonraki ünlülerde görülmektedir

« êpey yeteştereler. »

(Erzu.- Olur / Kekikli - EİA II - 42 - 02 001 01 - 42)

i₁ - tı - : Eki oluşturan r ünsüzü düşmüştür.

« çeketini partsosunu hepsini çıgartı bunun o anının bu anını êle ğapadıkı yandaa ğuş uşmaz. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 152)

i₁ - Tı - : t ünsüzü yarı-tonlu hale gelirken belirsizleşmiştir. Bununla birlikte r nin düşmesi de ünlüyü uzatmıştır

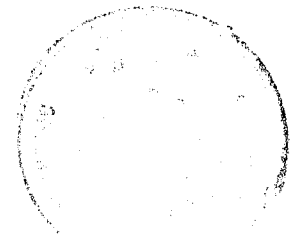
« ben ik ~ üş tane elma işe ~ yapTıdım geçen sene bordâ duruyo. »

(Küt.- KYA - 154 - V - 111)

i₁ - tır - : Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« baba sen burda otur da, ben bir dışarı çıhēym iş bulah, çalışah ; olan dışarı çıhıncı, pādışh dēllal bağittırıyor : Kim bir ala ~ balıh dutar getirirse, şu ğader hazine vēriyorum; olan ordan babasının yānna ğeriye ğeliyor. »

(Siv.- Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 3 - I)

« bir de burayı cōrattırdı »

(Kars. - Hanak / Damal / Yukarı Gündüş - KİA - 245 - 42 - 61)

« hafifse yüküñ urá bi taş kıstırı »

(Küt.- Gozluca / Domaniç - KYA - 241 - LI - 138)

« kēndini attırı ~ vēmiş, arkasından goşmaya durmuş. »

(İsp.- ADÜM I - 62)

i₁) + Tır - : Eki oluşturan ünsüzlerden t yarı-tonlulaşma ile T haline dönüşmüştür.

« memmedi pādışah çağıtTırdı »

(Siv.- Yıldızeli / Çavuşlu Köyü - STİAT - 23 - I)

« günnerde bir gün ğaraduman ırammılcıya ırammıl atTırdı hele bağ bu cemmim gızı bāa mı nasib olacak yoh başğasınamı. »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 211)

k₁) - Tır - : t yarı-tonlu olurken belirsizleşmiş, düşme eğilimi göstermiştir.

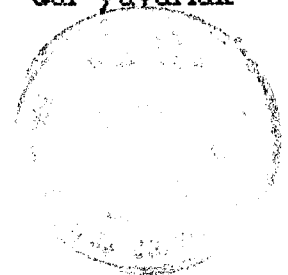
« germian beyi üç tane şadırvan yapTırmıştır diyü. »

(Küt.- KYA - 154 - V - 138)

i₁) - Tır - : Yarı-tonlulaşma olayının dışında, ünlüde de değişim söz konusudur. Dar ünlü, yuvarlaklaşmaya yönelerek u ya yaklaşmıştır.

« üç Tane enteri yaPTırcahsın. »

m₁) - tir - : Dar-düz ünlü, kendinden önceki dar-yuvarlak ünlüden etkilenecek u ünlüsüne yaklaşmıştır.

« tatlı bişiler yapuştıri ki hale göre ne ölçicekler kız ne çalışmış, getirmiş. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 63 - 8)

n₁) - tır - : Ekin ünlüsü yarı-incelme ile i ye yönelmiştir.

« altı bin yedi bine balandukten sora duğun zamani kararlastırıyole, meselā : "falan zaman duğun edeceğiz. »

(Rize - Çayeli İlç. Tektaş Köyü - RİA - 270 - 34 - 28)

o₁) tır - : - tur - ekini oluşturan ünlü, yarı-incelme ile i'ye yönelmiştir. r tonlu ünsüzü de, tonsuzlaşmıştır.

« iki gún soŗa bi daha baktım, hāşā huzuŗunuzden, "senin yúz bin namusuńı bilmām ná yaparım" demāsiylen, Kaltım yōkaŗı, heman suŗetine Kaptırdım. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA - 283 - 41 - 35)

ö₁) - tır - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller:

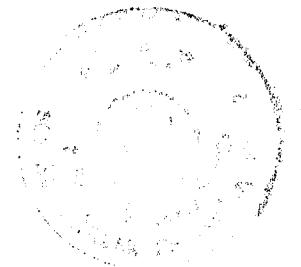
« bir yem kestirelim temiz hāneden. »

(Afyonk.- ADÜM I- 39)

p₁) - tır - : Fiilden fiil yapma ekini oluşturan ünlüde uzunluk oluşmuştur. Ekten sonraki hecenin düşmesi olması bu uzamaya sebep olmuştur.

« sonra mūsafirleri eve götürüz; evde gayvaltı ettiriz. »

(Man.- Salihli / Yeni Pazar - ADÜM I - 23)

r₁) - tĩr - : Ekin ünlüsü kısa telaffuzludur.

« p̄eriktĩr - (= korkutup kaçırmak). »

(Urfa - UA - 129)

s₁) - Tĩr - : Yarı-tonlu hale gelen T ünsüzü, ayrıca düşme eğilimli olmuş, belirsizleşmiştir.

« eğerkini bunı işē ~ dip de, çocuk, çocūnu ver, çocūnu var dedi zaman, dutup o gelene çocū verēverseñ o ~ zaman deışTĩriliyo. »

(Küt - KYA - I - 237)

« ūrda ~ dađı devam ~ etTĩrdik o ~ işi biz ~ ya ! ūnuñ ~ için zaten orlāda barınamadık, dōndūk geldik. »

(Küt - KYA - 153 - V - 71)

s₁) - tu - : - tır - ve - tür - fiilden fiil yapma eki, bazı ağızlarda tek şekille (- tu -) ifade edilmiştir. r ünsüzü düşmüştür. Bunun dışında ekin ünlüsünde bir takım değışmeler meydana gelmiştir :

1- Ünsüz düşmesi ve ünlüde meydana gelen yuvarlaklaşmalar,

« en nāyeti kafasını da uçurdi, sular 'akdi, akduğunlan şindi bu k̄ız, "beni kultardi" diye bi uşak, e'lini ajdağarun k'nina buturdi da 'yapistudi arka'sına. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. RİA - 199 - 1 - 101)

2- Ünsüz düşmesi ve ünlüde meydana gelen kalınlıklar,

« dedi, "benum", dedi, "uşaklarumi", dedi, "bağa" dedi, "elduttudun" dedi "şindi", dedi, "sağa nēdeyim? " dedid. »

(Rize - Der pazarı Buc. / Eriklimarı Mah. RİA - 229 - 11 - 75)

t₁) - tur - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde " - tır - " ve " - tur - " olarak ayrı ayrı ifade edilen ek, Anadolu ağızlarından derlediğimiz bir takım örneklerde (- tur -) şekliyle ifade edilmiştir :

1- Türkiye Türkçesine uygun olan şekiller :

« ben çocuklāımı hep beş ~ altı yaşında dutturdum. »

(Küt - KYA - 142 - I - 272)

« allah cümle hesreti birbirine ğavuştursun. »

(Arp. Kineği Köyü - AKD - 70)

« bu çavuş ~ kövü ğumluk bi arazi üzerine oturtulmuş , yavuz sultan selim zamanında, eşette göre yakılmış ve halkı dağıtılmış. »

(Küt.- KYA - 145 - II - 5)

2- Söz konusu ekin ünlüsünde görülen yuvarlaklık EAT döneminden Anadolu ağızlarına kadar gelen bir özelliktir.

« çakmaksuz tufeî 'aldum; ayran ~ ile doldurdum, yoğurt ~ ile bas'turdum omu'zuna 'asdum. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. RİA - 197 - 1 - 4)

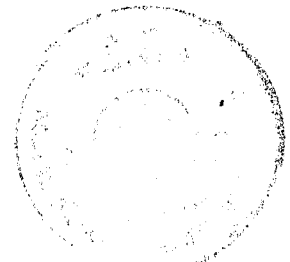
« "e", dedi, "bi'rüne ke'sene ve'rusun yaptu'rusun. »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü- RİA - 221 - 10 - 40)

u₁) - túr - : Fonetik değişim, ekin ünlüsü ile ilgilidir. Dar-ince-düz ünlü "i" dar-yuvarlak, yarı-kalın şekle dönüşmüştür.

« 'deduk : "bu çayluk'ları yetistúrene kadar bi 'yerde ğirup çali'salum. »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİA - 223 - 10 - 213)

ū₁) - tūr - : - tır - ekini oluşturan ünlü, dar-yuvarlak olduktan sonra, biraz daha ileriye giderek o ünlüsüne yaklaşmıştır.

« amıcası duti şey yapuşturi ölçeğin dibine. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 63 - 8)

v₁) - Tur - : - t - yarı-tonlu hale gelmiş (T) Dar - düz ünlüsü de, dar-yuvarlak şekil almıştır.

« işTe bi şeyler alışTuri epeyi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 59 - 7)

« bunları yıhaTTurin. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 88 - 14)

y₁) - Tur - : Eki oluşturan ilk ünsüz, yarı-tonlu hale geldikten sonra belirsizleşmiştir.

« yüz ~ elli yüz ~ atmış kişiyle konuşmuşlā ve banta almışlā, gonuşTurmuşlā. »

(Küt.- KYA - 151 - V - 11)

« at goşTurulāmis böile, tābi. »

(Küt - Karakaya / Domaniç KYA - 236 - I - 11)

z₁) - tūr - : Ünlü dar-yuvarlak olmuş, tonlu r ünsüzü de tonsuzlaşmıştır.

« efendim, muhlamayı yapturmış evde. »

(Rize - Çayeli / Aşıklar - RİA - 259 - 29 - 33)

a_{II}) - tūr - : ṭ, ön-boğumlanmalı ünsüzü temsil etmektedir. Dar ünlü ise, yuvarlak hale gelmiştir. Ayrıca r tonlu ünsüzü tonsuzlaşmıştır.

« buñu tīrabizonā ġittūrđum, yaptūrđum. »

(Rize - Fındıklı İlç. / Tatlısu Mah.- RİA - 305 - 57 - 3)

b_{II}) - tū - : r ünsüzü düşmüş ve kendinden önceki ünlüyü uzatmıştır.

« o dı dēdī ki : "ben burē gēldim de ōfuñuzuñan kūsüştüñüz ben ġafđım dēye " ben, ōfumuzu ben küstümedim, siz küstüdüñüz " dēdim. »

(Ayd.- Bozdoğan / Birese - GBAA - 81 - 63 - 8)

c_{II}) - Tūr - : - tir - olarak Türkiye Türçesi yazı dilinde yer alan fiilden fiil yapma eki, fonetik deġişim geçirmiştir. t yarı - tonlu hale gelmiştir. Ekin ünüsü de dar-yuvarlak ü olmuştur.

« üsdünü deġiştürün. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 88 - 14)

c_{II}) - Tūr - : İlk ünsüz yarı-tonluluk kazanmıştır, ancak belirsiz hale gelerek, düşme eğilimi göstermiştir.

« milleti gölüştürölē. »

(Küt.- Köprüören Buc.- KYA - 174 - XVII - 23)

B) FONKSİYONU : En çok kullanılan fiilden fiil yapma eki olarak, temel fonksiyonu; fiildeki kavramı bir nesneye aktarma görevini üzerine alan « ettirgen » çatı kurmaktadır.

T. Banguoğlu söz konusu ekin, bazı fiillerde ettirgen anlamını veya bir başka « üreme anlama » dönmüş göründüklerini söylemekte, şu

örneklere yer vermektedir : saldırmak, bastırmak, çıldırmak, aldırmak, daldırmak, kestirmek v. b. ²⁹

Bazen, - dir - ekinin ettirgen anlamının sadece imkân vermek, hatta « iradesizce sebep olmak » şeklinde anlam ayrıntısı oluşturduklarından bahsetmektedir : kaptırmak, öptürmek, küstürmek, andırmak, çaktırmak, ezdirmek v. b. ³⁰

N. Hacıeminoğlu bu ekin, bazı örneklerde ettirgenlik vasfını kaybederek, fiil köküyle kaynaştığını veya eklendiği kökten farklı manadan yeni bir fiil türettiğini söyleyerek, T. Banguoğlu'nun görüşüne katılmaktadır. (al - = almak, aldır - = ilgi göstermek)³¹

M. Ergin bu ekin, genel faktitiflik bildiren, öldurma ve yaptırma ifade eden fiiller oluşturduğunu söylemektedir.

Kısaca, hem geçişli hem de geçişsiz fiillere eklenebilmektedir, diyebiliriz. Diğer ettirgenlik ekleri gibi, « sebep olma » bildirmektedir.

Geçişsiz fiilleri geçişli hale getirmektedir. Geçişlilere eklendiğinde ise, ettirgen fiiller oluşturmaktadır. Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz örneklerdeki fonksiyonu da Türkiye Türkçesindeki fonksiyonundan farklı değildir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Ekten</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
sıhıdar-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gāzander-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yēndēr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çalēşdēr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gēyder-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

²⁹ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 275. 276. s.

³⁰ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 106. 107. s.

³¹ M. ERGİN, a.g.e. 212. 213. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
ğaldı-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yazdı-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yapdı-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
aldı -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bāsdī -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
doşāsdī-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
saldır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çaldır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çağdır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
öldir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
daldır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yêdir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğarışdır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğayıtdır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sıhışdır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ulaşdır -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kandīr -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gezdi-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
doldi-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
geçindī-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bildir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
mindir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çimdir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çekdir -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
êddir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
biriñdir -	x	-	x	-	x	-	x	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
bezdir -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bandu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
uyandu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
oydu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
atdu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çağurtdu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çikartdu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gavuşdu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dūdūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
boğdur -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
buldur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yandūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gonuşdūr	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bozdur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
vurdūr -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dūzdū-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
būrūtdū	x	-	x	-	x	-	x	-	-
böldūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sūrdūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
getūddūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
doğdūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ōfdūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dōndūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
değsir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ērūr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bassır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
yetēster-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bağittır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çōrattır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kıstır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
attır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yapuştır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kararlaştır	x	-	x	-	x	-	x	-	-
Kaptır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kestir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
pēriktır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
duttur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
otur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
alışTur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yıhaTTur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğōşTur-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
küstü -	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gölüşTür-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

7. + gīn - / - kīn - EKi : Ekle ilgili geniş bilgiye sahip değiliz. Bu da, canlı ve işlek olmadığını göstermektedir. Birleşik bir ek olduğunu düşünebiliriz. - İk - eki üzerine - n - çatı ekini aldığını söyleyebiliriz. T. Banguoğlu, bu eki, Eski Türkçeden beri nadir örnekleri olan bir fiil şekli diye tanıtmaktadır (tezgin -, yutkun-, taşkın-, uçkun-) gibi.³²

³² T. BANGUOĞLU, a.g.e., 279. s.

A) FONETİĞİ : - gan - , - gen -

a) - gan - : Damak ünsüzü, geniş ünlü ve - n - çatı ekinin birleşiminden meydana gelmiş, fiilden fiil yapma ekidir.

« kızırғанmak (= yapmamak için bahane bulmak, taallül göstermek, kısmak = bazı ağızlarda esirgemek manasındadır.) »

(Gazi - GA I -239)

b) - gen - : Tonlu, ön-damak g' si ve ince -geniş e ünlüsünden oluşan ek, ayrıca - n - çatı ekini almıştır.

« kesgenmek (= davranmak = sille, para kesgenmek) " = davranmak yapak gibi olmak." »

(Gazi - GA I - 225)

B) FONKSİYONU : Önemli bir fonksiyonu olmamakla birlikte, dönüşlülük ifade eden fiiller yapmaktadır. T. Banguoğlu, bu ekin pekiştirme fiilleri yaptığını belirtmektedir. 33

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
kızırған-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
kesgen-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

8. - I° - EKİ : İşlek olmayan eklerden biridir. T. Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçeden aynı anlatımla gelen örneklerinin bulunduğunu (kazımak, yorımak > yürümek) belirtmektedir. Yapı olarak, Eski Türkçede canlı bir - İ̇k - edilgen çatı eki ile ilgili olduklarının düşünülebileceğini söylemektedir.

33 T. BANGUOĞLU, a.g.e., 279. s.

Ayrıca, isimden fiil yapan + I° - ekiyle karıştırmamak gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴

N. Hacıeminoğlu ise, söz konusu ekin belirli bir kaç fiilde görüldüğünü ve ek olduğu fark edilmeyecek derecede kökle kaynaştığını söylemektedir.³⁵

A) FONETİĞİ : - i -, - í -, - i -, - i -, - u -, - ü -, - ü̇ -, - ü̇ -, - ü̇ -

a) - i - :

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun şekiller,

« bunu götdüler gözel bir mezerrihde mezar gazıdılar. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 181)

« üyüp ğafasıya bıyınnan sakafınıñ yarım yanna ğazımış bi bēyit yāzmış. »

(Den.- GBAA - 49 - 39 - 33)

« demekî öbirlerini hep bu ilan sancıp öldürimiş. »

(Diy.- DA - 135 - 10)

« camılara şehit gebiri gazındı. »

(Gazi - GDİAT - 205)

« boyadımak (= bayatlamak). »

(Gazi - GA I - 233)

« orayı ğazı. »

(Kars - Hanak / DamaL / Obrucak - KİA - 253 - 45 - 56)

2- Diyarbakır yöresi ağızlarının genel temayülüne bağlı olarak ek, i > ı değişimine uğramıştır.

³⁴ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 279. s.

³⁵ N. HACIEMİNGÖLU, a.g.e. 108. 109. s.

« tumanını süridi. »

(Diy.- DA - 86 -4)

« sen kendi siyah oğlın kucağın almışsan, benimkinin elinden tutuf sürıklisan deyi. »

(Diy.- DA - 153 - 10)

b) - í - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - ü - olarak kullanılan ı ile i arası bir konuma gelmiştir, yarı-kalınlaşmıştır.

« koyini suríklíyi ğidiyi, " öha, " öha, " koyini suríklíyi ğidiyi çibuk eline. »

(Rize - Der pazarı Buc.- / Erikliman Mah.- RİA - 228 - 11 - 62)

c) - i - : Fiilden fiil yapan - ı - , - i - ve - ü - şekilleri bazı Anadolu ağızlarında -i - olarak kullanılmıştır.

1- Ek, ünlüsünde meydana gelen incelmeler,

« demiş ki; "yāv, bana mūsāde da şu yúzimi biraz kazitabilumum yāni?»

(Rize - İyidere Buc. / Köşklü Köyü - RİA - 234 - 12 - 26)

2- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller :

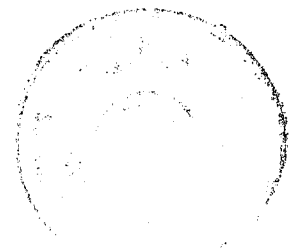
« sildim süpürdüm silkidim dura ~ vardım. »

(Çor.- ADÜM II - 118)

3- Ek ünlüsünün daralması,

« üstini kül büridi. »

(Diy. DA - 74 - 1)

« millet seyre yürüdi çayır çıman büridi. »

(Erzu.- Ali Paşa Mah.- DİAT I - 194 - VIII)

« etrafını otdan büri çoği kirbidi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 59 - 7)

c) - i - : - u - eki, açık i diye tanımlayabileceğimiz bir ünlü halini alarak incelmış ve daralmıştır.

« cevüz guridur undan soa, fasuliya guridur; gure= fasuliya, evendime söylem, daha ne varıde ? »

(Erzu.- Tortum / Derekapı - EİA II - 125 - 07 022 02 - 13)

d) - u - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - u - olarak (kalın - dar - yuvarlak) ifade edilen fiilden fiil yapma ekidir. Herhangi bir fonetik değişim söz konusu değildir.

« burfa durmēp durudu. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 24)

« ikisi gurumuş biriniñ suyu yok »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 15 - 9 - 17)

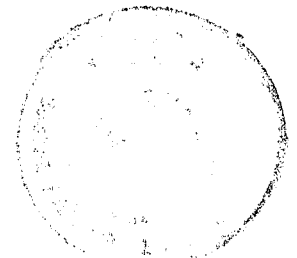
e) - ü - : İnce-dar- yuvarlak - ü - eki Anadolu ağızlarından derlediğimiz bir takım örneklerde Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşmektedir.

« sürüseñiz kötü olmaz hayınnar beyahū. »

(Ams.- Koyciyez - AAT - 176 - IV)

« gavım gardaşım yog ki benim üleşimi sürüse. »

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 89 - II)

« sōna bosdan yiri sūrūrūk. »

(Nev.- Kozaklı / Karasenir - NYA I - 215 - 66 - 21)

« her bi şey örtüdū, topladı. »

(Kars - Iğdır / Söğütü - KIA - 264 - 49 - 11)

« güzel olan al ~ balasın bürünür. »

(Afyonk. - Emirdağlı - ADÜM I - 40)

« ufacığ dāları duman bürüdū. »

(Niğ.- Bor / Çukurguyu - OAAD - 15)

f) - ü - : Bir söyleyiş özelliği olarak değerlendirebileceğimiz, kısalık söz konusudur.

« burda ekini bir sene önce trahdornan sūrülür. »

(Kars - Iğdır / Taşburun / Karakoyun - KIA - 298 - 64 - 1)

« yalnız bir ğoca Kışidī, bir ğoca arvatdī bir de bir cahal ~ oğlandī, o da bir çula bürünür, çulun ~ içine girif, oradca durur. »

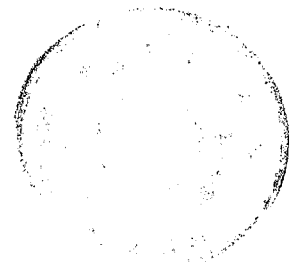
(Kars - Merkez / Kümbeti - KIA - 330 - 82 - 12)

g) - ü - : Ünlü, daralma eğilimi göstermektedir. Bu değişmede, düşen y ünsüzünün etkisi vardır.

« ben çif sürüurum. »

(Küt.- Uşak / Selçukler - GBAA - 32 - 22 - 18)

ğ) - ü - : Ek, ü ile u arası bir ünlü olmakla birlikte, ü ye oranla daha fazla boğaz gerisinde telaffuz edilen ve böylece u ya yaklaşan bir ses konumundadır.

« - bacı, seniñ elbisen i; ne isteñ ki bütün davarımı vërsem, bunnarı degümez. »

(Siv. Oluhman Köyü - STİAT - 44 - I).

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu, söz konusu ekin köklere getirilerek, kökanlamda güçlendirme, yineleme, devamlılık ve tekrar kavramları sağlayan fiiller oluşturduğunu söylemektedir.³⁶

B. Atalay ise, ekin anlamda değişiklik yaptığını, azlık ve olumsuzluk anlamı gösterdiğini söylemektedir.³⁷

T. Banguoğlu ve N. Hacıemingoğlu - I^o - ekinin en önemli fonksiyonunun pekiştirme, anlamı güçlendirme olduğunu vurgulamaktadır.³⁸

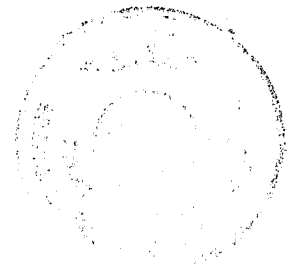
Söz konusu ek, bizim derleyebildiğimiz örneklerde çoğunlukla yapma bildiren geçişli fiiller yapmıştır. Çok sayıda örnek derleyebildiğimizi söyleyemeyiz. Çünkü bu ek, köke iyice bağlanmış, kökle kaynaşmıştır. Fakat en önemli fonksiyonunun pekiştirme olduğu kesindir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
ğazi-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sancı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
boyadı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sürü-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
silki-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
büri-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

³⁶ V. HATİBOĞLU, a.g.e. 74. s.

³⁷ B. ATALAY, a.g.e. 300. 302. s.

³⁸ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 279. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
guri-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
duru-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
örtü-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
degü-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

9. - **İk** - / - **k** - **EKİ** : Hem isim, hem de fiil köklerine eklenebilen bir ektir. Eski Türkçe döneminde daha işlek olan ek, bugün için işlek değildir. Orta Türkenin Karahanlı sahasında daha geniş bir kullanıma sahip olmuştur.³⁹ Eski Anadolu Türkçesinde ise, sınırlı sayıdaki örneklerde bu eki görmekteyiz.⁴⁰

A) FONETİĞİ : - **ek** -, - **g** -, - **ğ** -, - **ġ** -, - **h** -, - **ḡ** -, - **ıḡ** -, - **ik** -, - **k** -, - **ḳ** -, - **ḱ** -, - **Ġ** -, - **uh** -, - **uk** -, - **ük** -, - **ūk** -

a) - ek - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - **ük** - olarak ifade edilen fiilden fiil yapma eki, fonetik değişim geçirmiştir. Dar-yuvarlak ünlü, kapalı **ë** ile **i** arası bir ünlü haline gelmiştir.

« baḡdih **ke**, daḡın dibē, daḡın üstünde üṣ tāne adam **gör=ke=r**. »

(Erzu.- Tortum / Bağbaşı - EİA II - 121 - 07 015 03 - 70)

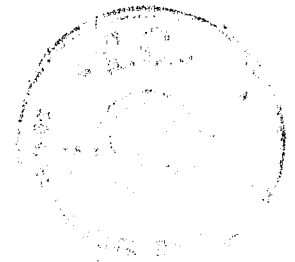
b) - g - : Eki meydana getiren tonsuz ünsüz - **k** - Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz aşağıdaki örneklerde tonlularak - **g** - olmuştur.

« ḡociya sen **gag** dēdi. »

(Kay.- Merkez / Hajdarbucağı - OAAD - 61)

³⁹ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e. 33. 49. 78. s.

⁴⁰ F. K. TİMURTAŞ, a.g.e. 211 s.

« horasannan gagdık sökün eyledik. »

(Gazi - Tilhalıt Köyü - GDİAT - 254)

« iki sahat uyuduğdan sora galgıp çalışmağa başlarım. »

(Kacar Uruğu Ağızı - Iğdır / Gacar - Tohançalı Köyü - DİAT I - 100 - IV)

« ordan gagdık ordan vādık görce. »

(Bal.- Mecidiye / Savaştepe - ADÜM I - 6)

c) - ğ - : Tonsuz öndamak ünsüzü - k - tonlulaşmıştır. Bununla birlikte, normalden daha önde telaffuz edilen - ğ - halini almıştır. Tonlu 1 ünsüzü ile e ince ünlüsü, ekin tonlulaşmasında ve ön-telaffuzlu olmasında etkili olmuştur.

« pencereden pir küvercin kırıp altın lēgána kırıp silgenıp bir tēliganlı olıyı. »

(Trab.- Vakfıkebir / Şahinli Köyü - KDİAT - 221 - III)

c) - ğ - : - k - fiilden fiil yapma eki, artdamak - patlamalı - tonlusu şekline girmiştir.

« ğoci ğarı elini odun ~ aşıP galğayo öñüne. »

(Ayd.- Karacasu - GBAA - 92 - 70 - 17)

« "rus ğēliyēr !" dedile, haydi ordan ğēná galğdúk ğēşdúk. atinēyá, cibotocura ğēşdúk. »

(Art.- Taraklı / Borçka - AYA 5 - A / 4)

d) - h - : Orta ve Doğu Anadolu ağızlarında sıkça görülen bir değişimle, - k - damak ünsüzü, - h - sızıcı, tonsuz gırtlak ünsüzüne dönüşmüştür.

« bi de guva bālarıḡ ucuna teneke, sarḡıdırıḡ guyuya. »

(Nev.- Derinkuyu / Suvermez → NYA I - 135 - 12 - 24)

« ḡaharıḡ ayaḡa, ḡēyirli olsun, dērük, bir birbizie sarıluruḡ, el sıḡısrıruḡ, datli datli ayrılıruḡ »

(Güm.- Şiran / Bilgili Köyü (Öksögüt) - GKAYA - 341 - 26)

« ben giddim odē yaTdım ben ~emme, odadan ḡahdım. »

(Man.- Soma / Çiftköyler - GBA - 12 - 6 - 59)

e) - ḡ - : - k - eki, gırtlak-sızıcı-tonsuz ünsüzü olan hırıltılı - ḡ - ya dönüşmüştür.

« kari da kalḡıp koyını kestiri, kızartıp ekmehnen beraber oḡluna veri. »

(Diy.- DA - 161 - 10)

« āmet - de buna inanmış, biline ipi bağlamışlar guyuya sarḡıtmışlar. »

(Niğ.- Alay - OAAD - 38)

« ērkekler birbirleriniḡ gözüne baḡdılar, biz gözüne baḡdılar biz onnardan evvel kaḡak dēdiler. »

(Mar.- İnönü Mah.- GDİAT - 159)

« mēn de ḡoruhdım. »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 371 - 97 - 17)

« efendi, ayılarımız pek ~insana sarḡmazlar ama, çoḡ ~ayi vardır. »

(Erzu.- Pasinler / Timar - EİA II - 166 - 09 011 01 - 85)

f) - ıḡ - : Fiilden fiil yapan - k - şekli Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz bir kısım örneklerde - ıḡ - şeklini almıştır. Ünlüde değişim olmazken, ünsüz gırtlak-sızıcı-tonsuzu haline gelmiştir. Bir başka deyişle, hırıltılı ḡ ya dönüşmüştür.

« olan ayılıyor. »

(Nev.- Avanos / Genezin - NYA I - 181 - 45 - 150)

« başını galdırdım başına su döktüm, ayıldırđım. »

(Mal.- Hekimhan - GDIAT - 39)

« ganıhımağ (= doymak, kanmak, yeterli bulmak) . »

(Harput - HA - 140 - 12)

« gidiyor, hayli bir yol aldıktan sonra diyor "ayıldım bahtım, unutmuşum o hoca ordan o altunların üzerinde bî kutu vardı, o kutuyu aldı. »

(Tunc.- Sütlüce / Çıralı - TYAD - 36 - 3)

g) - ik - :

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun şekiller,

« bir zaman aradan gēşdi bağdıılarki kervan geldi ğayıpya eme tembel ehmet oana buana devrikir. »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 167)

2- Dar-yuvarlak olması gereken ünlüde meydana gelen düzlükler,

« bağar ki, bunnarın kövün içerisinde şēnnih' yoh ama, mesela bu tepelerin başında, bēle bişēler, hanē tabē asger, ğılağuzuni annallar, gōriker. bunnar durir düşüniller aha bu tayalığın düşünde. »

(Erzu.- Hınıs / Parmaksız - EİA II - 235 - 14 013 03 - 173)

« ğızın resmi şuda gōriker. »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 127 - 26)

ğ) - k - : Yazı dili ile ortaktır :

« silkeller dönderi dönderi. »

(Çor.- ADÜM II - 108)

« ū, evey yaPdımız ağaşlı hayvanı ~ da, alacık beygiri denilir, eñ ğarıbını, ürkmēcek soyunu, tā arkaya, hatırlı, arkadan ikinci bir, niāyet birinci alacaklı beygiri denir. »

(Küt.- Gozluca / Domaniç - KYA - 241-LI - 131)

« tülkü çıhdı daşın başına, baħdı deve başını silkeliyir, ğurt tōkür, sepeleyir. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 118)

« diĝanı ğirdıĝı kimin bizim halı ürkdü. »

(Kars - Hanak / Çavdarlı - KIA - 257 - 46 - 20)

h) - k - : - k - eki bazı ağızlarda art-damak ünsüzü - k - ile ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline, uygun olan şekiller :

« bu sırada ğapı ğine çalınmış, gelin vay gocam ğeldi ğalk sen şu sedirin altına ğir dēmiş. »

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 74 - I)

« ērkeklerden evvel kaħmıya hazırlandık ērkekler bizden şahbaz çıgdı. »

(Mar.- İnönü Mah.- GDİAT - 159)

« kulaĝını sarkıtdı »

(Isp.- ADÜM II - 37)

« yünnü, evvelâ, ĝoyunnarı yıykarız, temiz olarakdan ĝırkılır. »

(Küt.- Gozluca / Domaniç - KYA - 238 - LI - 44)

«bulgur d̄ermeni gelir, 'uğūdūrūk, 'çekerik, 'eler çal'kar yirine 'goruḡ »
(Nev.- Avanos / Genezin - NYA I - 138 - 46 - 34)

2- Ön-damak - k - si ile ifade edilmesi gereken ekte oluşan art-damaklılık,

« etmék ufānı silkdi önūme »

(Siv.- Hocabey Köyü - STİAT - 102 - I)

ı) - k - : Eki oluşturan ünsüzü katı, yarı-sızıcı, tonsuz, ön-boğumlanmalı, dişeti, ön-damak ünsüzü diye tanımlayabiliriz.

« bi zaman bakti, kuyi bi daa sıkkıllendi, sıḡti. »

(Rize - Kalkandere İlç. / Dağdibi Mah.- RİA - 247 - 21 - 19)

i) - k̄ - : Z. Korkmaz bu değişimi, patlamasını kaybetmiş art-damak k'sı diye tanımlamaktadır. ⁴¹

« ahāli ayā kaḡdı. »

(Küt.- Uşak / Hacıhıdır - GBAA - 36 - 26 - 5)

j) - uḡ - : Türkiye Türkçesinde damak ünsüzü ile kullanılan ek, bazı ağızlarda hırıltılı, gırtlak ünsüzü ḡ'ya dönüşmüştür.

« düvürçiler duruḡur erkekler düzilir, oynarlar »

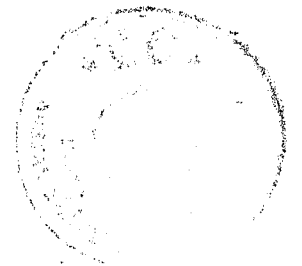
(Er.- İliç / Rabat - EİTA - 129 - 0 / 11 - 30)

« doluḡmaḡ (= gözü yaşarmak, ağlayacak duruma gelmek. »

(Harput - HA - 136 - 29)

k) - uk - : Dar-yuvarlak, kalın ünlü ile patlamalı-tonsuz-damak ünsüzünden oluşmuş fiilden fiil yapma ekidir.

⁴¹ Bkz. GBAA, VI. s.

« dolukamak (= "göze yaş" dolup gelmek). »

(Gazi - GA I - 231)

« durukmak (= durup düşünmek, devam etmek için tereddüt etmek.)

(Gazi - GA - I - 231)

1) - ük - : Türkiye Türkçesinden farklı değildir.

« gene bugün meydanımda heşim görüür. »

(Siv.- Terekem - STİAT - 141 - I)

« sürükmek (= sürüncemde kalmak) . »

(Gazi - GA - I - 231)

« vahit ağşam olmuşdu bi ~ depening başına çıhdıh, uzakda bi köyü görüürdü. »

(Mal.- Hekimhan -GDİAT - 38)

« dedem söylerdi ki "suya o kadar çocuk atdılar ki su görükmüyêrdi" diyêr. »

(Kars- Posof - KİA - 212 - 27 - 2)

« kele hêadduç bacı, nêrdesiñ , hêç görükmêysiñ? »

(Gazi - GA - I - 374 - 16)

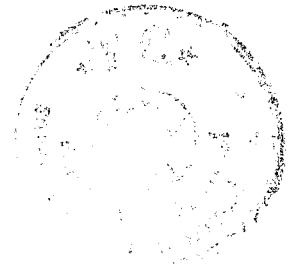
m) - ük - : Ünlü, ü ile u arasında ancak ü'ye oranla daha fazla boğaz gerisindeki telaffuz edilen ve u'ya yaklaşan bir sestir. Bu etki ile ünsüz de , art-damaklı olmuştur.

« o toplular gözüme görükdü,bağdım ki toplunun aşşā tarafından guvvetli bir ırmağ ahıyo. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 205)

« kız memelerin görüküyo. »

(Yoz.- Merkez / Çitlik - OAAD - 167)

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu, ekin isimden fiil türettiğini vurgulamış, fiilden fiil türettiğine değinmemiştir.⁴²

B. Atalay - İ̇k - başlığında bu ekin, isim ve fiil köklerine gelerek dönüşlülük bildiren yeni fiiller yaptığını söylemektedir.⁴³

T. Banguoğlu, « Eski Türkçede ayrı bir edilen çatı eki - ik - (basıkmak, soyukmak) vardır ki bununla yapılmış kelimelerden dilimizde edilen, edinen ve berkitme anlamlarında bir sıra kelimeler kalmıştır. »⁴⁴ demektedir.

N. Hacıeminoğlu - İ̇k - ekinin, fiillerde hem mânâ pekişmesi, hem de oluş bildirme halinin olduğunu belirtmektedir. Hacıeminoğlu, - k - ekinin, Eski Türkçe dönemindeki durumuyla ilgili olarak; « Prof. A. Von Gabain Alt. Gr. te, Prof. Saadet Çağatay " Pekiştirme Fiiller " adlı makalesinde (TDAY- 1976) ve Talat Tekin "A Gramer of orkhon Turkic» de bu ekin fiil kök veya gövdesindeki mânâyı kuvvetlendirdiğini ileri sürmektedir. Ancak, mevcut örnekler bu görüşleri destekleyecek durumda değildir. Bahis konusu ek pekiştirme vazifesi görmekle beraber, bazen de fiile ettirgenlik, edilgenlik ve dönüşlülük gibi manalar vermektedir. Bu itibarla - k - / - k - ekini bir kuvvetlendirme unsuru olarak kabul etmeyi pek isabetli bulmuyoruz. »⁴⁵ demektedir.

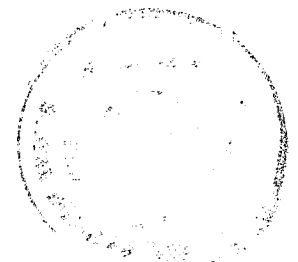
Bizim derleyebildiğimiz örneklerde söz konusu ek, çoğunlukla olma bildiren geçişsiz fiiller yapmıştır, dönüşlülük anlamı katmıştır, ayrıca anlam güçlenmesi sağlamıştır. Kısaca Türkiye Türkçesi yazı dilindeki fonksiyonlarından farklı bir fonksiyona sahip değildir. Fakat " efendi, ayılarımız, pek ~ insana sarhmazlar ama, çoğ ~ ayı vardı. » (Erzu.-

⁴² V. HATİBOĞLU, a.g.e., 82. s.

⁴³ B. ATALAY, a.g.e., 301. 302. s.

⁴⁴ T. BANGUĞLU, a.g.e., 279. 280. s.

⁴⁵ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e., 110. 111. s.

Pasinler / Timar - EİA - II - 166 - 09 011 01 - 85) örneğinde "sarhmazlar» fiili yaklaşımazlar ve saldırmazlar anlamına yakın kullanılmıştır. Böylece ettirgen anlam söz konusu olabilir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Ekten</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
görek-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gag-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
silg-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sarh-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
ğoruḡ-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ayıḡ-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ganıḡ-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
devrik-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ürk-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ğırk-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çalḡ-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
duruḡ-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
doluḡ-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
sürük-	-	x	-	x	-	-	-	-	-

10. - **İİ** - / - 1 - **EKİ** : Eski Türkçeden günümüze kadar değişmeden gelen fiilden fiil yapma ekidir.⁴⁶ Ünlüyle biten köklere doğrudan doğruya, ünsüzle biten köklere ise, - **İ** - yardımcı sesleriyle eklenmektedir.

N. Hacıeminoğlu, söz konusu ekin Orta Türkçe döneminde (Karahanlı sahasında) - n - ile ifade edildiğini, Türkiye Türkçesinde bunun - **İ** - olarak

⁴⁶ A. V. Gabain Eski Türkçenin Grameri, TDK Yay. 1980, 59 s.

2- Ekin ünlüsünde oluşan genişlikler,

« şitil kıralasan. »

(Diy.- DA - 95 - 7 - 18)

3- Fiil kökündeki ünlünün tesiriyle meydana gelen genişlikler,

« bu topludan yüzün goylu ağaldım bağıdım bir derin bir yer. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 205)

« ēyalur su işmēbāğārur oğlak kibin. »

(Trab.- Yamra Köyü - KDİAT - 184 - III)

b) - el : - il - ve - il - eklerinin ünsüzlerinde genişlik ve incelik meydana gelmiştir. Türkiye Türkçesinde ayrı şekillerle ifade edilen ek, bazı ağızlarda - el - olarak geçmektedir.

1- Ekin ünlüsünde oluşan incelik ve genişlikler,

« bu sefer ben küsdüm almiyorum onē tebē.. boynuma sareler, bişeyler ēderde de biz birat gardaşıh , dēyir..»

(Erzu.- Şenkaya / Körüglü - EİA II - 66 - 03 038 01 - 96)

2- Söyleyiş özelliği ve geniş ünlülerden kaynaklanan genişlikler,

« hāyvankcılık, inekcılık; feket inekleŕden dā pek o kada bi şe istifade edelemyōŕ, zor. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşşā Çimşirli Köyü - RİA - 286 - 43 - 7)

« eŕaziden bi şe istifade edemādūmuz ~ için kuŕbātı teŕk ~ edemiyōŕuz anladun mi, kuŕbāt teŕk ~ edelemyōŕ; undan dolāyi sīkīntiliyiz. »

(Rize - Çamlıhemşin / Çimşirli - RİA - 286 - 43 - 3)

« āgel bi ol öpeyim. »

(Yoz.- Merkez / Azizli - OAAD - 172)

c) - ē1 - : Fiilden fiil yapan - il - , - ıl - ve - ul - ekinin ünlüsü, bazı ağızlarda ince, yarı-geniş, kapalı ē ünlüsüne dönüşmüştür. Böylece ek, - ē1 - şekline girmiştir.

1- Ek ünlüsünün yarı-geniş şekilde söylenmesi :

« urus çekēldi gētdi. »

(Erzu.- Tepeköy - EİA II - 27 - 01 111 01 - 39)

2- 1 ünsüzünün etkisiyle oluşan incelikler ile geniş, yarı-geniş, ünlülerden kaynaklanan yarı-genişlikler,

« dala sarēlēr dala sarēlēr ~ ki aşağıya düşmüye »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 127 - 26)

« bir delēgannē vurdē kē, yane, hıya bahēlmazde. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 38 - 02 000 01 - 44)

« urus bozēldē o yanē gaşdē. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 38 - 02 000 01 - 507)

« gēldi söylādi ki : "bu nēye yanmaz ? " dedīm; " ná bileyim, bálki fitili bōzēlmiş lambağun. »

(Rize - Çamlıhemşin / Şenyuva Köyü - RİA - 292 - 47 - 39)

c) - e1 - : - il - ve - ül - şekilleri Erzurum ili ağızlarında ortak bir şekilde (- el -) ifade edilmiştir. Ünlüyü, çok kapalı ē veya kapalı ē ile i arası bir ses diye tanımlayabiliriz.

« başha, yaban ~ işde erikler= vardır; yēy=lācah. »

(Erzu.- Olur / Yukarı Karacasu - EİA - II - 45 - 02 - 019 01 - 34)

« hē, ēle de, o sırada lasdigh pek gey=lm=erde; çariḡ gēyerldiler, feḡet gene durum bundan ēyidi. »

(Erzu.- Horasan / Yüzören - EİA - 148 - 08 047 01 - 28)

« esger tök=ldi p=şine. »

(Erzu.- Narman / Şekerli - EİA - II - 108 - 06 019 01 - 44)

d) - əl - : Eki oluşturan ünlüyü, normalden daha önde telaffuz edilen çok kapalı ē diye tanımlıyoruz.

« bir de gērye döndüler k=, rusun devr=yesē ağızda tikələr. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 39 - 02 000 02 - 20)

e) - ī - : Ek, ünsüz düşmesi sonucu ī şeklini almıştır. l ünsüzünün düşüşü, ünlüye uzunluk kazandırmıştır.

« adam "giT hayaTda dirêK vā hur da desdi girisīñ ellēne çıkā " dedi. »

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 97 - 74 - 24)

f) - ul - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ul - ve - ul - şekilleri, bazı ağızlarda sadece - ul - şekliyle kullanılmıştır.

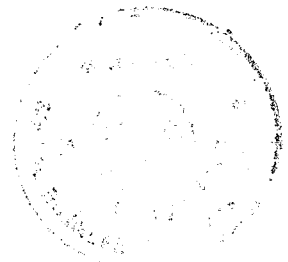
1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« çölden çıkarıncaz allahdan olacah, oḡlan ayılmış. »

(Güm.- İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 315 - 173)

« gömüp geldikten sōnā onuñ işesi yapılır. »

(Küt.- KYA - 143 - I - 289)

« gırıldı gantarım daratılamadam. »

(Niğ.- Bor / Çukurguyu - OAAD - 15)

« bugün men ayrılacağam. »

(Van - Erciş, AİAD - 45 - 1)

« arkasından tākip esger çıkarılıyo. »

(Bal - ADÜM I - 9)

« hankı hayvan bi terafı aḡar ~ olur, bir terafı yēni olur, yamrılma meyīli düştümü, baş tarafa "dur!" der. »

(Küt - Gozluca / Domaniç - KYA - 241 - LI - 137)

2- Yuvarlak ünlüden sonra düz olarak kullanılan şekiller :

« aḡızı olan yorılmaz. »

(Diy- DA - 90 - 5 - 15)

g) - ĩl - : Bazı aḡızlarda ekin ünlüsü kısalmıştır.

« bu ḡadar yatılar mı?»

(Kars- Göel / Boḡatepe - KİA - 345 - 84 - 199)

« paralā atılır. »

(Küt - KYA - 138 - I - 137)

« bunun ḡafasına girdiḡi zaman bu sıcırĭ, ayılır. »

(Kars - Arp. / Akaçakar - KİA - 163 - 1 - 85)

« o zaman kaḡi bunin boynına sarĭli. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 75 - 11)

« "kīs" diyin çıḡırırım, ıslıḡ çalarım, haylarım ḡuzu yayılarhana. »

(Nev.- Gülşehir / Kızıkaya-NYA I - 200 - 58 - 57)

ğ) - íl - : - il - , - il - , - ul - ekleri bazı ağızlarında ortak bir şekilde (- íl -) görülmektedir.

1-1 ünsüzünün etkisiyle oluşan yarı-incelikler,

« ebi soy bizi çığnayıp geçecekti, bu sefer pervānelerine da kapılıp hepimiz 'birden boğılacaktuk orda. »

(Rize - Merkez / Camiönü - RİA - 202 - 33)

« bitmeyincik gōnum senden ayrılmas »

(Yoz.- Sorgun / Darıcı - OAAD - 148)

« çünkü rus zamanı ki erāziye ki bölüm yapılırmış; onnan sora efendim, nüfusumuz fazla olsun diye burıya aliller bir ğaç ēv »

(Kars - Kağızman / Kōtek / Çeperli - KİA - 175 - 8 - 13)

« diğ saña bi sōrfa vērem dē, acıl sōrfam açıl dē türlü yemeKler seçil »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 65 - 9)

2- Belirli bir nedene bağlanmayan yarı-kalınlıklar,

« diyūr, mēmlēkēd dā sēvilmiş çoğ tanınmış ēy bi deligannidur. »

(Art.- AYA - 68 - 1 / B)

3- Ekin ünlüsünde meydana gelen düzlük ve yarı-incelikler,

« ebi soy bizi çığnayıp geçecekti, bu sefer pervānelerine da kapılıp hepimiz' birden boğılacaktuk orda. »

(Rize - Merkez / Camiönü - RİA - 202 - 2 - 33)

n) - íl - : Eki oluşturan ünlü ile ünsüz fonetik değişime uğramıştır. Ünsüz, ön-boğumlanmalı ince í'dir. Buna paralel olarak ünlü de yarı-incelmeye maruz kalmıştır.

« o arada, bis ustinden eşşaya tam gelduk gelduk, tam ofun üzerine açıktan bi deniz yapıldi bi deniz yardi, bizum koskoçaman efendum, alti yedi tonluk kayığı ba'turdi. »

(Rize - Merkez / Camiönü Mah.- RİA - 202 - 2 - 14)

ı) - ıf - : Ekin ünlüsü, yarı-incedir. Ünsüzü ise, art-boğumlanmalıdır. Art-boğumlanma, fiil kökündeki art-damak ünsüzünün etkisinden olsa gerektir. Bu değişimleri söyleyiş özelliği olarak da değerlendirebiliriz.

1- Herhangi bir nedene bağlanamayan yarı-incelikler,

« kız takıldum halata. »

(Rize - Merkez / Derebaşı Köyü - RİA - 213 - 6- 41)

2- k ünsüzünden kaynaklanan yarı-kalınlıklar,

« kırk gún mi ne kada durdi, ondan sora tufan çekildi, endi. »

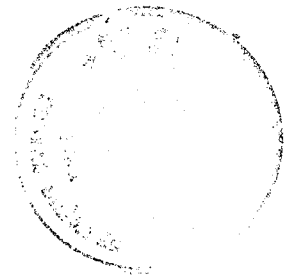
(Rize - Çayeli İlç. / Kemer Köyü - RİA - 269 - 33 - 183)

ı) - ıf - : - 1 - tonsuz dişeti ünsüzü durumundadır. Bu değişim, söyleyiş özeliğinden ileri gelmektedir. Ancak, ünlü de farklılaşma söz konusudur.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekilleri,

« ilan onuñ ~ içini sağıfır " deyo. »

(Den.- Tavas - GBAA - 63 - 50 - 26)

2- Dar - yuvarlak ünlü düzleşerek küçük ünlü uyumuna uymuştur.

« savır faca h yel esdi - midi. »

(Afyonk.- Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 34 - 10)

i) - ıf - : Ekin ünlüsü kısadır. Ünsüz de, tonsuz dişeti "f" ünsüzüdür.

Bu ünsüze genellikle Batı ve Orta Anadolu ağızlarında rastlamaktayız.

« be i sa ri la ni yo çı kı yo. »

(Ayd. - Karacasu - GBAA - 93 - 71 - 41)

k) - ın - : i ünsüzü n'ye dönüşmüştür. Buna i > n değişimi de diyebiliriz.

« su verip, su su va ri n m a z. »

(Erzu.- Hınıs / Bellitaş - EİA II - 247 - 14 - 063 02 - 25)

l) - ıs - : Ek, gerileyici benzeşme ile - ı - s - şeklini almıştır. Ekten sonraki s ünsüzünün bu benzeşmede etkisi vardır. Ünlüde herhangi bir değişim söz konusu değildir.

« o suyuñ ~ üsdüne şöyle bi dam ~ ossa kemer ça tı ssa ço h g ö z e l ~ olur. »

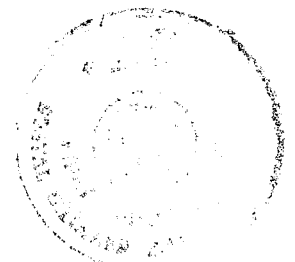
(Nev.- İnallı Köyü - NYA I - 131 - 8 - 26)

« ele bunun 'başını beyağdan götürende arvaT deyir, elin gı rı ssı n, g ö l u n gı rı ssı n, kütü ~ ol, külünc ~ ol; sen bulun, ~ onnan sora bu bele iyidi. »

(Kars, Merkez / Azat - KİA - 327 - 81 - 95)

« sabah heyirriynen a cı ssı n bu sabahınan durub. »

(Kars- Iğdır / Kasımcı - KİA - 281 - 56 - 67)

« yıhıssın başıña zand ossun dālar. »

(Yoz.- Sorgun / Darıcı - OAAD - 147)

« gırıssıñ gollarıñ sarmıyasıñ. »

(Çor.- AAT - 147 - III)

m) - il - : - il -, - il -, - ul - ve - ül - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde ayrı ayrı ifade edilen ek bazı Anadolu ağızlarında (- il -) olarak geçmektedir.

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun şekiller,

« biri birinden seçilmez beyli paşalı.»

(Afyonk.- Emirdağlı - ADÜM I - 40)

« gapılara dikildim. »

(Bal.- Boğadiç - ADÜM I - 14)

« cēbrayılar dērildiler ēndiler. »

(Siv.- Yıldızeli / Bōyük Avren - STİAT - 7 - I)

« attırdı mapsa hēyret yēyildi.»

(Arp.- Aslanhane Kōyü - AKD - 162)

« çok yerim vā gezilcek. »

(Isp.- Eğir - ADÜM I - 70)

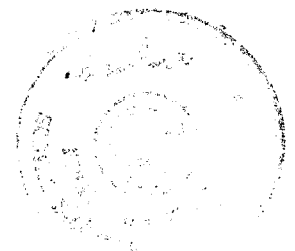
2 - 1 - ünsüzünün etkisiyle kalın ünlünün incelmesi,

« o - da kitdi, aha pudu tēyin sarildi hērıfa.»

(Trab. Akçaabad / Haşka Kōyü - KDİAT - 172 - III)

« "çārē yoh galhacehsis !" dēdiler, "tóp ~ átilyēr matriliyēr atiliyē
gırlisúz burda" dediler biz da gağdúk gitdúk gēcá. »

(Art.- Taraklı / Borçka - AY - 5 - A / 4)

« ayrıldum sevdiğumden. »

(Rize - Merkez / Dağsu Mah.- RİA - 210 - 4 - 23)

3- Dar-yuvarlak, kalın ünlüde l'nin etkisiyle oluşan darlık, düzlük ve incelikler,

« yāni posti soyılı da o beden kalıyı ya, biz 'onda eskiden tulum derduk. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah.- RİA - 200 - 1 - 137)

« bir pırtığını çeksen bin parçası tökiliy. »

(Güm - İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 320 - 321)

n) - il - : - il - ve - il - şekilleri bazı ağızlarda - il - olarak kullanılmıştır. Ünsüz, ön-boğumlanmalıdır.

1- Türkiye Türkçesi yazı diliyle birleşen şekiller,

« en maķasdan kesilmiş, ne terzide tikilmiş olıcağ. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 91- 14)

2- Ön-boğumlanmalı - í - den etkilenecek meydana gelmiş darlık ve incelikler,

« onda bi sarılırdum. »

(Rize - İkizdere İlç.- / Güneyce Buc. / Şemşirli Köyü - RİA - 258 - 28 - 36)

« sēkizinci ayın beşindē ayrılıp fabrigadan mēmlēkētē ğēldüm.»

(Art.- Derecik / Arhavi - AYA - 1 / B - 1)

o) - il - : Ekin ünlüsü i ile ü arası bir ses konumundadır.

« ne kōsan içine tabi tōkile. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 63 - 8)

ö) - il - : Ünlü açık i diye tanımladığımız bir ünlüdür. Kapalı ê ile i arası bir sestir. Bu ünlüye Erzurum ağzında rastlamaktayız.

« kesilme zamanı da geldi mi, kesilir gider. »

(Erzu.- Şenkaya / Gaziler - EİA II - 69 - 03 063 01 - 43)

p) - il - : Ünlü i ile ı arasında fakat i'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde telaffuz edilen ve ı'ya doğru kayan bir sesi durmumdadır.

« bir gışi eğilmiş bil galınnığında un alıyor, tüm o adam yiyor. »

(Niğ. Alay - OAAD - 23)

r) - if - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde tonlu olarak ifade edilen ünsüz, bazı ağızlarda tonsuz dişeti ünsüzü durumundadır.

« biñde biciK verifi. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 40)

s) - il - : Fonetik farklılık, ekin ünlüsü ile igilidir ve ünlü, normalden daha dar bir hale gelmiştir.

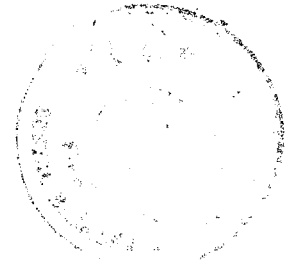
« ğayı ... ēiliyo deñiziñ keñarından. »

(İzm.- Çiğli - GBAA - 23 - 15 - 33)

s) - is - : Ekin ünsüzü, gerileyici benzeşme ile s' ye dönüşmüştür.

« verissiñ, verissiñ ! » dēyler »

(Gazi , GA I - 388 - 19)

t) - 1 - : Fiilden fiil yapma eki, - 1 - ünsüzüyle ifade edilmiştir.
Çünkü bazı fiil kök ve gövdeleri ünlü ile sona erdiği için, ek yalnız - 1 - olarak gelmektedir..

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« sapfar sürüleceK düvenne. »

(Afyonk.- Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 34 - 10)

« hanımı gene kıza darılı. »

(Diy - DA - 168 - 10)

« bu daralır hasan begñ »

(Erzu.- Taşpınar - EİA II - 21 01 035 01 - 156)

« onuñ yeri sürölceK »

(Küt.- Uşak / Selçukler - GBAA - 33 - 22 - 42)

« pırehmedin oñu sancıldı. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 93)

2- (- 1 -) yardımcı ünlüsünün düşmesiyle oluşmuş olan fiilden fiil yapma eki - 1 - dir.

« gırla gırla galmadı benim asgerim.»

(İzm.- Ödemiş / Aysolluk Köyü - ADÜM I - 88)

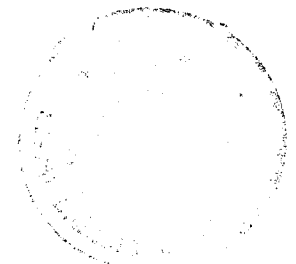
« orda pırtı satılır. »

(Kars- Göle / Boğatepe - KİA - 343 - 84 - 120)

3- (- i -) yardımcı ünlüsünün düşmesiyle oluşan - 1 - fiilden fiil yapma ekidir.

« cog yerim vā gezliceK. »

(Ayd.- ADÜM I - 81)

« eser yel eylir dallar ağaşlar. »

(Kır - Gaman / Hamit - OAAD - 102)

4- (- u -) yardımcı ünlüsünün düşmesiyle, eki - l - ifade etmektedir.

« hamama gireceksin, terliyeceksin, galiba yurılacaksin dedi. »

(Kas.- Göl Nahiyesi / Kurusaray Köyü - AAT - 10 - I)

5- Fiil kökündeki ğ, v ünsüzlerinin düşmesiyle, kökle ekin ünlüleri tek ünlüde toplanmıştır. Ayrıca bazı örneklerde diftong meydana gelmiştir.

« gayrı insannar dālir. »

(Nev.- NYA - I - 121 - 2 - 24)

« dēyken çat çat gapı dōldü. »

(Gazi- GA I - 378 - 16)

« o bittikten sōna, erkeklē daalir. »

(Küt.- KYA - 163 - IX - 28)

u) - ɟ - : 1 ünsüzü tonsuzlaşmıştır.

« sandığı boşatmış. »

(Den.- GBAA - 50 - 39 - 75)

ü) - ö - : Eki oluşturan ünlü, yuvarlak ünlüden etkilenerек ö ile ü arası bir ünlü halini almıştır.

« evin etirafi çitten örölmüş. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 85 - 14)

v) - ul - : Yazı dilinde - ul -, - ul - ve - ül - şekilleri Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz bazı örneklerde - ul - geçmektedir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« ice keperdir piriciñ gabından soyulur gibi ice keperdir. »

(Nev - NYA I - 119 - 1 - 16)

« oynadılar utuldular. »

(Çor. - ADÜM II - 113)

« tutulası diller. »

(Afyonk. - Emirdağı - ADÜM I - 49)

« kimse bilmez bu dünyanın guruluduğun. »

(Gazi - Evlek Köyü - GDİAT - 222)

« dumannandı dālar dutuldu gışlar. »

(Siv. Yıldızeli / Büyük Avren - STİAT - 7 - I)

2- (- ıl -) olması gereken ekin ünlüsünde meydana gelen yuvarlaklaşmalar;

« ğelinum ğeldiyoldan çarpuldi, bıñmem annem ğeldi doksan yaşına yüz yaşınadır anam tam o hasta. »

(Rize - İkizdere İlç. / Güneyce Buc. / Semsirli Köyü - RİA - 257 - 27 - 33)

3- (- ül -) olması gerekli ekin ünlüsünde oluşan kalınlık ve yuvarlaklıklar,

« ēbulecek öldiler. »

(Trab. Vakıfkebir / İskenderli Köyü - KDİAT - 228 - III)

y) - ul - : Ünsüz, ön-boğumlanmalı ince telaffuzludur.

« sevgilim sen baña nasıl vurulduñ. »

(Art. - Hopa - AYA - 156 - 7/B - 2)

z) - úí - : - í - ön-boğumlanmalı ince bir ünsüz durumundadır.

Ünlü ise, u ile ü arası bir ses konumundadır. Aslında ince, dar-yuvarlak olması gereken ünlü, yarı-kalınlaşma ile u' ya yaklaşmıştır.

« har'man döğúímez, 'sürülür atlar ~inan. »

(Nev.- Avanos / Genezin - NYA - I - 183 - 46 - 28)

« duşti gómúídi 'kara. »

(Rize - İyidere Buc. / Köşklü Köyü - RİA - 236 - 13 - 26)

« hamırı yörmuş, sōh tandıra hamırı çekmiş , o da kúle dokúlmüs olmuş bi kúlleme. »

(Nev.- NYA I - 123 - 3 - 4)

a₁) - ũl - : Ünlü kısalmıştır. Bunu söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz.

« tabı bu kişi yorúluř. »

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 344 - 84 - 189)

« 'aniden bir hastalığa tutúlır. »

(Kars- Çıldır / Gülyüzü - KİA - 352 - 89 - 3)

b₁) - ul - : Ekin ünlüsü normalden biraz daha kupalı u'dur.

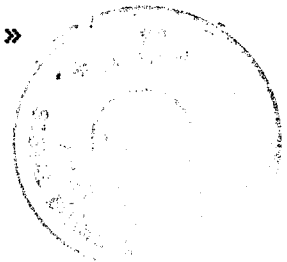
« eğer, silahımıza, degenegimize, piçağıma sarúlırsañ, vatani milleti gultaruruñ. »

(Erzu - Tortum / Bağbaşı - EİA II - 120 - 07 015 03 - 9)

c₁) - us - : Gerileyici benzeşme sonunda, - ul - eki - us - şekline girmiştir.

« yazıñdı dēr, dēvriř nie mēnim yerime yorussun. »

(Kars - Göle / Boğatepe - KİA - 344 - 84 - 183)

« sıftaki gız çam kerten āmede ikinci gız demir yūran mustafıya, üçüncü gız gırat ~ ölu memede, dutussun düğünner, çifde yurussun davullar dēyor.»

(Kay.- OAAD - 50)

ç₁) - ül - : Hem - il - hem de - ül - fiilden fiil yapma eki, bazı Anadolu ağızlarında - ül - şeklinde kullanılmıştır.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« ciyeri bağından sökülür gelir.»

(Afyonk.-Badaş Köyü (Şuhut) - ADÜM I - 45)

« dökülür yaprakları.»

(Bur.- ADÜM I - 106)

« gözünden inci dökülmemiş.»

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 99 - 75 - 36)

« aķ kül oldum döküldüm. »

(Bal.- Boğadiç - ADÜM I - 14)

« düzül incim düzül, hēkāyeda başa geldi incide başa geldi. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 156)

d₁) - ül - : Ünlü, kısa telaffuz edilmiştir.

« nēriye götürülecek. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 59 - 7)

e₁) - ül - : Fiil kökündeki art-damak ünsüzünün etkisiyle söz konusu ekin ünlüsü ü ile u arasında fakat ü'ye nispetle daha fazla boğaz gerisinde telaffuz edilen ve u'ya yaklaşan bir ünlü durumundadır.

« yihıldı-da temelinden söküldü. »

(Yoz.- Sorgun / Darıcı - OAAD - 146)

« döküldü yaprâi galdı ağıcı. »

(Siv.- Yıldızeli / Ergele Köyü - STİAT - 28 - 1)

f₁) - ül - : Ünlü, fiil kökündeki art-damak ünsüzünden etkilenip, boğaz gerisnide telaffuz edilen u'ya yaklaşmıştır. Ünsüz ise, ince - í - durumuna gelmiştir.

« çerkezi görüncü buküldü belim. »

(Yoz.- Boğazlıyan / Mentese - OAAD - 182)

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu, bu eki fonksiyonu yönünden iki başlık altında ele almıştır. Birinci bölümde söz konusu ekin, fiil kök ya da gövdelerinden gerçek özneyi saklayan edilgen çatı kurduğunu söylemektedir. (aç - 1 - 1 - , an - 1 - 1 - , as - 1 - 1 - , - çiz - i - 1 - , dūr - ül - 1 -) v. s.

İkinci bölümde, fiil kökünden çok defa dönüşlü çatı kurduğunu ifade etmektedir. (ay - 1 - 1 , boğ - ul - 1 - , büz - ü - 1 - , irk - i - 1 , kap - 1 - 1 -) vs.⁴⁹

B. Atalay ekle ilgili açıklama yapmazken, N. Hacıeminoğlu - 1 - 'nin Eski Türkçe döneminde geçişli - etken fiil kök ve gövdelerinden dönüşlü (geçişsiz) ve edilgen (pasif) fiiller teşkil ettiğini, ayrıca ekin bütün devir ve şivelerde bu görevinin devam ettiğini de vurgulamaktadır.⁵⁰

N. Hacıeminoğlu, - 1 - nin bütün Türk şivelerinde ortak edilgenlik (meçhullük) eki olarak bilindiğini, bununla birlikte Batı Türkçesinde ayrıca

⁴⁹ V. HATİBOĞLU, a.g.e., 86. 57. s.

⁵⁰ V. HATİPOĞLU, a.g.e., 34. 111 . 112. 113. s.

hem dönüşlü hem de dönüşlülük mânâsı söz konusu olmaksızın geçişsiz fiiller oluşturduğunu belirtmektedir. ⁵¹

Bu ek ile yapılan bazı fiillerin genellikle hareket değil, hal ifade ettiğini ve geçişsiz durumda bulunduğunu söylemektedir. Böyle fiillerin, çoğu isimlerden - A - eki ile türeyen fakat - l - ile genişlemeden kullanılmayan sözler olduğunu, ancak bu çeşit fiilleri isimlerden + A1 - ekiyle yapılmış kabul edenlerin olduğunu dile getirmektedir.⁵²

Fakat örneklerin - l - 'nin normal fiil tabanlarıyla da aynı şekilde kullanıldığını göstermiş olması, bunları da aynı durumda düşünmenin daha doğru olacağını söylemektedir.

N. Hacıeminoğlu, Batı Türkçesinde - n - ekinin, geniş ölçüde meçhul fiiller teşkilinde kullanıldığı için, bir çok örnekte aynı fiil tabanına - n - ve - l - nin üst üste getirilmiş olduğunu ve bir çeşit katmerli edilgenlik meydana getirdiğini belirtmektedir.

Bazı örneklerde - l - ekinin, kökle kaynaşarak başlı başına kullanılan yeni bir fiil teşkil ettiğini bunların bir kısmının geçişli bir kısmının geçişsiz olduğunu, köklerinin unutulduğunu, tek başına değil, sadece gövdenin bünyesinde yaşadığını vurgulamaktadır.⁵³

T. Banguğlu ve M. Ergin'in görüşleri bu doğrultuda olmakla birlikte, M. Ergin in görüşlerine yer vermek istiyoruz. Ergin, - l - nin pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller yaptığını belirtmektedir. Ancak edilgenlik ve dönüşlülük fonksiyonuna (farkına) dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Kısaca Türkçe'de pasiflik ve meçhullük ekinin - l -, - l - nin kullanılmadığı yerlerde ise - n - olduğunu - n - 'yi ayrı bir ek değil, - l - nin bir şekli saymak gerektiği görüşünü savunmaktadır. M. Ergin şöyle

⁵¹ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 34. 111. 112. 113.s.

⁵² N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 34. 111. 112. 113. s.

⁵³ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 34. 111. 112. 113 s.

devam eder : « Pasiflik ve meçhul eki geçişli fiillere de, geçişsiz fiillere de getirilmektedir. Bu ek geçişsiz yani olma ifade eden fiillerden meçhul fiiller yapar. Meçhul fiiller fail istemeyen, çekim sırasında faili olmayan gösterdiği hareketin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan fiillerdir.» diyerek örneklere yer vermektedir. Ayrıca : « Pasif fiiller bi uğranılma, bir maruz kalma ifade ederler Bu fiiller fail isterler, bu fiillerde fail vardır Fakat bu fail pasiftir. Pasiflik ekinin getirildiği geçişli fiilin gösterdiği harekete maruz kalır. O hareketi pasif fiilin faili yapmaz, o hareket kendisine yapılmış olur. Demek ki pasiflik eki, yapma ifade eden fiillerden yapılma ifade eden fiiller yapar. »⁵⁴ açıklamasına yer vermektedir.

Bunun dışında pasiflik ve meçhul eki ile yapılan bütün fiillerin olma ifade ettiğini geçişsiz olduklarını bu nedenle pasiflik ve meçhul ekine geçişsizlik eki de dendiğini belirtmektedir.⁵⁵

Anadolu ağızlarında tespit ettiğimiz örneklerde de söz konusu ekin, tamamen olma ifade eden geçişsiz fiiller yaptığını görmekteyiz. Yine çoğunlukla edilgen fiiller teşkil ettiğini bazen dönüşlülük bildirdiğini söyleyebiliriz. Temel fonksiyonları bunlardır. Bu da - 1 - ekinin Türkiye Türkçesi yazı dilindeki fonksiyonları ile Anadolu ağızlarındaki fonksiyonları birleştiğini göstermektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
yaal-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
kıral-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ağal-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
sarel-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
edel-	-	x	-	x	-	x	-	-	-

⁵⁴ M. ERGİN, a.g.e., 204. 205. 206. 207. s.

⁵⁵ M. ERGİN, a.g.e., 204. 205. 206. 207. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
cekêl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
baheêl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
bozeêl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
yeyêl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
geyêl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
tökêl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
tikêl-	-	X	-	X	-	-	X	-	-
ayıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
yapıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
dartıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
ayrıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
çıkaryl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
yamrıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
yorıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
yatıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
atıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
kapıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
seçıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
sêvıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
boğıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
takıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
çekıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
sağıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
savırıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
suvarın-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
çatus-	-	X	-	X	-	X	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
açıs-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
seçil-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
dêril-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
soyıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
kesil-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
vêriş-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
sürül-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
darıl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
daral-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
sancıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
satıl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
vurul-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
dâl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
döl-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
boşaf-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
öröl-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
utul-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
tutul-	-	X	-	X	-	X-	-	X-	-
gurul-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
çar'pul-	-	X	-	X	-	-	-	X	-
êbul-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
gómúí-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
sökül-	-	X	-	X	-	X-	-	X-	-
düzül-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
götürül-	-	X	-	X	-	X	-	-	-
bukûí-	-	X	-	X	-	-	-	X	-

11. - İmsA - EKİ : M. Ergin, bu ekin işlek olmayan bir fiilden fiil yapma eki olduğunu söylemektedir. - İmsA - ekinin isimden fiil yapma ekinden benzetme yolu ile fiile geçmiş olabileceğinden söz etmektedir.⁵⁶

T. Banguoğlu da M. Ergin'in görüşüne katılmaktadır, ilave olarak, "Fiilden isimden fiil kalıbının eski örneklerinden biri de bunlardır. Bu ek, isme ek - se - 'nin - im fiilden isimlerin üzerine gelip kaynaşmasından doğmuş bir birleşiktir. İsme ek - imse - (azımsamak, gücümsemek) sonradan oluşmuş bir örnekleme olup aslolan fiile ek - imse - dir.

Yine - se - ve - si - istek ve benzerlik fiilleri ve birleşikleri dilimizde anlatımca karıştırılmış olduğundan (E. T. gülümsinmek, alım - sınımak) burada da - imsi - fiillerini öncekilerin bir değişimi durumunda bulmaktayız. Dilimizde kalan sayılı örneklerde benzerlik anlamı hakimdir : gülümsemek = gülümsü - mek ağlımsamak, sınımsamak, kınamsamak gibi. »⁵⁷ açıklamalarına yer vermektedir.

Eski Türkçede -°msın -, -°msin - şekliyle kullanılmıştır. (kılımsın - = yapar gibi yapmak, bağimsin - = beylenmek)⁵⁸

A) FONETİĞİ : - ümse- , - ümsi -, - ümsü -

a) - ümse - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« hayır, dedim, éle bişeyden haberim yok, ama bir gülümsedim. »

(Erzu.- Aşkale / Kavurmaçukuru - EİA II - 192 - 10 - 050 01 - 25)

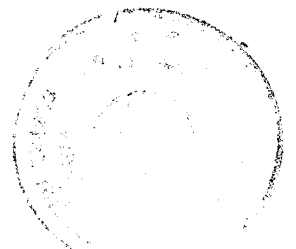
« mehriban sultanı gülümseyereh, yanındaki gızdarı başından reddetti. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 59)

⁵⁶ M. ERGİN, a. g. e., 215 s.

⁵⁷ T. BANGUOĞLU, a. g. e., 282. 283. s.

⁵⁸ A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, Ank. 1988, 59. s.

b) - ümsi - : Eki oluşturan ikinci ünlü daralarak i haline dönüşmüştür.

1- y ünsüzü dolayısıyla meydana gelen hece kaynaşması ve daralmalar :

« gülümsirêK naf ~ idiyoru yanagında gül bitiyoru. »

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 99 - 75 - 55)

« hani bi gülümsirêK naf'emiş gülmüş, güldü yerde gül bi'memiş. »

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 99 - 75 - 37)

2- Şimdiki zaman eki - i ile, ekin son ünlüsü e- kaynaşmış ve -i şeklinde kalmıştır.

« neyise padişah buni görise gülümsi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 71 - 11)

c) - ümsü - : - ümse - şeklindeki ekin, ikinci ünlüsü, düz-geniş e ile ifade edilmeyip, dar-yuvarlak ü ile kullanılmıştır.

1- Dar yuvarlak ünlülerin tesiriyle oluşan dar-yuvarlaklıklar,

« sabālin yatakdan galkıncası, çocuk yüz numarada bir gülümsümüs. »

(Bolu - Göynük / Sünnet - AİAD - 174 - V)

« urusun pātşanın gızı türk pātşanın gızı, akisi billikde ēlini yıķarkan gülümsüyen çocuk, hayır ola dēdiler. »

(Bolu - Göynük / Sünnet Köyü - AİAD - 174 - V)

B) FONKSİYONU : Derleyebildiğimiz örnekte söz konusu ek, olma bildiren geçişsiz fiil yapmıştır. Oluşturduğu fiilde benzerlik, gibi yapmak, istek anlamları sezilmektedir. Dönüşlülük ifade ettiğini söyleyebiliriz.

<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
gölümse -	x	-	x	-	-	-	x	-

12. - **İn** - / - **n** - **EKi** : Bütün devir ve şivelerde hiç değişmeden kullanılan, edilgenlik veya dönüştülük ekidir. Ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya, ünsüz ile biten fiillere ise - **I°** - yardımcı sesleriyle bağlanmaktadır. Aslında dönüştülük ekidir, fakat **1** ünsüzü ile biten fiil köklerinde esas edilgenlik eki olan - **1** - yerine kullanılarak edilgen fiiller de meydana getirmektedir.

N. Hacıeminoğlu - **n** - ekinin asli dönüştülük eki olduğunu, Osmanlı döneminde yardımcı ses olarak yalnız - **1** - ve - **i** - 'nin kullanıldığını söylemektedir. Aynı fiil köküne üst üste birden fazla ek geldiği takdirde, diğerlerinin - **n** - 'yi takip ederek kullanıldıklarını açıklamaktadır. Bazı fiillerin - **n** - ile kullanımlarının kalıplaştığını, - **n** - nin çıkarılmasıyla geriye kalan kökün anlamsız (kuş - **a** - **n** -, tavr - **a** - **n** -) olduğunu belirtmektedir. - **n** - ekinin bu özelliğinin, isimden fiil yapan + **1A** - eki için geçerli olduğunu ifade etmektedir. (kederle - **n** -, hastala - **n** -) gibi. Bu nedenle , + **1A** - ile türeyen fiillerin edilgen çatılarının genellikle - **1** - yerine - **n** - ile yapıldığını vurgulamaktadır.⁵⁹

M. Ergin ve T. Banguoğlu'nun görüşleri de bu doğrultudadır. M. Ergin, - **n** - ekinin **n** ile biten fiil köklerine getirilmediğini, kökün bir sesi gibi görünen bu **n** 'lerin aslında - **n** - eki olduğunu ve böyle fiillerin mânâsında de kendiliğinden bir dönüştülük ifadesi bulunduğunu ayrıca belirtmektedir.⁶⁰

⁵⁹ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 114. 114. 116. 117. s.

⁶⁰ M. ERGİN, a.g.e., 202. 203. 204. s.

A) FONETİĞİ : - en -, - ěn -, - en -, - in -, ĩn -, - ĩn -, - in -,
- ĩn -, - in -, - ĩn -, - in -, - l -, - m -, - n -, - n̄ -, - on -, - um -, - un -,
- ún -, - un̄ -, - ún -, - ū -, - ūn -, - ūn -, - ūn -, - y -

a) - en - : - in - ve - ün - olarak ayrı ayrı kullanımı olan fiilden fiil yapma eki, bazı Anadolu ağızlarında geniş ünlü ile (- en -) kullanılmıştır.

« altın lĕğanin içine kirdi, silĕgenirdi. »

(Trak.- Vakfıkebir / Şahinli Köyü - KDİAT - 220 - III)

« pencereden pir küvercin kırıp altın lĕĕána kırıp silĕgenip pir tĕliganlı olıyı. »

(Trab.- Vakfıkebir / Şahinli Köyü - KDİAT - 221 - III)

« baĕ görkine bir ana doğĕĕuz ay, doğĕĕuz sahat, doğĕĕuz ĕün bir evlat ananın bedeninde beslene, ĕĕcene. »

(Kars. - Iĕdır / Söĕütlü - KİA - 226 - 49 - 79)

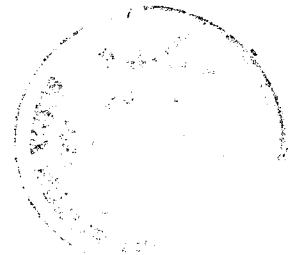
1- - ün - olması gereken ekin ünlüsünde meydana gelen genişlikler,

« lĕtif şah, bir nĕĕĕ ĕün ĕĕtdiler ĕĕri baĕdı ki ĕlinin ne daĕı ĕörnĕyr ne daĕı ĕörenĕyr ne şehri ne de köyü. »

(Garapapaĕ, / Terekeme Uruĕu Aĕızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT - I - 32 - II)

« akşam ~ oldi, bakdi ki, ĕök yirākden bĕr eĕik ĕöreniyur: " o eĕiĕe dōri gidĕyim, " dedi da, "ōrda musāfir oluĕem belki. »

(Rize - ĕayeli / Kaptanpaĕa / Yenice Köyü - RİA - 280 - 40 - 41)

b) - ên - : Eki oluşturan ünlü, fiil kökündeki kapalı ê den etkilenmiştir. Dar-düz i ile kullanılması gerekirken, yarı-genişleme ile e' ye yönelmiştir.

« hayır, bu adam diyer ke, ben buraya gelmem, ben bir defa köve yerleşmiş, gazma vurmuşam; mesela bir ike gardaşım da var; gēcēnmēs orda galmışlardır. »

(Erzu.- Hınıs / Parmaksız - EİA II - 233 - 14 - 013 03 - 86)

« ördan bi 'lapor ver̄diler; artuk ver̄dile ver̄medile bilmiyōrum, şindiki kibi telefon da yok, ayak ~ilen gidip gelēniyōr. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA - 282 - 41 - 7)

c) - en - : Ek, kapalı ê ile i arası bir ünlüye sahiptir. Yani, çok az genişliğe, e 'ye yaklaşma söz konusudur. Bu değişimi söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz.

1- - in - ve - ün - olması gereken ekte oluşan genişlikler,

« êy geçēnērsā, durur gider. »

(Erzu.- Olur / Yukarı Karacasu - EİA - II - 44 - 02 019 01 - 29)

« azcıl çekēndum. »

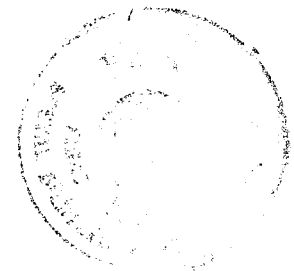
(Erzu - Oltu - EİA - II - 75 - 04 000 01 - 82)

« oralarda êy gēcēndıl. »

(Erzu. Horasan / Dağbaşı EİA II - 138 - 08 - 029 01 - 23)

« evet, mehdēbe bahca yapmışıl, güzel gōrēner bizēm köv. »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA I - 240 - 14 - 062 02 - 70)

c) - in - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortak olan şekiller :

« dēv gızıñ barnānı sora sora gızı-da gapının ardına bayındırmış. »

(Kır.- Merkez / Karıncalı - OAAD - 108)

« çarpınmıya durdu. »

(Mal.- Tilek Köyü - GDİAT - 7)

« gene bi avret bi gapı yılındırıy. »

(Gazi - GA I - 388 - 19)

« "gövü geldiñ çıkındı ğāri" dēmiş. »

(Den.- GBAA - 50 - 39 - 81)

« alınmıya alınmıya. »

(Afyonk.- ADÜM I - 33)

d) - in - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak, ekin ünlüsünün uzaması söz konusudur.

« enerkene de a~r kısmıñı, gine orda öñden sarıldı, gine aynı öñden, yükünü endirdiñi, alını sırtından. »

(Küt.- Gozluca / Domaniç - KYA - 241 - LI - 145)

e) - ĩn - : Söyleyiş özelliği diye değerlendireceğimiz ünlü kısalması meydana gelmiştir.

« alınıyo hindi dē~mi) bakırkövüne namazda vādıK. »

(Küt.- Kuşu - KYA - 189 - XXIV - 27)

« bundan sonam altın maltın alınır, tabi. »

(Küt.- Aslanlar / Aslanapa - KYA - 167 - XII - 3)

« ertesi gün sabālen gine davul, dümbelek toplanır, ... ordā ~ da gine aynı davullā dümbelekle çalınır. »

(Küt.- Samat / Simav - KYA - 221 - XXXVIII - 8)

f) - in - : Ünlüdeki farklılığı, normalden daha açık bir **i** diye tanımlıyoruz.

« dedi, gēnēş olarak alınmēşdēr dedi, yüz dönümnūh bir yēr=nēz vardır, alıp oradan çıhdi. »

(Erzu.- Hınıs / Taşbulak - EİA II - 237 - 14 043 02 - 11)

g) - in - : İnce, dar-yuvarlak **ü** ile oluşması gereken ek, dar-düz ve yarı-kalın **í** ünlüsüyle ifade edilmiştir. Fiil kökündeki kalın ünlünün yarı-kalınlaşmaya neden olduğunu söylemek mümkündür.

« dedi ağa ki : "be 'adam, ne duşınıysun? dedi : boyle boyle.»

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. - RİA - 201 - 1 - 157)

g) - in - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

« ya ben silip, süpürüp, silkinüp dura ~ varmıyıldım ya ~ kim silip süpürüp silkinüp dura ~ varırdı. »

(Çor.- ADÜM II - 118)

« guşdur silkindi. »

(Tok.- Erbaa - sTİAT - 211 - II)

« gır atım - da damdan dama ēşinir. »

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - OAAD - 9)

« ğız bir ~ ez gezinmiş. »

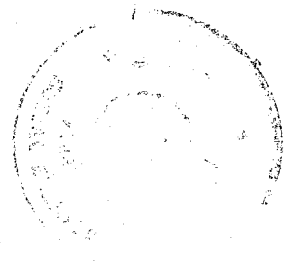
(Den.- Acıpayam - GBAA- 70 - 55 - 24)

« bundan sonā bi müddeT geciniken karılan barabā, 'pedē bizi ayıdı. »

(İzm.- Karacadağ - GBAA - 26 - 18 - 2)

« ordan gaḥdıḥ yikindik. »

(Nev.- NYA I - 159 - 29 - 93)

h) - ĩn - : Hem - in - hem de - un - eki bazı ağızlarda - ĩn - olarak kullanılmıştır. İnce - dar - düz i ile ifade edilmenin dışında bir de kısalık özelliği vardır.

« diĭ elbisen gēyĭnürsĭn padişahın yanına oturürsan. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 74 - 11)

« ordan gelĭnir saat ikibuçuk üç arasında ğız evinde yĕmek yenilir. »

(Küt. - Çatalçam / Emet - KYA - 180 - XX - 8)

« unnā alındıktan sona, köye gelĭnir. »

(Küt.- Aslanlar / Aslanpa - KYA - 167 - XII - 3)

« kel ~ oĭlān ama soyĭni oni oriyā koyi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 93 - 14)

i) - ĩn - : Ünlü i ile çok kapalı ě arası bir sestir.

« şindik, bu sene davarımız pek az ama, maldan ... köyümüzün halgi iresberliyinen gecinir, malcılıĭınan. »

(Erzu.- Şenkaya / Uğurlu - EİA - II - 58 - 03 009 01- 28)

i) - 1 - : Türkiye Türkesi yazı dilinde asıl-diş, patlamalı, tonlusu n ile ifade edilen ek, bazı ağızlarda dişeti, akıcı tonlusu l'ye dönüşmüştür. Yani, n > l değişimi vardır.

« silinip, süpürölüp cennet yĕmehlerinnen masanın üsdü donalıf, efendim üzünü tül perde çekılıf. »

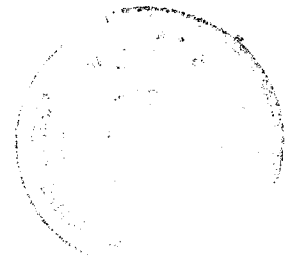
(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 155)

« ğız ğider eşige oturur, ğapı açılır, ğız içeri ğider ğapı ğapalır. »

(Mal.- Arapgir / Hastek Köy - GDİAT - 27)

« orda yēlir tülüsü. »

(Mar.- GDİAT - 172)

«a'tmışında hēř yēlmez yēmeyi. »

(Garapapaş / Terekeme Uruğu Ağızı - Zarşat / Goş Kōyü - DİAT I- 58 - II)

j) - m - : Ek, gerileyici benzeşme ile - m - şeklini almıştır.

« dōrdinci, bēřinci dā gadēhliāri doldurincā gız da duvaşlammiş
hazırlammiř huzūruna gēliyūr, babasının ~ ēlini opicař. »

(Art.- AYA - 71 - 1/B)

« ardahanda ērbisē yapdurmişum ~ usulunda hēpsini, şindi aşlım
dolammāya başladı. »

(Art.- Yoşar Hod (Maden) - AYA- 83 - 13/A - 1)

k) - n - : Tūrkiye Tūrķesi ile aynıdır :

« boyanıp gōz gōz olaydı. »

(Karakōse - AİAD - 108 - III)

« havuzuñ başında yunaş daşısın. »

(Yoz.- Yerkōy / řerefōęlu - OAAD - 191)

« bez dokunuşa. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 7 - 4 - 1)

« bařęa daldan dala gonmamasına. »

(Yoz.- OAAD - 158)

« saķęin incinmeyin nazlı bacılar. »

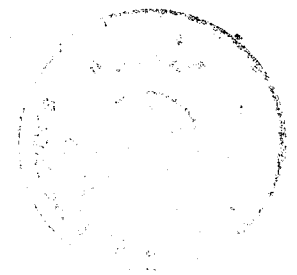
(Er.- EİA - 332 - 354 / 503 - 50)

« pādīřah bu adamın gırg ~ gun sarayda bi odada bērlenilmesini
emretmiş. »

(Kas.- AAT - 14 - I)

« gine bulandı da yūzū havanınę. »

(Çan.- Galaycı Kōyü - AAT - 127 - II)

1) - ı - : Ekin ünsüzü, kalın veya yarı- kalın ünlülerle hece kurabilen ön-boğumlanmalı, yani normalden daha önde telaffuz edilen, ince n ünsüzüdür.

« e, rebbül ~ âlâmin beni Kořidi yařalânmádım ördâ, geri gâldım. »
(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah. - RİA - 283 - 41 - 55)

m) - on - : Dar - yuvarlak ünlü ile kurulması gereken ek, fiil kökünde ki yuvarlak ünlünün etkisiyle, yuvarlak "o" ünlüsüne dönüşmüştür.

« elbisemi soyondum. »
(Kars - Selim / Oluklu - KİA - 229 - 35 - 106)

n) - um - : Fiil kökünün yarı-kalın ünlüsü, söz konusu ekin ünlüsünü de yarı-kalın duruma getirmiştir. n ünsüzü ise, gerileyici benzeşme sonucu m olmuştur.

« düşümmak, lazım yarın ki yeri. »
(Art. - AYA - 73 - 1/B)

o) - un - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« doğan aylarınan doğdum dulundum. »
(Kas. - AAT - 7 - I)

« en kçü soyunmuş sopunmuş aman giriyor koynuma. »
(Demirköy - DTYA - 44 - XXVI - 20)

« ondan sōna birez yaz geldi-mi yofma yofunacağ. »
(Afyonk. - Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 34 - 8)

« yanında var ~ idi eskiden, bulu'nurdi her zaman. »
(Rize - Merkez / Sütlüce Köyü - RİA - 22 - 10 - 186)

ö) - ún - : Fonetik değişim, ünlü için geçerlidir. Ünlü; yarı-kalındır.

İnce ü - olması gereken ünlü, yarı-kalınlaşma ile u' ya yaklaşmıştır.

« bi misirlen şey ğórúniydi, bi meşul' olıyduk. »

(Rize - Güneysu Buc.- / Kibledağı Köyü - RİA - 240 - 17 - 42)

« gızı v^{er}úrsa, siz ~ ikiniz boyunuzu bu^kún, düşünmeyinán, m^erağ ~
édin, düşünün! »

(Art - AY - 67- 1 / B)

p) - un - : Ünsüz, ön-boğumlanmalıdır. Diğer ön-boğumlanmalı, ince ünsüzün bu değişimde etkisi vardır. Ayrıca, Kuzey Doğu Bölgesi ağızlarında n ünsüzü, kalın ya da yarı-kalın ünlülerle hece kurmaktadır.

« esgiden şairle^r bulúnu^rdu; şairle^r mutlaka biribirine atma tu^rkile^r
sóle^rle^rdi, ga^rşılama. »

(Rize - Fındıklı / Tatlısu Mah.- RİA - 306 - 57 - 33)

r) - ún - : Ek, yarı-kalın bir ünlü ve ön-boğumlanmalı, ince bir ünsüzden meydana gelmiştir.

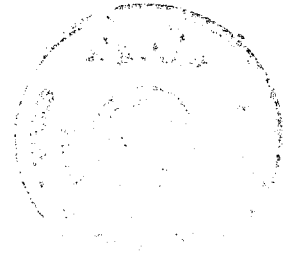
« bu adam şindi düşúndi, düşúndi ; "ben ", dedi, "şindi nēdeyim? uşak
uşak, uşakla da ğitti", dedi, "koyin koyin, koyin da ğitti", dedi. »

(Rize- Derrepazarı Buc. / Erikliman Mah.- RİA - 229 - 11 - 78)

s) - ü - : - ün - ekini oluşturan ünsüzün düşmesiyle, ünlü uzaması meydana gelmiştir.

« üç gün bubası musadı v^emiş gızını düşüsün diye . »

(Den.- Tavas - GBAA - 66 - 52 - 14)

s) - ün - : Türkiye Türkçesi yazı dilindeki - in - ve - ün - şekilleri bazı ağızlarda ortak bir şekilde (- ün -) ifade edilmiştir.

« onnan ögünürsün, onnan avunursun. »

(Güm.- İnönü Mah.- (Kasarhane) - GKAYA - 309 - 12)

« sürününür yesir kibi. »

(Kay.- ADÜM II - 96)

« görünmek (= gözükmağ) »

(Diy.- DA - 29 - 4)

« dermendeki üyünen unnar. »

(Ant.- ADÜM I- 236)

« süzünmek (= nazlı bir tavır ile somurtmak) . »

(Gazi - GA I - 236)

2- Ünsüz düşmesinin oluşturduğu diftongun etkisinden kaynaklanan yuvarlaklıklar,

« ā herkes ēndi sōüne sōüne. »

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 333 - 82 - 82 - 148)

t) - üñ - : Eki oluşturan ince, dar-yuvarlak ünlü, aynı zamanda kısa olarak ifade edilmiştir. Bunu söyleyiş özelliği olarak da değerlendirmek mümkündür.

« bi gün gēdem, bú hayvanı biz, böldük hayvanı : tabi, hayvan bölünüp gidiyo böle, onū ~ da ğurṭ dek getiryo, yaraleyo. »

(Küt.- Aslanlar / Aslanopa - KYA - 167 - XII - 22)

« allah ! yımırta dipden görünüyō. »

(Küt.- Kuşu / Simav - KYA - 186 - XXIII - 108)

u) - ün - : Ünlü, u ile ü arasında fakat ü'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde telafuuz edilen ve u'ya yaklaşan bir değişim geçirmiştir.

« böyüğüm dēyi oğünme. »

(Yoz.- Boğazlıyan / Bektaş - OAAD - 183)

ü) - y - : Fiil kökü ünlü ile bittiği için yardımcı sese ihtiyaç olmadan - n - çatı ekinin gelmesi beklenirken bazı Anadolu ağızlarında (ön-damak, tonlu, akıcısı) y'li kullanımlar mevcuttur.

« zengüne: hēyirli ola! " fükōriye : allah vēre! " deyilir. »

(Güm.- GKAYA - 392 - 2 - 134)

« o çocuḫları çağır bēle etmeḫ yeyilur mi ? »

(Kars - Selim / Oluklu - KIA - 226 - 35 - 12)

« iğdir miğdir deyilmez. »

(Kars- Tuzluca / Sürmeli - KIA - 306 - 70 - 7)

« sıtma pohari deyilen bir poharımız vardır, onun başına giderik. »

(Güm.- Torul / Yalınkavak - GKAYA - 343 - 26)

« baba ~ anne o yēyilür mi? he kızın dēdi yēyilir. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 69 - 10)

B) Fonksiyonu : V. Hatiboğlu söz konusu ekin, fiil kök ya da gövdesine gelerek, kavramın özneye döndüğünü belirten dönüşlü çatı kurduğunu söylemektedir. Yine, aynı ekin fiil kök ya da gövdelerine gelerek edilgen çatıda kurabildiğini, bazen hem edilgen, hem de dönüşlü olarak kullanılabilen ikili çatı oluşturduğunu belirtmektedir.⁶¹

N. Hacıeminoğlu - n- ekininin asli dönüşlülük eki olduğunu, fakat bu ek ile genişleyen bütün fiillerin dönüşlü olmadığını da vurgulamaktadır.

⁶¹ V. HATİBOĞLU, a.g.e. 129. 130. s.

- n - ile genişlemiş fiillerin istisnaları dışında, geçişsiz olduğunu söyleyerek
- n - ekini dönüşü fiiller, pekiştirilmiş fiiller, edilgen fiiller olmak üzere üç
başlık altında değerlendirmektedir.

Dönüşlü fiillerde hareketin veya işin doğrudan doğruya özneye
yönelik olduğunu, öznenin hareketi kendine karşı ve kendisi için yaptığını,
hem geçişli hem de geçişsiz kökler kullanılabildiğini açıklamaktadır.

Pekiştirilmiş fiillerde, hareketin özne üzerine dönmediğini, fakat özne
tarafından sık sık veya sürekli olarak yapıldığını ifade etmektedir.,

Edilgen fiillerin genellikle - l - ile biten yahut son hecesinde - l -
bulunan köklerden türediğini belirtmektedir.⁶²

M. Ergin de - n - ekinin fonksiyonunun , kendi kendine yapma veya
olma ifade eden fiiller yapmak olduğunu ve bu kendi kendine yapma
veya olmanın iki cephesi bulunduğunu dile getirmektedir. Birincisi kendi
kendine, kendi başına yapma veya olma; diğeri de kendisine yapma veya
olmadır.

Ergin bu fiillerin, dönüşlülük ifade ettikleri için büyük bir kısmının
olma anlamı, yani geçişlilik anlatıklarını, çok az olmakla beraber yapma
ifade eden, geçişli fiillerden teşkil edildiğini, fakat geçişsiz fiillerden
yapılanların da olduğunu vurgulamaktadır.⁶³

T. Banguoğlu'nun görüşleri de bu doğrultudadır.⁶⁴

Kısaca Anadolu ağızlarından elde ettiğimiz örneklerle göre - n - eki,
çatı eklerinden olup, geçişli fiillerden dönüşlülük bildiren fiiller
türetmektedir. Geçişli ve geçişsiz köklere gelebilmektedir. Dönüşlülük
dışında edilgen anlamı, süreklilik ve pekiştirme ifade eden fiiller teşkil
etmektedir. Bir ihtimal olarak bu ekin, fonksiyonsuz olduğunu söyleyenler

⁶² N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e., 114. 115. 116. 117. s.

⁶³ M. ERGİN, a.g.e., 202. 203. 204. s.

⁶⁴ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 283. 284. 285. 286. s.

de vardır.⁶⁵ Fonksiyon yönünden Türkiye Türkçesi yazı dili ile aynı özelliklere sahiptir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
silgen-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
geçen-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gören-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gelēn-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
çekēn-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
bayın-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çarpın-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yılın-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çıkın-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
alın-	-	x	-	x	-	-	x	-	-
çalın-	-	x	-	x	-	-	x	-	-
duşın-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
ēşin-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gezin	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yikin-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gēyīn-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
soyīn-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
donal-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
gapal-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
yēl-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
duvaḥlam-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
hazırlam-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
dolam-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

⁶⁵ M. ERGİN, Dede Korkut Kitabı II, İndex - Gramer, TDK Yay., Ank. 1963, 443. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
boyan-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yun-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	x-	-
doğun-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gon-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
incin-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
bulan-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yařalán-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
dulun-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
sopun-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yofun-	-	x	-	x	-	x-	-	x-	-
bulun-	x-	x-	x-	x-	x-	x-	-	x-	-
ögün-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
sürün-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
üyün-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
süzün-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
söün-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
bölün-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
dey-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yey-	-	x	-	x	-	-	-	x	-

13. - $\dot{I}r$ - / - r - **EKİ** : A. Von Gabain, - r - 'nin Eski Türkçede yaptırma eki olduğunu, ekseriya - u -, nadiren - a - çok az da - ı - ünlüsünü aldığını belirtmektedir.⁶⁶

N. Hacıminoğlu, - r - eki ile - $\dot{I}r$ - ekini ayrı ayrı ele almakta ve - r - 'nin ele almakta ve - r - 'nin Eski Türkçede az görülen bir ek

⁶⁶ A. Von Gabain, a. g. e., 60. s.

olduğunu, A. Von Gabain, nin - r - yi ettirgenlik eki olarak tanıtmamasını eleştirmektedir. Çünkü bu dönemdeki bazı örneklerde ekin ettirgen değil, bazen dönüşlü, bazen de geçişsiz fiiller türettiğinden söz etmektedir.⁶⁷

N. Hacıeminoğlu, - ur - / - ür - başlığı altında ekin, Eski Türkçede fiil kök ve gövdelerinden ettirgen fiiller teşkil ettiğini vurgulamaktadır. - r - 'yi, Orta Türkçe döneminde ettirgenlik eki olarak tanıtmaktadır. Yine, Orta Türkçe Döneminde - ur - / - ür - ekini, Eski Türkçe devrinden beri yaygın olarak kullanılan, geçişsiz köklerden geçişli, geçişli köklerden de ettirgen fiiller oluşturan bir ek olduğunu belirtmektedir.⁶⁸

Harezmi döneminde - r - çok az kullanılan ettirgenlik ve dönüşlülük eki olarak, - ur / - ür - ise yaygın kullanışlı bir ettirgenlik ve geçişlilik eki olarak tanıtılmaktadır.⁶⁹

F. Karatı Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesinde yaptırma eklerinin her çeşidinin görüldüğünü ve söz konusu ekin ünlüsünün daima yuvarlak olduğunu söylemektedir.⁷⁰

M. Ergin, - r - 'yi Türkçede eskiden beri görülen ve işlek olarak kullanılan bir fiilden fiil yapma eki olarak tanıtmakta, bu ekin fonksiyonlarının tamamıyla birbirinin aynı olan ve bu yüzden aynı isim altında toplanan bir kaç ekten biri olduğunu söylemektedir. Ergin, - r - nin ünsüzle biten fiillerin bir kısmına getirildiğini, ünlü ile biten fiillere eklenmediğini, - r - ekini fiil köklerine bağlayan ünlünün Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde hep yuvarlak olarak uyum dışında kalmış olmasını bu ünlünün yardımcı ses olup olmadığı konusunda tereddüt

⁶⁷ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 35. 40. 53. 58. 80. 82. s.

⁶⁸ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 35. 40. 53. 58. 80. 82. s.

⁶⁹ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 35. 40. 53. 58. 80. 82. s.

⁷⁰ F. K. TİMURTAŞ, a.g.m., 212 s.

doğurduğunu, böylece ünlünün ekin bünyesine dahil olup olmadığını kestirmenin güçlüğünden söz etmektedir.⁷¹

« yatērmēş ~ da; vērūrmēş allah. »

(Erzu.- Narman / Seminkale - EİA II - 99 - 06 008 01 - 11)

c) - ı - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ır - eki, ünsüz düşmesiyle - ı - olarak kalmıştır.

« tünelin içinde şaşıtdım yolu. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 204)

« hepsini yatımışam dedi, sen iş görüma, eylen. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 84)

« çavuşfadan memeT gız ~ anşayı, al ~ oğl ~ ümer ga'çımış. »

(İzm.- Güner - GBAA - 23 - 16 - 1)

d) - ĩ - : - r - nin düşmesi sonucunda ünlü uzaması meydana gelmiştir.

« bundan sonā bi müddeT geçiniken, qarilen barabā pedē bizi ayıdı. »

(İzm.- Karacadağ - GBAA - 26 - 18 - 2)

e) - ıl - : r > l değişimi meydana gelmiştir.

« s^hāye müdürü duvar aşılı gonusumuz. »

(Gazi - GA I - 370 - 13)

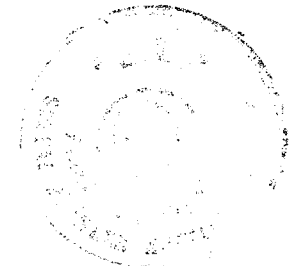
f) - ir - : Yazı dili ile aynıdır :

« yohsa ğayıramaduh. »

(Kars - Selim / Oluklu - KİA - 224 - 34 - 17)

« dadırmak (= tatırmak). »

(Gazi - Ga I - 240)

« olan kimsun ? dēdim, sıcradım. »

(Güm.- Torul / Durak Köyü (Şive) - GKAYA - 344 - 28)

« duşmanı şaşırđı aklıñ yitirdi. »

(Mar.- GDİAT - 151)

« kuşun atdım aşırđım. »

(Trab.- Vakfıkebir / Kancıma Köyü - KDİAT - 180 - III)

g) - ĩr - : - ır - ve - ur - şekilleri bazı Anadolu ağızlarında - ĩr - olarak geçmektedir. Ünlü, ı ile i arasında yarı-kalın bir ses durumuna gelmiştir.

« ne ğayırırsan? »

(Kars - Arp. / Boyuntaş - KİA - 350 - 87 - 11)

« sōrfa açılı, türlü türlü yemekler, yiyile, karnĩnĩ doyırile, kaldırı. »

(Tunc - Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 66 - 9)

ğ) - ĩr - : Fiilden fiil yapma ekini oluşturan ünlü, kısa olarak telaffuz edilmiştir. Bunu söyleyiş özelliği şeklinde değerlendirebiliriz.

« bōñ ahlı ~ uñarı sıçırđı herhalda. »

(Kars - Çıldır / Koçgüden - KİA - 356 - 91 - 61)

« karvan zadı vārmış; yahĩr, ğayırır, temizdĩr bunun ğılçĩnı, başını ėliyiir. »

(Kars- Merkez / Azat - KİA - 328 - 81 - 127)

« sizi ğōrũnce niyē şaşıralım. »

(Nev.- Kozaklı / Karasenir - NYA I -215 - 66 - 36)

« ğalĩr bundan söylũr söylũr; arvad ~ ėle sıçırēir bunun yannan. »

(Kars- Merkez / Azat - KİA - 326 - 81 - 67)

« şeit düşenlerin yerini, "sıçıra" emirini gözlirih ki sıçırayaca^h, şeit düşenlerin yerini dolduraca^h ki ateş beklemesin. »

(Kars - Subatan - KİA - 168 - 4 - 62)

h) - ır - : Ekin ünlüsü, belirsizleşmiştir.

« hemen ki guşuñ bacah^hlarını ayıra ata. »

(Gazi - Dağlı ~ Urum Evlek Köyü - GDİAT - 232)

ı) - ır - : Düşmeye eğilimli olan akıcı r ünsüzü, belirsizleşmiştir.

« arvad ~ ağır özünü öldürür bilmirem neyine ki sen meni günaha batırdın. »

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 329 - 81 - 154)

« ... merkebi ğacırmış yükünnen, batırmış. »

(İzm.- Yeniköy - GBAA - 25 - 17 -44)

« golun boynumda asır. »

(Erzu.- Şenkaya - EİA II - 56 - 03 000 1 - 60)

i) - i - : - ir - eki, - r - ünsüzünü kaybetmiş, sadece - i - ile ifade edilir hale gelmiştir.

« beş ~ altı tane balı^h v^{er}medim mi saña götü , pişi...»

(Kars - Arp. / Boyuntaş - KİA - 348 - 86 - 15)

« oñan ~ evi ğızı ni^{kā} giddi- bil^{le}K di^ş ge^{ci}ddiri. »

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 100 - 76 - 4)

« ^ēye niye siz annātmāysız da, ben ne ekmek būşimek biliyim, ne de yuğirma^h. »

(Erz.- İliç / Doğan - EİA - 118 - 312 / 351 - 7)

j) - ĩ - : Eki oluşturan ünsüzün düşmesiyle, ünlüde uzama meydana gelmiştir.

« usufca kaşKdım, davıſiñ ğayıſını geçidim toĸmān ~ aſdım; ay ~ içeri
kapı da kapandı. »

(İzm. - Yeniköy - GBAA - 25 - 17 - 30)

k) - ir - : Yazı dili ile berleşen şekiller :

« kurdün gızı sūt pişirir. »

(Niğ. - Aksaray - ADÜM II - 129)

« ona yirin çivti bitirdun keri. »

(Den. - Acıpayam GBAA - 72 - 56 - 26)

« ben bunu satın alır, keserim dēyi galbinden gēcirdi. »

(Siv. - Oluhman Köyü - STİAT - 11 - I)

« bu olan benim ölüm, diye sevirtti. »

(Tok. - Artova - STİAT - 154 - II)

« gelin kākā gāveyi bişirē »

(Man. - Soma / Tarhala - GBAA - 3 - 1 - 13)

l) - ĩr - : Ünlü kısalması meydana gelmiştir.

« onun 'esgerini tōküri, ğayırıñ, ğör, yedirir, içirir, içirennen sōra
tāzeden otururlar. »

(Kars - Merkez / Azat - KİAT - 326 - 81 - 60)

m) - ir - : - r - ünsüzü belirsizleşmiştir.

« başıha külü ēledik, gözünün önünnen altun geçirttik, bu geberdi
gētdi. »

(Kars - Tuzluca / Eğrekdere - KİA - 310 - 72 - 90)

n) - ir - : Ekin ünlüsü yarı-yuvarlaklık kazanarak ü ' ye yaklaşmıştır.

« çansuz ór'değe atdum 'vurdum; ayran ~ ile doldurdum, yoğurt ~ ile basturdum, geturdum o kırık tencerêye pisirdum yedum karnumi doyurdum. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah.- RİA - 197 - 1 - 10)

o) - ir - : Kelime içerisindeki ince ünlü ve ünsüzlerin etkisiyle, söz konusu ekin ünlüsünde incelme meydana gelmiş, tonlu ünsüz de tonsuzlaşarak ĩ şeklini almıştır.

« tekrār sardı, ördâ bizi istirâte gâcirdiler, gâcirdiler, yemak vërdile filan. »

(Rize - Çamlıhemşin / Aşağı Vice Mah.- RİA - 283 - 41 - 66)

ö) - ir - : Ünlü i ile çok kapalı ê arasında bir konumdadır. Buna, normalden açık î demek mümkündür. Ayrıca ünlünün incelmış olduğunu vurgulamak gerekir.

« garılar de ayirdilâr. »

(Erzu.- Oltu / Tutmaç - EİA II - 81 - 04 056 01 - 73)

« bir gacirtđılar, bir daha geldi. »

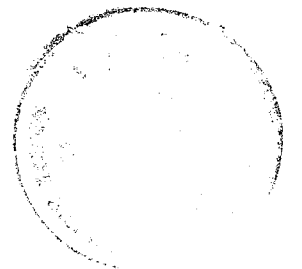
(Erzu.- Narman / Şekerli - EİA II - 107 - 06 019 - 01 - 12)

p) - r - : -ır -, -ir - ve -ur - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan ek, bazı Anadolu ağızlarında -r - şeklindedir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ie birleşen şekiller,

« bi bedirik ērir, hemen uyħusu gelir, devrilir yatarmış. »

(Gazi - GA I - 382 - 18)

« külün göglere savrula. »

(Güm.- GKAYA - 396 - 4 - 62)

2- -ır -, - ir -, - ur - şeklinde ifade edilmesi gereken ekte meydana gelen ünlü düşmeleri,

« en gēt - be - gēt gelyeyi artrirsēn. »

(Erzu.- Pasın / Surhahan Köyü - DİAT I - 195 - VIII)

« o sahatda lelesine vezirne emir ēlledi; ajları doyrajaḥsınız çıpaḥları gēyreceksiz. »

(Garapapaḥ / Terekeme Urugu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 20 - II)

« galḥıbınan ēndi ēllere doğru. »

seyrişif marallar sallara doğru. »

(Muş. - Bulanık - AİAD - 87 - III)

« ille ben bir ekmek büşrecēm. »

(Mal- Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT - 32)

« oa yēmák pişriyirik »

(Trab.- Vakfıkebir / Şahinli Köyü - KDİAT - 219 - III)

« ben payıma olan dōran avrada şiş çfaḥıla. »

(Gazi - GA - I - 342 - 1)

« yā avratlar pek pişişan dōruyollar. »

(Nev.- Hacıbektaş / Aşağıbarak - NYA I -206 - 62 - 23)

« gardēleriñ aanamız gine oḡlan dōrdı diye gēlmediler. »

(Kır.- Merkez / Karıncalı - OAAD - 106)

« davarı suya goyruyolar su içümeden davarı gavalnan gēri çevüriyo çoban. »

(Tok.- Niksar / İpsimara Köyü- STİAT - 159 - II)

r) - u - : Hem - ır - , hem de - ur - ekini oluşturan r ünsüzü düşmüştür. Ek, böylece - u - şeklinde ifade bulmuştur.

1- - ır - ekinde meydana gelen yuvarlaklıklar ve ünsüz düşmeleri,

« yatumayı yatumuş. »

(Zon.- Bartın / Yegenni Köyü - AİAD - 182 - VI)

« ırakı seni batumuş. »

(Zon.- Bartın / Yegenni Köyü - AİAD - 182 - VI)

« cumāt celālī almış bi ėvin yanna götümüş, soymuşlar, yaykamağ için, tenesire yatumuşlar. »

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT -75 - I)

« o güvercinneri gacumadan dut. »

(Tok.- Erbaa - STİAT - 209 - II)

2) -ur - ekindeki ünsüz düşmeleri,

« yemehlerini çeħdiler yediler, işdiler, ġarınnarını doudular. »

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 330 - 82 - 32)

« eğer esğilirse boynumu uçuturacah. »

(Ela - Gēban / Saracıħ Köyü - GDİAT - 97)

« geli - vēdi bi ~ yo ōdan, doğumadım hēc; ādı yok, önü yok. »

(Ayd.- Bozdoğan / Biresse - GBAA - 83 - 64 - 15)

s) - ur - :

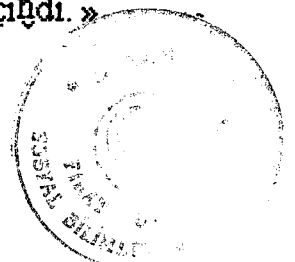
1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« "ben böyün doğurcen" dedi. »

(Den.- Tavas - GBAA - 64 - 50 - 87)

« onnar delikci zārı goyurdular, bir şey yapmadın ġeri çıħdı. »

(Kır.- Avanos / Guyulugışla - OAAD - 127)

« bu üzümü ikimiz yisek, ikimizi doyurmas. »

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - OAAD - 8)

« sen şimdi onnarı üş - gün ve arpa ve yonca ve suya goyurmazsınız. »

(Türkmen Urugu Ağızı - Poshof / Söyütveren Köyü - DİAT I - 106 - V)

« ırmān öte yanında harman savuran varmış. »

(Bur.- ADÜM I - 103)

2- - ir - ekini oluşturan ünlüde meydana gelen karanlık ve yuvarlaklıklar,

« öteki geliy davara seğurdiyē, ötekiler mala seğurdiyē. »

(Er.- Refahiye / Bulak - EİA - 215 - 69 / 110 - 4)

s) - ur - : Ekin ünlüsü düşme eğilimi sonucunda belirsizleşmiştir. Fiil kökündeki g nin düşmüş olması, iki ünlünün yan yana gelmesine ve birinin belirsizleşmesine yol açmıştır.

« burcağ tarlasından ölüm dōurdum. »

(Bur.- ADÜM I - 112)

« nasıl ana dourdu. »

(Çor.- Çay - hatap - ADÜM II - 122)

t) - ur - : Fiilden fiil yapma ekini oluşturan ünsüz, belirsiz hale gelmiştir.

« kısrak doğurdu, bi tay odu. »

(Kars Tuzluca / Eğrekdere - KİA - 308 - 72 - 19)

« gid - onü doğur. »

(Kars- Çıldır / Koçgüden - KİA - 356 - 91 - 33)

u) - ur - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ır - fiilden fiil yapma eki, Erzurum ağızlarında normalden daha kapalı - u - ünlüsüyle ifade edilmiştir.

« utanmıram da, işin mesela nehayetini, az gafami daldırdız mē şasurđıram. »

(Erzu.- Tortum / Aşağıkatıklı - EİA II - 126 07 024 01 - 18)

ü) - ür - : - ır - ekinin ince-dar-düz ünlüsü, dar-yuvarlak u ünlüsüne dönüşerek, hem yuvarlaklık hem de yarı-kalınlık kazanmıştır.

« sen bu mali bitüremessen. »

(Rize - Çayeli İlç. / Kemer Köyü - RİA - 266 - 33 - 35)

y) - ur̄ - : Fonetik değişim ünsüz için geçerlidir. Tonlu-dişeti-ön damak ünsüzü r, tonsuz hale gelmiştir.

« bi savur̄di anladun mi?»

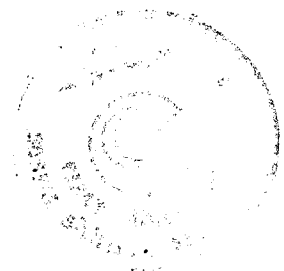
(Rize - Çayeli / Aşıklar - RİA - 259 - 29 - 13)

y) - ür̄ - : i ünlüsü, dar-yuvarlak ve yarı-kalın ú'ya dönüşmüş , r de tonsuzlaşarak r̄ şeklini almıştır.

« efendim bu kaç i pişür̄duk yeduk. »

(Rize - Çamlıhemşin / Kaplıca Köyü - RİA - 287 - 44 - 17)

z) - ü - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ır - ve - ür - ekleri, bazı ağızlardan -ü - olarak kullanılmıştır. r ünsüzü düşmüştür. Ancak, ünlü de de değişim söz konusudur.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« yididuk sōna barmağını boynuzuna vuralak , buynuzlarını düşüdü ve gızı iŷ yaptı. »

(Kas.- Gül Nahiyesi / Kurusaray Köyü - AAT - 10 - I)

2- Ekin ünlüsü yuvarlaktır. (- ür - ü)

« ablam pilav bişümüş. »

(Kas.- AAT - 69 - I)

« tābii ğelin işi aĝnayinci vay ğiyvaurun ōlu gazi yemiş pilavdan-da hēç bırakmamış, dēyin homurmıya başlamış ve ğetmiş bi ~ gaz daha kesmiş, büşümüş aynı evvelki ğibi pilavın üstüne guymuş. »

(Ordu - Karapınar Köyü - KDİAT - 74 - I)

a₁) - ür - :

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller:

« sögürmek (= patlıcan ve domatesi ateşte kebab etmek.) »

(Gazi- GA I - 240)

2- Ekin ünlüsü yuvarlaktır.

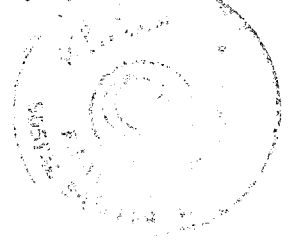
« usda dur bir ekmek - de ben büşürem. »

(Mal.- Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT -32)

« seğürduŷ çabaladıŷ, yaptıŷ. »

(Erzu. Tercen / Çekerkim - EİA - 314 - 570 / 595 - 6)

b₁) - ür - : Fiilden fiil yapma eki - ir - nin ünlüsü yuvarlak-hale geldikten sonra uzamıştır.

«bişürrük, kete her şey bişürrük.»

(Erzu.-Çayırılı - EİA - 253 - 592 - / 619 - 6)

c₁) - ür - : Yuvarlak olan ünlü, ayrıca kısıklık özelliği kazanmıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde bu fiil kökü hep yuvarlak ünlüyle kullanılmıştır.

«değimancının biri bağacı büşürí koyı pencige tilki gelí alí gēdi.»

(Tunc.-Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 58 - 7)

c₁) - ür - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - ir - olarak ifade edilen ek, u ile ü arasında fakat ü'ye oranla daha fazla boğaz gerisinde telaffuz edilen ve u'ya yakın bir ses durumundadır.

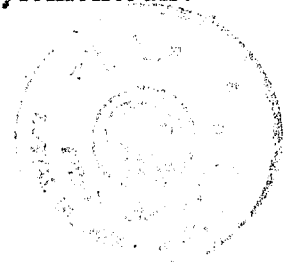
«seğürtdü, arhasınnan ulaşdı, ceñesine bir yumruğ vurup dēviñ ceñesini çığartdı.»

(Siv.-Oluhman Köyü - STİAT - 13 - 1)

B) Fonksiyonu : V. Hatiboğlu söz konusu ekin, kökteki kavramı bir nesneye aktarma görevini üstüne alan « ettirgen » çatı kurduğunu, bu tür gövdelerin fiil kökleri üzerine kurulduğu gibi, isim kökleri üzerine de kurulabildiğini söylemektedir. - Ar - ettirgen çatı ekinin, fiil kökü üzerine gelmesi bakımından - İr - / - r - çatı ekiyle aynı kuruluştaki ve aynı görevde olduğunu, öyle ki aynı fiilin, ettirgen çatı olarak, her iki ekle de kurulabildiğini belirtmektedir. (göç - er -, göç - ür -, v.b.)⁷³

T. Banguoğlu, - İr - / - r - ettirgenlik ekinin kullanımının daraldığını ve yaptığı kelimelerin çoğunlukla lügat anlamı kazandığını söylemektedir.

⁷³ V. HATİBOĞLU, a.g.e., 134.135. s.

Yalın kökleriyle yanyana yaşayan - İ^o - / - r - ekinin genellikle geçişli fiiller oluşturduğu ve farklı anlamlar yüklendiğini anlatmaktadır.⁷⁴

Ayrıca, çatı eki olarak gerilemiş ve yapım eki olarak verimsiz görünüyor olmasına rağmen bu ekin çok eski yapım eki olduğu için dilimizde bir çok kelime bıraktığını vurgulamaktadır.⁷⁵

N. Hacıeminoğlu, sözü edilen ekin Eski Türkçede ettirgen fiiller teşkil ettiğini, daha sonraki dönemlerde rastlanan bazı örneklerde ise, ettirgenlik değil, bazen dönüşlü, bazen de geçişli fiiller türettiğini ifade etmektedir.⁷⁶

M. Ergin bu eki « fonksiyonları tamamıyla birbirinin aynı olan ve bu yüzden aynı isim altında toplanan bir kaç ekten biridir. »⁷⁷ diye tanımladıktan sonra, bunlara faktitif ekleri dendiğini vurgulamakta, oldurma ve yaptırma ifade ettiklerini söylemektedir. Yani olma ve yapma ifade eden fiillerden oldurma ve yaptırma anlamlı fiiller yaptığını söylemektedir.⁷⁸

Bizim Anadolu ağızlarından tespit ettiğimiz örneklerde söz konusu ek, geçişli ve geçişsiz bütün fiillere gelerek geçişli fiiller oluşturmaktadır. Geçişsiz fiilleri geçişli yaparken, geçişli fiillerden de ettirgen fiiller yapmaktadır. Pasiflik ve oluş söz konusu değildir. Aktiflik geçerlidir, asıl hareket daima özne dışında bir varlığa yöneliktir. Hareket özneye kalmaz, özneye etki etmeyerek tekrar özneye dönmemektedir. seğ - ir - t - , sal - dır - , gibi istisna örneklerde geçişlilik yok iken, şaş - ır - , sey^oer ve dör- örneklerinde ise, dönüşlülük mevcuttur.

Anlam olarak da yaptırma, gerçekleştirme, aracı koyma, sebep olma ifade eden fiiller oluşturmaktadır.

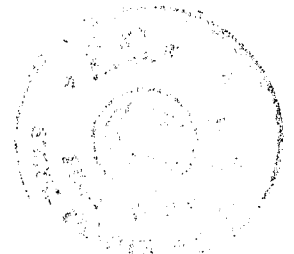
⁷⁴ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 286 . 287. s.

⁷⁵ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 286. 287. s.

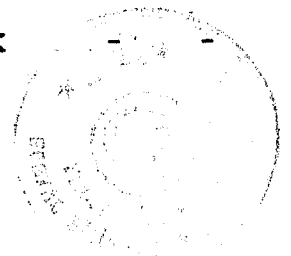
⁷⁶ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 31. 35. 36. s.

⁷⁷ M. ERGİN, a.g.e., 209. 210. 211. s.

⁷⁸ M. ERGİN, a.g.e., 209. 210. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecişli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
ıçer-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
seyër-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
yatēr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
şası-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ayī	x	-	x	-	x	-	x	-	-
aşıl-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğayır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dadır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sıçır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
doyr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
batır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğacı-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
pişi-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
geci-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
bitir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
devr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
savr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
artr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ğeyr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dör-	x	-	x	-	x	-	-	x-	-
ğoyr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
goyr-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ucu-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
düşü-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sögür-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

c) - ēs - : Dişeti önsüzü ş, asıl diş ünsüzü s'ye dönüşmüştür. Dar yuvarlak ü ile ifade edilmesi gereken ünlü ise, e ile i arası kapalı ē ünlüsü şekline girdikten sonra yuvarlaklaşmaya (ö'ye) yönelmiştir.

« bu gün düşman dögēsēr. »

(Tunc.- Çemişkezek - TYAD - 130 - 27)

c) - eş - : Hem - iş - hem de - uş - şekli bazı ağızlarda - eş - şeklinde kullanılmıştır. Ünlü, ince-düz ve geniş özelliklere sahiptir.

« bunnar bir zaman atı deyişik deyişih mindiler gētdiler bir üş bēş gün gētdihden sonra vezid dēdi hele bu adamın ahlımı yohluyum görüm bu adamın torbasında bişey varmı yohsa yohmu. »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 168)

« tabı bunnarın ğıyafeti deyesik. »

(Arp.- Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 359)

« na goneşēm. ? »

(Erzu.- Olur / Kekikli - EİA II - 41 - 02 001 01 - 6)

« sözü ~ de döluydu bi ~ nefer ğalınca üreşcen dedi. »

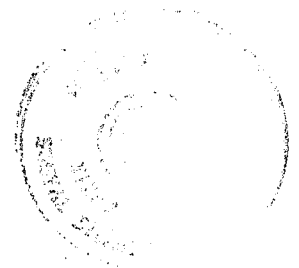
(Küt.- Şaphane - KYA - 216 - XXXIX - 73)

d) - ēs - : Ekin ünlüsü ē ile i arası bir ses olan, kapalı ē dir.

1- Geniş ünlülerin etkisiyle oluşan yarı-genişlikler,

« onu götürüp parçaler garıdan ğoca ~ da yeniden düğün ~ ēdēr muradına ēreşēr. »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 123 - 24)

« yanê bu büttün koylerin isme degışdi, bizem söylemezên isme deyeşmedi. »

(Erzu.- Karayazı / Söylemez - EİA II - 205 - 11 013 02 - 48)

« medenêyet geleşmeş var; asere olde şinde. »

(Erzu.- Pasinler / Yukarı Kızılca - EİA II - 177 - 09 050 01 - 54)

2- ş nin etkisinden kaynaklanan incelikler ile yarı-darlıklar,

« garsa götürdüler, çalêşdêrdêler. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 37 - 02 000 01 - 29)

e) - eş - : Ünlü, kapalı ê ile i arası bir konumdadır. Yani çok az diyebileceğimiz bir genişlik meydana gelmiştir. Bu ses, Erzurum ili ağızlarında ş ünsüzünün yakınındaki ünlülerde görülmektedir.

« êpey yetêstêrêler. »

(Erzu - Olur / Kekikli - EİA II - 42 - 02 001 01 - 40)

f) - ış - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ış - ve - uş - ekleri bir kısım Anadolu ağızlarında ortak bir - ış - şekliyle ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller;

« gız gâri nışannısınnan birbirlêni bôle bakısır fâ gonusur fâ. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 3 - 1 - 6)

« eñ sōna güccük vezire danışmış. »

(Gazi.- GA I - 346 - 3)

« bütün unlari ona başaltım, bir sırığ aldım karıştırdım. »

(Diy.- DA - 193 - 10)

« bu da aḥşam ~ ileyin elçilerini yığırdı bunun otağına gêtdi. »

(Kacar Uruğu Ağızı - Iğdır / Gacar - Tohançalı - Köyü - DİAT I - 97 - IV)

« bir az soñra, hi hi āba bi gatarı elime dakışdı geliyo »

(Bur.- Çine - ADÜM I - 124)

2- - uş - olması gereken ekte meydana gelen düzlükler,

« ėlbolu otuz ~ doñuz atlıynen savışmıs ġetmiş. »

(Mar.- Andırın / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 134)

« ėlvan ėlvan savışıyo. »

(Siv.- Yıldızeli / Ergele Köyü - STİAT - 30 - I)

« her gün gel burdan savış. »

(Diy.- DA - 75 - I)

« atımın önünden savış. »

(Man.- ADÜM I- 20)

« esgiler ... o ġeder gonışiram. »

(Erzu.- Çat / Yavi - EİA - 219 - 13 011 - 01 - 26)

g) - ĩş - : Ünlü kısa telaffuz edilmiştir. Kısa telaffuzlara, daha çok Doġu ve Orta Anadolu Bölgemiz ağızlarında rastlamaktayız.

« 'es'ger 'hamısı yatışır iki táráflı. »

(Kars.- Merkez / Azat - KİA - 327 - 81 - 69)

« ġarışık bi şekilde oynuyolā, altın dakıyolā böl böyük. »

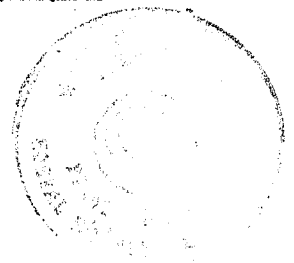
(Küt.- Aslanlar / Aslanapa - KYA - 167 - XII - 15)

« hep ġediller, yatışeller. »

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 327 81 - 72)

« eti , dē ġüzden ölmüş muş cepesinde eşek, ġatır, ġüzden ~ ölmüş, bahara ġaşı üstünden ġar kaķıyo ~ da eti, ġatırın etini ġapışıyoz. »

(Küt.- Şaphane - KYA - 215- XXXIX - 53)

ğ) - ş - : Fonetik değişim ünlü için geçerlidir. Bunu da, normalden daha kaplı "ğ" diye izah etmek mümkündür.

« e -, pekê , size beîe bir yere sevgêder müydeler çalışmaya maleşmeye? »

(Erzu. - Olur - EİA II - 37 - 02 000 01 - 22)

h) - iş - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde, - iş - , - iş - ve - uş - olarak ayrı ayrı şekillerle ifade edilen fiilden fiil yapma eki, bazı ağızlarda - iş - ortak şekliyle kullanılmıştır. Ünlü, ı ile i arasında yarı-ince bir sestir.

1- ş nin inceltici etkisiyle oluşan yarı-incelikler,

« yohşul ~ olur çalışmadan yatarsa. »

(Art.- AYA - 72 - 1/B)

« bu işâ garışma ! »

(Art.- AYA - 66 - 1 / B)

« 'çalışmağdan gelîler, nire ki orda çalışeller. »

(Kars.- Merkez / Azat - KİA - 327 - 81 - 107)

2- Ekin ünlüsünde oluşan yarı-kalınlıklar,

« nişânnari dêğışah dëdiniz vërdim. »

(Art - AYA - 69 - 1 /B)

« gëdile yêtîşemile . »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 85 - 14)

3- Söyleyiş özelliğinden kaynaklanan düzlük ve yarı-incelikler,

« ustine konışulanlari hep duyāyi. »

(Rize - Kalkandere İlç. / Dağdibi Köyü - RİA - 248 - 21 - 54)

« ğel birāz koní'salum. »

(Rize - Çayeli İlç. / İncesirt Köyü - RİA - 262 - 31 - 13)

« babanun da bi vekili olur o koní'sur. »

(Rize - Merkez / Kukilikáya Köyü - RİA - 217 - 9 - 15)

1) iş - : Ünlü, u'ya yaklaşmıştır.

« ee dēdi, sen üsdēaşın, sen çalışırsan. »

(Erzu.- Tortum / Suyatağı - EİA II - 123 - 07 017 01 - 15)

i - iş - : - iş - , - iş - , - uş - ve - üş - olarak kullanılması gereken fiilden fiil yapma eki bazı ağızlarda - iş - şeklinde kullanılmıştır.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« can ~ gurtarmağ ~ çün imdadımıza yetişiñ. »

(Siv. - Oluhman köyü , STİAT - 12 - I)

« dēryanın yüzünde gezişir gayık. »

(Mar.- Andırın / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 148)

« yenismek (= yarış yapmak, birbirini yenmeğe çalışmak.) »

(Gazi - GA I - 242)

« yetişiñ yārenler yanına geliñ. »

(Afyonk.- Badaş / Şuhut - ADÜM I - 46)

« pareyle olmaz göze deyişcēn demiş. »

(Isp.- ADÜM I - 69)

2-1 ve ş ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmiş olan incelikler,

« punlar çalışı kazanēyler, o tēliye ēdēy pi ~ kusur. »

(Trab.- Akçaabad / Haşka Köyü - KDİAT - 171 - 3)

« 'deduk : "bu çayluk'ları yetiştürene kadar bi yerde ğirup çalı'salum. »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİA - 223 - 10 - 213)

« alışukdur alışuk. »

(Trab. - Sürmene / Harıska Köyü - KDİAT - 216 - III)

3- (- uş -) ekinde meydana gelen düzlük ve incelikler,

« kimse, haniya, babamgil mabamgil habēle hepimiz bir arada
ğonişilar. »

(Güm. - Köse - GKAYA - 340- 17)

4- (- üş -) olması gereken ekte meydana gelen düzlükler,

« beyler bölisir. »

(Er. - Tercan / Uzunyayla - EİA - 312 - 543 / 570 - 19)

« anamız ölüncü mal bilişirik. »

(Nev. - Ürgüp / Karain - NYA I - 168 - 35 - 23)

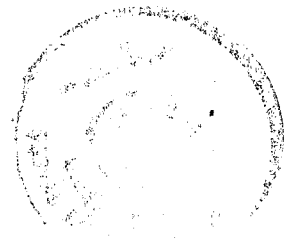
i) - is - : Ünlü, i ile ü arası bir sestir. Yarı-yuvarlaklaşma meydana gelmiştir.

« en nāyeti kafasını da uçurdi, sular 'akdi ; akduğunlan şindi bu kız,
"beni kultardi" diye bu uşak, elini ajdağarun ka'nına baturdi da yapıştudi
'arka'sına. »

(Rize - Merkez / Çarşı Mah. - RİA - 199 - 1 - 101)

« "e", , 'dedi; "ben", dedi, "bizúm bi asman var", dedi, "onlan bi
konni'sāyim da 'sağa haber vereyim." »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİA - 221 - 10 - 146)

k) ı̇ş - : İnce-dar ve düz ünlü, bir söyleyiş özelliği olarak kısa telaffuz edilmiştir.

« bir de babası yerişir aynı ğızın memleketine. »

(Kars - Çıldır / Gülyüzü - KİA - 353 - 89 - 13)

« yetişib ğelibdi nenesinin yanna. »

(Kars - İğdir / Çakırtaş - KİA - 287 - 59 - 13)

« çocuĝı ğellibdi nenesinin yanna. »

(Kars - İğdir / Çakırtaş - KİA - 287 - 59 - 13)

« çovuĝı tayfası onnan yeyir, bunna yeyir; ona kimi bizim ~ esger yetişir, esgere nesib ~ olur. »

(Kars - Arp. / Başgedikler / Yağikesen - KİA - 320 - 77 - 6)

l) - oş - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde dar-yuvarlak ünlü ile kullanılan ek, bazı Anadolu ağızlarında geniş yuvarlak ünlü (- oş -) şeklini almıştır.

« pırak bir ~ az - da bēn ğonuřāyım - dā' yerūm, ĝonosurum sā ne olīy. »

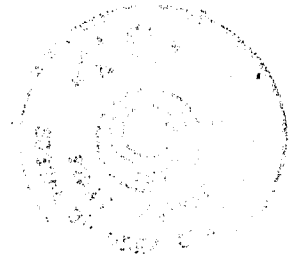
(Trab.- Vakfıkebir / Fener Köyü - KDİAT - 133 - III)

m) - s - : Sızıcı-tonsuz-dişeti ünsüzü ř , sızıcı-tonsuz-asıldış ünsüzü s'ye dönüşmüştür.

1- Gerileyici benzeşme ile ř > s deĝiřmesi meydana gelmiştir.

« eĝlesseydik ya! »

(Nev.- Derinkuyu / Doĝala - NYA - I - 139 - 14 -29)

2- Ünlü düşmesi ve ş > s değişimi;

« baḥdı ğēne sene başı geldi ağ goçnan ğard ğoç dōyşe dōyşe geldi. »

(Arp.- Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 377)

n) - ş - : Ek, ünlü ile sona eren fiil kök ve gövdelerine yardımcı ses almadan - ş - olarak eklenmiştir. Yazı dilinden farklı değildir.

« ancak sāa varaşır. »

(Mar.- GDİAT - 152)

« o papuru kurtarmak için çetenēle etrafı dolaşiyoladı. »

(Bal.- Sağış / Gübeşler - ADÜM I - 12)

« bulaşmasın gollarına. »

(Çor.- ADÜM II - 111)

« o günü köyünde āleşiyō »

(Tok.- Artova / Daşpınar Köyü - STİAT - 174 - II)

« guleşmek - de bir murat. »

(Yoz.- Boğazlıyan / Bektaşlı - OAAD - 183)

« bi zaman ~ ūraşdım ayile»

(İzm.- Yeniköy - GBAA - 25 - 17 - 34)

« sonra babaōl paylaşılár, köyleri. »

(Küçük Karıştıran - DTYA - 37 - XV - 2)

o) - uş - : Ek, yardımcı ünlü olarak kalın, dar-yuvarlak u'yu almıştır. - uş - ekini Anadolu ağızlarındaki fonetik değişimlerine göre sınıflandırırsak;

1- Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olan şekiller;

« biz bi eşimize dosdumuza gonuşam, eġē mūnāsīP görēlēse, hePsi- de eşimiz dosdumuz, verem. »

(Küt.- Köprüören Buc.- KYA - 174 - XVII - 9)

« gētdi bir ġeyfede sorusdu bu su neden kesilir? »

(Arp.- Kineġi Köyü - AKD - 29)

« dēyip oradan savuşdum. »

(Kay.- Sarıs- OAAD - 70)

« gaburga ~ cıbıġnın arasına gargalar uyuşmuş yiiler. »

(Mal.- GDİAT - 65)

« dişlerim dahma da onuñ ucun şey gonuşurum. »

(Nev.- Avanos / Göynük - NYA I - 176 - 43 - 26)

2- Ekin ünlüsünde oluşan yuvarlaklaşmaları,

« çağruşüller rabbenā āmin. »

(Esk.- AİAD - 125 - IV)

« çaluşduh bēle. »

(Güm.- Pirahmet Köyü - GKAYA - 331 - 7)

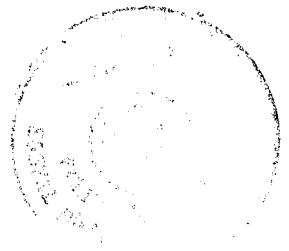
« amıcası duti şey yapuştüri ölçeġin dibine. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 63 - 8)

3- Fiil kökündeki kalın-yuvarlak ünlüden kaynaklanan kalınlık ve dar-yuvarlaklıklar,

« okġa terazı var tam boluşelim. »

(Yoz.- OAAD - 158)

ö) - üş - : Ekin ünlüsünde fiil kökündeki ünlünün tesiriyle yarkalınlık meydana gelmiştir.

« senin ölün, adam ~ imiş, sağa görüsmk düşmedi.»

(Rize - Merkez / Derebaşı Köyü - RİA - 213 - 6 - 22)

p) - üş - : Ünlüde hem kalınlık meydana gelmiş, hem normalden daha dar bir u ünlüsü, diye tanımlayabileceğimiz, darlık oluşmuştur.

« zamanēnda bir ~ arħadaşınan döyüşduh, bir gaş dene gurguşun atde buna. »

(Erzu.- Horasan / Yüzören - EİA II - 148 - 08 047 01 - 21)

r) - üş - : ş ünsüzü bir kısım Anadolu ağızlarında s'ye dönüşmüştür. Bu değişimi, genellikle Tunceli yöresi ağızlarında görmekteyiz.

« bu gece görüşelım. »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 131 - 27)

s) - üş - : Bazı Anadolu ağızlarında - üş - olarak kullanılan ek, Türkiye Türkçesi yazı dilinin - iş - , - uş - ve - üş - şekillerini topluca ifade etmektedir.

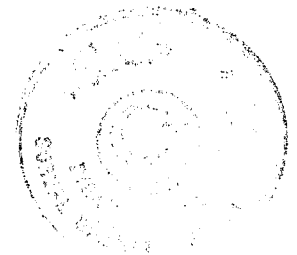
1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« "sabāfa" didi" görüşürüz" didi. »

(Man.- Soma / Çiftköyler - GBAA - 11 - 6 - 25)

«görüsmeye görüsmeye. »

(Afyonk.- ADÜM I- 33)

« her kim camalını görse bēyhuş olur ötüşerdi. »

(Siv.- Terekeme, STİAT - 131 - I)

« şu şöyleydi bu böyleydi dī gūlūsdük durduḡ. »

(Nev.- NYA I - 124 - 4 - 26)

« o gun-de havada gartallar dönüşürmüş. »

(Kır.- Gaman / Savculu Meryemgaşı Köyü - OAAD - 100)

2- - iş - ekinin ünlüsünde meydana gelen yuvarlaklıklar,

« cevrüşdüg ~ orya. »

(Erzu.- Geyik - EİA II - 24 - 01 038 02 - 50)

« üzeyir beyin atı gēne yetüşür. »

(Erzu.- Taşpınar - EİA II - 19 - 01 035 01 - 102)

3- - uş - olması gerekli ekte oluşan incelikler,

« anē ḡı o nahal ~ işē öle ḡofum ~ üyüşdü. »

(Ayd.- Bozdoğan - GBAA - 80 - 61 - 21)

« alışam geldi ahan sabah ḡonüşecōḡ. »

(Erzu.- Refahiye / Bulak - EİA - 217 - 69 / 110 - 72)

s) - üş - : Eki meydana getiren ünlü, kısa telaffuzludur.

« bunnar ḡörüşür? »

(Kars.- Merkez / Azat - KİA - 329 - 81 - 152)

t) - üş - : Fonetik farklılık ünlü için geçerlidir. Ünlüyü, ü ile u arasında ancak ü'ye nisbetle daha ziyade boğaz gerisinde telaffuz edilen ve u'ya yaklaşan bir ses olarak tanıtabiliriz.

« gaçah doğuşüne metin.»

(Yoz.- Merkez / Kaşıkla - OAAD - 157)

« - bunnarda ne keramet var ki, bunnar için döğüşiyorsınız? »

(Siv.- Yıldızeli / Çavuşlu Köyü - STİAT - 24 - I)

B) FONKSİYONU : - ş - ekinin asıl fonksiyonu, fiil kök ve gövdelerine gelerek, fiildeki kavramın birden çok özne tarafından meydana getirildiğini belirten « işteş çatı » kurmaktır.

Ayrıca, fiil kök veya gövdelerine gelerek, fiildeki kavramın özneye döndüğünü belirten « dönüşlü çatı » da kurmaktadır. V. Hatipoğlu, söz konusu ekin bazı fiil kökünden işteş kavramı veren çatı kurduğunu, bazen de fiil kök ya da gövdesine gelerek kalıplaşmış işteş çatı oluşturduğunu (alış-, barış-, bitiş-, buruş-, çalış-, değiş-, dolaş- vs) belirtmektedir.⁸⁰

N. Hacıeminoğlu bu ekin, asli işteşlik eki olduğunu, zamanla bu görevini genişlettiğini böylece - ş - ile hem işteş, hem karşılıklı hem geçişsiz-dönüşlü mahiyette fiiller teşkil ettiğini söylemektedir. N. Hacıeminoğlu - ş - ekinin oluşturduğu fiilleri beş başlık altında toplamaktadır :

« 1- Hareketin karşılıklı yapıldığı fiiller : Bunlar, iş veya hareketin iki fail tarafından aynı anda birbirine karşı yapıldığını ifade ederler. »

« 2- Hareket veya işin aynı anda birçok fail tarafından yapıldığını bildiren fiiller : ağla-ş-, bekle-ş-, çağr-ı-ş, vs. »

⁸⁰ V. HATİBOĞLU, a.g.e, 144. 145. s.

«3- Oluş bildiren geçişsiz-dönüştürücü fiiller, kendi kendine ve edrici bir şekilde oluş ifade eden bu fiiller umumiyetle isimlerden - a - - e - ve - la - / - le - ekleriyle türeyen fiil tabanlarından teşkil edilmiştir. Türkiye Türkçesinde yaygın kullanışı vardır.»

« 4- Tekerrür ve pekiştirme ifade eden fiiller : Bunlar, hareket veya oluşun sık sık yahut sürekli bir şekilde yapıldığını ve meydana geldiğini bildirir : aç - ı - ş - , dur - u - ş - , gir - i - ş - , kalk - ı - ş - vs

« 5 - Müstakil fiiller : Bunlar, - ş - ile genişledikleri hâlde kökteki mânâları kısmen veya tamamen değişerek, yeni bir hüviyet kazanmış fiillerdir: kon - = konmak / kon - u - ş - = konuşmak, söylemek, demek; çalış - vur - mak, parçalamak / çalış - = çalışmak, gayret etmek, iş yapmak;; bar - = var - mak, gitmek / bar - ş - = küskünlüğü bırakmak v.b. »⁸¹

T. Banguoğlu ve M. Ergin 'in de görüşleri bu şekildedir. M. Ergin ilave olarak, bu fiillerin genellikle geçişsiz olduklarını, fakat istisnalarının (bölüş -, kapış -, üleş -, görüş -, paylaş -) bulunduğunu da vurgulamaktadır

T. Banguoğlu ise, söz konusu ekin, doğrudan doğruya karşılıklı fiillerin geçişli veya geçişsiz tabanlardan yapıldıklarına göre, iki kişi veya tarafın birbirine bazen nesne olabildiğini, bazen olmadığını (vuruş -, döğüş -, boğuş -, kapış -, üleş -, görüş -, paylaş -) ifade etmektedir.⁸²

Anadolu ağızlarından elde ettiğimiz örneklerde - ş - eki; çatı eklerindendir, geçişli veya geçişsiz köklere gelebilmektedir, bir iş, oluş veya hareketin devamlı olarak yapıldığını ve birden fazla kişi tarafından karşılıklı, beraber yapıldığını ifade etmektedir. Geçişsiz fiiller oluşturmaktadır, geçişsiz örnekleri çok azdır. Türkiye Türkçesi yazı diline

⁸¹ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e., 117. 118. 119. 120. s.

⁸² M. ERGİN, a.g.e., 207. 208. 209. s.

paralellik göstermektedir. Bazı fiiller değişik cümlelerde bir kaç kez geçmekte ve anlam bakımından farklılık taşımaktadır. Bu nedenle (x -) işaretini birlikte kullandık.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecişli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
diyaş-	x	-	x	-	x	-	-	x-	x-
ğones-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
dögēs-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
ūreş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
ērēş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
gelēş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çalēş-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
yetēş-	-	x	-	x	-	-	-	x-	x-
bakış-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
danış-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
karış-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
yığış-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
dakış-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	x-	x-
savış-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yatış-	-	x	-	x	-	-	-	x-	x
ğapış-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
geziş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
yeniş-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
alış-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
bölüş-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
yapış-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
eğleş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Gecişli</u>	<u>Gecissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
döys-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
yaraş-	-	x	-	x	-	-	-	x-	x-
dolaş-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
bulaş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
āleş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
guleş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
ūraş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
paylaş-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
sorus-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
uyuş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çağruş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
ğórúş-	x	-	x	-	x	-	-	-	x
otúş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
ğúlúş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
dönüş-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
çevrüş-	-	x	-	x	-	-	-	-	x

15. - **İştîr** - **EKi** : Birleşik bir ektir. İsteşlik eki olan - **İş** - / - **ş** - üzerine - **tîr** - ettirgenlik ekinin gelmesiyle oluşmuştur. T. Banguoğlu bu ekin, Batı Türkçesinin hem Osmanlı, hem de Türkiye Türkçesi dönemine ait örnekler vermektedir, (araştır-, atıştır-, çakıştır-, koğuştur-, saçıştır-) gibi. Tahsin Banguoğlu ekle ilgili şu açıklamaları da yapmaktadır. « Edeleme fiillerinin çok canlı görünen bir örneğidir. Eski Türkçede - **iş** - **ür** - (yapşurmak, tapşurmak), dilimizde ise - **iş** - **tir** - ekleri birleşme istidadı göstermiştir. Bizimkinin özel bir anlatımla birleşik olarak gelişmesi çok eski olmayacaktır. Burada - **iş** - ekinin ortaklaşa fiil anlatımı hakim olmuş

görünür. : itıştırmek, kakıştırmak, dürtüştürmek, veriştirmek, atıştırmak, çakıştırmak, çekıştırmek, çırpıştırmak, geçıştırmek, kırpıştırmak, oğuşturmak, savuşturmak, kırıştırmak, yoruşturmak gibi

Bunları karşılıklı ve ettiren çatı eklerinin basitçe üstüste gelmesinden oluşmuş fiillerle karıştırmamalı (döğ - üş- tür - mek, tanı - ş - tür - mak)»⁸³

A) FONETİĞİ : - ıştır - , - ıştır - , - üstür -

a) - ıştır : Yazı dili ile birleşen şekiller :

« dadıştırmak (= azıcık tatmak.) »

(Gazi - GA I - 243)

« añıştırmak (= ima ile söylemek, dolayisiyle anlatmak) »

(Gazi - GA I - 243)

b) - ıştır - :

« serpiştirmek (= az ve seyrek olarak serpmek) »

(Gazi - GA I - 243)

c) - üstür - :

« döküştürmek (= yağmur hafifçe serpelemek). »

(Gazi - GA I - 243)

B) FONKSİYONU : T. Banguoğlu, « - ıştır - eki kullanışlı edeleme ve yerine göre berkitme fiilleri yapmakta, bu sebeple birçok yalın kavramları karşılayacak kelimeler yaratmak istidadı göstermektedir. Bu yolda verimli

⁸³ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 290. 291. s.

olmaya başlamıştır : araştırmak = taharri etmek, soruşturmak = tahkikat yapmak, kovuşturmak, = takibat yapmak, eleştirmek = intikad etmek. »⁸⁴

T. Banguoğlu ayrıca bu ek ile yapılan fiillerin bir hareketin sık sık yahut sürekli yapıldığını ifade ettiğini söylemektedir.⁸⁵

N. Hacıeminoğlu T. Banguoğlu'nun görüşlerine katılmakla birlikte, bu ekle kurulmuş bazı fiillerin ne işteşlik ne de ettirgenlik mânâsı taşımayıp, yeni ve farklı bir fiil türettiğini vurgulamaktadır. Türkçede iki veya üç kelimenin birleşip kaynaşmasıyla aslî mânâları dışında yeni bir mefhum ifade ettiklerini, bu durumun bazı ekler için de geçerli olduğunu, bir kısım eklerin Türk dilinin değişik devir ve şivelerinde farklı manalarda kullanıldıklarına değinmekte ve - İştîr- ekini de bunlara dahil etmektedir.⁸⁶

Birleşik ek, sınırlı sayıda derlediğimiz örneklerde yapma ifade eden geçişli fiiller türetmiştir. Ettirgenlik ve işleklik anlamını birlikte taşımaktadır.

<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
dadıştır- x	-	x	-	x	-	x-	-	x-
añıştır- x	-	x	-	x	-	x-	-	x-
serpiştir- x	-	x	-	x	-	x-	-	x-
döküştür x	-	x	-	x	-	x-	-	x-

⁸⁴ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 290. 291. s.

⁸⁵ T. BANGUOĞLU, Türkçede Tekerrür Fiilleri, TDAY-B 1956-111.123. s.

⁸⁶ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 110. s.

16. - **İt** - / - **t** - **EKİ** : Eski Türkçe, Orta Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde işlek olarak kullanılan, Türkiye Türkçesi döneminde fazla işlek olmayan ettirgenlik ekidir.⁸⁷

Fiil kök ve gövdelerinden ettirgen fiiller yapmaktadır. Ünsüzle biten tabanlarda - **I°**- yardımcı sesleriyle bağlanmaktadır. l, n, r, k, p, y gibi ünsüzlerden sonra doğrudan doğruya - **t** - şeklinde gelebilmektedir. Fakat bu kesin kural değildir. Zira Batı Türkçesinin Osmanlı döneminde - **t** - ile genişleyen bir kısım fiiller Türkiye Türkçesinde başka eklerle ifade edilmiştir. - **t** - eki, iki ünlü arasında tonlulararak - **d** - ' ye de dönüşülebilmektedir. - **t** - eki bazı gövdelerde kalıplaşmıştır. (ayart -, avut-, kuşat-, diret-) gibi.⁸⁸

T. Banguoğlu bu ekin yerini, - **dİr** - ekinin aldığı görüşündedir.⁸⁹

A) Fonetigi : - at -, - **ët** -, - d -, - id -, - it -, **İt** -, - **it** -, - it -, - s -, - t -, - **T** -, - **T** -, - **t** -, - ud -, - **ūd** -, - **ūd** -, - ut -, - **ūd** -, - **ūd** -, - **ūd** -, - **ūt** -, - **ūt** -, - **ūt** -

a) - at - : Fiil kökündeki geniş ünlünün etkisiyle, ekin ünlüsü geniş hale gelmiştir.

« o yanna vezir ğayatsın, ne vursun dēdi yau? »

(Arp.- Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 331)

b) - **ët -** : Eki oluşturan ünlü, fiil kökündeki kapalı **ê** nin etkisiyle, kapalı, **ê** olarak ifade edilmiştir. Bu da, yarı-genişliğin meydana gelmesi demektir. Aslında ek burada, gövde ile kalıplaşmış durumdadır.

⁸⁷ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e. 38. 56. 120. s.

⁸⁸ M. ERGİN, a.g.e. 211. s.

⁸⁹ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 291. 292. s.

« bizem möfetdiş bey, güzel sesimizi ne ğeder bağırsag
~ ēsētmerler ne yapsın o da. »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 241 - 14 062 02 - 78)

« bu çavuş ~ kövü ğumluk bi arazi üzerine oturtulmuş, yavuz sultan
selim zamanında, ēsēttime göre yakılmış ve halkı dağıtılmış. »

(Küt- KYA - 145 I - 5)

c) - d - : - t - fiilden fiil yapma eki iki ünlü arasında tonlulaşarak
d'ye dönüşmüştür.

« vēysi emir vērdi muşi boşadın. »

(Muş - AİAD - 79 - III)

« içēsini arıdıyoſſa. »

(İzm.- Çiğli - GBAA - 22 - 15 - 8)

« öldürürse seni sürüdür. »

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 107 - II)

« solediller güleller. »

(Van - AİAD - 11 - I)

« paTşah dēllal ~ ünnediyo. »

(Den.- GBAA - 50 - 398 - 63)

« el vurur yımsadır. »

(Ela.- Çotelli Köyü - GDİAT - 113)

« noğumnan dı şekē dağıdıſa. »

(Muğ.- Düğrek - GBAA - 100 - 76 - 2)

c) - id - : - it - eki bazı Anadolu ağızlarında - id - olarak
kullanılmıştır.

1- İki ünlü arasındati tonsuz ünsüzün tonlulaşması :

« daşdan üç damla su akıdıya. »

(Ordu - Ünye / Veli Baryakdar Köyü - KDİAT - 12 - I)

« gözderimnen ahıdırım gannı yaşımlı. »

(Ela - Geben / Saracı Köyü - GDİAT - 90)

« sarhıdırh ~ aşşā dōru biliyoñ ñu ? »

(Nev.- Derinkuyu / Suvermez - NYA I - 135 - 12 - 25)

« horasannan gāyıdırdı. »

(Kars - Iğdır / Söğütlü - KİA - 266- 49 - 101)

« ortanlı hoca alla bēlañı vērsin çalmasını bilmiyoñ, bēnim oruya
gidelim de, bañ ben nasıl sağıdıyoñ dēmiş. »

(Çan.- Cacıklar Köyü - AAT - 85 - II)

2- - it - ekinin ünsüzünde meydana gelen tonlulaşma,

« hākimiñ ~ öñünden gııddıra, gııddıra geşmiş. »

(Den.- GBAA - 48 - 39 - 19)

d) - it - : Türkiye Türkçesi yazı dilindeki - it - , - ut - ve - üt -
şekilleri bir kısım ağızlarda sadece - it - şeklinde ifade edilmiştir.
Değişim, ünlü için geçerlidir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« āmet -de buna inanmış, biline ipi bağlamışlar guyuya sarhıtmışlar. »

(Niğ.- Alay - OAAD - 38)

« bi de āşam ~ olmuş bunuñ āzına ıcıñ çorba ahıtmış kōşeye
depmiş. »

(Niğ., Derinkuyu / Suvermez - NYA I - 135 - 12 - 11)

« terg tm     avun  arda  , ah tm   g z nden ya  . »

(Er.-E A - 333 - 354 / 503 - 70)

« sular - da ak td m i i - de balıkl . »

(U ak - Kurt K y  - AD M I - 143)

2-  nl de meydana gelen d z-darlıklar,

« demek derv   baba seni kor tm  . »

(Diy - DA - 216 - 10)

3- Ekin  nl s n de g ' nin etkisiyle bir kalınla ma olmu tur. Ayrıca daralma ve d zle me meydana gelmi tir.

« sonunda bu dayi   iti. »

(Diy.- DA - 173 - 10)

e) -  t - : Bir s yleyi   zelli i olarak de erlendirebilece imiz ve daha  ok Do u ve Orta Anadolu a ızlarında rastlanan,  nl  kısalı ı s z konusudur.

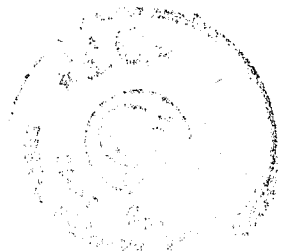
« da dan  ay td   geri geldi . »

(Kars- I dır / Ta burun / Karakoyunlu - K A - 295 - 62 - 21)

f) -  t - : - t - patlamalı-tonsuz ve d den  nce geldi i i in de patlama  zelli ini kaybeden bir  ns z durumundadır. Bunu Anadolu a ızlarında sık a rastlanan tonlula ma e ilimini g stergesi sayabiliriz.

« bu  ocu  sap td  d y . »

(Er.-  li  / B y k Armutlu - E A - 86 - 331 / 407 - 239)

g) - it - : Hem - it - hem de - üt - olarak Türkiye Türkçesi yazı dilinde farklı şekillerde kullanılan fiilden fiil yapma eki bazı Anadolu ağzlarında - it - biçiminde ifade edilmiştir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller.

« her kōge illâc geldi ğardaşım eğitmen de bizim kōge neegelmoor? »

(Kars- Hanak / Damal / Yukarı Gündeş - KİA - 244 - 42 - 16)

« dēyip atına toħandı avradı serpitdi. »

(Mar.- Andırın / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 143)

« siyitmek (= boynunu içine çekip üşür durumda bulunmak, siymek ve siñmek 'ten.)»

(Gazi - GA I - 244)

2 - Eki ifade eden ünlüde meydana gelen dar-düzükler,

«taħıl igitmee, taħıl iğitmee, ğēdiyer. »

(Kars- Ardahan / Ölçek - KİA - 241 - 40 - 11)

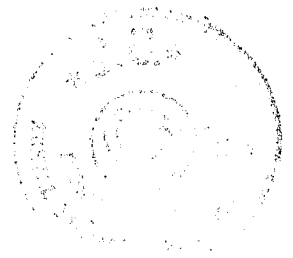
« ürkitme tavşanı aslan edersin. »

(Diy.- DA - 9-3 - 5 - 100)

ğ) - s - : - t - fiilden fiil yapma eki gerileyici benzeşme sonucunda - s - ye dönüşmüştür.

« deyende ğuş birez tüşündü şindi sen ne isdiyirsen menım balalarımı sen ğutardın, ěle bu balalarım deyilki bunnan sonra ne ğeder bala çıħarssam hepsi salamat olacaħ düşmanımı öldürdün, se ne isdiyirsen işde muradına yitirecem. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 47)

« biz ğenetdırımız çırpacıġ iki tene tēleġ dūseceġ saġ gözū sol cebindedi, sol gözūde saġ cebindedi, çıharssın gözlerin ğoysun suvasın gözleri yērine geleceġ. »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 138)

h) - t - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir;

« şu burası boşatma mıntıkasıydı. »

(Tunc. Sütüce / Gökçek - TYAD - 44 - 4)

« işde saña bi laf ~ ānatdım. »

(Nev.- Avanos / Kalaba - NYA I - 192 - 53 - 35)

« iri, iri küfteler, boğazıma dürteler. »

(Diy.- DA - 130 - 10)

« ürek savutmaġ (=oh etmek, başkasının acı ve zararına sevinmek.) »

(Harput - HA - 125 - 31)

« kadın lādēs , ben seni yaldatdım. »

(Yoz.- Sorgun / Canşalı - OAAD - 194)

« ditirettiñ firengistanı çellöy »

(Ams.- Merzifon / İmret - AAT - 155 - IV)

« aslana çolaġ gızın kellesini gopatTırıyor. »

(Tok.- Turhalı / Yağalan Köyü - STİAT - 148 - II)

« işıġları garatdururmuş. »

(Kas.- Araç / Recep / Bey Köyü - AAT - 148 - I)

« ordan nalını ayaġınnan aldı, hemen hērifin kafasını kanatdı. »

(Trab.- Akçaabad / Haşka Köyü - KDİAT - 173 - III)

ı) - T - : Tonsuz ünsüz - t - ile ifade edilen ek, bazı Anadolu ağızlarında yarı-tonluluk kazanarak - T - şeklinde kullanılmıştır.

« bunları yı^hat^Turⁱn. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 88 - 14)

« birini yanıma eş ga^cır^Tdım. »

(Yoz.- Akdağmadeni / Muşallım Kalesi- OAAD - 197)

« mutaf sarı mēme^T ğocamı, acele ge^ti^Tdilē. »

(Ayd.- Bozdoğan / Biresse - GBAA - 81 - 62 - 29)

« a^tın mücevher da^sfa^Tmı^s. »

(İzm.- Çiğli - GBAA - 22 - 15 - 26)

« aman gozelim āla^Tma beni. »

(Kay.- Sarıs - OAAD - 69)

« bi öre^Tmen va ta^ñırsı^ñız. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 53)

i) - T - : Eki ifade eden, ünsüz, hem yarı-tonluluk kazanmış, hem de belirsizleşmiş, düşme eğilimi göstermiştir.

« git^Ti^j yēde bulmuş ~ ú, yaşı ğadın^{nā} a^ñatmış epey, cingenini de a^ñna^Tmı^s. »

(Küt.- KYA - 153 - V - 98)

« o^la^Tmaa (= otlatmaya) . »

(Küt.- Demirci / Simav - KYA - 213 - XXXVIII - 1)

« ondan sōna şekerle katar ka^yna^Tırsı^ñ. »

(Küt.- KYA - 138 - I - 111)

i) - t - : - t - yi patlamalı, tonsuz d'den önce geldiğinden patlama özelliğini kaybetmiş bir ünsüz diye tanımlamak mümkündür. Oğuz Türkçesi ve hususiyle Anadolu ağızlarındaki genel tonlulaşma temayülünün bir göstergesidir.

« bu sefer ēyce benzetdi ġardaşına. »

(Güm.- İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 322 - 391)

« ilim ilim yitmek (= uşahlar çıkmış armudi yoniydılar, bir püsgürdtüki ilim ilim yitdiler.) »

(Güm.- GKAYA - 370 - 1 - 22)

« o getdükten sorna çıhartdım parıyı verdim. »

(Er.- Kemaliye - EİA - 15 - 2/ 18 - 65)

« mektebin yapılması için, köy deresünden ġum yapmaġ ġayesiyle derenün önünü ağaçlarla ġapatduġ. »

(Er.- Kemaliy / Başpınar Buc. / Subaşı Köyü - EİA - 15 - 0/2 - 1)

k) - ud - : - ut - ve - üt - eki bazı Anadolu ağızlarında - ud - olarak geçmektedir.

1- İki ünlü arasında olmanın etkisiyle oluşan tonluluklar,

« varıncı, ġardaşı- da ġapının öğünde soruduyomus. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 210)

« ġız ~ evi sorudur ġalır, bi ~ şe ġalmas. »

(Küt.- KYA - 138 - I - 139)

2- Fiil kökündeki g ' nin etkisiyle meydana gelen kalınlıklar ve iki ünlü arasında olmaktan kaynaklanan tonluluklar,

« ġıs ġeldi mīdi 'un uġudūr, ekmek yapar yirik. »

(Nev.- Ürgüp / Salur - NYA I - 143 - 17 - 32)

1) - ūd - : Ünlüde uzama meydana gelmiş, tonsuz ünsüz de iki ünlü arasında bulunduğu tonlulaşmıştır.

« kirvasi dēdi ki, "iki ğod lazut getürüp dēgirmānda úgūdip alacam !" »
(Art - Şenköy / Şavşat - AYA - 65 - 14 / B - 2)

m) - úd - : Ek, yarı-kalın ünlü ve tonlu d ünsüzünden oluşmuştur. Toniyluk, iki ünlü arasında bulunmaktan dolayı gerçekleşmiştir.

« "bulgur dērmeni gelir, uğūdūrūk, 'çekerik, 'eler çal'kar yirine 'goruh. »
(Nev.- Avanos / Genezin - NYA I - 183 - 46 - 34)

n) - ut - : Türkiye Türkçesi yazı dilinin - ut - ve - üt - şekilleri için bazı Anadolu ağızlarında sadece - ut - biçimi kullanılmıştır.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

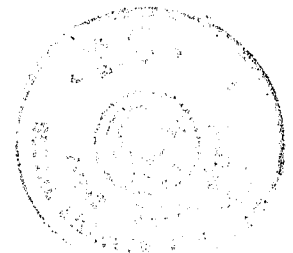
« tabı bununda damat gelini ğorhutmah için yapar. »
(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 300)
« ğaraltıları da odu, ğorhutduhları da odu. »
(Kars - Merkez / Ortakapı - KİA - 317 - 75 - 24).

2- Fiil kökündeki g nin etkisiyle oluşan kalın ünlüler,

« oğut derman oğut. »
(Rize - Karadere / Fındıklı Köyü - KDİAT - 296 - IV)

o) - üd - : İki ünlü arasında yer alan - t - tonsuz ünsüzü, tonlulaşarak - d - ye dönüşmüştür. Ünlü ise, Türkiye Türkçesi yazı diline uygun olarak ince ve dar-yuvarlaktır.

« ecel dērmeni durmaz üyūdūr. »
(Afyonk.- Bademli Köyü - ADÜM I - 55)

« daş ~ atduğı yerde yügüdiyer. »

(Kars - Ardahan / Ölçek - KIA - 241 - 40 - 12)

« gılı tütüdüyor bir ağı goçnan gara goç vuruşu vuruşu geliyor. »

(Kay.- OAAD - 48)

ö) - üd - : Ünlü, kısa teleffuzludur, - t - tonsuzu da ünlülerin tesiriyle tonlulaşıp d olmuştur.

« şimdi meğburi komşu ile aç diye uni ögüdük bi şê dii herif kâr eden ~ ar mi etmiş. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 60 - 7)

p) - üd - : Ünlüler arasındaki tonsuz ünsüz, tonlulaşmış - d - ' ye dönüşmüştür. Ünlü ise, u ile ü arasında ancak ü'ye oranla daha çok u ya yaklaşan ve boğaz gerisinde telaffuz edilen bir sestir. Bu değişimde, fiil kökünde yar alan aynı özellikteki ünlünün ve ğ sesinin etkisi vardır.

« - dedim : eyi ügüdüyor muydu? »

(Siv.- STİAT - 10 - I).

r) - üt - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir :

« dii he yavrum he, şahşah padişahın ~ oğli sen yeTdün, hadê şimdi dēvîn konağına da çokütdüm seni. »

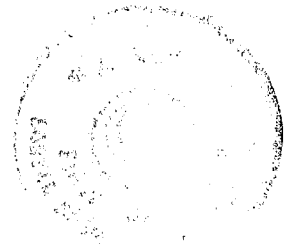
(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 60 - 7)

» tütütmek (= tütmesine meydan vermek). »

(Gazi - GA - I - 244)

« gız - da dēdi ki : baba, ben bi tānesi doyuramadım, gelen yēmē āzına dokütdürüyor. »

(Kır.- Avanos - OAAD - 119)

« ēy insın ōlu benim yalınñan bir gıl al-da başıñ dara ğeldi zaman
tütüt, ben yetişirim, dedi. »

(Mar.- Cerit Köyü - GDİAT - 177)

s) - üt - : Ünsüzde, yarı-tonluluk ve belirsizlik, düşmeye yönelik
meydana gelmiştir.

« ügütmek (= öğretmek). »

(Küt.- Süllebalâ / Emet - KYA - 179 - XIX - 75)

s) - üt - : Fiil kökündeki kalın ünlü ve ğ ünsüzünün tesiriyle, eki
ifade eden ünlü, ü ile u arasında ancak ü ye oranla daha fazla u ya
yaklaşan, boğaz gerisinde telaffuz edilen bir ünlü durumuna gelmiştir.

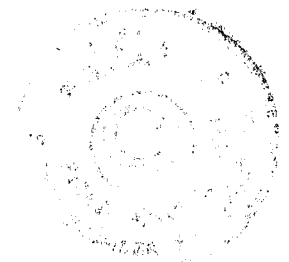
« ügüt çavdarı buğdayı. »

(Yoz.- Merkez / Gaşgışla - OAAD - 148)

B) FONKSİYONU : - t - ekinin aslı fonksiyonu ettirgenliktir. Geçişsiz
fiillerden geçişli fiiller türetmektedir. Fiil kök ve gövdelerine gelip, taşıdığı
kavramı bir nesneye aktararak ettirgen çatı kurmaktadır. Geçişli fiilleri
ettirgen hale getirmenin dışında ikinci derecede ettirgenlik eki de
olabilmektedir. (al - dır - / al - dır - t -) gib. Bazen üçüncü derecede
ettirgen gövdelerde de görülebilmektedir.

N. Hacıeminoğlu - t - nin fonksiyonuna dair şu bilgileri vermektedir :
« Bazı örneklerde de - t - eki ünlü ile biten fakat kullanılmayan tabanlara
gelmek suretiyle onları kullanış sahasına sokmaktadır. Bu çeşit fiillerde
ettirgenlik değil, sadece geçişlilik vardır. »⁹⁰ N. Hacıeminoğlu bu açıklama ile

⁹⁰ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e., 120. 121. 122. s.

ilgili örnekler de vermektedir. Biz, bunlardan bir kaçına yer vermek istiyoruz. (arı - t - , dona - t - , göze - t - , dinle - t - , ak - ı - t -) v.b.

N. Hacıeminoğlu bazı örneklerde - t - ekinin ettirgenlik vasfını kaybedip, aksine dönüşlü-geçişiz fiiller oluşturduğunu söylemektedir. Böyle fiillerin ettirgenlik çatılarının başka eklerle yapıldığını belirtmekte ve şu örneklerle yer vermektedir :

« az - " azmak, doğru yoldan çıkmak"»

azıt - < az - ı - t - « iyice azmak, doğruluktan büsbütün ayrılmak. »

Ettirgen şekli ise = azdır - 'dır.

sap - « sapmak, doğru yoldan çıkmak »

sapıt - < sap - ı - t - « iyice saçmalamak, aşırı şekilde hatalı davranmak. »

Ettirgen şekli ise = saptır - 'dır.

Yukarıdaki açıklamalardan - t - ekinin bir de pekiştirme fonksiyonunun olduğunu vurgulamaktadır.⁹¹

Hacıeminoğlu, yine bu ekin bazı örneklerde sadece kökün aşınmış mânâsını canlandırıldığını (yon - / yont -) belirtmektedir.⁹²

M. Ergin, ekin fonksiyonu ile ilgili çok geniş açıklama yapmazken, - t - nin faktitif eki olarak oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yaptığını söylemekle yetinmiştir.⁹³

A. Von. Gabain, - t - nin Eski Türkçe dönemindeki durumuna ait bilgi verirken, edilgenlik bildirdiğinden söz etmektedir, (bul - t - uķ - « bulunmak », bas - t - ık - « basılmak, ezilmek »

Anadolu ağızlarından elde ettiğimiz örneklerde söz konusu ek çoğunlukla yapma bildiren geçişli ettirgen fiiller oluşturmaktadır. Birkaç

⁹¹ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 120. 121. 122.s.

⁹² M. ERGİN, a.g.e. 120. 121. 122.s.

⁹³ A. Von GABAIN, a.g.e. 60.s.

tane dönüşlü-geçissiz fiil yapmıştır. Aslı fonksiyonunu Anadolu ağızlarında da yansıtmaktadır.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
ğayat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
êşet-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
boşad-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
arıd-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sürüd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
soled-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ünned-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yımşad-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dağıd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gösdert-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ağıd-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
sarğıd-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
ğayıd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sağıd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gırıd-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
korğıt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
öğıt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sapıt-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
eğıt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
serpit-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
siyit-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
ürkit-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çığars-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
ānat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dürt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
savut-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yaldat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
ditiret-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gopat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
garat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kanat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yıhaT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gaçırT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
getiT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
daşfaT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
öreT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
o'laT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
kaynaT-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
benzet-	x	-	x	-	x	-	x-	x-	-
püsgürt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
gapat-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
sorud-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
tütüd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
çöküd-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
doğüt-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

17. - **KA - EKİ** : Ekle ilgili olarak M. Ergin, N. Hacıeminoğlu, T. Banguoğlu herhangi bir açıklama yapmamışlardı. Bu da ekin işlek olmadığını göstermektedir. Besim Atalay ise, ekin fiil, isim ve sıfat köklerine

geldiğini söylemektedir.⁹⁴ Yazı diline paralel olarak Anadolu ağızlarında da bu ekin kullanılışı pek işlek değildir. Zira, taradığımız metinlerde sadece tek örneğine rastlayabiliriz.

B) FONETİĞİ : - ga - , - ħa - , - ka - , - ke - , - pa -

a) - ga - : Art-damak patlamalı tonsuzu - ka - ile ifade edilen ekin ünsüzü, bazı Anadolu ağızlarında art-damak, patlamalı, tonlusuna dönüşmüştür.

« yeşil baş ördekle calgalnır göller. »

(Yerli Kars Ağızı - Kars / Posof - Varzına Köyü - DİAT I - 169 - VII)

b) ħa - : Eki oluşturan ünsüz k > ħ değişmesiyle, gırtlak - sızıcı - tonsuzuna dönüşmüştür.

« yelegimi calħadım »

(Arp.- Küçük Aküzüm Köyü - AKD - 383)

« calħadi dünyayı sel aldı ğetdi. »

(Van.- Erciş - AİAD - 45 - I)

« ğözel ~ inen (iri galbur) calħadırıħ; iri ~ ğözel var, ufaħ ğözeli var onnan sallarıħ »

(Nev.- Ürgüp / Karacaören - NYA I - 161 - 30 - 16)

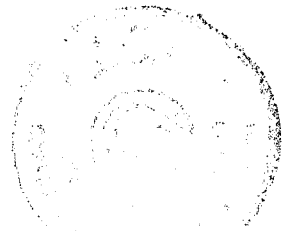
« calħama içip şişirdik. »

(Yoz.- Merkez / Kaşkısla - OAAD - 157)

« calħadi dünyayı sêl aldı ğetdi. »

(Van.- İrciş AİAD - 41 - I)

⁹⁴ B. ATALAY, a.g.e. 303. 304. s.

c) - ka - : Ekin ünsüzü art-damak sesi olan tonsuz k 'dır. Türkçesi yazı dilinde art-damaklılık veya ön-damaklılık belirtilmez, sadece telaffuzda hissedilir.

« çalkandı dünyayı sêl ~ aldı gétđi. »

(Yerli Kars Ağızı Kars / Poshof - Popola Köyü - DİAT I - 170 - VII)

c) - ke - : k, ön-damak ünsüzüdür. Buna paralel olarak da ekin ünlüsü incedir. Ek, böylece - ke - şeklini almıştır.

« çelkenir gelir sürüsü. »

(Mar.- GDİAT - 172)

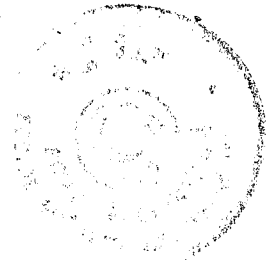
d) - pa - : Damak ünsüzü k, çift-dudak ünsüzü p 'ye dönüşmüştür. Her iki ünsüz de patlamalı ve tonsuzdur. Ünlüde bir değişim yoktur.

« ördek çalpanır göllerde. »

(Gazi - Dağlı ~ Urum Evlek Köyü - GDİAT - 244)

B) FONKSİYONU : Fiil köklerine eklenerek, yeni anlamda fiiller türetmektedir. « çalkalamak » fiilini, Türkiye Türkçesi yazı dilinde « çalkalamak » olarak kullanılmaktayız. B. Atalay şu örnekleri vermiştir :
« I - Fiil kökünden = çalkamak, alkamak II - İsim kökünden = çaykamak III- Sıfat Kökünden = sonkamak » gibi⁹⁵ Bu örneklerle dayalı olarak, söz konusu ekin yapma ve olma bildiren fiiller yaptığını söyleyebiliriz. Anadolu ağızlarında da söz konusu ek aynı fonksiyonlarda kullanılmaktadır Daha çok yapma bildiren geçişli fiiller türetmektedir.

⁹⁵ B. ATALAY age., 303. 304. s.

a) - ba - : Ek, yarı-benzeşme ile - ba- şeklini almıştır. Fiil kökünde yer alan p çift-dudak ünsüzü, m çift-dudak ünsüzünü bir başka çift dudak ünsüzü olan b'ye dönüştürmüştür. Buna m > b değişimi de diyebiliriz.

« maña nöbet gelende saña tehlifim var, yapdın ğurtulduñ, yapbadınsa öldün getdin. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 94)

« eme olmiya olmiya dēdi sende o dünyada anağa aylene taşır tafşır ki bağ bu işi yapbasınnar. »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 152)

b) b1 - : Yine, çift-dudak ünsüzü p'nin tesiriyle m ünsüzü, b çift-dudak ünsüzüne dönüşmüştür. Ayrıca, y ünsüzü de geniş ünlüyü daraltarak ı yapmıştır. Böylece ek, - b1 - şeklini almıştır.

« ne yapağ , ne yapbiyah , biri dēdi ki hele buraları dolaşag »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 116)

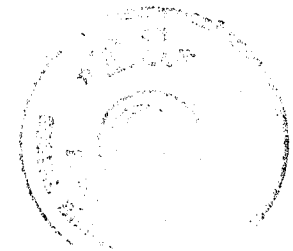
« genç oğlan ğarı dēdiki mennen artığ özüne arvat topbiyacağsan meni al özünde otu ginen. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 259)

c) - b1 - : m ünsüzü yarı benzeşme ile b'ye dönüşmüştür. Söz konusu ekin, orta hece durumunda olması ve y'nin etkisiyle kalın geniş a ünlüsü de daralıp, incelerek i olmuştur.

« ne yapağ ne yapbiyah ? »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 130)

c) - m - : - mA - olumsuzluk eki ünlüsünü kaybetmiştir.

« dēmrem oynamasın, oynasın yarım. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 119)

« bu mesele esgeri gumandanna meľumat v̇erildi, ṫulbe yihulmyınca
ekrat buradan çekilmezler. »

(Ela.- Yuharı Huĥ Köyü - GDİAT - 83)

d) - ma - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan, olumsuz fiiller
teşkil eden ektir. Fonetik değişim ekin ünlüsü ile ilgilidir.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« şahmayıl ḋedi ki : puşluk olmamak üzere. »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 212)

« - yoĥ tanımam. »

(Güm.- İnönü Mah. (Kasarhane) - GKAYA - 311 - 68)

« devrüş işe, ben yorulmadım. »

(Mal.- Arapgir / Hastek Köyü - GDİAT - 33)

2- (- mu -) olması gereken ekin ünlüsündeki düzlük ve genişlikler:

« ölüm ben senden ḋev̇eyi sormāyon, saĥallıñız kimdir. »

(Kay.- Saçığıralı Aşiretinden - OAAD - 91)

« yēdi yıldır ğulun gideli ağzān allahın çöpünü ğomadın, su işmedin de
şindi de suya doymaysın ḋedi. »

(Güm.- İnönü Mah. (Kasarhane) GKAYA - 320 - 328)

e) - mā - : Eki meydana getiren ünlü uzamıştır. Uzunluk farklı
şekillerde ortaya çıkmaktadır :

1- Belirli bir nedene bağılı olmadan oluşmuş uzunluklar,

« çocū almā. »

(Küt.- KYA - 141 - I - 232)

2- -(mī -) olması gereken ekin, düz-geniş ünlülerden etkilenecek düz-geniş olarak kullanılması ve ünlü uzaması,

« hiç oynameyisun, hiç bi tarafun oyna'māyi. »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİE - 218 - 10 - 13)

« ēy niye siz annatmāysız da, ben ne ekmek büşmek biliyim, ne de yuğirmaḥ. »

(Er.- İliç / Doğan - EİA - 118 - 312 / 351 - 7)

3- (- mu -) olması gereken ekte söyleyiş özelliğinden kaynaklanan düzlük-genişlik ve uzunluklar,

« ıclıḥ hazār (yēzār) ēhilleşdik gohmāyoh. »

(Nev.- NYA I - 128 - 5 - 70)

« bu kóyūñ hep gadınnarı bu suyuñ yüzünden hasdāneden gurtulmāyoru. »

(Nev.- Derinkuyu / Suvermez - NYA I - 135 - 12 - 28)

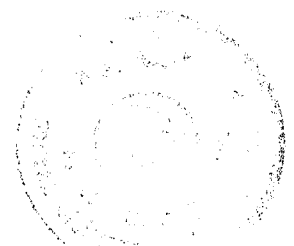
f) - mā - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - me - olarak ifade edilen ekin ünlüsü, bazı Anadolu ağızlarında a ile e arası bir ünlüyle ifade edilmiştir. Bu yarı-kalınlaşmayı, söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz:

« dedi : "yeri görmeden ben bi şe 'demām, di'yemem" »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİA - 221 - 10 - 155)

« bu gızı kócürmāsaḥ nē olur? »

(Art.- AYA - 66 - 1/B)

« hēc bi şey yemá. »

(Kars - Selim / Oluklu - KİA - 228 - 35 - 102)

g) - mǎ - : Ünlü, a ile ı arasında yarı-geniş veya (yarı-dar) bir ses durmudur.

1- Fiil kökündeki dar ünlülerin tesiriyle meydana gelmiş yarı-darlıklar,

«ōfaniñ ayağıdaki kemiK cıKmǎmıs. »

(Den.- Çivril / Demirci - GBAA - 58 - 45 - 27)

« dur'mǎ mākēmelēde úreş. »

(Küt.- Domaniç - KYA - 235 - XLIX - 10)

2- (- ma -) aslı şeklini korumuş fakat y'den kaynaklanan yarı-darlıklar vardır:

« yani buleşio, gelinniK boyeniyo dēye, ekserisi yapmǎyo. »

(Küt.- KYA - 137 - I - 92)

« neye vēmeyoñ utanmǎyoñ ~ mu sēn ? »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 226 - XLVI - 47)

« aman orda da ķalmǎyasız. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 83 - 14)

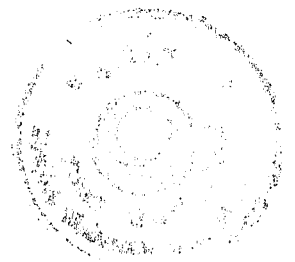
« alınmǎyo ~ ķu, alınmıyo. »

(Küt.- Şaphane - KYA - 215 - XXXIX - 54)

ğ) - mǎ - : Eki oluşturan ünlü kısalmıştır.

« biz hindi bēşinci sınıfdan çıñınca oñudǎmayoñ. »

(Nev.- Gülşehir / Eğrikuyu - NYA I - 194 - 54 - 30)

h) - m̃a - : a ünlüsü yarı-yuvarlaklaşma ile o'ya yaklaşmıştır.

« şindi beñem elimde de h̃eş biş̃e galm̃adi. »

(Erzu.- Hınıs / Taşbulak - EİA II - 236 - 14 - 043 01 - 7)

ı) - me - : Fiilden fiil yapma eki - me- , bazı ağızlarda fonetik değişim geçirirken, bazı ağızlarda aynen korunmuştur.

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« çışmenin başına inmesin davar. »

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - OAAD - 12)

« söylemem dorğusunu. »

(Mal.- Tilek Köyü - GDİAT - 24)

« ölümleri kimselẽ ğabul e'meyo, allah̃ân iki ~ bucuğ yaşındaki çocuğ bile ğabul̃ e'medi. »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 225 - XLVI - 13)

2- Yazı dilinde - m̃ı̇ - olan bazı şekiller, bir kısım Anadolu ağızlarında - me -, - mi - biçimindedirler. Ekin ünlüsü aslını korumuş, daralmamıştır.

« olduğu çebhede ṽerm̃eyor bozgun. »

(Gazi - GDİAT - 206)

« tamam, he valla b̃ülmeyrim bir tane annat d̃e almas. »

(Erzu.- Şenkaya / Nışantaşı - EİA - II - 63 03 026 01 - 19)

« alt ~ âyda gel̃imecez. »

(Küt.- Kuşu - KYA - 191 - XXIV - 72)

i) - m̃e- : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - m̃ı -, - mi - ve - mu - olarak kullanılan ek, bazı Anadolu ağızlarında - m̃e- 'ye dönüşmüştür.

1- y ünsüzünden kaynaklanan incilikler ile söyleyiş özelliğinden dolayı meydana gelen genişlik ve uzunluklar,

« oyneyo, bakmēyo. »

(Küt.- Şaphane - KYA - 214 - XXXIX - 5)

« atimēyo . »

(Küt.- Karacahisar / Kuşu - KYA - 202 - XXIX - 8)

2- Hece kaynaşmasından kaynaklanan uzunluklar,

« güci yeten getdi yetmēn de getmedi. »

(Erz.- Tercan / Çikerkim - EİA - 314 - 570 / 595 - 1)

3- Yazı dilinde - I^o - olan ek, bazı Anadolu ağızlarında - me- biçimindedir. Ekin ünlüsü uzamıştır.

« o da gelmēyor hani dir. »

(Nev.- Derinkuyu / Suvermez - NYA I - 136 - 12 - 53)

« yā yētismēyecek seni neyi seni alıyı, ben senden daha güzelim. »

(Er.-Kemaliye - EİA - 45 - 386 / 410 - 12)

« usli çekilmek (= uşahlar ... yēmēyrik mi? çok acıhdım, uslum çekildi. »

(Güm.- GKAYA - 382 - 1 - 6)

« dōsej ekseriyetle bi ~ kaç zenginlērdēn, halı ~ mahıylan olurdu esKiden, şimdiK öle olmēyo. »

(Küt.- KYA - 140 - I - 202)

i) - mē - : - mı - , - mi - , - mu - ve - mü - şekilleriyle kullanılması gereken ek, bazı ağızlarda - mē - ortak şekli ile ifade

edilmiştir. Ünlü, e ile i arasında yarı-geniş (veya yarı-dar) yani kapalı ê dediğimiz sestir.

1- Söyleyiş özelliği, ses düşmeleri gibi nedenlerden kaynaklı yarı-genişlik ve incelikler,

« yan= şahs=em aglamêrem. »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 239 - 14 - 062 02 - 33)

« gemım deryada ğaldı

işim feryada ğaldı

öldüğüme yanmêrem

hayıf yār yada ğaldı. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 325)

« êy bizim ğuvvetimiz çatmêr cenazada ağır olar. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 211)

2- y ünsüzünün etkisinden kaynaklanan yarı-darlık ve incelikler,

ĝız ğaşmêyō. »

(Man.- Alaçehir / Katırlı - GBAA - 17 - 10 - 46)

3- Söyleyiş özelliği ve hece kaynaşmasından dolayı meydana gelen yarı-darlıklar,

« ben-de būlmêrim dedim. »

(Ela.- Yuharı Hoĝ Köyü - GDİAT - 81)

« êy ben ne annadım? būlmêrêr ki »

(Erzu.- Hınıs / Parmaksız - EİA - 229 - 14 013 02 - 20)

« bu aldı ağzına bir udum aldı baĝdı hêyr bu suya benzemêr işmedi. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 46)

4- Fiil kökündeki dar ünlü ile hece kaynaşmasından kaynaklanan yarı-darlıklar,

« ğiz "ana ben ğiTmēcen" demiş. »

(Afy.- Dinar - GBAA - 38 - 28 - 36).

5- (- mu -) olması gerekli ekte y ünsüzünün etkisiyle oluşan yarı-darlık ve incelikler,

« bizinki bu küfde ēdip urġuña gomēy. »

(Gazi.- GA I - 342 - 1)

6- (- mü -) ekinde meydana gelen yarı-genişlik :

« eyā görmērsen mi deir balıġları? »

(Kars.- Arp.- / Boyuntaş KİA - 348 - 86 - 11)

k) - mē - : Eki oluşturan ünlü, kapalı ē durumundadır. Ayrıca ē sesi uzamıştır.

1- Hece kaynaşmasıyla oluşan yarı-darlık ve uzunluklar,

« "anne ben ğiTmēcen" demiş. »

(Afy.- Dinar - GBAA - 39 - 28 - 73)

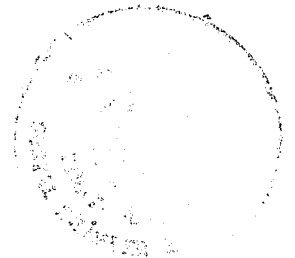
2- y ünsüzünün tesiriyle meydana gelen yarı-darlık ve uzamalar :

« gelēyse gelēy, gelēmēyse ... salimi yolladım ya. »

(Er.- İliç / Doğan - EİA - 119 - 351 / 360 - 1)

« "ben parı isdīmēyon daķım ~ isdēyon. " »

(Den.- Tavas - GBAA - 59 - 47 - 14)

« senun zātı yapaċāğun bu idi ama; ben seni bu kada deli ol'dūni bīlmēyidum. »

(Rize - Merkez / Sütüce Köyü - RİA - 218 - 10 - 31)

3- Hece kaynaşması sonucunda oluşan yarı-darlık, incelik ve uzunluklar,

« burfa durmēp dururdu. »

(Man.- Soma / Tarhala - GBAA - 6 - 2 - 24)

4- y'nin etkisiyle oluşan yarı-darlık ve uzunluklar,

« yurumēyo. »

(Ayd.- Karacasu - GBAA - 92 - 70 - 18)

1) - me - : Normalden daha geniş e ünlüsüne dönüşüm vardır.

« bir ~ avuç torpağımızı bir tarava vermek. »

(Kars - Hanak / Damal / Yukarı Gündeş - KİA - 246 - 42 - 85)

« başlıĥ sırasına gelende dedi ki "şimdi benim ġızıma sen baha yetiremeceğ. »

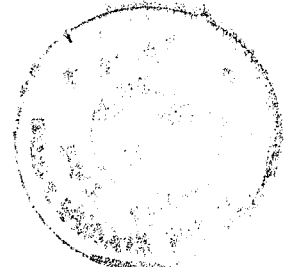
(Kars - Hanak / Çiçeklidağ - KİA - 262 - 48 - 38)

m) - mē - : Yazı dilinde mi olan ek, ağızlarda mē şeklindedir. Ekin ünlüsü kısadır.

« bizi nēde yesir verilē, nēde öldürülē onu bīlmēyom dedi. »

(Küt.- Kuşu - KYA - 189 - XXIX - II)

n) - mē - : Fiil kökündeki yuvarlak ünlünün etkisiyle, e ünlüsü yarı yuvarlaklaşmıştır.

« ba^h ^gum geliyi, görmey misen?»

(Er.- Kemaliye / Başpınar / Subaşı - EİA - 15 - 0/2 - 4)

o) - mē - : Ekin ünlüsü Kars ili ağızlarının söyleyiş özelliğine dayanarak yarı-uzun olarak telaffuz edilmiştir.

« bu padişah dedi ki vezire vezir, biz bunu aparabilmèrîñ. »

(Kars- Iğdır / Sütüce - KİA - 265 - 49 - 46)

« silâh da elimize gèsmèdi. »

(Kars- Iğdır / Aşağı Erhacı - KİA - 289 - 60 - 4)

« gètdi, bir gün ~ iki gün, gelmèdi. »

(Kars - Merkez / Otakapı - KİA - 317 - 75 - 4)

ö) - mē - : Ekin ünlüsü kapalı ^e ile i arası bir ünlüdür. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kalın-düz-dar ⁱ ile kullanılan ekin ünlüsü incelmıştır. Fonetik değişimi, söyleyiş özelliğine ve hece kaynaşmalarının etkisine bağlayabiliriz.

« ben tanım=ram. »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 240 - 14 - 062 02 - 47)

« gor^hundan çı^hm=rsan. »

(Erzu.- Oltu - EİA II- 75 - 04 000 01 - 117)

p) - mē - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - mi - olarak kullanılan ek, bazı Anadolu ağızlarında normalden daha önde telaffuz edilen bir a ünlüsüyle ifade edilmiştir. Bu değişimi de söyleyiş özelliği olarak değerlendirebiliriz.

« bugün genç çocu^hlar bizi saten hêş baba bülméller. »

(Erzu.- Hınıs / Ovaçevirme - EİA II - 242 - 14 062 03 - 35)

« bilməyrim ne dəyəm annadim? »

(ERzu.- Oltu / Dutlu - EİA II - 77 - 04 013 01 - 53)

r) - mī - : Yazı dilinde mī ve mi olarak geçen fiilden fiil yapma eki, bazı ağızlarda mī olarak kullanılmıştır.

« dəv gıyuya ɛndi bu ɛnməɣ istedi ama baɣdı gıyu çoh derindi ɛnemmiyeceɣ, ɛnsede çıɣamıyacaɣ. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 44)

« dəv gıyuya ɛndi bu ɛnməɣ istedi ama baɣdı gıyu çoh derindi ɛnemmiyeceɣ, ɛsende çıɣamıyacaɣ »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 44)

s) - mī - : y ünsüzü yazı dilinde dar-yuvarlak u ile ifade edilen ünlüyü daraltmıştır. Ekin ünlüsü böylece dar-düz ı şeklini almıştır. Ayrıca uzunluk kazanmıştır.

« madem olmıysin niye fışı verirsın çocüğa. »

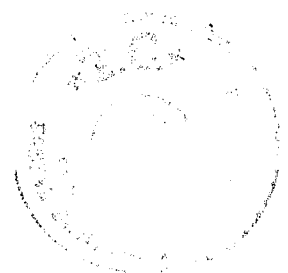
(Er.- Refahiye / Bulak - EİA - 218 - 69 / 110- 92)

s) - mī - : Ekin ünlüsü, ı ile i arası, yarı-ince bir ünlüdür.

1- (- a -) geniş-düz-kalın ünlü ile ifade edilmesi gereken ekte, y'nin etkisiyle meydana gelmiş yarı-incelik ve darlıklar,

« men ağlamıyım da kim ağlasın.? »

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 332 - 82 - 91)

2- Zaman ve şahıs eklerinin vokalleriyle kaynaşmış şekiller :

« ğirîr, buna gelende elinde ğılıç, ğağ dëyr bële yere ğağ, ğavır diyende sıçırîyir, ğağîyir, eli hêç bi şeye yanasîr. »

(Kars - Merkez / Azat - KİA - 81 - 94)

« idāremizi yapmîh, idāre idemîk. »

(Nev. - Hacıbektaş / Aşağıbırak - NYA I - 207 - 62 - 51)

t) - m̃ - : Ekin ünlüsü normalden daha açık bir ı'dır.

« gidip de , bunnarê bulup derd=ne annatamîyor. »

(Erzu.- Narman / Semikale - EİA II - 105 - 06 008 04 - 112)

u) - m̃ - : Fiilden fiil yapma eki - me - , - mi - olmalıyken, fiil kökündeki dar-yuvarlak ünlüden etkilenecek yarı yuvarlaklık kazanmış ve ü'ye yaklaşmıştır. Bunun dışında bir de kalınlık meydana gelmiştir.

« yüzbaş= dëd=, yoğ canım sen bülmîrsen; êle şey olmaz. »

(Erzu.- Horasan / Dağbaşı EİA II - 139 - 08 029 01 - 54)

û) - m̃ - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - ma - , - me - ve - mi - olarak ayrı şekillerde kullandığımız fiilden fiil yapan olumsuzluk eki, bir kısım Anadolu ağızlarında ortak m̃ şekliyle ifade edilmiştir.

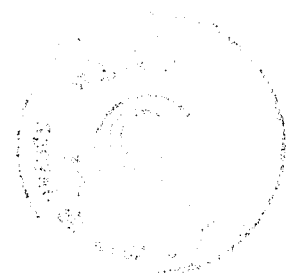
1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

« o sêtlere aşşağı daha neye urğaduğumu bilmiyim. »

(Er.- Kemah / Doğanbeyli / Kerer - EİA - 145 - 14 / 33 - 33)

«şimdi ben biliyom vallaha. »

(Nev. - Ürgüp / Ağaçaşar - NYA I - 150 - 24 - 43)

« benim tûfengimi aldılar elimden; oğartden vurdular ki, tûfengi vêrmirem. »

(Erzu.- Tepekiy - EİA II - 28 - 01111 01 - 109)

2- (- ma -) şeklinde olması gereken ekin ünlüsünde oluşan incelik ve darlıklar,

« ańırdan gelende, esger ~ eyağına ğalğanda, oğlum ~ oğlum ~ oğlum ~ oğlum, ğahmiin, zâhmet çeħmiin. »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 337 - 83 - 5)

3- (- me -) ekinde y'den kaynaklanan darlıklar,

« kesimleri öldürmiyeydi. »

(Gazi.- Çapal köyü - GDİAT - 212)

4- y'nin düşmesi ile şahıs ekinin dar ünlüsü i'nin söz konusu eke yaklaşıp, diftong oluşturmamasından kaynaklanan darlıklar,

« ańırdan gelende, esger ~ eyağına ğalğanda , oğlum ~ oğlum ~ oğlum ~ oğlum, ğahmiin, zâhmet çeħmiin. »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 337 - 83 - 5)

v) - mî- : Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan uzunluk, bazı Anadolu ağızlarında yer almaktadır.

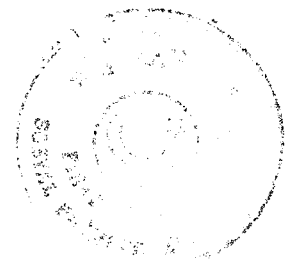
1- Hece kaynaşması ile meydana gelen darlık, incelik ve uzunluklar,

« men orasını desem maña bi şey ğalmır. »

(Kars- Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 - 73)

« dediler ki, dā biz haramılığ yapmırılğ »

(Kars - Merkez / Kümbetli - KİA - 331 - 82 - 67)

« şimdi sen bana, nerden gelem ben sana demedim mi, çıkamî a
— bravvo, üç altı. »

(Muratlı - DTYA - 31 - I - 5)

2- Hece kaynaşması ve ses düşmelerinden kaynaklanan darlık ve uzunluklar,

« sen bizim gözümüze ba^hîⁿ, biz de bişî bilmîK »

(Afy. - Dinar / Kazanpınar - GBAA - 44 - 35 - 10)

« ney — isdiyecik , âşamâdar işimiz — ine ūraşyoh, gêtmîrim »

(Nev. - Kozaklı / Karasenir - NYA I - 217 - 67 - 14)

« tabi bunnar makina deyil — ya bicemîler dev yiyî. »

(Küçük Karıştıran - DTYA - 37 - XIV - 3)

3- y ünsüzün tesiriyle meydana gelen darlık ve uzunluklar,

« peki siz êtTîñiz ben êtmîyim dëyor. »

(Kay. - OAAD - 50)

y) - mî - : - me - ekinin ünlüsü daralmıştır. Ayrıca, kısa olarak ifade edilmiştir.

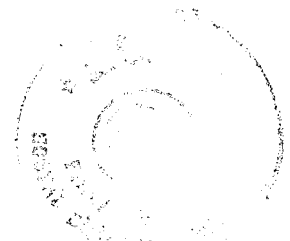
« arvad — ağıl, 'özünü öldürür, bilmîrem neyine ki sen meni günaha batırdın. »

(Kars - Merkez / Azat - KIA - 329 - 81 - 154)

z) - mî - : Dar i ünlüsü, bazı ağızlarda daha da daralarak i şeklinde kullanılmıştır.

« ben " nēden bufaşım, kâf makasınan kesilmîu ku bu" . »

(Küt. - Uşak / Selçukler - GBAA - 32 - 22 - 13)

« ama içnide ne var bilmirim. »

(Kars - Arp.- EİA - 161 - 1 - 29)

a₁) - mī- : Yazı dilinde - mı - olarak kullanılan ek, bazı ağızlarda hece kaynaşması sonucunda incelmış ve uzamıştır. Bunun dışında da, dar ünlünün iyice daralması olayı da vardır.

« bu adam iş yuhudan ayılmır. »

(Kars - Arp. / Akçalar - EİA - 163 - I - 77)

b₁) - mī- : Değişim hece kaynaşmasının etkisiyle oluşmuştur. Dar-yuvarlak, kalın ünlü u ile ifade edilmesi gereken ek, böylece incelmış, daralmış ve mi şeklini almıştır.

« ben ondan bişe diymirdim. »

(Erzu.- Şenkaya - EİA II - 56 - 03 000 01 - 54)

c₁) - mī- : Ek, bir kısım Anadolu ağızlarında normalden kapalı i ile ifade edilmiştir. Kapalılık ve incelik y'den kaynaklanmıştır.

« ê, mahmudi isdambulda tanımıyan az. »

(Erzu.- EİA II - 15 - 01 000 02 - 52)

c₁) mī- : Ekin ünlüsü yarı-yuvarlaklığa (ü'ye) yönelmiştir.

« bilmiyorum hekeysine. »

(Erzu.- Olur / Yukarı Karacasu EİA II - 45 - 02 019 01 - 46)

d₁) - mo- : Fiilden fiil yapan ek, bazı ağızlarda - mo - olarak kullanılmış, ünlü tamamen yuvarlaklaşmıştır. Bu değişimi şu başlıklarla ele alabiliriz :

1- (- ma-) ikinde meydana gelen yuvarlaklıklar,

« kēşge uymoyaydın o bahtafara . »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 120)

2- (- mı -) olması gereken ekteki yuvarlaklaşmalar,

« muhdarımız da baḥmovór . »

(Kars - Hanak / Damal / Yukarı Gündüş - KİA - 42 - 6)

3- Zaman ekiyle kaynaşmadan doğan yuvarlaklıklar,

« kücuğ çocuḡlar topreḡ yiyorler topreḡden kesilmorler . »

(Tunc.- Mazgirt / Darıkent / Otraharman - TYAD - 150 - 34)

« kına gecelēne felān gitmon . »

(Küt.- Dumlupınar / Altıntaş - KYA - 170 - XV - 4)

« o yusuf pirişan bir ~ adam - ıdı kim ~ oşdünu bilmo ~ o ğız
vērēcēḡ ~ adamıñ . »

(Man. - Kula / Tokmaklı - GBAA - 21 - 14 - 25)

« kız dēdi - ki : Ben de bilmorum . »

(Gazi - Kilis / Şıhlı Mah.- GDİAT - 186)

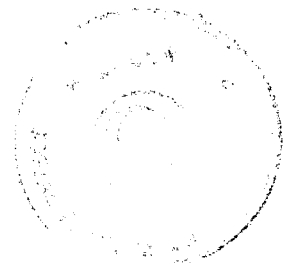
4- (- mu -) olması gereken ekte, fiil kökündeki yuvarlak ünlülerin ve
şimdiki zaman ekinin yuvarlak ünlüsünün etkisiyle gerçekleşen
yuvarlaklaşmalar,

« o ğeder heyacannandiki insanın barmağı tutmor tüfeḡ atmağa . »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 206)

« elim tutmor name yazam sevdüğüm . »

(Arp.- Aslanhana Köyü - AKD - 218)

« ... nê gönüşmomuşuñ bennen. »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı - KYA - 226 - XLVI - 55)

« güller gazel olmuş durmor dalda. »

(Gazi - Kilis - GDİAT - 188)

« ne öldür'mör, ne goymor adam olam. »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KİA - 339 - 83 - 106)

e₁ - mō - : - mi - ve - mu - ekinin ünlüsü bazı ağızlarda yuvarlaklaşmış ve uzamıştır.

« bi yüz lire viriller oriya babaya hē demesine (onu bilmō mu gı) »

(Nev.- Derinkuyu / Çakıllı - NYA I - 137 - 13 - 13)

« yusuf ā beyiñ huzurunda hiş seslenmō. »

(Man.- Kula / Tokmaklı - GBAA - 21 - 14 - 39)

« başka bişī bil'mōruñ. »

(Nev.- Kula / Tokmaklı - GBAA - 21 - 14 - 13)

« bilmōn ~ onnarı işTe,
esKi şeylēden bilmōn. »

(Küt.- Aslanlar / Aslanapa - KYA - 167 - XII - 26)

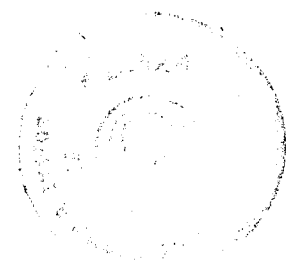
« bu atın golanını boşoldır ki anayılılarda daa gılıç yurmōr. »

(Kars - Çıldır / Meryem - KİA - 364 - 94 - 29)

f₁ - mō - : Eki meydana getiren ünlü yuvarlak, geniş, yarı-kalın ve uzundur. Fonetik farklılığı ses düşmelerine, zaman ekinin ünlüsü ile, söz konusu ekin ünlüsünün etkileşimine bağlayabiliriz.

« yoh mu söylesāneñiz ~ e, bilemō musuñuz. »

(Nev.- Derinkuyu / Çakıllı - NYA I - 138 - 13 - 32)

g₁) - m^ö - : Fiil kökündeki geniş-ince-yuvarlak ünlü ile, zaman ekinin yuvarlak ünlüsünün, söz konusu ekin ünlüsünü (ses düşmeleri sonucunda) etkilemesiyle meydana gelen genişlik ve yuvarlaklık mevcuttur.

«ğadın dēyir ama, çocuğun gelbi ğarıdan dōnmör.»

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 160)

« dēdi ki o nedi dēdiki gōrmōrsengmi? dūneynki daşdandı. »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 158)

« sesdedi bunu , getdi dēdi o elindeki nedi? dēdi gōrmōrseng mi?»

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 158)

« ne ōldür'mör, ne ğoymor adam olam. »

(Kars - Merkez / Çağlayan - KIA - 339 - 83 - 106)

g₁) - mu - : - ma - ekinin düz-geniş kalın ünlüsü a, fiil kökündeki dar-yuvarlak ünlünün etkisiyle yuvarlaklık ve y'nin etkisiyle de darlık kazanarak u şeklini almıştır.

« öyli ya evde durmuyoh biz.»

(Nev.- Ürgüp / Ağcaşar - NYA I - 153 - 26 - 30)

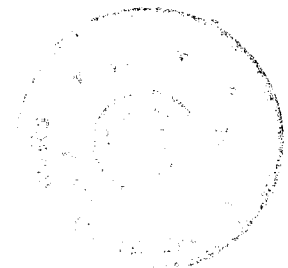
« keşge uymuyaydım o zalim yāra . »

(Arp. - Kineği Köyü - AKD - 88)

h₁) - mu - : Ek, u ile ü arasında ancak u'ya daha yakın ve biraz da genişliğe yönelmiş bir ünlü ile kurulmuştur.

« indi malı ğaymur gitmee. »

(Kars- Çıldır / Meryem - KIA - 369 - 95 - 46)

1₁) - mü - : Olumsuz fiil yapan ek, ince dar-yuvarlak ünlü ile teşkil edilmiştir

1- Türkiye Türkçesi ile birleşen şekiller :

« erkennen ğahdı, yemeñ yemeğ ahlına düşmür. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 68)

2- (- me -) olması gereken ekte oluşan yuvarlaklıklar,

« şu bocuyu yanına al bu bocuyuñ arħası ~ sura ğét - de, zêrzamıya düşmüyesin. »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 215)

3- (- mi -) ekinde meydana gelen yuvarlaklıklar,

« bilmüyorum. »

(Erzu.- Olur / Yukarı Karacasu - EİA II - 45 - 02 019 01 - 49)

4- (- mu -) şeklinde ifade edilmesi gerekli ekte olunan y'nin etkisiyle oluşan incelikler,

« geçimimiz kepâzelik ~ a, oñsuz ölmüyorür. »

(Nev.- Ürgüp / Salur - NYA I - 145 - 19 - 14)

B) FONKSİYON : V. Hatiboğlu, - mA - ekinin belirli ve belirsiz geçmiş, gelecek zaman, dilek, gereklilik ve emir çekimlerinde, fiil kök ya da gövdeleriyle, zaman bildiren ekler arasında kullanılarak olumsuzluk kavramı sağladığını söylemektedir.⁹⁸

⁹⁸ V. HATİBOĞLU, a.g.e., 112. 113. s.

M. Ergin ekin, menfî fiil yaptığını, fiil kök ve gövdelerinin - mA - eki olmadan yalnız müsbet hareketleri karşıladığını, olma ve yapma ifade eden veya yapmama ifade etmek için onlara - mA - ekinin getirilmesi gerektiği vurgulamaktadır.⁹⁹

Söz konusu ek, olumsuz anlamda geçişli ve geçişsiz fiiller türetmekte ve bu fonksiyonu zaman içinde herhangi bir değişime uğramamıştır.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
yapba	x	-	x	-	x	-	-	-	-
tapbı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
dēm-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yıhulm-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
olma-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
tanıma-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yorulma	-	x	-	x	-	-	-	x	-
sormā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
doyma-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	-	-
almā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
oynamā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
annatmā	x	-	x	-	x	-	-	-	-
gohmā	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gutrulmā	x-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	-
kōçürmā	x	-	x	-	x	-	x	-	-
yemā-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
çıkma-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	-	-
dur'mā	-	x	-	x	-	-	-	-	-

⁹⁹ M. ERGİN, a.g.e., 200. 201. 202. s.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
utanmā- -	x	-	x	-	-	-	-	x	-
kalma- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
ohudamā x	-	x	-	x	-	x	-	-	-
inme- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
söyeme x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
e'me- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
věrmē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
būlme- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gelīme- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
bakmē -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
atılmē -	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yetmē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
gelmē- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
yētişmē x	-	x	-	x	-	-	-	x-	x-
ağlamē -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
yanmē -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
çatmē -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
ğaşmē- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
benzemē--	x	-	x	-	-	-	-	-	-
giTmē- -	x	-	x	-	-	-	-	-	-
gomē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
görmē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
isdimē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-
yurumē--	x	-	x	-	-	-	-	-	-
yitireme- x	-	x	-	x	-	-	x	-	-
bilemē- x	-	x	-	x	-	-	-	-	-

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
aparabilmè-x	-	-	x	-	x	-	x-	-	-
gêşmè- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
çıhamı- x-	x-	x-	x-	x-	x-	-	-	-	-
ênemmi- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
yanaşmı- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
yapamı- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
annatamı- x	-	-	x	-	x	-	x-	-	-
ğahmı- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
öldürmi- x	-	-	x	-	x	-	x	-	-
çehmı- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
biçemı- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
kesilmı- -	x	-	-	x	-	x	-	-	-
ayılmı- -	x	-	-	x	-	-	-	x	-
duymı- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
uymo- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
tutmo- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
ğonuşmo- x	-	-	x	-	x	-	-	-	x
seslenmō--	x	-	-	x	-	-	-	x	-
vurmō- x	-	-	x	-	x	-	-	-	-
dönmü- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-
düşmü- -	x	-	-	x	-	-	-	-	-

19. - **maş - EKİ** : Birleşik eklerden biridir. T. Banguoğlu bu eki, - İmsA- ekine benzetmektedir. « - im adlarına isme ek - eş - gelmiş ve - maş - birleşigi karşılıklı anlatımını da korumuştur. Bu fiilleri - eş - fiillerinin bir özel hali saymak da mümkündür : sarmaşmak, karmaşmak,

almaşmak, ilmeşmek gibi » açıklamalarına yer vermektedir. İşlek olmayan, yayılmamış bir ek olduğunu da vurgulamaktadır.¹⁰⁰

A) FONETİĞİ : - maş -

a) - maş - : Kelime içerisindeki kalın ünlülere paralel olarak, ekin ünlüsü de kalındır. Ayrıca , - ş - ekiyle birleşik oluşturulmuştur.

« bu ğaşdı, ğurtulammadı, ağaca dırmaşdı. »

(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KIA - 299 - 65 - 19)

« bunnar bahtık hele ğaçan ěle ğəcır altdan yuĥarı bir kelbay haydar gilin küllüğü kimi bir üsgeñ küllühdü,herkêş ordan dırmaşır yuĥarı »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 162)

B) FONKSİYONU : Yeterli örnek cümle derleyemediğimiz için, ekin fonksiyonu hakkında yorum yapmak mümkün değildir. Ancak - ş- çatı ekinin, dönüşlülük ve işteşlik anlamı oluşturduğunu söyleyebiliriz. T. Banguoğlu söz konusu ekin berkitme anlatımı kazanmakta olduğunu belirtmektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Erken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Entergen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İsteş</u>
dırmaş	-	x	-	x	-	-	-	x-	x-

20. - nA - EKİ : Bu ekle ilgili sadece, B. Atalay ve T. Banguoğlu açıklama yapmıştır. Ekin isim ve fiil köklerine gelebildiğini açıklamaktadırlar. T. Banguoğlu « Eski Türkçede oldukça yaygın olan ve

¹⁰⁰ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 293. 294. s.

fiilden - in - adlarına isme ek - e - gelmesi ile oluşmuş olduğu anlaşılan bir ektir:

(es - in - e - mek > esnemek, yaşnamak)

Dilimizde kalan örnekleri çok değildir: esnemek, kösnemek, çiğnemek, kişnemek, kaynamak gibi. »¹⁰¹ demektedir. B. Atalay ise şu örnekleri vermektedir :

« Fiil kökünden = kaynamak, esnemek, dernemek

İsim kökünden = boznamak, yaşnamak

Sıfat kökünden = çiğnemek

Ses taklidi kökten = kişnemek.»¹⁰²

A) FONETİĞİ : - na - , - nā - , - nã - , ne - , - nê - , - nı - , - ni - ,
- nü -

a) - na - : Eki, iki grupta ele almak gerekiyor. Çünkü söz konusu ekin isim ve fiil kökü üzerine geldiğini izah edenler vardır.

1- Fiil köküne gelen ve Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller,

« iki yaşda bir azacağ gaynadım. »

(Van - Erciş / Pulur Köyü - AİAD - 34 -I)

« benim bu çocuklara benim ële ganım gaynadı ki, hele sesle bu çocukları baçağ nêre gédiller. »

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Kars / Gala İçi - DİAT I - 64 - II)

« bir bulut gaynadı suvaz êlinden. »

(Siv.- Yıldızeli / Ergele Köyü - STİAT - 30 - I)

« bahar sêli gibi gaynadım coşdum. »

(Yoz.- Çekerek / Kurdağlı - OAAD - 190)

¹⁰¹ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 294. s.

¹⁰² B. ATALAY, a.g.e., 306. s.

« geçiniñ garbıgalarını gurumuş, ora bir köpek gelmiş, ora gurnamış. »

(Niğ.- Bor / Garannıkdere - OAAD - 11)

2- Kalın ünlülerin etkisiyle meydana gelen kalınlıklar,

(« çiğ » kökünü, isim kökü olarak kabul edenler ile fiil kökü olarak kabul edenler vardır)¹⁰³

« bağıdım ki yusuf beginen dervüş begi atların ögünde cıgnada cıgnada geliller. »

(Kars - Kağızman / Köték / Çegerli - KİA - 176 - 9 29)

« boş cıgnamışsın yalan dünyayı. »

(Ank.- Kırıkkale / Yapışan - OAAD - 212)

« yapışmasan senê cıgnayıb ~ düşürecağ ~ aşsağê. »

(Erzu.- Olur / Eylek - EİA II - 47 - 02 022 02 - 29)

« ebi soy bizi çınayıp geçecekti, bu sefer pervânelerine da kapılıp hepimiz birden boğılacaktuk orda. »

(Rize - Merkez / Camiönü - RİA - 20 2 - 2 - 33)

b) - nā - : Geniş zaman eki r'nin düşmesiyle , söz konusu ekin ünlüsü uzamıştır.

« a ~ ğırıĴ gün, gelen giden, kâfesi içecek, lókumsu lókum, serbeTse ğaynā serbeT, ğaranfilli serbeT olacak, bunu milleTê dağıtacaksın. »

(Küt.- KYA - -140 - I - 209)

¹⁰³ Bkz. T. BANGUOĞLU, a. g. e. 294. s.

c) - n̄ā - : Ekin ünlüsü yarı-incelme ile e'ye yaklaşmıştır. Ekten sonraki hece kaynaşması uzunluk meydana getirmiştir.

« kaynāp ġaynāp köpüğü durulasya ġaynece. »

(Küt.- Ayvalık / Tavşanlı KYA - 225 - XLVI - 25)

c) - ne - :

1- Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşen şekiller :

(es - kökünü, fiil kökü diye değerlendirip - ne - yi fiilden fiil yapan ek diye alanlar ile, (es - in + e - mek) şeklinde alanlarda vardır.)¹⁰⁴

« bi gün birden ağına esnedi. »

(Kars - Iğdır / Kasımcı KİA - 282 - 56 - 103)

« dembedem esne, dudağım yalar. »

(Kars - Kağızman / Köték - KİA - 174 - 7 - 29)

« yorğani aşadan yukarı dērnedik varık. »

(Küt - Uşak / Hasköy - GBAA - 36 - 25 - 18)

NOT : Bu örnek, dērne - şeklindedir ancak, bir ihtimal olarak dērle- şeklini de göz önünde bulundurabiliriz. O zaman l'nin n'ye dönüşümünden söz etmek gerekir.

Aşağıdaki çigne - ve kişne- örneklerindeki söz konusu eki, esne - örneğinde olduğu gibi , T. Banguoğlu fiilden - in adlarına, isme ek - e - gelmesi ile oluşmuş birleşik bir ek olarak kabul etmektedir.¹⁰⁵ B. Atalay ise, esne- örneğinde fiil köküne - ne - nin gelerek fiilden fiil yaptığını, çigne - ve kişne - örneklerinde ise aynı ekin isimden, sıfattan fiil türettiğini söylemektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Bkz. B. ATALAY, a.g.e. 306. s.

¹⁰⁵ T. BANGUOĞLU, a.g.e. 294. s.

¹⁰⁶ B. ATALAY, a.g.e. 306. s.

« at bir kişnedi ki bağıdı ki aha yeddi dene cevan, yeni yetme oğlan
çığıdı. »

(Kars - Iğdır / Taşburun / Yukarı Alican - KIA - 299 - 65 - 30)

« ciğnenecek orda bekmez, kófdür yapılacağı. »

(Nev.- Ürgüp / Kacaören - NYA I - 161 - 30 - 21)

« lokma ciğnemeyince yutulmaz. »

(Diy.- DA - 92 - 5 - 68)

« niğdeden çıgdım gır ~ at kişner. »

(Niğ.- Veli İsa - OAAD - 29)

« sêl ağzına geldim gır ~ at kişnedi. »

(Ams.- Hızırpaşa - AAT - 166 - IV)

d) - nê - : Ek, kapalı ê ünlüsü ile oluşturulmuştur. Yani, yarı-
darlık ve incelik meydana gelmiştir.

1- y'den kaynaklanan yarı-darlık ve incelikler,

« gaynêyıp kelleniñ kefi daşmadı. »

(Gazi - GA I - 374 - 15)

2- Ekin ünlüsü ile zaman ekinin ünlüsü kaynaşmamıştır.

« babası ~ da orda görêr ğanı ğaynêr tabi, onların ~ da ğanı gaynêr. »

(Tunc.- Hozat - TYAD - 122 - 24)

e) - nı - : y'nin kendinden önceki ünlüyü daraltma özelliği ile, a
geniş-düz ünlüsü ı dar-düz ünlüsüne dönüşmüştür.

« girdi içeri topal dêv êle tendır yanır, bir camış basıflar ğazana
ğaynıyır. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 94)

« ikinci hamle sırası deli bēcande bu nası bir hamle yapıdsı nası bir ğamyon tekeri pişiyi çıñıya besdil kese bunu ēlecece çıñadı ğoydu elden haramıyı ordan atamindi ğētdiler. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 271)

« şu tozlūmu bi yıñayım didim, orda su böyle gaynıyörür. »

(NEv.- NYA - I 160 - 29 - 135)

« bu su gaynıyanca dēdi ki : vezir bunun mā^c-nesi nēy dēdi. »

(Mar.- Şadalah Köyü - GDİAT - 163)

f) - ni - : Ek, ince-dar-düz i ile ifade edilmiştir.

1- y'nin etkisiyle oluşan darlıklar,

« yani ellerinden gelse bizi çēyniyeceñler. »

(Erzu.- Kümbet - EİA - II - 31 - 01 121 01 - 49)

« pēcenin debine varıyor, o dēv uyñudan uyanıyor ve isniyor; çocuñ - da : cıt cıt dēyor. »

(Kay.- Ürgüp / Ulaşlı - OAAD - 78)

2- Ekin ünlüsü ile şimdiki zaman eki i kaynaşmıştır.

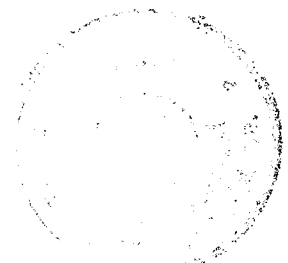
« bañılar ki ne kazan kayni ne de ataş yani. »

(Diy.- DA - 178 - 10)

g) - nü - : Ekin ünlüsü birinci çoğul şahıs ekinin ünlüsü ile birleşmiş ve böylece dar-yuvarlak ü şeklini almıştır.

« üzüm torbalara doldurup kurunda ēyice çıñnük »

(Tunc.- Pertek - TYAD - 161 -41)

B) FONKSİYONU : Ekin fonksiyonu ile ilgili olarak, kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. B. Atalay, « Bu ek ; fiil, sıfat ve ses taklidi kelimelerden aşımsız fiil yapar. »¹⁰⁷ demekle yetinmiştir. Bizim derlediğimiz örneklerde - nA - ekinin bazen geçişli fiiller, bazen ise geçişsiz fiiller oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, bu ekle türetilen fiillerde gizli bir dönüşlülük anlamının bulunduğunu söylemek de mümkündür.

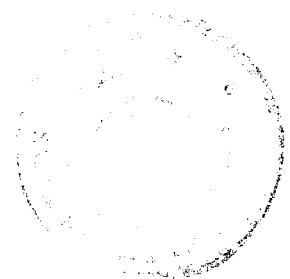
	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Etirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
gayna	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
gurna-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
çıgna-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
esne-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
dērne-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kişne-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
çıhı-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

21. - nAş - EKİ : - nA - eki üzerine - ş - çatı ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir ektir. Bunun dışında, - nA - ekinden hiç bir farkı yoktur.

A) FONETİĞİ : - naş - , - neş -

a) - naş - : «kıt» kökünü isim kökü olarak düşünüp (+ la - ş) ekinin ünsüzü l'nin n'ye dönüşmüş olabileceği ihtimalini de göz önünde

¹⁰⁷ B. ATALAY, a.g.e. 306. s.

bulundurmakta fayda vardır. Ancak T. Banguoğlu'na göre ekin yapısı - n + e - ş - / - ne - ş - şeklindedir.¹⁰⁸

« kıtnaşmak (= kıtlık içinde bocalamak) »

(Gazi - GA I - 262)

b) - neş - :

« gerneşmek (= gerinmek) »

(Gazi - GA I - 262)

« "ey serseri insan ~ oğlu, bir gernessene. »

(Kars - Hanak / Damal / Obrucak - KİA - 256 - 45 - 162)

« çekneşmek (= suyu çekilerek kurumağa yüz tutmak.) »

(Gazi - GA I - 262)

« derneşmek (= toplanmak) »

(Gazi - GA I - 262)

« bir zamannan sonra hanım başladı, haramı başıda avratdı böle bir gerneşti of dedi gollarım ağrıdı. »

(Arp.- Aslanhane Köyü - AKD - 161)

B) FONKSİYONU : Çoğunlukla geçişsiz fiiller yaptığını söyleyebiliriz.

En önemli fonksiyonu ise - ş- çatı ekinin sağladığı dönüşlülük fonksiyonudur.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
kıtnaş -	x	-	x	-	-	-	x	-	
gerneş- -	x	-	x	-	-	-	x	-	
çekneş- x-	x-	x-	x-	x-	-	-	x	-	
derneş- -	x	-	x	-	-	-	x	-	

¹⁰⁸ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 294. s.

22. - p - **EKİ** : İşlek olmayan bir ektir. Tarihi gelişimi hakkında, kaynaklarda açıklama mevcut değildir. M. Ergin ser-p-, kır-p- fiillerinde bu ekin var gibi görüldüğünü söylemekle yetinmektedir.¹⁰⁹

A) FONETİĞİ : - b - , - p -

a) - b - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - p - tonsuz çift-dudak ünsüzü ile ifade edilen ek, bazı ağızlarda tonlularaşarak - b - olmuştur.

« gar yağar serpe serbe. »

(Afyonk - ADÜM I- 57)

b) - p - : Yazı dil ile birleşen şekiller

« bi de bi dağarcuk derler oni maķasdan kırpi. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 63 - 8)

« biz kendi eilencemize bitidi'len soñuru oñan ~ evi bi maşarı çırı yakāfā, kapıdan girēlē serpilile. »

(Ayd.- Karacasu / Yenice - GBAA - 90 - 69 - 15)

« dalları var kırpa kırpa. »

(Demirköy - dTAYA- 45 - XXVII - 22)

« dēyip atına toñandı avradı serpitdi. »

(Mar.- Andırın / Tokmaklı Köyü - GDİAT - 142)

« gır at gelir gırpa gırpa. »

(Yoz.- Boğazlıyan / Menteşe - OAAD - 180)

B) FONKSİYONU : Derlediğimiz örnekler yeterli olmadığı için, ekin fonksiyonuna dair yorum yapmak oldukça güç. Örneklerde ek, geçişli fiil

¹⁰⁹ M. ERGİN, a. g. e, 215 s.

köklerine gelmiş, yine geçişli fiiller türetmiştir. Yapma bildirmektedir. Kökün anlamı ile, türeyen fiilin anlamı birbirini geliştirmiş, pekiştirmiş görünmektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Entirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
serb-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
kırp-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

23. - sA - EKİ : A. Von Gabain - sı - , - si - şeklinde ele aldığı eki, - sig- , - sig - ekiyle ilgili görmekte ve söz konusu ekin Eski Türkçede seyrek olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰

Orta Türkçenin Karahanlı döneminde hem isimden, hem de fiilden yeni fiiller türettiğini ve çok kullandığını söylemek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde işlek olduğu söylenemez.¹¹¹

M. Ergin - sA - ekinin işlek olmayan bir fiilden fiil yapma eki olduğunu, Eski Anadolu Türkçesi ile bugün bazı ağızlarda bulunan gör - se - t - « göstermek » fiilinde bu ekin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu ekin + sA - isimden fiil yapma ekinin tesiriyle ortaya çıkmış olabileceğini vurgulamaktadır.

Banguoğlu bu eki sadece isimden fiil yapan ek olarak tanıtırken,¹¹² B. Atalay hem isimden, hem de fiilden fiil yapma ekil olarak ele almaktadır.

¹¹⁰ A. Von GABAIN, a.g.e., 60.s.

¹¹¹ N. HACİEMİNGÖLÜ, a.g.e., 53.s.

¹¹² M. ERGİN, a.g.e., 215.s.

A) FONETİĞİ : - se - , - sı - , - si -

a) - se - : Bazı Anadolu ağızlarında görülen - se - ekidir. Aşağıdaki örneklerde geçen ek yazı dilinde « göster - » şeklinde kullanılmaktadır.

« görsedir douşan gulağını diysiniñnen gorhımyasan. »

(Muş- Bulanık - AİAD - 100 - III)

« nasıl olsa allah bize bir yol görsedir. »

(Mal.- Celikan Köyü - GDİAT - 59)

« allah görsetmesen. »

(Erzu.- Olur - EİA II - 39 - 02 000 02 - 20)

b) - sı - : Yazı dili ile birleşen şekiller;

« bu gētdi, bu gēne doratın, gırmızı atın tūyünü sürtdü birbirine at geldi ama, ayağının biri sakgātdı aḫsiyır aba bu daha beter uçur»

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 49)

« ağca gız vardı, ayağını da çekirdi, aḫsiyırdı birez, dēdi ben gidecem. »

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 67)

c) - si - : Eki oluşturan ünlü hem daralmış, hem de incelmıştır.

1- y ünsüzünden kaynaklanan darlık ve incelikler,

« aḫsiyır biraz. »

(Arp.- Kineği köyü - AKD - 94)

2- Ünlüdeki darlık ve incelmeler

« ama gendi de bacadan yaralı neise çocuğu aldiler, şindi bu gētdi, gēdemi, aḫsidi hani tabi. »

(Kars - Ardahan / Ortageçit - KİA - 240 - 39 - 81)

B) FONKSİYONU : - sA - ekini, isimden fiil yapma eki, fiilden fiil yapma eki hatta, hem isimden fiil hem de fiilden fiil yapma eki olarak değerlendirenler vardır.

B. Atalay söz konusu eki hem isimden fiil yapma, hem de fiilden fiil yapma eki olarak değerlendirmektedir. Dönüştürme, arzu etme ve sanma anlamlarına gelen fiiller yaptığını söylemektedir.¹¹³

Derlediğimiz örnek tek olduğu için yorum yapmak güçtür. - sA - ekinin isimden fiil yapan ve fiilden fiil yapan örneklerini ayrı ayrı değerlendirdik. Çünkü bu ek, isme ve fiile gelerek fiil yapmıştır. Fakat, N. Hacıeminoğlu, bir ekin hem isimden, hem de fiilden fiil yapamayacağını söylemektedir. Bu ekle kurulan fiil tabanının ifade ettiği hareket veya oluşun yapılması için istek gösterildiğini vurgulamaktadır.¹¹⁴

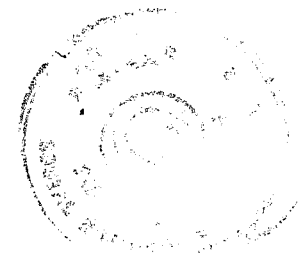
	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüştü</u>	<u>İstes</u>
görse-	x	-	x	-	x	-	-	x	-
aşısı-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-

24. - şîr - EKİ : Ekle ilgili olarak, kaynaklarda önemli bir açıklama olmamakla birlikte, birleşik bir ek olduğu kesindir. Yapısını; bir işteşlik (- ş -) ve bir de ettirgenlik (-ir-) ekinden oluşan birleşik ek şeklinde tanıtabiliriz. T. Banguğlu bu birleşik ekten, - İr - ekini açıklarken söz etmiştir : « - ir - eki birkaç kelimede - iş - ortaklık eki üzerine gelerek bir birleşik teşkil edencesine fiiller yapmıştır: değşirmek, kavşurmak, yavşirmek, dersirmek > devşirmek, tapsirmek gibi . »¹¹⁵

¹¹³ B. ATALAY, a.g.e. 310 311. s.

¹¹⁴ N. HACIEMİNOĞLU a.g.e. 37. 53. 54. s.

¹¹⁵ T. BANUGUOĞLU, a.g.e. 287. s.

B. Atalay da - şır ve - şır başlıklarıyla verdiği eki, fiil köklerine gelen, fiilden fiil yapma eki diye değerlendirmektedir.¹¹⁶

A) FONETİĞİ : - şır -, - şır -, - şur -, - şür -

a) - şır - : Sızıcı - ş - çatı eki ile- kalın-düz-dar ı ünlüsünden oluşmuş - ır - ettirgen çatı ekinin birleşimi - şır -, fonetik farklılığa uğramamıştır ve Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortaktır.

« bu yaralılar gemiynen getmeñde olsun letif şah atını sürdü geldi, tükenin önünde êndi, atını meyterlere tavşırđı.»

(Arp.- Kineği Köyü - AKD - 76)

« tavşırmışam zergar düğme hanādan»

(Kars - Iğdır - KIA - 269 - 50 - 19)

« aħnnd guranı oħuyuf, tafsırđ o ~ ochadan gēden öllere.»

(Garapapağ / Terekeme Uruğu Ağızı - Ahıska / Koyun Dere Köyü - DİAT I - 30 - II)

« bu beçare bilbil, sürüne sürüne başını koydu bu gülün üstüne canın tafsırđı. »

(Kacar Uruğu Ağızı - Iğdır / Gacar - Tohañçalı Köyü - DİAT I - 98 - IV)

« senin niyetin tavşıracağ. »

(Kars- Iğdır / Kasımcan - KIA - 282 - 56 - 91)

b) - şır - : Fonetik farklılık söz konusu değildir.

« kimi gul deşirir kimi nerguzi. »

(Kay.- Aydınlı / Karakoyunlu Aşireti - OAAD - 94)

¹¹⁶ B. ATALAY, a.g.e 313. s.

« cuvanli üssüyün ānın sêrgisin dişirmiş üzümün yutmuş. »

(Kır.- Merkez / Kortulu - OAAD - 110)

« onbaşı haydara ğet o dēşirici bu dēriye ğetir dēdi. »

(Ank.- Kırıkkale / Çongar - OAAD - 202)

« harımā giTim başcan dēşirdim. »

(Ayd.- Karacasu / Yenice - GBAA - 91 - 69 - 35)

« yimenimizi evşiriyoh 'gayl. »

(Nev.- Ürgüp - NYA I - 142 - 16 - 17)

c) - şur - : Dar - düz - kalın ı ile ifade edilmesi gereken ekin ünlüsü, dar-yuvarlak u ile ifade edilmiştir.

« ahırı tapşuriyêr. »

(Kars - Posof - KIA - 211 - 26 - 24)

ç) - şür - : Fiil kökündeki yuvarlak ünlünün etkisiyle, söz konusu ekin ünlüsü dar-yuvarlak olmuştur.

« el eked dil döşürür. »

(Tunc.- Çemişkezek / Ulukale - TYAD - 107 - 20)

« gül döşürür gül eller. »

(Van - AİAD - 11 - I)

« sütün üzünü döşürü. »

(Van - AİAD - 4 - I)

« tohumuñu guş döşürsün. »

(Ams.- Gümüş / Hacı Köy - AAT - 160 - IV)

« büyük döker, küçük döşürür. »

(Diy.- DA - 91 - 5 - 30)

« üç güzeli döşürü bân içinde. »

(Çan.- Dümelli Nahiyesi - AAT - 124 - II)

B) FONKSİYONU : - ş - işteş çatı eki ile, - İ^o - ettirgen çatı ekinin oluşturduğu birleşik ek, fonksiyon olarak ettirgen çatının görevini yürütmektedir. Yapma ifade eden geçişli fiiller teşkil etmektedir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüslü</u>	<u>İstes</u>
tavşır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
dêşir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
evşir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

25. - **y** - **EKİ** : Eski Türkçede - d - olarak ifade edilmiş olan ek, bugün, - y - şeklindedir ve işlek olmayan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Ekin yapısı ile ilgili T. Banguoğlu « Daha Eski Türkçede canlı sayılmayan ve tek açık heceden ibaret bazı fiil köklerine gelmiş görünen berkitme anlatımında bir - id - eki vardır (ko - d - mak, to - d - mak) Orada bunun birleşigi - ed - eki de bir sıra isimden fiiller yapmıştır. (kut - ad - mak, yok - ad - mak) Bu ise bir - e - id - > - ed - birleşigi olsa gerektir. » ¹¹⁷ demektedir.

N. Hacıeminoğlu bu ekin Batı Türkçesinde - y - olarak gelişmesinden sonra kökle iyici kaynaştığını, bugün böyle bir ekin varlığının fark edilmediğini, kök fiilin anlamında ne gibi bir değişiklik meydana getirdiğinin de artık hissedilmediğini söylemektedir.¹¹⁸

¹¹⁷ T. BANGUOĞLU, a.g.e. - 292. 293 s.

¹¹⁸ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 122. 123. 124. s.

A) FONETİĞİ : -i̇ - , - y -

a) -i̇ - : Türkiye Türkçesi yazı dilinde - y - şeklinde kullandığımız ek, bazı Anadolu ağızlarında - i̇ - olarak ifade edilmiştir. Dar ünlü, normalden daha dar bir ünlü haline dönüşmüştür. Bu dönüşümde, y nin yarı-ünlü olmasının etken olduğunu düşünebiliriz.

« ğiz dı dēmiş-kim : "kendi eliñinen ġui - vēcesin̄ bafa . " »

(Den - Tavas - GBAA - 62 - 50 - 5)

« odan ġoi - vērin̄ce bis kürkü'tazıl ~ odan ġō - vēdiK »

(Man.- Soma / Çifteköyler - GBAA - 11 - 6 - 44)

« içine çomaK̄ ġoiçāsın̄ açısı açısı - viceK.»

(İzm.- Bergama / Çürükbağ - GBAA - 29 - 20 - 7)

« araba içersine ġuiduſa ġiTdile. »

(Küt. - Uşak / Hacıhıdır - GBAA - 36 - 26 - 10)

b) - y - : Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı değildir.

« bırıkları sayılır. »

(Afyonk.- Sipsinli - ADÜM I - 47)

« goy hıdırı koſu vērsin odaña. »

(Yoz.- OAAD - 162)

« gezi sayılı. »

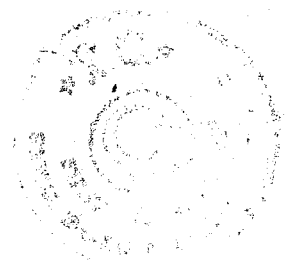
(Diy.- DA - 140 - 10)

« o da palayı siyirmiş huwardaların̄ üstüne dorgü hēcüm etmiş. »

(Mal.- Çarmuzu Mah.- GDİAT - 71)

« sığırı ġānını ya'riyola olanı yavudi içine ġoyo. »

(İzm.- Çiğili - GBAA - 22 - 15 - 11)

« çıharmısın yuyan hoca. »

(Kay. - Sarıs / Çarakedere - OAAD - 84)

« sayamadım ne tēz geldi gērisi. »

(Ela. - Kesirik Köyü - GDİAT - 86)

« gözelden doyım olmaz. »

(Urfa - UA - 87)

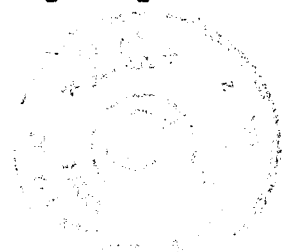
B) FONKSİYONU : - y - eklendiği kökün anlamını güçlendirir, pekiştirir. Burada N. Hacıeminoğlu'nun açıklamalarına yer vermek uygun olacaktır :

« Kök fiillere gelen ve kökün ifade ettiği mânâyı kuvvetlendiren bir ektir. Yalnız aynı devirde ve aynı metin içinde bu ek genişlemiş fiillerin ifade ettiği mana kök fiildeki manadan pek farklı değildir. Denilebilir ki - d - eki bazı kök fiillerdeki mana aşınmasını gidermek üzere kullanılmıştır »¹¹⁹

Anadolu ağızlarından elde ettiğimiz örneklerde - y - eki yapma bildiren geçişli fiiller oluşturmuştur. - y - ekinin geldiği fiil kökünün taşıdığı anlamlar - y - nin oluşturduğu yeni fiilin anlamı arasında anlam bütünlüğü vardır. Sadece anlamda daha belirginlik sezilmektedir. - y - eki genellikle tek heceli köklere gelmiştir.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçissiz</u>	<u>Erken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşü</u>	<u>İsteş</u>
guy-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
say-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
siy-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
yuy-	x	-	x	-	x	-	-	-	-
doy-	x	-	x	-	x	-	-	-	-

¹¹⁹ N. HACIEMİNOĞLU, a.g.e. 31. 32. s.

26. - İ̇z - / - z - EKİ: Eski Türkçe, Orta Türkçe Eski Anadolu Türkçesi ve günümüz Türkçesinde çok az kelime rastlanan, işlek olmayan ettirgenlik ekidir. Ünsüzle biten tabanlara - İ - yardımcı sesleriyle bağlanmaktadır.

A) FONETİĞİ : - iz -, - iz -, - üz -, - z -, - zir -, - zir -, - zir -, - zir -

a) - iz - : Ekin yardımcı ünlüsü düz-dar ünlü ile ifade edilmiştir.

« utiz - (= kumarda, bilya vesaire oyununda kaybetmek.)

(Urfa - UA - 140)

b) - iz - : Ek, ince-dar i ünlüsü ile teşekkül etmiştir. Çünkü kelime içerisindeki ünlüler de aynı özelliktedir.

« bu eşref ~ ağa bir esgi usul ğavut ğasili yidiziyor, yuduzuyor. »

(Kars - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 164 - 2 - 4)

« deyif " benimidi, valla ğılbı̇lem sağ ~ ossun, bunun anası ölmüşdü; men de bir köpēmiz vardı, ona emizdirdim. »

(Kars - Iğdır / Karaağaç - KİA - 273 - 51 - 34)

« āşıḣdır ğarabağı

gencenin ğarabağı

itizmişem ceyranı

gezerem ğara bağı. »

(Arp.- Yılanlı Köyü - AKD - 326)

c) - uz - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile aynıdır.

« benim kimin pādīshāhı cemāta garşı mehcūp düşürmesi dorgumu, dēye söylüyünçe, cemaat : hēyre pādīshāhım, oğluñ da bir de sãa yañılıp utuzmalı, dediler »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 215)

« uğuzdu uzanıp , pitifdi işim »

(Arp.- Büyük Aküzüm Köyü - AKD - 353)

« bu adam parıyıda uduzdu eyinin elpisesinide uduzdu ğaldı lat-ı lut çılpah getdiler buna bir ğat esgi elpise veridiler arħadaşları yühlendi tüştü yola. »

(Arp. - Aslanhane Köyü - AKD - 162)

« bu eşref ~ ağa bir esgi usul ğavut ğaşili yidiziıyor, yuduzuyor. »

(Kars - Susuz / Kırçıçeği - KİA - 164 - 2 - 4)

« utuzunca pādīshāh ğahdı celletlere emretTiki şahmayılın boynunu vuruñ. »

(Gazi - Çapal Köyü - GDİAT - 215)

c) - ūz - : Türkiye Türkçesi yazı dili ile büyük ünlü uyumu kuralına uyun olarak, ekin ünlüsü ince, dar-yuvarlaktır.

« tütüzmek (= tütüsü için bir şey yakmak) »

(Gazi - GA I - 245)

d) - z - : Fiil köklerinin son sesleri ünsüz olmasına rağmen, söz konusu ek (- z -), yardımcı ünlü almamıştır. Çünkü kendinden sonraki ek ünlü ile başladığından, ünlü düşmesi olayı meydana gelmiştir diyebiliriz. Ek, böylece - z - ile ifade edilmiştir.

« emzüğünü çıkartmış. »

(Mal.- Çarmuzu Mah.- GDİAT - 70)

e) - zir - : Fonetik değişim olarak sadece, yardımcı sesin olmayışından söz edebiliriz. - z - ekinden sonra ünlü ile başlayan bir ek bu sesi düşürmüştür. Ayrıca eke, asıl fonksiyonu kazandıran - ır - ekinden, ve bu ekin - z - ile kalıplaştığından (- zir -) bahsetmek mümkündür.

« damzırtmak (= pek az vermek) »

(Gazi - GA I - 268)

« damzırmak (= damlatmak) . »

(Gazi - GA I - 268)

f) - zir - : Ünlü uyumu kuralına uygun olarak - z - ir - eklerinin kalıplaşmış şekli (- zir -)'dir.

« bir ~ ez çocuğumu emzirem. »

(Ela.- Geban / Saracı Köyü, GDİAT - 99)

« memesinin birini bu çocua veriyor, emzirip böyüdü, onbeş yaşına gader; onbeş yaşının söra... »

(Siv.- Dluhman Köyü - STİAT - II 1 - 1)

g) - zıṛ - : Birleşik ekin ünlüsü kısa telaffuzludur.

« emzıṛ - (= süt vermek, emdir de kullanılır. »

(Urfa - UA - 108)

ğ) - züṛ - : - z - ir - kalıplaşmış şekli bazı Anadolu ağızlarında dar yuvarlak ü ile ifade edilmiştir.

« âiləsi benim sağacım inekleri ve sağacım göyunları necün guzularna emzürüsün demiş. »

(Kas.- Daday - AAT - 36 - I)

« emzürdügüm süd heram ola. »

(Harput - HA - 107 - 23)

« çocuğ olunca anası beşuge beler, ugrür, emzürü. »

(Kas.- Daday / Boylaca Köyü - AAT - 61 - I)

B) FONKSİYONU : V. Hatiboğlu, - zİr - ekinin, fiil köküne getirilerek ettirgen çatı kurduğunu söylemektedir, (em - iz - ir - > em - zir -) gibi.¹²⁰

T. Banguoğlu - iz - başlığı ile verdiği ekin, fiilden fiil yapma ekinin Eski Türkçede yaygın bir ettirgenlik eki olduğunu, bugün unutulduğunu, tanınmaz olduğunu, basit ve değişik bazı yadigârlarının bulunduğunu vurgulamakta, (tütüz - , ütüz - , damız - , emzir - < emiz - ir - , ımız - ga - gibi) örneklerle yer vermektedir.¹²¹

M. Ergin de bu ekin ettirgenlik eki olduğunu belirtmekte, em - i - z - (emzir - < em - i - z - i - r -) şekli ile , Eski Anadolu Türkçesindeki tamzır - (< tam - i - z - i - r -) örneklerini izah etmektedir.¹²²

B. Atalay ise, söz konusu eki - zİr - kalıplaşmış şekliyle ele almakta, fiil köküne doğrudan doğruya getirmekte ve damzırmak, emzirmek, değzirmek örneklerini vermektedir.¹²³

N. Hacıeminoğlu bu ekin fonksiyonu ile ilgili en geniş açıklamayı yapan kişidir. - z - ekinin ettirgen fiiller teşkil ettiğini, Batı Türkçesinde genellikle geçişsiz-dönüştü fiiller yaptığını, bazı örneklerde - z - 'den sonra

¹²⁰ V. HATİBOĞLU, a.g.e., 166. s.

¹²¹ T. BANGUOĞLU, a.g.e., 293. s.

¹²² M. ERGİN, a.g.e., 214. s.

¹²³ B. ATALAY, a.g.e., 317. s.

bir de ettirgenlik veya dönüşlülük ekinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle - z -'nin asıl görevinin tam olarak anlaşılmadığını vurgulamaktadır. Bazen sadece geçişli fiiller oluşturduğunu, bazen dönüşlü-edilgen, bazen de geçişsiz-dönüşlü fiiller teşkil ederek, sebep olma ifade eden fiiller yaptığını dile getirmektedir.¹²⁴

Bizim derleyebildiğimiz - z İr - / - z - ekine ait örneklerden bugün için yazı dilinde kullanılanların sayısı (emzir- , utuz - gibi) çok azdır. Diğer örnekler ise sadece bazı ağızlarda yaşamaktadır. - zİr - şeklinin asıl fonksiyonu ettirgenliktir. - z - olarak kullanıldığında ise edilgenlik ve dönüşlülük anlamları vardır.

	<u>Yapma</u>	<u>Olma</u>	<u>Geçişli</u>	<u>Geçişsiz</u>	<u>Etken</u>	<u>Edilgen</u>	<u>Ettirgen</u>	<u>Dönüşlü</u>	<u>İstes</u>
yidiz	-	x	-	x	-	-	-	x	-
emiz-	-	x	-	x	-	-	-	x-	-
utuz-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
uğuz-	-	x	-	x	-	-	-	x	-
tütüz-	-	x	-	x	-	x	-	-	-
damzır-	x	-	x	-	x	-	x	-	-
emzir-	x	-	x	-	x	-	x	-	-

¹²⁴ N. HACİEMİNOĞLU, a.g.e., 40. 41. 122. s.

SONUÇ

Tezimizin giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, çalışmamızı iki ana bölüm halinde düzenledik. Birinci bölümde Anadolu ağızlarında isimden fiil yapan ekleri, ikinci bölümde ise fiilden fiil yapan ekleri incelemeye çalıştık. Her ki bölümü kendi içinde ara başlıklara ve alt başlıklara ayırdık. Bir ek, için, öncelikle bir tanıtım başlığı, fonetik inceleme başlığı, fonksiyon inceleme başlığı ve fonksiyon çizelgesi başlıklarını oluşturduk. Yani bir eki, bu dört başlık altında teker teker inceledik. Tarayabildiğimiz kadarıyla, 23 tane isimden fiil yapma eki, 26 tane de fiilden fiil yapma eki tespit ettik. Böylece Anadolu ve Trakya ağızlarından belirleyebildiğimiz (metinler nispetinde) toplam 49 tane ek mevcuttur. Bu sayı, bağımsız ekleri ve birleşik ekleri kapsamaktadır. Fakat biz, Anadolu ağızlarıdaki fiil yapım eklerinin sayısının bu kadar olduğunu söyleyerek bir iddiada bulunmak istemeyiz. Çünkü Anadolu sahasının bütün ağızlarına ve kaynaklarına ulaşamadığımızı ve tarama yaptığımız metinlerde gözden kaçırdığımız bazı noktaların bulunabileceği ihtimalini de gözardı edemeyiz.

Araştırmamızdan çıkaracağımız sonuç sadece tespit edilen eklerin sayısı ile ilgili değildir. Zaten, eklerin sayısından daha önemli olan, eklerin fonetik değişimleri ve fonksiyonlarının tespitidir.

Eklerin fonetik farklılıkları, fonksiyonlarına oranla daha fazladır. Bu nedenle çalışmamızın büyük bölümünü fonetik değişimlerin izahı oluşturmaktadır. Çünkü, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bu farklılıklar olmadığı için tespit ettiğimiz fonetik değişimleri ayrı ayrı izah etmek zarureti doğdu. Eklerin fonksiyonları birçok noktada Türkiye Türkçesi yazı dili ile birleşmektedir. Bazı eklerde oluşan anlam farklılıklarını, anlam inceliklerini belirlemeye çalıştık. Fonksiyon çizelgesinde ise, tespit ettiğimiz

örnek cümleleri baz olarak ve bazen de Türkiye Türkçesi yazı dilini göz önünde bulundurarak eklerin çatılarak göre fonksiyonlarını vermeye çalıştık.

Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak taradığımız metinlerde, Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı bir çok fonetik özellik tespit ettik. Mesela, Oğuzcadaki tonlulaşma eğiliminin birçok ağızda muhafaza edildiğini (t > d) , Eski Türkçedeki düz-dar ünlülerle kurulu şekillerin (yorı-), Eski Anadolu Türkçesinin yuvarlak ünlülü şekillerini (emzür-, tapşur-, düşür-, yandür-, uyundu- vb) yine Eski Anadolu Türkçesindeki (dön-der-) şeklinin varlığını sürdürdüğünü tespit ettik. Ayrıca ş > s değişimiyle, işteş çatının s ünsüzüyle düz-geniş ünlülerle yapıldığını (ğones-, dogēs-), (kurna-, kıtna-, duru-, sorud-) gibi eklerle kurulan bazı fiillerin bugün yazı dilinde artık kullanılmadığını belirledik. Bazı eklere gelen yardımcı seslerin, geniş-yuvarlak ünlülerden (gonoş-, bilmō-) teşkil edildiğini, özellikle fiilden fiil yapma eklerinin çoğunluğunu çatı eklerinin oluşturduğunu ve çatı ekleri dışında kalan fiilden fiil yapma eklerinin sayısının sınırlı (-y-, -A-, - I-, -Ik- vb) olduğunu belirledik. İsimden fiil yapan + A - eki ile fiilden fiil yapan - A - ekinin fonksiyonlarının (pekiştirme) aynı olduğunu , - ş - işteş çatı ekinin birçok örnekte dönüşlülük ifade ettiğini tespit ettik. Ayrıca + lAt - birleşik ekinin varlığını belirledik

Kısaca Anadolu ağızlarının fiil yapım ekleri yönünden çok zengin olduğunu, eklerin bazen çok derin, ince manalar oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu da, Türkçedeki ekler sisteminin ne kadar işlek, canlı bir sistem olduğunun en güzel örneğidir. Aynı zamanda Türk Milletinin güçlü mantığının bir göstergesidir.

BİBLİYOGRAFYA

a) Kitaplar

ACAR, Turgut, Artvin ve Yöresi Ağızları, Atatürk Üniv. Edeb. Fak., Erzurum
1972

AKSOY, Ömer Asım, Gaziantep Ağızı I, TDK Yay. İstanbul 1945

ATALAY, Besim, Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme, TDK. yay.
İstanbul 1942

BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Ankara 1986

BEYSANOĞLU, Şevket, Diyarbakır Ağızı, Diyarbakır-Halkevi Yay. Ankara
1966

CAFEROĞLU, Ahmet, Anadolu Ağızlarından Toplamalar, TDK yay., İst. 1943

_____, Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I, İst. 1940.

_____, Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II, İst. 1942

_____, Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler, İst. Üniv.
Edeb. Fak., yay., İstanbul 1951

_____, Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamaar I, TDK yay,
İstanbul 1942

_____, Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK
yay., İstanbul 11945

_____, Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK
yay., İstanbul 1946.

_____, Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler, İst. Üniv.
Edeb. Fak., yay., İstanbul 1948

_____, Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, TDK
yay., İstanbul 1944

ERCİLASUN, Ahmet Bican, Kars İli Ağızları, Ankara 1983

ERGİN, Muharrem, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1992.

_____, Dede Korkut Kitabı II, TDK yay., Ankara 1963

GEMALMAZ, Efrasiyap, Erzurum İli Ağızları I, Atatürk Üniv. yay.,
Erzu. 1978

_____, Erzurum İli Ağızları II, Atatürk Üniv. yay., Erzu. 1978

GÜLENSOY Tuncer, Kütahya ve Yöresi Ağızları, TDK yay. Ankara 1988

_____, BURAN Ahmet, Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler,
İstanbul 1992

GÜLER, Zülfü, Harput Ağzı, Elazığ Belediyesi yay., 1, Elazığ. 1992

GÜLSEVİN, Gürer, GÜLSEVİN Selma (Kamus-ı Türki'ye Göre) Türkcede
Yapım Ekleri ve Kullanışları I. Fiilden İsim Yapan Ekler,
Malaya 1993

GÜNAY, Turgut, Rize İli Ağızları, MFAD yay. Ankara 1978

HACİEMİNOĞLU, Necmettin, Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,
Ankara 1991

HATİBOĞLU, Vecihe, Türkçenin Ekleri, TDK yay., Ankara 1981

KORKMAZ, Zeynep, Güney-Batı Anadolu Ağızları, DTCF yay. Ankara 1956

_____, Nevşehir ve Yöresi Ağızları I, DTCF yay., Ankara 1977

KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, Urfa Ağzı, 1966

MAKSİMOV, V. A., Opit izsledovanija tjurskih dialektov u Hudavendigare i
Karamanii, Petersburg 1867

OLCAY, Selahattin, Erzurum Ağzı, 1966

_____, Doğu Trakya Yerli Ağzı, Ankara 1966

_____, Erzurum Ağzı, Ankara 1966

OLCAY, Selahattin, Ercilasun, A. B., ASLAN, E., Arpacay Köylerinden
Derlemeler, TDK yay, Ankara, 1976

SAĞIR, Mukim, Erzincan İli Ağızları, Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. Erz 1987

SAN, Sabri Özcan, Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,

Ank. 1990

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, Eski Türkiye Türkçesi, İstanbul 1981.

b) Makaleler

BANGUOĞLU, Tahsin, « Kaşgari'den Notlar II: Oğuz Lehçesi Üzerine »

TDAY-B, 1960, 23. 48. s.

_____, « Türkçede Tekerrü-Fiilleri », TDAY-B, 1956. 111.123. s.

GÜLENSOY, Tuncer, « Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine » Türkoloji Dergisi (TD), VIII / I, 1979, 169. 190. s.

KORKMAZ, Zeynep, « Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar » TDAY-B, 1975 / 1976, 143. 172.

_____, « Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu » TDAY-B, 1971, 21. 46. s.

_____, « Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler » TD, VI / 1, 1974, 15. 30. s.

_____, « XI - XIII. YY. Yüzyıllar Arasında Oğuzca » TDAY-B, 1973/1974-, 41. 48. s.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, « Eski Anadolu Türkçesi » TDEK, TKAE yay, Yayın no : 45, Seri : I Ankara 1976, 193. 222. s.

YAMAN, Ertuğrul, « Eski Anadolu Türkçesinde Fiil Türetme Ekleri ve Fonksiyonları » Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1992, 139. 166. s.

EKLER İNDEKSİ

I. Bölüm

Anadolu Ağzlarında İsimden Fiil Yapma Ekleri

1. + A - Eki (1)

+ a - (2), + ā - (2), + ā̇ - (3), + á - (3), + ā̇ - (4), + e - (4), + ē - (5), + ē̇ - (6), + ē̇ - (7), + ē - (7), + è - (7), + i - (8), + i - (9), + ī - (11), + ī - (11), + o - (12), + ō - (12), + ō - (12), + u - (13), + ū - (14), + ū - (14)

2. + Ad - / + At - Eki (16)

+ ad - (17), + et - (17), + eT - (18), + it - (18), + id - (18), + it - (18),
+ ut - (19)

3. + Al - Eki (20)

+ al - (21), + al̇ - (22), + ar - (22), + el - (22), + el̇ - (23) + āl - (23),
+ l - (23)

4. + AlA - Eki (25)

+ ala - (25), + ele - (26), + eli - (26)

5. + An - Eki (27)

+ an - (27), + an - (27), + en - (28)

6. + Ar - Eki (29)

+ ar - (30), + aṙ - (30), + ār - (30), + ē - (31), + er - (31), + ēr - (32), + er - (32), + l - (32), + r - (32)

7. + AŞ - Eki (35)

+ aş - (36), + eş - (37)

8. + dA - / + tA - Eki (38)

+ da - (38), + dā - (39), + dá - (40), + de - (40), + dē - (41), + dē̇ (42), + di - (42), + di̇ - (43), + ē̇ - (43), + tá - (43), + te - (44), + tē - (44), + Te - (44), + Tė - (44), + ti - (44), + tī - (45).

9. + gĭṙ - / + kĭṙ Eki (47)

+ gur - (47), + ġur - (48), + gür - (48), + kĭṙ - (49), + kĭṙ - (49), + kūr - (50), + kūr - (50), + sĭr - (50)

10. + İ - Eki (51)

+ a - (52), + e - (52), + ē̇ - (53), + e - (53), + i - (54), + í - (54), + i - (55), + ī - (56), + ō - (56), + u - (57), + ū - (58), + ú - (59), + ũ - (59), + ū - (59), + ū - (60)

11. + Iġ - / + k - Eki

+ ħ̇ - (62), + iġ̇ - (62), + iġ̇ - (63), + iġ̇ - (63), + iġ̇ - (64), + iġ̇ - (64), + iġ̇ - (64), + i - (65), + iġ̇ - (65), + iḣ - (65), + iġ̇ - (65), + ik̇ - (66), + ik̇ - (66), + k - (66), + uk̇ - (66), + ū̇ - (67), + ū̇ - (67), + ūk̇ - (67), + ūk̇ - (67), + ūẏ - (68)

12. + ĩmsA - Eki (69)

+ imse - (69), + insi - (70)

13. + ĩṙ - Eki (71)

+ ar - (71), + ēṙ - (72), + i - (72), + iṙ - (72), + íṙ - (73), + ĩṙ - (73), + ĩṙ - (73), + iṙ - (73), + n - (74), + r - (74), + ḟ - (75), + u - (75), + ūṙ - (75).

14. + ĩgrA eki (77)

+ ġire - (77), + irge - (78), + irge - (78), + irgi - (78).

15. + lA - Eki (80)

+ a - (81), + ā - (81), + d - (81), + da - (82), + de - (82), + dē̇ - (83), + dē̇ - (83), + di - (83), + di - (84), + dī - (87), + dō̇ - (87), + du - (87), + dū - (88), + e - (89), + ē̇ - (89), + i - (90), + i - (90), + l̇ - (90), + la - (91), + lā - (92), +

$\dot{a}$ - (93), + $\acute{a}$ - (93), + $\acute{a}$ - (93), + $\acute{a}$ - (94), + $\dot{a}$ - (95), + $\acute{a}$ - (95), + $\acute{a}$ - (96), + $\dot{a}$ - (96), + $\dot{e}$ - (96), + $\dot{e}$ - (98), + $\dot{e}$ - (99), + $\dot{e}$ - (100), + $\dot{e}$ - (101), + $\dot{e}$ - (102), + $\dot{e}$ - (102), + $\dot{e}$ - (102), + $\dot{u}$ - (103), + $\dot{u}$ - (104), + $\dot{u}$ - (104), + $\dot{u}$ - (105), + $\dot{u}$ - (105), + $\dot{u}$ - (105), + $\dot{u}$ - (107), + $\dot{u}$ - (108), + $\dot{u}$ - (108), + $\dot{u}$ - (108), + $\dot{u}$ - (109), + $\dot{u}$ - (109), + $\dot{u}$ - (110), + $\dot{u}$ - (110), + $\dot{u}$ - (110), + $\dot{u}$ - (111), + $\dot{u}$ - (111), + $\dot{u}$ - (111), + $\dot{u}$ - (112), + $\dot{u}$ - (112), + $\dot{u}$ - (112), + $\dot{u}$ - (113), + $\dot{u}$ - (113), + $\dot{u}$ - (113), + $\dot{u}$ - (114), + $\dot{u}$ - (114), + $\dot{u}$ - (114), + $\dot{u}$ - (114), + $\dot{u}$ - (114), + $\dot{u}$ - (115), + $\dot{u}$ - (117), + $\dot{u}$ - (117), + $\dot{u}$ - (118), (118), + $\dot{u}$ - (118), + $\dot{u}$ - (118), + $\dot{u}$ - (119), + $\dot{u}$ - (120), + $\dot{u}$ - (120), + $\dot{u}$ - (122), + $\dot{u}$ - (123), + $\dot{u}$ - (124), + $\dot{u}$ - (124), + $\dot{u}$ - (124), + $\dot{u}$ - (124), + $\dot{u}$ - (125)

16. + lAn - Eki (130)

+ dan - (130), + den - (131), + lam - (132), + lan - (132), + lán - (133), + lán - (133), + lán - (133), + lar - (134), + len - (134), + len - (135), + len - (135), + nan - (135), + nen - (136), + ren - (136)

17. + lAs - Eki (139)

+ deş - (139), + lahş - (140), + laş - (140), + laş - (141), + leş - (141), + leş - (142), + naş - (142), + neş - (143), + neş - (143), + raş - (143), + res - (144), + reş - (144),

18. + lAt - Eki (146)

+ lat - (146), + lat - (147), + let - (147), + ned - (147)

19. + rA - Eki (148)

+ be - (149), + ga - (149), + ge - (149), + ge - (150), + g - (150), + ga - (150), + gi - (151), + le - (151), + pe - (152), + ra - (152), + rá - (153), + re - (153), + rē - (154), + ri - (156), + ri - (156), + ru - (156),

20. + sA - Eki (159)

+ sa - (159), + s̄a - (160), + san - (160), + saz - (160), + se - (161), + s̄ē - (161), + suz - (161), + zu - (162)

21. + sI^o - Eki (163)

+ sı - (164)

22. + sIn^o - Eki (165)

+ sin - (165), + sin - (165), + sun 9 (166), + sün - (166)

23. + sIr^o - Eki (168)

+ sir - (168), + s̄ir - (168), + sür - (169)

II. BÖLÜM

Anadolu Ağızlarında Fiilden Fiil Yapma Ekleri

1. - A - eki (170)

-a - (171), -á - (171), -a - (171), e - (172), + ē - (173), -ē - (173)

2. - AIA - Eki (174)

- ala - (175), -aía - (175), -alı - (176), -alı - (176), -alı - (177), -alla - (177), -ele - (177), -eli - (178), -lē - (179), -ūla - (179)

3. - Ar - Eki (181)

-a - (181), -ā - (182), -al - (182), -ar - (183), -ar - (183), -ár - (184), -ār - (184), -er - (184), -ır - (184), - (185), -ír - (185), -r - (185),

4. - AsI^o - Eki (186)

-ese - (187), -esi - (187)

5. - dAR - / tAr - Eki (188)

-dar - (189), -dár - (190), -dē - (190), -der - (190), -dēr - (191), -

dēg - (192), dēr - (192), tar - (192), te - (192), Tē - (193), ter - (193), Ter - (193)

6. dīr - / - tīr - Eki (194)

- dar - (195), - der - (195), - dēr - (195), - der - (196), - di - (196), - dī - (196), - dir - (198), - dīr - (199), - dīr - (199), - dir - (200), - dīr - (200), - di - (200), - dī - (201), - dī - (201), - dir - (202), - dīr - (202), - dr - (203), - du - (203), - du - (204), - dur - (205), - dūr - (206), duīr - (207), - dur - (207), - dūr (207), - dū - (207), - dūr (208), - dūr - (209), - dūr (209), - dūr - (210), - dr - (210), - ir - (210), - sir (210), tēr - (210), - ter (211), - ti - (211), - Tī - (211), - tir - (211), - Tīr - (212), - Tir - (212), + tīr (212), - tīr - (213), - tīr - (213), - tir - (213), tīr - (213), - tīr - (214), - Tir - (214), - tu - (214), - tīr - (213), - Tir - (214), - tu - (214), - tuīr (215), - tūr - (215), - tur (216), - Tur - (216), - tuīr - (216), - tūr - (216), - tū - (217), - Tūr - (217), - Tūr - (217)

7. - gīn - / - kīn - Eki (221)

- gan - (222), - gen - (222)

8. - īr - Eki (222)

- i - (223), - í - (224), - i - (224), - i - (225), - u - (225), - ū - (225), ū - (226), - ū - (226), - ū - (226)

9. - īk - / - k - Eki (228)

- ek - (228), - g - (228), - g - (229), - g - (229), - h - (229), h - (230), - ih - (230), - ik - (231), - k - (232), - k - (232), - k - (233), - k - (233), - uh - (233), - k - (233), - ūk - (234), - ūk - (234)

10. - īl - / - l - Eki (236)

- al - (237), - el - (238), - ēl - (239), - el - (239), - l - (240), - il - (240), - il - (241), - il - (242), - il - (242), - il - (243), - il - (243), - il - (244), - in - (244), - is - (244), - il - (245), - il - (246), - il - (247), - il -

- (247), - $\dot{\text{il}}$ - (247), - $\dot{\text{if}}$ - (247), - $\dot{\text{il}}$ - (247), - is - (247), - l - (248), - (249), - $\dot{\text{ol}}$ - (249), - ul - (249), - u - (2507), - $\acute{\text{ul}}$ - (251), - $\check{\text{ul}}$ - (251), - ul - (251), - us - (251), - $\ddot{\text{ul}}$ - (252), - $\check{\text{ul}}$ - (252), - $\ddot{\text{ul}}$ - (252), - $\acute{\text{ul}}$ - (253)
11. - ImsA - Eki (258)
 - $\ddot{\text{umse}}$ - (258), - $\ddot{\text{umsi}}$ - (259), - $\ddot{\text{umsü}}$ - (259)
12. - I°n - / - n - Eki
 - en - (261), - $\dot{\text{en}}$ - (262), - en - (262), - in - (263), - $\dot{\text{in}}$ - (263), - $\ddot{\text{in}}$ - (263), - in - (264), - $\dot{\text{in}}$ - (264), - in - (264), - $\dot{\text{in}}$ - (265), - in - (265), - l - (265), - m - (266), - n - (266), - $\acute{\text{n}}$ - (267), - on - (267), - $\acute{\text{um}}$ - (267), - un - (267), - $\acute{\text{un}}$ - (267), - un - (268), - $\acute{\text{un}}$ - (268), - $\ddot{\text{u}}$ - (268), - $\ddot{\text{un}}$ - (269), - $\check{\text{un}}$ - (269), - $\ddot{\text{un}}$ - (270), - y - (270)
13. - Ir - / - r - Eki (273)
 - er - (275), - $\dot{\text{er}}$ - (275), - $\ddot{\text{er}}$ - (275), - l - (276), - il - (276), - ir - (276), - $\dot{\text{ir}}$ - (277), - $\check{\text{ir}}$ - (277), - ir - (278), - ir - (278), - i - (2787), - $\dot{\text{i}}$ - (279), - ir - (279), - $\dot{\text{ir}}$ - (279), - ir - (279), - $\dot{\text{ir}}$ - (280), - ir - (280), - r - (280), - u - (282), - $\acute{\text{ur}}$ - (282), - ur - (283), - ur - (283), - ur - (284), - $\acute{\text{ur}}$ - (284), - ur - (284), - $\acute{\text{ur}}$ - (284), - $\ddot{\text{u}}$ - (284), - $\ddot{\text{ur}}$ - (285), - $\check{\text{ur}}$ - (286), - $\ddot{\text{ur}}$ - (286)
14. - Iş - / - ş - Eki (289)
 - aş - (289), - es - (289), - $\dot{\text{es}}$ - (290), - es - (290), - $\dot{\text{es}}$ - (290), - es - (291), - ış - (291), - $\dot{\text{ış}}$ - (291), - $\check{\text{ış}}$ - (292), - ış - (293), - ış - (293), - $\dot{\text{ış}}$ - (294), - ış - (294), - $\dot{\text{ış}}$ - (295), - $\check{\text{ış}}$ - (296), - s - (296), - ş - (297), - uş - (297), - $\acute{\text{uş}}$ - (297), - $\acute{\text{uş}}$ - (299), - uş - (299), - $\ddot{\text{uş}}$ - (299), - $\ddot{\text{uş}}$ - (299), - $\check{\text{uş}}$ - (300), - $\ddot{\text{uş}}$ - (300)
15. - İştîr - Eki (304)
 - ıştır - (305), - ıştır - (305), - $\ddot{\text{uştîr}}$ - (305)
16. - It - / - t - Eki (307)
 - at - (307), - $\dot{\text{et}}$ - (307), - d - (308), - id - (308), - it - (309), - $\dot{\text{it}}$ - (310),

$$\begin{aligned} & -it - (310), -it - (311), -s - (311), -t - (312), -T - (312), -T - (313), \\ & t - (313), -ud - (314), -\bar{u}d - (314), -\check{u}d - (315), -ut - (315), -\check{u}d - \\ & (315), -(316), -\check{u}d - (316), -\check{u}t - (316), -\check{u}T - (317), -\check{u}t - (317) \end{aligned}$$

17. - kA - Eki (320)

-ga - (321), -ha - (321), -ka - (322), -ke - (322), -pa - (322)

18. _mA - Eki (323)

-ba - (324), -bi - (324), -bi - (324), -m - (325), -ma - (325), -mā - (326), -mā̇ - (327), -mā̃ - (327), -mā̄ - (328), -me - (328), -mē - (328), -mē̇ - (329), -mē̄ - (331), -mē̇ - (332), -mē̃ - (332), -mē̄ - (333), -mē̄ - (333), -mā̄ - (333) -mī - , -mī̄ - (334), -mī̇ - (334), -mī̄ - (335), -mī̄ - (335), -mī̇ - (337), -mī̇ - (337), -mī̇ - (338), -mī̇ - (338), -mī̇ + (33), -mī̇ - (338), -mo - (338), -mō - (340), + mō̇ - (340), + mō̇ - (341), -mu - (341), -mū̇ - (341), mū̇ - (342)

19. -mAş - Eki (345)

-mas - (346)

20. - nA - Eki (346)

-na - (347), -nā - (348), -nā̃ - (349), -ne - (349), -nē - (350), -ni - (350), -ni - (351), -nū - (351)

21. -nAs - Eki (352)

-nas - (352), -nes - (353)

22. -p - Eki (354)

-b - (354), + p - (354)

23.-sA - Eki (354)

-se - (356), -si - (356), -si - (356)

24. -şır^o - Eki (355)

-sir - (358), -sir - (358), -sur - (359)

- sūr - (359)

T.C. YÜSEFÜKEMAL KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

25. -y - Eki (360)

-i - (361), y - (361)

26. -İ̇ / -z - Eki (363)

-iz - (363), -iz - (363), -uz - (364), -üz - (364), -üz (364), -z - (364),

-zir - (365), -zir (365), -zir - (365), -zür - (365)

